

ISTORICUL CERCETĂRII CULTURII CUCUTENI ÎN PODIȘUL SUCEVEI*

Sorin Ignătescu

Abstract: *In this paper the author marks the most important steps made by the Romanian, Austrian, Ukrainian scholars in the matter of Cucuteni civilization from the Suceava Plateau. In time, this geographical unit was divided (with the exception of 1918-1940 period) by different political structures: Austria (Austro-Hungary) and Moldavia, U.S.S.R. and Romania, Ukraine and Romania. This situation caused approach and intensity differences in the research between the northern and southern part of the unit, present even today. Apart of these differences the goal of the research in the future time would be publishing the excavations still unknown, and concentrating on the phases and regions less understood of this region.*

Podișul Sucevei a făcut parte în perioada medievală din principatul Moldovei, dar, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, regiunea sa nord-vestică a constituit ținutul deluros al provinciei habsburgice și apoi austro-ungare Bucovina. De aceea, în etapa de pionierat a arheologiei, cele două sectoare, moldovenesc și bucovinean, ale Podișului Sucevei au avut un destin diferit.

În secolul al XIX-lea, secolul revoluțiilor și al naționalităților, interesul pentru istorie și mai ales pentru cultură națională a crescut vertiginos. Din această perspectivă, în Bucovina s-au întâlnit luminismul monarhilor austro-ungari și interesul acestora pentru cultură, cu strădania românilor de a-și conserva spiritul național. Preocupările cu privire la trecutul Bucovinei au condus, în mod inevitabil, și la primele experiențe arheologice, care îi au ca autori, de la început, pe austrieci, sprijiniți de autoritățile guvernamentale, și români, care își constituie propriile asociații de profil.

În lipsa unor instituții sau organizații locale preocupate de înregistrarea și protejarea monumentelor și obiectelor de patrimoniu, în primii ani de după crearea monarhiei bicefale această activitate a revenit în exclusivitate Comisiei Centrale din Viena pentru Artă și Monumente Istorice. Încurajați de autorități, o serie de intelectuali bucovineni au început să colecteze diverse obiecte preistorice și istorice și să publice rezultatele muncii lor în revistele de specialitate din capitala imperiului (IGNAT 1969, 94).

Prima organizație de profil se înființează, deloc întâmplător, la Siret, un oraș cu multe vestigii arheologice, în anul 1871 - Societatea Muzeului Siret (KAINDL 1893, 75; OLINESCU 1894, 66, IGNAT 1969, 94). Cel mai important reprezentant al acestei

* Întrucât zona de contact dintre Podișul Sucevei și Câmpia Moldovei este un spațiu mult mai bine cercetat decât restul arealului analizat, am preferat ca, în lucrarea de față, să ne referim doar la regiunea care aparține bazinului Siretului, care este mult mai unitară din perspectiva intensității cercetării și în egală măsură mai puțin cunoscută. Am renunțat la o fâșie limitrofă, mult mai bine cunoscută, care, prin caracterul cercetărilor, ar fi afectat reprezentativitatea concluziilor pentru unitatea menționată.

instituții este J. R. von Gutter, care va scrie numeroase scurte articole despre descoperirile din Siret, pe o perioadă de cel puțin 15 ani. Dintre acestea, remarcăm mențiunea de materiale preistorice la Siret *Zamca*, între care se detașează o statueta care poate fi atribuită culturii Cucuteni, faza B (GUTTER 1884, 224). Informațiile sunt reluate de V. Prelicz în lucrarea sa cu privire la istoria orașului Siret (PRELICZ 1885-1886, 22).

Gutter moare în 1886, iar soția sa donează colecțiile Societății Muzeului Siret, noii înființate Societăți arheologice române din Bucovina de la Cernăuți. Inițiativa înființării ei a aparținut lui D. Olinescu, unul dintre cei mai pasionați arheologi amatori ai timpului său (KAINDL 1894, 22; OLINESCU 1894, 66; IGNAT 1969, 96). Olinescu realizase încă înainte de 1893 o hartă arheologică a Bucovinei, din care o copie se afla la Societatea Antropologică din Viena și care menționa cele mai multe descoperiri arheologice făcute în Bucovina până la acea dată, după cum afirmă J. Szombathy (SZOMBATHY 1894, 12). Acesta din urmă folosește această hartă în expedițiile arheologice pe care le efectuează în Bucovina, în prima dintre ele vizitând și așezările de la Hliboca *Cetate* și Călinești Cuparencu (Măriței) *Zamca* (*Ibidem*, 16). Însă publicarea unei lucrări având această hartă ca anexă va surveni abia după 1893, după plecarea lui D. Olinescu la București (OLINESCU 1894, 64-94). În această lucrare sunt menționate cetatea de la Hliboca (azi Rădăuți) și cunoscuta stațiune de la Siret – *Zamca*.

Cum fondurile erau sărace și cercetările pe măsură, intelectualii bucovineni și Societatea arheologică română cer înființarea unui muzeu al Bucovinei, după modelul instituțiilor aflate în alte regiuni ale monarhiei austro-ungare. Astfel, se înființează în 1893, după doi ani de la aprobarea proiectului, prima instituție oficială de profil, Muzeul Țării și Societatea Muzeului Țării (Bucovinei) (OLINESCU 1894, 66; IGNAT 1969, 97). În anuarul noii instituții K. A. Romstorfer reia informații despre descoperirile arheologice bucovinene publicate în revista Comisiei centrale din Viena pentru Artă și Monumente Istorice, ocazie cu care sunt din nou amintite descoperirile de la Siret (ROMSTORFER 1893, 50).

În 1895 apare primul volum din monografia lui R. F. Kaindl cu privire la istoria Bucovinei, din care nu au lipsit așezările de la Hliboca *Cetate*, Siret *Zamca* dar și Siret *Dealul Ruina*. Lucrarea s-a bucurat de o largă popularitate, fiind retipărită de mai multe ori (KAINDL 1896, 6-10).

În condițiile în care activitatea lui C. A. Romstorfer și a altor intelectuali din regiunea Sucevei s-a intensificat, în anul 1900 ia ființă la Suceava Societatea Muzeul, ulterior Muzeul orașenesc Suceava, care va contribui și el la protejarea monumentelor arheologice, identificarea de noi așezări și recuperarea de obiecte preistorice (IGNAT 1969, 100).

În Principatele Române s-a remarcat activitatea de pionierat a lui Al. Odobescu, care, în anul 1874, a trimis învățătorilor și preoților din toate comunele un chestionar cu întrebări referitoare la descoperiri de monumente și obiecte arheologice. Din nefericire, majoritatea răspunsurilor la acest chestionar au rămas nepublicate, în plus localizarea și descrierea materialelor lasă mult de dorit (MONAH, CUCOȘ 1985, 15).

Adevăratul pionier al cercetării culturii Cucuteni în Moldova este N. Beldiceanu. Preocupat de toate problemele legate de istoria Moldovei, strângând cărți, documente, și cercetând monumentele acestei regiuni, se dedică din 1884, anul celebrei semnalări a stațiunii de la Cucuteni, cercetărilor preistorice. După mai multe săpături efectuate la Cucuteni *Cetățuie* și după conflictul din anul 1887 cu D. Butculescu, N. Beldiceanu se asociază cu Gr. C. Buțureanu. Cei doi își propun să întreprindă noi săpături atât la Cucuteni, cât și în alte așezări de pe cuprinsul Moldovei, cercetările revenindu-i lui

Beldiceanu, iar prelucrarea și interpretarea materialelor lui Buțureanu. În condițiile unor dificultăți financiare, pentru a obține un sprijin financiar mai consistent, Beldiceanu și Buțureanu întemeiază împreună cu alți intelectuali ieșeni, în 1888, Societatea Științifică și Literară din Iași (ANDRIEȘESCU 1937, 18).

Din păcate, susținerea pe care această asociație ar fi trebuit să o asigure cercetărilor arheologice a fost mult sub așteptări. În aceste condiții, Buțureanu a căutat să obțină confirmarea internațională a valorii cercetărilor întreprinse împreună cu N. Beldiceanu și a participat cu o comunicare la cel de-al X-lea Congres Internațional de Antropologie și Arheologie preistorică de la Paris din 1889. Lucrarea, apreciată în cercurile științifice ale epocii, se referea atât la stațiunea de la Cucuteni, cât și la alte așezări cucuteninene din Podișul Sucevei (*Ibidem*, 18). Textul comunicării a fost publicat la Paris în 1891 (BUȚUREANU 1891, 291), nu înainte ca un articol cuprinzător să apară în revista societății ieșene sus-menționate în 1889 (BUȚUREANU 1889, 257-271; ANDRIEȘESCU 1937, 18). Multe dintre așezările cucuteniene identificate și sondate de cei doi se găsesc în regiunea Podișului Sucevei, în fostul județ Baia, unde se născuse N. Beldiceanu: Rădășeni, Preutești, Dolhasca, Valea Glodului, Știrbăț. Mai mult însă, N. Beldiceanu întreprinde o expediție în Bucovina, cercetând monumente medievale dar și două stațiuni preistorice: Siret (*Zamca* sau *Dealul Ruina*) și Volovăț (poate *Siliște*) (BUȚUREANU 1889, 270; BELDICEANU 1893; BUȚUREANU 1896, III). Succesul îi determină pe cei doi arheologi să continue, deși abia în 1894 autoritățile statului le sprijină financiar cercetările (BUȚUREANU 1896, III; ANDRIEȘESCU 1937, 18).

Din nefericire, tocmai când munca lor părea a fi apreciată, moartea lui N. Beldiceanu, în 1896, a însemnat o lovitură dată cercetării neo-eneoliticului din nordul Moldovei, care va scădea în intensitate pentru mulți ani. O parte din colecția lui Beldiceanu fusese vândută de acesta în 1890 Muzeului Național de Antichități din București, restul rămânând la moartea sa lui Buțureanu (ANDRIEȘESCU 1937, 18), împreună cu manuscrisul unei lucrări despre cercetările preistorice din nordul Moldovei, la care lucra de mai mulți ani (BUȚUREANU 1889, 259).

În 1898 Constantin Moisil a putut să consulte, pentru lucrarea sa de licență, manuscrisul lui Beldiceanu, aflat în posesia lui Buțureanu, încât, ulterior, într-o lucrare referitoare la preistoria României, acesta amintește cercetările arheologice efectuate de cei doi intelectuali români la Rădășeni, Dolhasca, Preutești, Basarabi, Știrbăț, Valea Glodului, Siret, Volovăț, (MOISIL 1910, 116; MOISIL 1910a, 172-173).

În noile condiții, Gr. C. Buțureanu a încercat, în anii ce au urmat, să ducă la bun sfârșit partea sa de angajament în proiectul cu Beldiceanu și, în 1898, finalizează una din variantele lucrării *Preistoria în România. Studiu de Arheologie Preistorică și Etnografie* (ANDRIEȘESCU 1937, 18). După terminarea lucrării, acesta donează o parte din colecția sa Muzeului din București, restul rămânând soției la moartea sa, care survine în 1907 (PANAIT 1982, 69; PETRESCU-DÎMBOVIȚA, VĂLEANU 2004, 19).

Probabil în 1911, C. Dascălu a întocmit un catalog prescurtat al colecției lui Gr. C. Buțureanu, publicat recent de C. Iconomu, din care reiese că în această colecție se păstrau obiecte provenind din cercetările efectuate în unele stațiuni cucuteniene din Podișul Sucevei: Rădășeni, Știrbăț, Dolhasca, Preutești, Valea Glodului, Basarabi (ICONOMU 1996, 172-193).

În 1915 Muzeul Național de Antichități din București a achiziționat atât colecția de obiecte a lui Gr. C. Buțureanu, cât și o parte din biblioteca sa, primind sub formă de împrumut, pentru publicare, două variante ale „Preistoriei”, din cea din 1898 I. Andrieșescu publicând în 1937 introducerea (ANDRIEȘESCU 1937, 18). Din nefericire,

în anul 1944 manuscrisele au fost distruse în timpul bombardării Universității din București (PETRESCU-DÎMBOVIȚA 2001, 9).

După primul război mondial și unirea Bucovinei, Transilvaniei și Basarabiei cu România întreg Podișul Sucevei s-a regăsit între granițele regatului român. Totuși, în perioada interbelică doar parțial cercetările arheologice sunt încredințate specialiștilor, amatorismul continuând să suplinească incapacitatea Muzeului Național de Antichități de a supraveghea întreg teritoriul țării.

În ceea ce privește cercetarea culturii Cucuteni în Podișul Sucevei, din această perioadă începe să se înregistreze o diferență semnificativă între nordul și sudul regiunii aflate în discuție. În timp ce regiunile nordice, care făcuseră parte din Imperiul Austro-Ungar sunt neglijate, în ciuda faptului că existau aici instituții de profil, în fostul județ Baia se remarcă activitatea lui V. Ciurea, pasionat profesor din Fălticeni.

Încă din timpul primului război mondial V. Ciurea, de formație naturalist, strânge materiale arheologice din tranșeele militare și, deși putea să înceapă după război o carieră universitară la Cluj, a rămas în orașul natal. Prin donații, achiziții, cercetări de suprafață și sondaje acesta a reușit să strângă suficiente materiale încât să întemeieze Muzeul Fălticenilor, care cuprindea și o secție cu materiale arheologice. După ce a citit în manuscris lucrarea, ulterior pierdută, a lui Buțureanu, Ciurea a reușit să identifice stațiunile cercetate anterior de Beldiceanu și Buțureanu: Rădășeni, Valea Glodului, Știrbăț, Preutești, Basarabi, Dolhasca, Baia și să descopere altele noi: Dolheștii Mari, Dolheștii Mici, Pașcani, Boureni, Manolea, Cristești (*Dealul Viei și Dealul Porcilor*). Cu ajutorul elevilor și intelectualilor din Fălticeni, și mai puțin al statului, practică și sondaje în așezări cucuteniene, cu scopul nedisimulat de a recupera materiale pentru expoziția muzeului (CIUREA 1924, 28-29; 1928, 27; 1931, 1-6; 1931a, 32-36; 1931b, 30-32; 1931c, 10-16; 1931d, 16-22; 1932, 25-30; 1933, 115-149; 1940, 28-36).

O activitate asemănătoare a desfășurat la Piatra Neamț preotul Constantin Matasă, un alt entuziast arheolog amator. Cercetările acestuia au condus și la descoperirea unor așezări cucuteniene de pe versantul drept al râului Moldova, materialele recuperate intrând în patrimoniul Muzeului pe care acesta l-a întemeiat la Piatra Neamț (MATASĂ 1938, 97-133). Alte muzee care au contribuit la identificarea de așezări și recuperarea de materiale arheologice cucuteniene au fost înființate în perioada interbelică la Rădăuți și Câmpulung Moldovenesc (EMANDI 1985, 44-45).

La sfârșitul deceniului trei al secolului al XX-lea programul de cercetări arheologice conceput de V. Pârvan a avut în vedere și regiunea Podișului Sucevei. La sesizarea unor intelectuali din regiunea Fălticenilor: D. Drăgușanu, Șt. Drăgușanu, Gh. Ștefan, Vl. și H. Dumitrescu au efectuat săpături arheologice în anul 1926 la Drăgușeni și Ruginoasa (DUMITRESCU Vl. 1933, 115-149; DUMITRESCU H. 1933, 58-87; DUMITRESCU 1993, 63). Vl. Dumitrescu revine câțiva ani mai târziu, în 1933, în regiunea sudică a Podișului Sucevei pentru a executa noi săpături arheologice la Boureni și Cristești *Dealul Viei* (DUMITRESCU 1945, 524-530).

În regiunea comunei Ilișești învățătorul J. Ch. Dressler a strâns numeroase vestigii istorice și a realizat o expoziție școlară deosebită (TUFESCU 1940, 486, DRESSLER 1960, 7-9). Expoziția a fost văzută de numeroși intelectuali ai perioadei, printre care V. Tufescu și Emil Săhleanu, ultimul efectuând săpături arheologice într-o așezare cucuteniană de pe teritoriul comunei Ilișești, probabil cea de la Varvata *Cetățuia*, care acum se află pe teritoriul comunei Pârtești (IGNAT 1969, 102).

Folosind informații destul de vechi, D. Berciu a realizat în 1942 o lucrare de sinteză de tip repertoriu cu privire la România, conjunctură în care sunt reamintite, în

secțiunea cu privire la epoca neolitică, așezările cucuteniene din regiunea bucovineană a Podișului Sucevei (BERCIU 1942, 43).

Principala consecință a celui de-al doilea război mondial pentru cercetarea culturii Cucuteni de pe teritoriul Podișului Sucevei a fost ocuparea regiunii nordice, aproximativ bazinul superior al Siretului, ca parte a nordului Bucovinei, de către Uniunea Sovietică. Din nefericire, cercetările arheologice efectuate în regiunea Cernăuți sub „îndrumarea” conducerii R. S. S. Ucraina au vizat mai ales obiective arheologice din primul mileniu și doar accidental au fost atinse niveluri arheologice eneolitice. Același dezinteres s-a reflectat și în publicarea cercetărilor întreprinse. Totuși în domeniul cercetărilor de teren se remarcă repertoriul arheologic al regiunilor apusene ale Ucrainei în care sunt menționate sumar și așezările tripoliene din nordul Podișului Sucevei (VINOKUR et alii 1984, 109-168).

În România, perioada postbelică a însemnat reorganizarea majorității instituțiilor cu profil muzeal și de cercetare și constituirea unui plan centralizat de studiere a trecutului țării în cadrul unor șantire arheologice mari, cu un colectiv foarte numeros. Dincolo de demersul științific al constituirii acestor șantiere s-a aflat desigur și unul politic, dar acest aspect nu poate minimaliza realizările și nici realul sprijin financiar acordat arheologiei.

Cea mai mare parte a Podișului Sucevei a făcut parte din teritoriul atribuit Șantierului arheologic Suceava - Cetatea Neamțului. Din nefericire pentru cercetarea eneoliticului, Șantierul Suceava era axat pe identificarea și studierea obiectivelor medievale, atât de puțin cunoscute la acea vreme. Totuși, așa cum se întâmplă de multe ori în arheologie, în mod accidental au fost interceptate și cercetate și niveluri eneolitice din siturile: Suceava *Câmpul Șanțurilor* (NESTOR et alii 1952, 425, 430; MITREA et alii 1953, 349; MITREA et alii 1955, 757; NESTOR et alii 1957, 242), Suceava *Cetatea de Apus* și *Șcheia Lutărie* (MITREA et alii 1953, 379-380, fig. 45-46; MITREA et alii 1954, 295; MITREA et alii 1955, 789-793; NESTOR et alii 1957, 256-261; NESTOR et alii 1959, 604-606; DIACONU, CONSTANTINESCU 1960, 23, 25-29, fig. 10-12, 20/4), *Curtea domnească/ Drumul Național/ Șipot* (MITREA et alii 1954, 295; MITREA et alii 1955, 773, 777, 782; NESTOR et alii 1959, 607; MATEI et alii 1970, 379, 382-390). Așezările cucuteniene din regiunea orașului Suceava au fost incluse într-o primă sinteză cu privire la habitatul uman preistoric și istoric de aici, care a apărut încă în 1973, datorită lui Nicolae Ursulescu (URSULESCU 1973, 50-52).

Pe de altă parte, în cadrul Șantierului arheologic Hăbășești a fost sondată și o așezare din Podișul Sucevei și în același timp din bazinul Siretului, Fedeleșeni *La Cruce în Fundoaie* (DUMITRESCU et alii 1951, 93; DUMITRESCU et alii 1954, 557-558, fig. 54-55).

Nu putem trece cu vederea faptul că adoptarea modelului sovietic în agricultură și colectivizarea au determinat introducerea arăturilor excesiv de adânci, menite să crească productivitatea solului. În acest context, numeroase stațiuni arheologice, inclusiv cucuteniene, au fost afectate major și ireversibil de această activitate antropică. Prea puțini dintre intelectualii satelor românești au fost preocupați de salvarea vestigiilor distruse, instituțiile de specialitate dovedindu-se incapabile să facă față fenomenului.

Începând cu jumătatea deceniului al șaptelea, evoluția politică a României, prin îndepărtarea de modelul sovietic și o nouă viziune, mai naționalistă, se va reflecta și în cercetarea arheologică. Dacă ideologia naționalistă a afectat negativ interpretarea rezultatelor cercetării perioadelor istorice, cercetarea culturii Cucuteni a avut de câștigat pentru scurt timp, dacă o raportăm la etapele anterioare.

Mai întâi, în acest context apare o nouă instituție interesată de cercetarea arheologică a regiunilor nord-vestice ale Moldovei, Institutul de Învățământ Pedagogic de trei ani din Suceava, înființat în 1964. Din perspectiva raporturilor instituțiilor centrale și regionale cu cele locale putem constata o treptată descentralizare a cercetărilor arheologice. Până la începutul anilor 70' rolul muzeelor crește evident în ceea ce privește cercetarea, deși Institutul de arheologie din București continuă să patroneze campaniile mai importante.

Astfel, în cursul cercetărilor arheologice inițiate de Institutul de Arheologie din București și Muzeul sucevean pentru identificarea vestigiilor medievale ale satului Secuieni, desființat în deceniul șapte al secolului al XX-lea, Mircea D. Matei și Octav Monoranu au descoperit și materiale provenind de la o așezare cucuteniană distrusă (POPESCU 1965, 603; MAREȘ, BATARIUC 1994, 25).

În aceeași perioadă (1967-1968), Vasile Ursachi, muzeograf la Muzeul de istorie din Roman a efectuat cercetări arheologice în așezarea Cucuteni A-B de la Săbăoani pe terenul fermei zootehnice, rezultatele rămânând inedite (URSACHI et alii 1992, 147).

În urma semnalării lui I. Șandru din 1952, Muzeul Județean din Suceava și-a propus în 1968 verificarea asocierii descoperirilor de suprafață de la Solca *Slatina Mare* cu existența izvorului de apă sărată. În acest scop au fost efectuate săpături arheologice de către Mircea Ignat și Nicolae Ursulescu, fiind descoperite mai multe niveluri arheologice de exploatare a slatinei, din care au fost publicate doar cele atribuite culturii Criș. Printre cele nepublicate se numără și materiale ceramice din stratul Cucuteni B (URSULESCU 1977, 311).

În buna tradiție a perioadei interbelice, Vladimir și Hortensia Dumitrescu revin în regiunea cursului mijlociu al râului Siret, însoțiți de Silvia Marinescu-Bîlcu, la sesizarea profesorului V. Mihalache, pentru a efectua cercetări arheologice într-o așezare fortificată din faza Cucuteni A, la Topile *Dealul Crâșmei*. Campania, desfășurată în 1969 a secționat șanțul de apărare al acestei așezări și a cercetat integral sau parțial șapte locuințe; raportul de săpătură fiind publicat de Silvia Marinescu-Bîlcu în 1977 (MARINESCU-BÎLCU 1977, 125-144).

Un număr important de așezări cucuteniene din Podișul Sucevei au fost descoperite și publicate, alături de unele cunoscute deja, în lucrarea *Așezări din Moldova din paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, apărută sub patronajul Institutului de Istorie și Arheologie din Iași (ZAHARIA, PETRESCU-DÎMBOVIȚA, ZAHARIA 1970). Lucrarea, un adevărat repertoriu arheologic al Moldovei, ilustrând un progres real pe care îl realiza arheologia dintre Carpați și Prut, nu a putut însă acoperi în egală măsură suprafața mare a acestei provincii, unele regiuni, printre care și extremitățile nordice și vestice ale Podișului Sucevei, fiind mai slab cercetate.

Nicolae Ursulescu, în acea perioadă lector univ. la Institutul de Învățământ Pedagogic de trei ani din Suceava, secondat de Paraschiva Victoria Batariuc de la Muzeul Județean din Suceava a efectuat în anii 1973, 1975 și 1981, importante cercetări arheologice în stațiunea pluristratificată de la Mihoveni - *Cahla Morii*. Din cele două niveluri cucuteniene (B1b și B2a) au fost cercetate parțial sau total opt locuințe și numeroase gropi, fiind descoperite materiale de mare valoare pentru înțelegerea realităților eneolitice din răsăritul Europei (URSULESCU, BATARIUC 1978, 89-90; 1987, 309-312; 1995, 191-194; URSULESCU 1988, 69-72; BATARIUC, IGNĂTESCU, NICULICĂ 2001, 109-143; BATARIUC, HAIMOVICI, NICULICĂ 2003, 259-271).

O altă așezare cucuteniană, în care săpăturile s-au efectuat sub conducerea lui Nicolae Ursulescu și cu ajutorul studenților suceveni este cea de la Preutești-*Haltă*,

din subfaza Cucuteni A3, cercetată între anii 1977-1979. Investigațiile au dezvelit locuințe, anexe și gropi realizate în patru etape diferite ale fazei Cucuteni A3 (STOIA 1978, 358; 1980, 365; URSULESCU 1979, 35; 1988, 70). După douăzeci și cinci de ani, săpăturile de la Preutești *Haltă* au fost publicate integral, punând într-o nouă lumină Cucuteniul A din Podișul Sucevei (URSULESCU, IGNĂTESCU 2003). Simultan cu cercetările de la *Haltă*, tot pe teritoriul satului Preutești, au avut loc cercetări arheologice sistematice și în punctul *Cetate*, între anii 1976 și 1984, coordonate de Dragomir N. Popovici, atunci muzeograf la muzeul sucevean și Nicolae Ursulescu. Cercetările au demonstrat că dealul de la izvoarele Branei a fost locuit la sfârșitul fazei Cucuteni A, probabil într-o perioadă contemporană cu existența stațiunii de la Drăgușeni - *Ostrov*. Complexele, din care se remarcă o locuință cu perete absidal, au fost deranjate de lucrările de amenajare a unei fortificații din Hallstatt-ul timpuriu (STOIA 1977, 367; 1978, 358; 1980, 365; POPOVICI, URSULESCU, 1981, 54-57; 1982, 23-27; 1984, 81-84). Numai publicarea integrală a rezultatelor din acest ultim amplasament poate arăta legătura dintre comunitățile cucuteniene atât de apropiate temporal de pe teritoriul satului Preutești. De altfel, complexitatea și densitatea locuirii cucuteniene în bazinul mijlociu al Șomuzului Mare a fost subliniată de repertoriul arheologic al comunei Preutești (URSULESCU, MANEA 1981, 169-182).

Unul dintre cele mai cunoscute și valoroase stațiuni arheologice de la răsărit de Carpați este cea descoperită încă în 1952 în turbăria de la Lozna. În anul 1978, cu ocazia săpării unui al doilea canal de drenare au fost descoperite primele vestigii aparținând culturii Cucuteni. Până în 1980 inclusiv, au fost descoperite și parțial cercetate douăsprezece locuințe cu un inventar nu prea bogat aparținând fazei Cucuteni A-B (ȘADURSCHI 1983, 86-92).

Cercetările de teren întreprinse la limita dintre județele Suceava și Botoșani, în regiunea comunei Dolhasca, de către profesorul Ghiocel Tănăsachi, au subliniat prezența, în apropierea cantonului silvic Budeni, a unei așezări pluristratificate. Cercetările sistematice efectuate aici de Silvia Teodor și Rodica Baltă în 1971 și apoi de Silvia Teodor în 1972 au descoperit și o locuire încadrată de cercetătoarea ieșeană în faza Cucuteni B (TEODOR 1978, 141-142).

Nu putem să nu semnalăm, în acest context, apariția primului repertoriu arheologic județean din România, cel al județului Botoșani. Autorii, Alexandru Păunescu (Institutul de Arheologie din București), Paul Șadurschi (Muzeul Județean de Istorie din Botoșani) și Vasile Chirica (Institutul de Arheologie din Iași) au conlucrat pentru a realiza o lucrare ce s-a dorit un model de abordare a unei asemenea probleme. Deși astăzi lucrarea este depășită în ceea ce privește documentarea, informațiile cu privire la stațiunile cucuteniene din care unele au fost distruse în totalitate sunt indispensabile inclusiv lucrării de față (PĂUNESCU, ȘADURSCHI, CHIRICA 1976).

În condițiile financiare dificile ale deceniului nouă al secolului al XX –lea, s-au efectuat preponderent săpături arheologice de salvare, sprijinite de instituții din domeniul economic. Circumstanțele i-au făcut pe mulți arheologi să se reorienteze către cercetările de suprafață, care nu presupuneau cheltuieli excesive. Deși repertoriul arheologic al județului Suceava nu s-a realizat, cercetările au condus cel puțin la realizarea de repertorii parțiale. Astfel, în acești ani, un colectiv alcătuit din Nicolae Ursulescu, Mugur Andronic și Florin Hău a cercetat perieghetic teritoriul orașului Siret, confirmând realitățile arheologice cunoscute și descoperind noi stațiuni, printre care și cucuteniene (URSULESCU, ANDRONIC, HĂU 1989, 85-101).

Mugur Andronic a desfășurat o serie de cercetări de suprafață care au avut ca rezultat conturarea repertoriilor arheologice ale comunelor Grămești (ANDRONIC 1988, 75-83) și Zamostea (ANDRONIC 1994, 11-19), din care nu lipsesc nici descoperirile eneolitice. În perioada imediat următoare, 1985-1995, același arheolog sucevean și-a concentrat atenția asupra bazinului pârâului Soloneț, amplasat în Podișul Piemontan, una din regiunile puțin cercetate ale ținuturilor extracarpatice, fiind descoperite sau popularizate câteva așezări cucuteniene de mare importanță (ANDRONIC 1995-1996, 13-186). În urma săpăturile arheologice întreprinse de Mugur Andronic la Dolheștii Mari, în punctul *Țârnuică*, în 1989, într-o așezare aparținând secolelor VI-VII, a putut fi identificat și un nivel arheologic aparținând culturii Cucuteni (MAREȘ, BATARIUC 1994, 21-22; ANDRONIC 1994a, 235-242; 1995, 133-139). Alături de Paraschiva-Victoria Batariuc, Mugur Andronic a făcut publice și rezultatele unor descoperiri de teren din anii 1983-1991, din împrejurimile orașului Suceava (ANDRONIC, BATARIUC 1993, 9-24). Cercetările de teren repetate ale profesorului Gavril Luca în așezarea Drăgușeni *Cetățuia* au condus la descoperirea unei statuete de tip „androgin” și a unui vas cu tub (LUCA 1981-1982, 113-116; 1986, 393-394). De altfel, în 1989, Paraschiva-Victoria Batariuc a efectuat noi săpături arheologice în cunoscuta așezare cucuteniană, rezultatele nefiind încă publicate.

Pentru regiunile sud-estice ale Podișului Sucevei, eforturile concertate ale lui Vasile Chirica (Institutul de Arheologie din Iași) și Marcel Tanasachi (Inspectoratul Școlar Județean Iași), direcționate către cercetările de teren, au permis editarea repertoriului arheologic al județului Iași, atât de bogat în descoperiri, inclusiv cucuteniene (CHIRICA, TANASACHI, 1984-1985).

Dar anii 80' au fost și perioada unor sinteze valoroase prilejuite de împlinirea a 100 de ani de la descoperirea stațiunii de la Cucuteni. Cea mai cunoscută este, fără îndoială, repertoriul arheologic al culturii Cucuteni pe teritoriul României, realizat de Dan Monah și Ștefan Cucos cu sprijinul specialiștilor din Moldova și Transilvania. Chiar dacă zona nord-vestică a Podișului Sucevei se prezintă în continuare ca fiind puțin cunoscută (lucrarea trebuia terminată până la momentul aniversar), totuși sunt reamintite așezări cucuteniene „uite” și unele inedite, ceea ce face din lucrarea în discuție o „oprire” obligatorie pe drumul inițierii în domeniul culturii Cucuteni și un instrument deosebit de prețios pentru orice preistorician (MONAH, CUCOȘ 1985).

La sfârșitul deceniului al nouălea, Nicolae Ursulescu a sintetizat, într-un sumară trecere în revistă, istoricul cercetării neo-eneoliticului județului Suceava. Aici a prezentat și informații provenind din cercetările efectuate individual sau în colaborare cu alți specialiști în așezări aparținând tuturor culturilor acestei epoci. În ceea ce privește cultura Cucuteni, lucrarea aduce importante precizări cu privire la cercetările de la Mihoveni – *Cahla Morii*, Preutești - *Haltă* și *Cetate* (URSULESCU 1988, 71-73).

Căderea blocului comunist și transformările politice din România au avut repercusiuni și asupra arheologiei preistorice. Reînființarea la Suceava a instituției de învățământ superior cu specific istoric sub numele de Facultatea de Istorie și Geografie (Universitatea „Ștefan cel Mare”) a impulsionat și cercetarea culturii Cucuteni. În aceeași măsură și instituțiile muzeale și de cercetare din județele de care aparține administrativ Podișul Sucevei, au desfășurat mai multe cercetări arheologice decât în deceniul nouă.

Încununare a cercetărilor perieghetice de o viață, în 1992 Ștefan Cucos își publica contribuțiile la repertoriul arheologic al județului Neamț, lucrare în care, în mod firesc, descoperirile cucuteniene au un loc binemeritat (CUCOȘ 1992, 5-61). În același an a apărut o altă contribuție la acest repertoriu sub forma unui articol în care Gheorghe

Dumitroaia și-a prezentat propriile descoperiri de suprafață din nord-estul județului Neamț (DUMITROAIA 1992, 63-144). Vasile Ursachi, pe de altă parte, a publicat, alături de alți arheologi, un repertoriu al sectorului văii Siretului din zona sudică a Podișului Sucevei, menționând și numeroase așezări cucuteniene (URSACHI 1992, 145-172). Același arheolog a desfășurat mai multe campanii de cercetări arheologice, în perioada ulterioară, în așezarea eneolitică de la Săbăoani *La Izvoare*, recuperând informații cu privire la două locuințe cucuteniene din faza A-B (DUMITROAIA 1994, 520; DUMITROAIA 1995, 312).

Colectivul alcătuit din Mircea Ignat (Universitatea „Ștefan cel Mare”) și Ion Mareș (Complexul Muzeal Bucovina) a efectuat un sondaj, în cadrul practicii arheologice de specialitate a studenților de la instituția de învățământ menționată, în așezarea de la Sf. Ilie - *Siliște*. Cercetările au dezvelit complexe din fazele Cucuteni A și B, inventarul mobil nefiind, din păcate, prea edificator (MAREȘ 1993, 496-502).

În anii 1993-1994 Ion Mareș a cercetat în regim de salvare complexe cucuteniene din așezarea Românești *Chetriș* (faza A) (MAREȘ 1995, 76), o nouă campanie desfășurându-se în 2005. În anii 1995-1996 Mugur Andronic și Ion Mareș au sondat punctul cucutenian de exploatare a sării de la Cacica – *Salină*, aducând noi informații cu privire la exploatarea sării în regiunea de contact a podișului Sucevei cu Obcinile Bucovinei (ANDRONIC, MAREȘ, 1996, 21; ANDRONIC, MAREȘ, 1997, 8-9).

Deși reluarea cercetărilor arheologice de la Mihoveni, vizând mai ales obiective medievale, nu a condus la importante descoperiri cucuteniene, cercetările de teren au permis recuperarea unui grup de statuete zoomorfe, cu un grad mare de integralitate, prilej de reluare a discuțiilor în legătură cu plastica deosebită descoperită de-a lungul timpului în această importantă stațiune eneolitică (BATARIUC 1996, 71; BATARIUC, NICULICĂ 2000, 61; BATARIUC, IGNĂTESCU, NICULICĂ 2001, 109-143; BATARIUC, GOGU, AMARANDEI 2002, 205-206; BATARIUC, HAIMOVICI, NICULICĂ 2003, 259-271).

În 1997 a apărut mult așteptata monografie a lui Dan Monah dedicată plasticii cucuteniene. Autorul nu a folosit doar loturile de statuete și figurine publicate, ci și-a ilustrat lucrarea și cu materiale inedite din colecțiile unor instituții sau chiar colecții particulare. Astfel, au intrat în circuitul științific sau au fost reinterpretate artefacte legate de viața spirituală din Podișul Sucevei (MONAH 1997).

Un important pas înainte în realizarea repertoriului arheologic al județului Suceava l-a constituit realizarea de cercetări de teren în perioada 1997-1998, în cadrul unui proiect finanțat de Ministerul Cercetării și Tehnologiei (coordonator Mugur Andronic). În cadrul acestor cercetări au fost investigate comunele Brodina, Straja, Putna, Vicovu de Sus, Bilca, Gălănești, Frătăuții Noi, Arbore, Iaslovăț, Zvorâștea, Adâncata, Hânțești, Calafindești, Dărmănești, Mitocu Dragomirnei, Grănicești și orașele Rădăuți și Solca, fiind desoperite sau confirmate și numeroase situri cucuteniene (ANDRONIC et alii 2004, 117-226). În aceeași perioadă de timp, Dumitru Boghian a elaborat o lucrare despre evoluția habitatului uman pre și protoistoric din regiunea Sucevei, prilej cu care sunt reamintite așezările cucuteniene din apropierea orașului (BOGHIAN 1997-1998, 6-7).

În cadrul practicii arheologice a studenților de la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, un colectiv condus de Mircea Ignat, la care s-au adăugat din partea muzeului sucevean: Ion Mareș, Mugur Andronic, Monica Gogu, și Bogdan Niculică, a început în 1998 cercetările în stațiunea pluristratificată de la Suceava - *Ferma 2-Ițcani*. Cercetările au continuat și în anul 1999, când au participat și Constantin Emil Ursu și

Ovidiu Cotoi (Complexul Muzeal Neamț). Din puținele informații publicate, rezultă că așezarea a fost locuită în timpul fazelor Cucuteni A și Cucuteni B (NICULICĂ, IGNĂTESCU, BOGHIAN 1999, 39-41; ANDRONIC 2000, 100; IGNAT et alii 2000, 100; NICULICĂ, IGNĂTESCU, 2000-2001, 84).

În condițiile în care numeroase informații arheologice, din cercetări sistematice sau periegeze, au rămas nepublicate, au devenit salutare chiar și cele mai sumare mențiuni. Repertoriul așezărilor Cucuteni A publicat de Dragomir N. Popovici, oferea, la momentul apariției, informații inedite cu privire la numeroase stațiuni din Podișul Sucevei, unele descoperite relativ cu mult timp în urmă (POPOVICI 2000, 61-79, 104-153, 156-183).

Din anul 2000 au început cercetările în așezarea de la Fetești *La Schit*, așezare pluristratificată cu niveluri arheologice corespunzătoare fazelor Cucuteni A3, B1, B1-B2. Colectivul, alcătuit din Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Ion Mareș și Bogdan Niculică a susținut șase campanii de investigații arheologice, descoperind complexe de o maximă importanță pentru înțelegerea culturii Cucuteni în Podișul Sucevei (BOGHIAN, MAREȘ, NICULICĂ 2001, 82-84; BOGHIAN et alii 2002, 132-136; 2003, 124-127; 2004, 119-123; 2004a, 223-239; 2004b, 161-176; 2005, 148-149).

Începutul secolului XXI a adus sub tipar descoperirea așezării Cucuteni A-B de la Adâncata *Dealul Lipovanului*, una din puținele de acest tip din Podișul Sucevei. Deși este situată în apropierea reședinței de județ, se pare că materialele nivelului Cucuteni A-B nu au fost observate din cauza asemănărilor cu cele din celelalte niveluri ale stațiunii: Cucuteni A și Cucuteni B (NICULICĂ 2001, 89-107).

În aceeași perioadă, un colectiv de arheologi suceveni a demarat un proiect de cercetări de teren în regiunea Podișului Sucevei încununat prin unele precizări aduse descoperirilor mai vechi dar și publicarea de materiale noi, edificatoare și pentru cultura Cucuteni (NICULICĂ, IGNĂTESCU, BOGHIAN 1998, 39-60; NICULICĂ, IGNĂTESCU 2000-2001, 81-97).

Reluarea săpăturilor la Ruginoasa *Dealul Drăghici*, în 2001, a fost impusă de exploatarea în carieră a gresiei din structura dealului. Prin acest demers, a fost distrusă o parte din așezare, care nu fusese cercetată de Vladimir și Hortensia Dumitrescu. Cercetările, cu caracter de salvare, sunt în curs de desfășurare, dar se poate spune de pe acum că informațiile pe care le oferă aruncă o lumină nouă asupra fortificării așezării și a tipurilor de locuințe utilizate de cei care au trăit aici în faza A a culturii Cucuteni (LAZAROVICI et alii 2002, 272-274; LAZAROVICI, LAZAROVICI, ȚURCANU, 2003; LAZAROVICI, LAZAROVICI 2003, 41-74; 2004, 9-42; 2005, 317-318).

O serie de obiecte din aramă inedite din Podișul Sucevei au fost publicate în monografia dedicată metalurgiei aramei din România al cărei autor este Ion Mareș. Pieselor le sunt prezentate atât caracteristicile cât și contextul descoperirii, încât în unele cazuri lucrarea prezintă și informații despre așezări inedite (MAREȘ 2002).

Interesul pentru exploatarea sării în eneolitic a crescut simțitor în cercetarea românească la începutul secolului al XXI-lea, o altă slatină folosită în timpul culturii Cucuteni fiind cercetată printr-un sondaj la Voitinel, în 2002, de către un colectiv alcătuit din Mugur Andronic și Constantin Emil Ursu (ANDRONIC, URSU 2003, 264).

Un colectiv extins alcătuit din arheologi de la Muzeul din Piatra Neamț și Universitatea din Suceava au efectuat un sondaj de verificare în punctul de exploatare a sării de la Solca - *Slatina Mare*, confirmându-se că majoritatea descoperirilor de aici și cea mai intensă exploatare a izvorului sărat aparțin fazei Cucuteni B (DUMITROAIA 2004, 444-447; DUMITROAIA et alii 2004, 314-315).

În același an, un alt sondaj de verificare a fost executat într-o așezare cunoscută a Podișului Sucevei: Baia - *Cetățuie*. Colectivul, alcătuit din Bogdan Niculică, Ion Mareș, Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Vasile Budui, Cătălina Buzdugan, care face săpături și în necropola aparținând epocii bronzului de la Adâncata *Imaș* nu a putut aduce prea multe noutăți în ceea ce privește stratigrafia stațiunii, ci a confirmat datele deja cunoscute (NICULICĂ et alii 2004, 45-46).

Credem că cercetarea culturii Cucuteni în Podișul Sucevei trebuie să se axeze în anii care vor urma atât pe publicarea cercetărilor arheologice rămase inedite, cât și pe intensificarea cercetărilor în așezări aparținând unor etape puțin cunoscute, situate în zone mai puțin cercetate sau afectate semnificativ de activitatea antropică.

ABREVIERI

- ArhMold Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie Iași.
ASȘL Arhiva Societății Științifice și Literare, Iași.
ATS Acta Terrae Septemcastrensis, Institutul pentru Cercetarea Patrimoniului Cultural Transilvănean în Context European, Sibiu.
BCMI Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București.
BSRRG Buletinul Societății Regale Române de Geografie, București.
CC Codrul Cosminului, S. N., Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava.
CercArh Cercetări Arheologice, Muzeul Național de Istorie a României, București.
CercIst Cercetări Istorice, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
Cronica Cronica cercetărilor arheologice din România, Comisia națională de arheologie, București.
Dacia Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie (1924-1947), București.
Dacia, N. S. Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle Série, București.
JBLM Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, Czernovitz.
Materiale Materiale arheologice privind istoria veche a R. P. R. (Materiale și cercetări arheologice), București.
MemAntiq Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis, Piatra-Neamț.
RIAF Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie, București.
RMM Revista Muzeelor și Monumentelor, București.
RPAN Revista de Preistorie și Antichități Naționale, București.
SAA Studia Antiqua et Archaeologica, Seminarul de Istorie Antică și Arheologie al Universității „Al. I. Cuza” Iași.
SCIV(A) Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), Institutul de Arheologie București.
Suceava Suceava (Studii și Materiale), Anuarul Complexului Muzeal Bucovina, Suceava.

BIBLIOGRAFIE

ANDRIEȘESCU Ion

1937 *O pagină din istoria arheologiei preistorice în România: Gr. C. Buțureanu și introducerea sa la „Preistoria în România. Studii de arheologie preistorică și etnografie” (1898, inedit)*, RPAN, I, p. 17-26.

1943 *Bucovina și Basarabia în lumina arheologiei*, *Analecta*, I, 3-33.

ANDRONIC Mugur

1988 *Repertoriul arheologic al comunei Grămești (jud. Suceava)*, Suceava, XIII-XIV (1986-1987), p. 75-83.

1994 *Repertoriul arheologic al comunei Zamostea (județul Suceava)*, Suceava, XXI, p. 11-19.

1994a *Așezarea din sec. II-I î. H. de la Dolheștii Mari - Suceava*, *MemAntiq*, XIX, p. 235-242.

1995 *Așezarea din secolele VI-VII d. H. de la Dolheștii Mari - Suceava*, *MemAntiq*, XX, p. 133-139.

1995-1996 *Evoluția habitatului uman în bazinul hidrografic Soloneț din paleolitic și până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Suceava, XXII-XXIII, p. 13-186.

2000 *Suceava, jud. Suceava, Ferma 2 Ițcani. Sector A*, *Cronica*, XXXIV, Deva, p. 100.

ANDRONIC Mugur, BATARIUC Paraschiva-Victoria

1993 *Contribuții la cunoașterea evoluției habitatului uman în zona limitrofă a orașului Suceava*, Suceava, XVII-XIX (1990-1991-1992), p. 9-24.

ANDRONIC Mugur, MAREȘ Ion

1996 *Cacica, Jud. Suceava*, *Cronica*, XXX, Brăila, p. 21.

1997 *Cacica, Jud. Suceava*, *Cronica*, XXXI, București, p. 8-9.

ANDRONIC Mugur, URSU Constantin – Emil

2003 *Voitinul, com. Gălănești, jud. Suceava*, *Cronica*, XXXVII, Covasna, p. 264.

ANDRONIC Mugur et alii (P. V. Batariuc, Fl. Hău, M. Gogu, B. P. Niculică, I. Mareș)

2004 *Noi cercetări arheologice de teren în județul Suceava*, Suceava, XXIX-XXX (2002-2003), vol. I, p. 117-226.

BATARIUC Paraschiva-Victoria

1996 *Mihoveni, Cahla Morii, jud. Suceava*, in *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila, p. 71.

BATARIUC Paraschiva-Victoria, NICULICĂ Bogdan

2000 *Mihoveni, com. Șcheia, jud. Suceava, Cahla Morii*, *Cronica*, XXXIV, Deva, p. 61.

BATARIUC Paraschiva-Victoria, IGNĂTESCU Sorin, NICULICĂ Bogdan

2001 *Plastica antropomorfă de la Mihoveni-Cahla Morii*, Suceava, XXVI-XXVII-XXVIII (1999-2000-2001), p. 109-143.

BATARIUC Paraschiva Victoria, GOGU Monica, AMARANDEI Brândușa

2002 *Mihoveni, com. Șcheia, jud. Suceava, Cahla Morii*, *Cronica*, XXXVI, Buziaș, , p. 205-206.

BATARIUC Paraschiva Victoria, HAIMOVICI Sergiu, NICULICĂ Bogdan

2003 *Plastica zoomorfă cucuteniană de la Mihoveni - Cahla Morii*, *Arh Mold*, XXIII- XXIV (2000-2001), p. 259-271.

BELDICEANU Nicolae

- 1893 Cultura, I, 1.
BERCIU Dumitru
1942 *Repertoriu arheologic de stațiuni și descoperiri preistorice în România*, Revista Arhivelor, p. 22-68.
BOGHIAN Dumitru
1997-1998 *Evoluția habitatului uman pre-și protoistoric în zona orașului Suceava*, CC, 3-4 (13-14), p. 5-12.
BOGHIAN Dumitru, MAREȘ Ion, NICULICĂ Bogdan
2001 *Fetești, com. Adâncata, jud. Suceava, „La Schit”*, Cronica, XXXV, Suceava, p. 82-84.
BOGHIAN Dumitru et alii (S. Ignătescu, I. Mareș, B. Niculică)
2002 *Fetești, com. Adâncata, jud. Suceava, „La Schit”*, Cronica, XXXVI, Buziaș, p. 132-136.
2003 *Fetești, com. Adâncata, jud. Suceava, „La Schit”*, Cronica, XXXVII, Covasna, p. 124-127.
2004 *Fetești, com. Adâncata, jud. Suceava, „La Schit”*, Cronica, XXXVIII, Cluj-Napoca, p. 119-123.
2004a *O locuință Cucuteni B de la Fetești-La Schit, jud. Suceava*, MemAntiq, XXIII, p. 223-239.
2004b *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate în situl de la Fetești – la Schit (com. Adâncata, jud. Suceava)*, CC, 8-9 (18-19), 2002-2003, p. 161-176.
2005 *Fetești, com. Adâncata, jud. Suceava, „La Schit”*, Cronica, XXXIX, Mangalia, p. 148-150.
BUȚUREANU Gr. C.
1889 *Notiță asupra săpăturilor și cercetărilor făcute la Cucuteni din comuna Băiceni județul Iași*, ASȘL, I, 3, p. 257-271.
1891 *Note sur Coucoutei et plusieurs autres stations de la Moldavie du Nord in Compte-rendu du Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistorique*, X, 1889, p. 299-307.
1896 *Neculai Beldiceanu ASȘL*, VII, p. I-IV.
CHIRICA Vasile, TANASACHI Marcel
1984-1985 *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I-II, Iași.
CIUREA Vasile
1924 *Călăuza județului Folticeni*, Folticeni.
1928 *Vechiul ținut al Sucevei*, București.
1931 *Preistoria. Viața omului primitiv în vechiul ținut al Sucevei (Baia de azi) (I)*, Natura, 20, 5, p. 1-6.
1931a *Preistoria. Viața omului primitiv în vechiul ținut al Sucevei (Baia de azi) (II)*, Natura, 20, 6, p. 32-36.
1931b *Preistoria. Viața omului primitiv în vechiul ținut al Sucevei (Baia de azi) (III)*, Natura, 20, 7, p. 30-32.
1931c *Preistoria. Viața omului primitiv în vechiul ținut al Sucevei (Baia de azi) (IV)*, Natura, 20, 9, p. 10-16.
1931d *Preistoria. Viața omului primitiv în vechiul ținut al Sucevei (Baia de azi) (V)*, Natura, 20, 10, p. 16-22.
1932 *Preistoria. Viața omului primitiv în vechiul ținut al Sucevei (Baia de azi) (VI)*, Natura, 21, 1, p. 25-30.

- 1933 *Aperçu des antiquités préhistoriques du département de Baia*, Dacia, III-IV, (1927-1932), p. 115-149.
- 1940 *Catalog sumar și călăuză*, Fălticeni.
- CUCOȘ Ștefan
- 1992 *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Neamț*, MemAntiq, XVIII, p. 5-61.
- DIACONU Gheorghe, CONSTANTINESCU Nicolae
- 1960 *Cetatea Șcheia*, București.
- DRESSLER Johann Christian
- 1960 *Chronik der bukowiner Landgemeinde - Illischestie*.
- DUMITRESCU Hortensia
- 1933 *La station préhistorique de Ruginoasa*, Dacia, III-IV, 1927-1932, p. 58-87.
- DUMITRESCU Vladimir
- 1933 *Une nouvelle station a céramique peinte dans le Nord-Ouest de la Moldavie*, Dacia, III-IV, 1927-1930, p. 115-149.
- 1945 *Funde im Bezirk Baia (Moldau)*, Dacia, IX-X, 1941-1944, p. 521-530.
- 1993 *Oameni și cioburi*, Călărași.
- DUMITRESCU Vladimir et alii (H. Dumitrescu, M. Petrescu-Dîmbovița, N. Gostar, A. Florescu, I. T. Dragomir, A. Popescu, I. Purice, I. Căpățînă)
- 1951 *Raport preliminar asupra săpăturilor de la Hăbășești*, SCIV, 2, 1, p. 77-94.
- DUMITRESCU Vladimir et alii (H. Dumitrescu, M. Petrescu-Dîmbovița, N. Gostar)
- 1954 *Hăbășești, monografie arheologică*, București.
- DUMITROAIA Gheorghe
- 1992 *Materiale și cercetări arheologice din nord-estul județului Neamț*, MemAntiq, XVIII, p. 63-144.
- 1994 *Săpături și cercetări arheologice de suprafață în județul Neamț (1992-1993)*, Mem Antiq, XIX, p. 509-522.
- 1995 *Săpăturile arheologice din județul Neamț (1994-1995)*, MemAntiq, XX, p. 307-314.
- 2004 *Săpături arheologice sistematice și periegheze din județele Neamț, Bacău și Suceava (2002-2003)*, MemAntiq, XXIII, p. 431-449.
- DUMITROAIA Gheorghe et alii (D. Nicola, R. Munteanu, C. Preoteasa, D. Monah, D. Boghian, S. Ignătescu)
- 2004 *Solca, com. Solca, jud. Suceava, Slatina Mare*, Cronica, XXXVIII, Cluj-Napoca, p. 314-315.
- EMANDI Emil Ioan
- 1985 *Muzeul de Istorie Suceava*, Suceava.
- GUTTER Josef Ritter von
- 1884 *Funde in Sereth*, MCKD, 10, 135, p. 224.
- ICONOMU Constantin
- 1996 *Contribuții la istoricul cercetării arheologice de la Cucuteni*, in *Cucuteni aujourd'hui*, Piatra-Neamț, p. 165-200.
- IGNAT Mircea
- 1969 *Din istoricul cercetărilor arheologice din județul Suceava*, Suceava, I, p. 93-104.
- IGNAT Mircea et alii (I. Mareș, B. Niculică, C. E. Ursu, O. Cotoi)

- 2000 *Suceava, jud. Suceava – „Ferma 2 Ițcani”*. Sector B, Cronica, XXXIV, Deva, p. 100.
- KAINDL Raimund Friedrich
- 1893 *Das ehemalige Bukowiner Landesmuseum, der Sereth Museumverein und das Münzen- und Antiquitätencabinet an der Universität Czernowitz*, JBLM, I, p. 75-77.
- 1894 *Der rumänische archäologische Verein in der Bukowina*, JBLM, II, p. 22-24.
- 1896 *Geschichte der Bukowina*, I, Cernăuți.
- LAZAROVICI Cornelia-Magda, LAZAROVICI Gheorghe-Corneliu, ȚURCANU Senica
- 2003 *Ruginoasa, com. Ruginoasa, jud. Iași, „Dealul Drăghici”*, Cronica, XXXVII, Covasna, p. 263-265.
- LAZAROVICI Cornelia-Magda, LAZAROVICI Gheorghe-Corneliu
- 2003 *The new archaeological research at Ruginoasa-Dealul Drăghici. Part I, Architecture*, SAA, IX, p. 41-74.
- 2004 *Noi săpături arheologice la Ruginoasa - Dealul Drăghici. Partea I: Arhitectura*, ATS, III, p. 9-42.
- LAZAROVICI Cornelia-Magda et alii (Gh. C. Lazarovici, C. Hriban, C. Ungureanu, M. C. Văleanu)
- 2002 *Ruginoasa, com. Ruginoasa, jud. Iași, „Dealul Drăghici”*, Cronica, XXXVI, Buziaș, p. 272-274.
- LAZAROVICI Cornelia-Magda et alii (Gh. C. Lazarovici, S. Țurcanu, S. Angeleski)
- 2005 *Ruginoasa, com. Ruginoasa, jud. Iași, „Dealul Drăghici”*, Cronica, XXXIX, Mangalia, p. 317-318.
- LUCA Gavril
- 1981-1982 *Statueta antropomorfă cucuteniană de la Drăgușeni-Fălticeni*, CercIst, XII-XIII, p. 113-116.
- 1986 *Noi mărturii privind vasele cu tub de scurgere, Suceava, XI-XII (1984-1985)*, p. 393-395.
- MAREȘ Ion
- 1993 *Sondajul arheologic de la Sf. Ilie „Siliște” (1991)*, Suceava, XVII-XIX, p. 496-502.
- 1995 *Românești, „Chetriș”, jud. Suceava*, Cronica, XXIX, Cluj-Napoca, p. 76.
- 2002 *Metalurgia aramei în neo-eneoliticul României*, Suceava.
- MAREȘ Ion, BATARIUC Paraschiva-Victoria
- 1994 *Obiecte miniaturale de lut ars din perioada eneoliticului aflate în colecțiile Muzeului Național al Bucovinei, Suceava*, Suceava, XXI, p. 21-29.
- MARINESCU-BÎLCU Silvia
- 1977 *Unele probleme ale fazei Cucuteni A, în lumina săpăturilor arheologice de la Topile*, CercIst, VIII, p. 125-144.
- MATASĂ Constantin
- 1938 *Cercetări din preistoria județului Neamț*, BCMI, 31, 3, p. 97-133.
- MATEI Mircea D. et alii (Al. Andronic, N. Constantinescu, Dan Gh. Teodor, M. Nicorescu, Tr. Martinovici, Gr. Foit)
- 1970 *Șantierul arheologic Suceava*, Materiale, IX, p. 373-399.
- MITREA Bucur et alii (I. Nestor, I. Casan, B. Cîmpina, D. Constantinescu, Gh. Diaconu, I. Dimian, Gr. Foit, V. O. Ionescu, Z. Székely, V. Vătășianu)

- 1953 *Şantierul Suceava*, SCIV, IV, 1-2, p. 333-393.
- MITREA Bucur et alii (B. Cîmpina, Gh. Diaconu, Al. Andronic, L. Bâzu, D. Constantinescu, N. Constantinescu, Gr. Foit, Tr. Martinovici, M. Mircea, M. Ochinciuc, Şt. Olteanu, Z. Székely, Şt. Ştefănescu, M. Turbatu, V. Vătăşianu)
- 1954 *Şantierul arheologic Suceava-Cetatea Neamţului*, SCIV, V, 1-2, p.257-324.
- MITREA Bucur et alii (Gh. Diaconu, M. Matei, Al. Alexandrescu, Al. Andronic, D. Constantinescu, N. Constantinescu, Tr. Martinovici, C. Nicolescu, Şt. Olteanu, V. Vătăşianu)
- 1955 *Şantierul arheologic Suceava-Cetatea Neamţului*, SCIV, VI, 3-4, p. 753-818.
- MOISIL Constantin
- 1910 *Privire asupra antichităţilor preistorice din România. Istoricul cercetărilor preistorice*, BCMI, 10, 3, p. 115-121.
- 1910a *Privire asupra antichităţilor preistorice din România. Staţiunile preistorice*, BCMI, 10, 4, p. 171-176.
- MONAH Dan
- 1997 *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Piatra-Neamţ.
- MONAH Dan, CUCOŞ Ştefan
- 1985 *Aşezările culturii Cucuteni din România*, Iaşi.
- NESTOR Ion et alii (Al. Alexandrescu, B. Cîmpina, Gr. Foit, L. Lăzărescu, N. Berlescu, E. Petrescu, V. Zira)
- 1952 *Şantierul Suceava*, SCIV, III, p. 423-431.
- NESTOR Ion et alii (Al. Alexandrescu, N. Constantinescu, Gh. Diaconu, Tr. Martinovici, M. Matei, S. Morintz, Şt. Olteanu)
- 1957 *Şantierul arheologic Suceava*, Materiale, IV, p. 239-278.
- NESTOR Ion et alii (B. Cîmpina, Tr. Martinovici, M. Matei, Gh. Diaconu, Şt. Olteanu, N. Constantinescu, Al. Vasilescu, Al. Andronic, C. Nicolescu, M. Zămoşteanu, S. Morintz)
- 1959 *Şantierul arheologic Suceava*, Materiale, V, p. 593-618.
- NICULICĂ Bogdan
- 2001 *O nouă aşezare cucuteniană pe teritoriul satului Adâncata (comuna Adâncata, judeţul Suceava)*, Suceava, XXVI-XXVIII (1999-2001), p. 89-107.
- NICULICĂ Bogdan, IGNĂTESCU Sorin, BOGHIAN Dumitru
- 1999 *Recunoaşteri arheologice în Podişul Sucevei*, CC, 5 (15), p. 39-60.
- NICULICĂ Bogdan, IGNĂTESCU Sorin
- 2000-2001 *Recunoaşteri arheologice în Podişul Sucevei (II)*, CC, 6-7 (16-17), p. 81-97.
- NICULICĂ Bogdan et alii (B. Niculică, I. Mareş, D. Boghian, S. Ignătescu, V. Budui, C. Buzdugan)
- 2004 *Baia, com. Baia, jud. Suceava, Imaş (Cetăţuia)*, Cronica, XXXVIII, Cluj-Napoca, p. 45-46.
- OLINESCU Dimitrie
- 1894 *Charta arheologică a Bucovinei*, BSRRG, XV, trim. I-II, p.64-94.
- PANAIT I. Panait
- 1982 *Începuturile cercetărilor culturii Cucuteni reflectate în izvoare arhivistice bucureştene*, RMM, 4, p. 64-70.
- PĂUNESCU Alexandru, ŞADURSCHI Paul, CHIRICA Vasile
- 1976 *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, Bucureşti.

- PETRESCU-DÎMBOVIȚA Mircea
2001 *Realizări și perspective în cercetarea culturii Cucuteni-Cetățuie*, discurs de recepție rostit la 6 noiembrie 2000 în ședința publică a Academiei Române, București.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA Mircea, VĂLEANU Mădălin-Cornel
2004 *Cucuteni-Cetățuie. Monografie arheologică*, Piatra-Neamț.
- POPESCU Dorin
1965 *Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1964*, SCIV, 16, 3, p. 587-605.
- POPOVICI Dragomir Nicolae
2000 *Cultura Cucuteni, Faza A. Repertoriul așezărilor*, Piatra-Neamț.
- POPOVICI Dragomir Nicolae, URSULESCU Nicolae
1981 *Șantierul arheologic Preutești-Cetate, 1979. Raport preliminar*, CercArh, IV, p. 54-57.
1982 *Șantierul arheologic Preutești-Cetate (jud. Suceava)*, CercArh, V, p.23-27.
1984 *Cercetările arheologice de la Preutești*, CercArh, VII, p.81-84.
- PRELICZ V.
1885-1886 *Geschichte der Stadt Sereth und ihre Alterthümer*, Jahresbericht der k. k. Staats-Unterrealschule und Gewerblichen Fortbildungsschule in Sereth, p. 1-32.
- ROMSTORFER Carl August
1893 *Aus den „Mittheilungen der k. k. Central-Commission“* JBLM, p.45-71.
- STOIA Adriana
1977 *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1976)*, Dacia, NS, XXI, 357-374.
1978 *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1977)*, Dacia, NS, XXII, 348-362.
1980 *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1979)*, Dacia, NS, XXIV, 355-370.
- SZOMBATHY Josef
1894 *Prähistorische Recognoscierungstour nach der Bukowina im Jahre 1893*, JBLM, II, p. 11-21.
- ȘADURSCHI Paul
1983 *Așezarea eneolitică din turbăria de la Lozna (jud. Botoșani)*, Materiale, XV, p. 86-92.
- TEODOR Silvia
1978 *Săpăturile arheologice de la Budeni – comuna Dolhasca (Suceava)*, Suceava, V, p. 141-159.
- TUFESCU Vasile
1940 *Un sat milenar: Ilișeștii*, Natura, XXIX, 11-12, 485-488.
- URSACHI Vasile et alii (D. Hordilă, M. Alexianu, Gh. Dumitroaia, D. Monah)
1992 *Cercetări arheologice de suprafață pe valea Siretului, la nord de municipiul Roman*, Mem Antiq, XVIII, p. 145-172.
- URSULESCU Nicolae
1973 *Așezările omenesti de pe teritoriul Sucevei până în secolul al VI-lea*, Suceava, III, p. 47-61.
1977 *Exploatarea sării din saramură în neoliticul timpuriu, în lumina descoperirilor de la Solca (jud. Suceava)*, SCIVA, 28, 3, p. 307-317.
1979 *Cercetările arheologice din 1978 de la Preutești-Haltă (Județul Suceava)*, Materiale, XIII, Oradea, p. 35-44.

- 1988 *Contribuția cercetărilor arheologice din județul Suceava la cunoașterea evoluției neo-eneoliticului din județul Suceava*, Suceava, XIII-XIV (1986-1987), 69-74.
- URSULESCU Nicolae, BATARIUC Paraschiva-Victoria
- 1978 *Cercetările arheologice de la Mihoveni (Suceava)* – 1973, Suceava, V, p. 89-106.
- 1987 *L'idole androgyne de Mihoveni (dép de Suceava)*, în *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Iași, p. 309-312.
- 1995 *Un nou tip de idol în cultura Cucuteni*, CC, 1 (10), p. 191-194.
- URSULESCU Nicolae, MANEA Ștefan
- 1981 *Evoluția habitatului din bazinul Șomuzului Mare, în zona comunei Preutești*, Suceava, VIII, p. 169-182.
- URSULESCU Nicolae, ANDRONIC Mugur, HĂU Florin
- 1998 *Contribuții la cunoașterea așezărilor de pe teritoriul Siretului înainte de constituirea orașului medieval*, Suceava, XIII-XIV (1986-1987), p. 85-101.
- URSULESCU Nicolae, IGNĂTESCU Sorin
- 2003 *Preutești-Haltă. O așezare cucuteniană pe valea Șomuzului Mare*, Iași.
- VINOKUR I. S. et alii (A. F. Gucal, S. I. Penjak, B. O. Timoščuk, V. N. Jakubovs'kij)
- 1984 *Dovidnik z arheologij Ukraini (Hmel'nic'ka, Černivec'ka, Zakarpats'ka oblasti)*, Kijv.
- ZAHARIA Nicolae, PETRESCU-DÎMBOVIȚA Mircea, ZAHARIA Emilia
- 1970 *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București.

CONSIDERATIONS GENERALES SUR QUELQUES SOURCES NARRATIVES DATANT DU XIIIE-XIVES SIECLES CONCERNANT L'HISTOIRE DES MONGOLS ET LEUR INVASION EN EUROPE DE 1241-1242

Violeta Epure

REZUMAT. Autoarea face o succintă trecere în revistă a principalelor surse narative datând din secolele XIII-XIV referitoare la istoria mongolilor. Este vorba de o serie de cronici provenind din spațiul asiatic, dar și din cel european. De asemenea, s-a pus accent pe cele care prezintă informații referitoare la marea invazie tătară din anii 1241-1242, precum și pe cele care fac referire la spațiul românesc.

Parmi les principales sources narratives concernant l'histoire de l'empire de Gengis-khan on peut remarquer *L'Histoire secrète* et *L'Histoire générale du monde*. *L'Histoire secrète* est une œuvre anonyme, écrite dans la chancellerie du troisième fils et successeur testamentaire de Gengis-khan, Ögödaï; il s'agit d'une chronique dont le sujet est représenté par les luttes pour l'unification des tribus voisines; c'est "l'épopée mongole sur Gengis-khan".

L'autre source, *L'Histoire générale du monde* (*Djami Tavarykh*) est l'œuvre du Persan Rāšid-od Din, qui a vécu à la cour des grands khans (le XIIIe-XIVe siècle)¹. L'ouvrage est d'importance capitale et traite l'histoire des tribus et des peuples turcs et mongols, de Gengis-khan et de ses successeurs; il s'agit aussi du prophète Muhammad et de l'islam, des khalifats jusqu'à 1285, de l'Iran, Turan, de l'histoire des Hébreux, des Francs, des empereurs de Rome, du pape et des Indes. L'œuvre a été terminée en 710, l'année de l'Hégire (1310/11). Son auteur s'est documenté de l'archive impériale mongole, utilisant aussi, les traductions de quelques matériaux historiques chinois, ouïgours, syriaques, européens et hébraïques. Le chapitre qui fait référence aux événements de 1241-1242 est important pour l'histoire des Roumains².

Une autre histoire importante écrite en Iran dans la langue persane pendant le XIIIe et le XIVe siècles, *Ta'rikh-e Djehangusa* (*L'Histoire du conquérant du monde*) est l'œuvre de Ata Malik-e Djuvayni et a été terminée vers 1260. Elle contient des informations concernant l'histoire de l'Hongrie de cette époque-là et sur certaines "dramatis personae" mongoles. A l'encontre de l'autre ouvrage qu'on vient de mentionner, cette histoire ne contient aucune information sur les Roumains³.

On peut retrouver parmi les témoins contemporains à l'invasion de l'Asie Centrale et de l'Europe, un grand philosophe et poète turkmène, peut-être la plus grande personnalité de l'Orient islamique après le prophète Muhammad. Il s'agit de Djelal-eddin Rumi Mevlana. Ses notes sont extrêmement importantes. Ablai Mehmet Necati conclut: "je crois que personne n'a pas respecté la vérité historique en ce qui concerne ces Tatars", bien qu'il s'agisse de leurs contemporains ou d'auteurs de plus tard, comme l'a fait cet auteur⁴.

On doit signaler, aussi, les chroniques chinoises, qui contiennent des informations sur l'origine et l'évolution des Mongols. Pour l'époque des successeurs de Gengis-khan, on a les notes des voyageurs européens.

Le premier récit des européens est antérieur à l'offensive de Batu et de Subö dai: il s'agit du voyage entrepris par une mission formée de quatre dominicains, qui voulaient découvrir “La Grande Hongrie”, la patrie primitive des Magyars. Son souvenir persistait encore à cette époque-là et on soupçonnait qu'en ce pays d'origine des Hongrois vivaient des populations païennes qui devraient être converties. En même temps, on pouvait vérifier la véridicité du faux bruit concernant une potentielle invasion mongole. Après plusieurs péripéties, seulement un moine, le frère Julien est arrivé dans “La Grande Hongrie” (“L'ancienne Hongrie”).

C'est à cet endroit qu'il a rencontré le premier détachement mongol; l'interprète qui accompagnait le grand chef connaissait six langues, parmi lesquelles il faut mentionner l'hongrois et l'allemand, et annonçait l'arrivée de la grande armée; celle-ci attendait des renforcements de Perse pour déclencher l'attaque contre la Russie et l'Allemagne. Donc, “les projets de l'État majeur mongol ne visaient seulement l'Europe de l'Est”⁵.

On va mentionner, aussi, le récit de Ruggiero (Rogerius) de Torre Maggiore; celui-ci se trouvait à Oradea dans une mission ecclésiastique, le moment de l'attaque des hordes de Bātū. Ses mémoires sont très suggestives; elles présentent les ravages faites par les incursions des Mongols; la valeur de ce récit est d'autant plus grande si on tient compte du fait que Rogerius a été le prisonnier des Mongols presque pour une année, les accompagnant à travers l'Hongrie et la Transylvanie détruites et asservies⁶.

Le moine dominicain Tholomeus de Lucca, dans son travail, *Les Annales*, mentionne les événements attribués à l'année 1230: les Tatars ont occupé les “parties orientales”, après avoir divisé leurs armées pour attaquer l'Hongrie et la Pologne; ils ont pénétré, aussi, en Russie, vers le littoral de la mer du Pont. Il s'est inspiré d'une chronique de Martinus de Troppau, *Gesta Germanorum*. Mais la datation est erronée; Martinus date les événements à 1239. Le même Tholomeus de Lucca présente l'invasion des Mongols dans un autre ouvrage dédié à l'histoire de l'église dès ses débuts et jusqu'à 1312⁷.

Les informations de cette chronique se retrouvent, aussi, dans la chronique de Marino Sanudo Le Vieux (il Vecchio), nommé aussi Torsello, *Liber secretorum fidelium Crucis*. Le même auteur nous a laissé une description générale du pays, des mœurs et des plus importants chefs des Mongols, ainsi qu'une présentation de leur expansion en Orient et en Europe⁸.

Paulinus de Venice (Paulinus Minorita), un autre chroniqueur italien rappelle les Roumains lorsqu'il parle de la grande invasion mongole. On retrouve à Andrea Dandolo des informations sur l'attaque des Mongols en Hongrie, en Russie et en Bulgarie. Il mentionne clairement l'espace intracarpatique: cette précision n'apparaît pas aux auteurs italiens qu'on vient de mentionner, mais elle peut être retrouvée dans d'autres sources médiévales qui se rapportent à la grande invasion mongole.

L'épisode concernant l'implication des Roumains dans l'offensive de Bātū-khan vers l'ouest se retrouve aussi à Jehan Le Long (Ioannes Longus) de Yprès, chroniqueur flamand. Son ouvrage, *Cronica Monasterii S. Bertini* (la deuxième moitié du XIVe siècle) contient, aussi, une exposition de la grande invasion mongole; les passages qui se réfèrent à ces événements ont été compilés des auteurs qui l'ont précédé dans ses préoccupations.

Les textes des chroniqueurs italiens et de Jehan Le Long paraissent être dérivés de *Gesta Germanorum*, travail qui n'a pas pu être identifié, élaboré au sud-est de l'espace allemand quelque temps, vers la fin du XIIIe siècle. On est arrivé à cette conclusion après avoir étudié les notes de Tholomeus de Lucca. L'auteur de *Gesta* a compilé, à son tour, des informations des sources contemporaines à la grande invasion mongole. La compilation de

ceux-ci sans esprit critique a causé quelques confusions, qui se sont propagées plus tard, dans les œuvres des érudits italiens⁹.

Un autre missionnaire de XIIIe siècle, le franciscain Guillaume de Roubrouck, a été nommé par Louis Le Saint comme ambassadeur auprès du grand khan tatar. Son voyage a commencé en 1253 et s'est terminé en 1255; son itinéraire est connu dans tous ses détails et sa description prouve que le missionnaire connaissait assez exactement les régions traversées jusqu'aux Mongols. De Roubrouck, on sait que tous les peuples du Don jusqu'au Danube se sont soumis aux conquérants mongols. "Les Balkans se sont soumis et "Vlahia", "le pays d'Assan" de l'empire bulgare, qui s'avoisine avec le Salonique, paye du tribut au khan"¹⁰.

On a considéré nécessaire de faire référence à des ouvrages de la première moitié du XIVe siècle, mais qui regardent des réalités politiques du siècle antérieur. Il faut mentionner les travaux du missionnaire dominicain florentin Riccoldo da Monte Croce: *Libellus oder Tractatus contra legem Saracenorum*, *Libellus ad nationes orientales*, *Epistolae ad Ecclesiam triumphantes*, *Itinerarium*. Le dernier est un mémorial de voyage dans le Proche Orient et présente un intérêt particulier pour les informations concernant les Mongols; l'auteur a surpris plusieurs aspects: les excès de cruauté et les abus envers les communautés locales soumises, la sévérité et l'intransigeance des actes de justice, la soumission envers leurs chefs, les attributions complexes de la femme dans la société tribale, la pratique des sacrifices humaines à la mort du khan, l'organisation des effectifs militaires conformément au système décimal, les aspects de nature politique. Son œuvre contient, aussi, des informations sur l'invasion des Mongols dans l'espace roumain¹¹.

On peut retrouver des données sur la grande invasion des Mongols et les Roumains au concitoyen de Riccoldo, Giovanni Villani, l'auteur d'une chronique universelle qui traite les événements jusqu'à 1348¹². Bien que ses ouvrages ne contiennent pas des éléments substantiels concernant le déroulement de la grande invasion mongole au nord du Bas Danube, ils ont le mérite de signaler l'existence des Roumains sur la scène politique du continent¹³.

On doit mentionner aussi le chroniqueur du XIII-ème, Matthew Paris, qui avait vécu à la cour du roi de l'Angleterre, Henri III (1216-1272). Doué d'un esprit historique tout à fait extraordinaire, il a été l'historiographe de l'abbaye St. Albans, où il était moine. Ses écrits sont considérés les meilleurs de l'historiographie anglaise médiévale. Son ouvrage fondamental est *Chronica Majora*; il nous intéresse pour les informations concernant la grande invasion des Tatars des années 1241-1242. Grâce aux relations excellentes qu'il a eu avec son souverain, Henri III, il a réussi à obtenir une lettre qui lui était adressé et qui était écrite par l'empereur de l'Allemagne, Friedrich II (1212-1250). La lettre contenait des informations sur la situation politique en Europe à cette époque-là et exprimait en même temps, l'inquiétude de l'empereur allemand vis-à-vis le péril mongol. On a remarqué la description tout à fait pittoresque des Tatars, les informations sur leur campagne en Russie, ainsi que leur expedition jusqu'au point le plus éloigné que la grande armée commandée par Bātū a atteint, la rivière Sajo¹⁴.

NOTE:

¹ Ablai Mehmet Necati, *Denumirea „tătar” în istoriografia universală*, en *Originea tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă*, Editura Kriterion, București, 1997, p. 42-43

² Aurel Decei, *Invazia tătarilor din 1241-1242 în ținuturile noastre după Djami 'ot Tevarikh a lui Fazl ol- Lah Rasid -od Din* en *Relații româno-orientale*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 193-194

³ *Ibidem*, p. 193

⁴ Ablai Mehmet Necati, *op. cit.*, p. 42-43

⁵ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, Polirom, 1999, p. 292-293

⁶ Victor Spinei, *Cronicari italieni despre repercusiunile marii invazii mongole din 1241-1242 asupra românilor*, en "Studii și materiale de istorie medie", XIX, Editura Istros, Brăila, 2001, p. 171

⁷ *Ibidem*, p. 173-176

⁸ *Ibidem*, p. 176-180

⁹ *Ibidem*, p. 180-181

¹⁰ Idem, *Românii și marea invazie mongolă în lucrările cronicarilor florentini din prima jumătate a secolului al XIV-lea* en *Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*, Editura Istros, Brăila, 2003, p. 190-192

¹¹ *Ibidem*, p. 192-198

¹² *Ibidem*, p. 202

¹³ Charles J. Halperin, *The Defeat and Death of Batu*, Columbia University, New York, 1983, p. 50-53; Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 277

¹⁴ Radu Ștefan Ciobanu, *Invazia tătarilor în "Chronica Majora" de Matthew Paris*, en "Studii și articole de istorie", București, LI-LII, 1985, p. 166-167.

APĂRAREA DREPTEI CREDINȚE REFLECTATĂ ÎN PICTURA MURALĂ DIN NORDUL MOLDOVEI. CÂTEVA CONSIDERAȚII

Vasile M. Demciuc

RÉSUMÉ: *Réalisées le long du XV-e et du XVI-e siècles les peintures murales qui ornent les parois des monuments religieux du nord de la Moldavie ont attiré l'attention des chercheurs. La peinture murale du nord de la Moldavie reflète une vie et représente un mode spécifique de dialoguer avec l'histoire dans une complexité et une originalité à part.*

Realizate în decursul secolului al XV-lea și al XVI-lea, picturile murale care împodobesc pereții monumentelor bisericești din Nordul Moldovei au atras nu odată atenția cercetătorilor, înaltele lor calități artistice justificând aprecierile elogiative cu care au fost înconjurate.

Rând pe rând, istorici români începând cu N. Iorga, V. Grecu, Oreste Luția și continuând cu I.D. Ștefănescu, Virgil Vătășianu, Vasile Drăguț, Răzvan Theodorescu, Cristian Moisescu, precum și istorici străini începând cu Ch. Diehl, Henry Focillon, Andre Grabar și continuând cu Louis Brehier, W. Podlacha, Paul Henry au poposit în fața monumentelor noastre descifrând realități artistice de neuitat în *acele împărățești mantii colorate care în secolul al XVI-lea au fost așezate pe umerii de piatră ai ctitoriilor domnești* (V. Drăguț), căroră le-au consacrat studii deosebite, înțelegând că aceste capodopere universale exprimă direct sau indirect o atitudine în fața istoriei, atitudine exprimată unic în lume prin aceste fresce, înregistrând multiform ethosul și aspirațiile estetice ale poporului, uneori și dimensiunea socială.

Pictura murală din Nordul Moldovei este reflexul unei vieți, este modul nostru specific de a dialoga cu istoria într-o complexitate și originalitate aparte. Complexitate - pentru că la începuturile artei aulice est carpatice s-au întâlnit aici influențele marilor stiluri ale vremii – bizantin, gotic și, mai târziu, renașcentist – grefate pe o tradiție autohtonă, dar deopotrivă, trebuie avute în vedere durata și amploarea fenomenului în discuție, întins pe aproape 250 de ani și cuprinzând arhitectura de lemn sau zid, sculptura în lemn și piatră, pictura murală, deopotrivă cea interioară și cea exterioară, pictura icoanelor, broderia, orfevreria ș.a.

*

În a doua jumătate a secolului al XV-lea drama prăbușirii Imperiului bizantin era trăită cu amară tristețe în întregul Orient ortodox. După triumfala intrare a lui Mehmet Fatih *Cuceritorul* în Constantinopol, în acea zi de marți 29 mai 1453¹, toată suflarea creștină se convingea cu jale că slăvita cetate a împăratului Constantin cel Mare își schimbase nu doar stăpânul, ci și rostul său în lume, devenind Istambulul Porții Otomane.

Rând pe rând, alte teritorii ale Greciei bizantine aveau să cadă în mâinile noilor stăpânitori. În anul 1456, antica Atenă își deschidea porțile în fața armatelor Semilunii,

iar Parthenonul Acropolei, care de un mileniu era o biserică creștină închinată Maicii Domnului, a devenit o geamie turcească².

Câțiva ani mai târziu, mai precis în 1460, Peloponezul cu despotatul Moreei, cu o vestită strălucire culturală odinioară, își pierde libertatea, iar în 1461 ultimul mădular al Bizanțului grec, Imperiul de Trapezunt intra și el sub puterea otomană. Înghițirea statelor balcanice, țaratul bulgar, regatul sârb, regatul bosniac, așadar toate aceste evenimente, nu puteau trece fără să lase urmări în conștiința contemporanilor, dar cu precădere în mintea și sufletul credincioșilor din orientul creștin care se vedeau tot mai primejduiți în propria lor ființă fizică și spirituală.

Era vie în amintirea creștinilor altă *primejdie*: aceea a pierderii dreptei credințe prin Unirea cu Roma. Conciliul de la Ferrara – Florența din 1438-1439 din inițiativa împăratului Ioan al VIII-lea în înțelegere cu papa Eugen al IV-lea, demonstrase contrariul decât își propuse. În pofida celor câteva azeziuni, Marcu Eugenikos mitropolitul Efesului, cunoscut în lumea ortodoxă ca un mare cărturar și subtil teolog, se opusese actului de unire. Faptele i-au dat dreptate, patriarhii absenți la Conciliu nu au recunoscut hotărârile de la Florența și i-au alungat pe acei ce semnaseră actele de așa zisă împăcare³.

Care a fost ecoul acestui Conciliu în Moldova? În *Letopisețul I de la Putna* se arată că la Florența ortodocșii *au fost înșelați de latini și mulți dintre dâșii au venit cu bărbile tunse*⁴, în vreme ce Grigore Ureche scria despre Conciliul de la Florența *unde pre urmă bun nimica nu s-au alesu, că a adus strâmbătate și asupreală Bisericii Răsăritului, că toate le lăsase pre voia lor, iară ei nimica din câte au vrut ai noștri nu au primit*⁵.

Grigore Ureche nu uită să-l pomenească pe mitropolitul Marcu Eugenikos, a cărui amintire ca luptător pentru Ortodoxie fiind prezentă și în scrierea lui Dimitrie Cantemir *Descriptio Moldavie*⁶, cel care îl denunță pe mitropolitul Damian al Moldovei că și-a pus *iscălitura pe hotărârile mincinoase și înșelătoare ale acestui sinod*⁷. Se știe că mitropolitul Damian nu mai fost primit în țară, preferându-se ca Biserica să rămână fără arhipăstor decât să primească un unionist care mai era și grec de neam⁸, după cum moldovenii nu l-au primit nici pe mitropolitul Ioachim, unionist notoriu numit în scaunul mitropolitan de la Suceava chiar de către împăratul Ioan al VIII-lea⁹. În acest context înțelegem împrejurarea că mitropolitul Teoctist I a fost binecuvântat de către patriarhul Nicodim de la Pec, întâistătătorul unei Biserici care nici nu-și trimisese delegații la Conciliul de la Ferrara Florența¹⁰ și care atare, nu putea fi suspectat de tendințe uniatiste.

Analizând aceste evenimente, este lesne de înțeles de ce căderea Constantinopolului sub puterea Semilunii a fost apreciată de către creștinii Răsăritului ca o sancțiune pentru abaterea de la Ortodoxie, mulți fiind convinși că sfârșitul lumii este aproape¹¹, cu atât mai mult, cu cât în mintea credincioșilor stăruia amintirea sacrificării pe rug a lui Jan Hus și Ieronim de Praga de către aceeași apuseni care încercau acum să-și impună voința Bisericilor Răsăritene.

Surparea dreptei credințe se înfățișa ca o primejdie mai grea chiar decât stăpânirea turcească și tocmai de aceea nu pot să mai surprindă cuvintele ultimului mare dregător al Bizanțului Lucas Notaras *mai bine turbanul sultanului decât pălăria de cardinal*¹².

În acest context înțelegem programul iconografic al turlei de la Voroneț, program ce se constituie într-un autentic act de credință Iisus Pantocrator este *Judecătorul* din Tetramorf și al stelei cu opt colțuri prin care este anunțată ziua a opta, ziua fără de sfârșit. Din tribunalul ceresc fac parte alături de îngeri, profeți, Apostoli, cei patru Sfinți Părinți ai Bisericii răsăritene, simbol al Ortodoxiei însăși într-o epocă în care dreapta credință era amenințată.

La Voroneț figura lui Iisus nu mai apare doar în ipostază de Pantocrator care încununează ierarhia cerească. El este deopotrivă *Judecătorul* celei de a doua *Parusii*, gata să separe pentru eternitate – sugerată prin steaua cu opt colțuri - binele de rău. Principial, schema este acea tradițională, prescrisă de erminii. Dar, trebuie observat că alături de cei doisprezece Apostoli au fost reprezentați Sf. Nicolae, Sf. Grigore de Nazianz, Vasile cel Mare și Ioan Gură de Aur¹³, prin această modificare iconografică este evident că turla de la Voroneț s-a transformat într-o apologie a Ortodoxiei, iar Pantocratorul *Judecății de Apoi* a dobândit un sens teologic cu adresă precisă, pentru că sancțiunii Sale îi vor fi supuși, în primul rând, cei ce se abat de la dreapta credință.

Importanța pe care o capătă într-un asemenea context steaua cu opt colțuri este evidentă și tocmai de aceea înclinăm să credem că însuși sistemul constructiv cu arce diagonale folosit pentru turla de către meșterii din Moldova lui Ștefan cel Mare a fost conceput pentru a răspunde unor rosturi de ordin simbolic¹⁴.

Este momentul să stăruim asupra faptului că gândirea sintetică și respectul pentru esențial sunt calități evidente și la alte ansambluri de pictură murală din epoca lui Ștefan cel Mare, în primul rând la monumentele înrudite cu Voronețul, respectiv la bisericile din Pătrăuți, Bădeuți¹⁵ și Sf. Ilie Suceava¹⁶.

Spre deosebire de picturile țărilor sud dunărene la care cercetătorii au făcut deseori trimiterea pentru analize comparative, frescele din Moldova lui Ștefan cel Mare vădesc o reală preocupare pentru rostirea ideilor fundamentale ale Bisericii¹⁷, fără divagații sau nuanțe interpretabile. Este simptomatică pentru Ortodoxia românească medievală, care nu a cunoscut erezii, preferința pentru temele iconografice esențiale, în compoziții clare, pe cât posibil temeinic omologate de tradiție.

Preluarea unor teme speciale din iconografia țărilor învecinate s-a făcut întotdeauna cu prudență și în circumstanțe istorice bine motivate¹⁸. Sub aspect comparativ, este irelevantă sublinierea asemănărilor existente între scenele cu același subiect aflate în cutare sau cutare monument din Grecia, Serbia sau Bulgaria. Nici nu se putea să nu existe unele asemănări de redactare, știută fiind circulația caietelor de modele, cu imagini prescrise de erminii. Definitiv pentru recunoașterea pecetei de originalitate este programul iconografic în dubla sa ipostază: ideatică și ca realizare formală.

Pentru Moldova epocii lui Ștefan cel Mare frescele de la Voroneț, Sf. Ilie, Pătrăuți și Bădeuți, se limitează la prezentarea câtorva scene, în schimb, în fiecare scenă se include mai multe idei, *monumentalitatea îmbinată cu prelucrarea temei face ca atenția să nu se disperseze, ochiul are suficient răgaz să se oprească asupra fiecărei scene în parte și să perceapă și ansamblul compoziției*¹⁹.

În programele iconografice din epoca lui Ștefan cel Mare se poate vorbi despre o gândire coerentă și elevată, capabilă de opțiuni precise și de interpretări savante, mai ales confruntând programele iconografice din Moldova cu cele ale bisericilor sârbești, ale căror picturi din secolul al XIV-lea sunt utilizate de regulă ca termen de referință pentru ansamblurile murale din țara noastră.

Svetozar Radojcic, într-o binecunoscută monografie consacrată picturilor medievale din Serbia a propus o periodizare semnificativă simultan pentru structura iconografică și pentru expresia formală, distingând trei mari grupuri stilistice în perspectivă cronologică: *stilul monumental*(1170-1399); *stilul narativ* (1300-1370); *stilul decorativ* (1370-1450)²⁰.

În opoziție cu atracțiile către narativism și decorativism, în opoziție cu abandonul melancolic, pictura epocii lui Ștefan cel Mare, în primul rând se impune prin calitățile

sale de monumentalitate, prin vigoarea expresiei și, nu în ultimul rând, prin bogăția concentrată a programelor iconografice. Într-o epocă în care Orientul ortodox se afla sub semnul Semilunii otomane, recursul la modelele de autoritate reprezenta o adevărată mărturie de credință. Faptul este cu atât mai semnificativ cu cât, picturile de la Voroneț mai ales sunt *opera unui mare artist..., ce se află în deplină stăpânire a meșteșugului său și capabil să interpreteze în mod inteligent prototipurile pe care le avea la îndemână*²¹.

Nu surprinde faptul că în contextul relativ unitar al programelor iconografice, au apărut câteva inovații, care nu pot fi interpretate decât ca intenționale, pentru a arăta rolul Ortodoxiei într-o lume în care Semiluna amenința mereu.

Așa este, de exemplu, binecunoscuta *Cavalcadă a sfinților militari* de pe peretele vestic al bisericii Sf. Cruce din Pătrăuți. Ocupându-se de această compoziție, Andre Grabar a fost primul în a-i sublinia importanța și originalitatea²². Deși această temă nu este prescrisă în nici o erminie, trebuie să consemnăm existența unei miniaturi care reprezintă victoria împăratului Constantin cel Mare asupra lui Maxențiu tratată ca un subiect istoric (*Perg. Grec. 510. Fol. 440*), iar în biserica Sf. Împărați Constantin și Elena din Ohrida există un întreg ciclu dedicat Sf. Constantin, picturi realizate la sfârșitul secolului al XIV-lea. În varianta Ohridiană, împăratul Constantin, reprezentat călare, pleacă la luptă ținând crucea în mână fiind urmat de un cortegiu de călăreți²³. În capela San Francesco din Arezzo, exact în vremea ce preceda și urma imediat căderii Constantinopolului, Piero della Francesca întâlnim aceeași temă, însă ceea ce trebuie să remarcăm este faptul că din punct de vedere stilistic reprezentarea *Cavalcadei* de la Pătrăuți ține de viziunea medievală a Răsăritului bizantin, în vreme ce reprezentarea de la Arezzo ține stilistic de orizontul umanist al Renașterii²⁴.

Ideea reprezentării bătăliei de la podul Milvius era principial cunoscută de iconografi și pare firească reprezentarea unei confruntări de pe urma căreia creștinismul a fost recunoscut ca religie lăcitură în imperiul roman. În Moldova lui Ștefan cel Mare s-a mers mult mai departe însă: *Cavalcada* de la Pătrăuți nu este o simplă ilustrare a unui eveniment istoric chiar dacă, în perspectivă istorică, acesta se încărcase cu semnificații simbolice. Iconografii moldoveni au fructificat relatarea lui Eusebiu de Cezareea din *De vita Constantini*, dar au îmbogățit compoziția din punct de vedere teologic, transformând viziunea împăratului într-o emblemă perpetuă a victoriei prin Cruce. Potrivit povestirii lui Eusebiu, în drum către Roma, în ajunul bătăliei cu Maxențiu, împăratul Constantin a văzut deasupra soarelui care apunea o cruce luminoasă însoțită de cuvintele *In hoc signo vinces – prin acest semn vei învinge*. După victoria dobândită la podul Milvius²⁵, împăratul a înțeles pe deplin că triumful creștinismului nu mai poate întârzia, astfel că, un an mai târziu, în anul 313 a emis cunoscutul *Edict din Milan*²⁶.

În varianta moldovenească viziunea împăratului Constantin a fost esențialmente schimbată. În fruntea luptătorilor, ca o prefigurare a victoriei, se afla Arhanghelul Mihail, el însuși călare pe un cal alb și înveșmântat în armură de războinic. Armata împăratului purtând dalmatică și coroană, nu este alcătuită din ostași de rând, ci din sfinți militari – Sf. Gheorghe, Sf. Dimitrie, cei doi Teodori, Procopie și Mercurie – reuniți într-un cortegiu sărbătoresc care se îndreaptă spre locul bătăliei. Biruința nu mai poate fi pusă la îndoială, căci Crucea care strălucește pe cer îi protejează pe toți.

Această temă iconografică de la Pătrăuți este o materializare a spiritului militant caracteristic Moldovei lui Ștefan cel Mare. Remarcând faptul de excepție că biserica a fost dedicată Sf. Cruci, hram puțin întâlnit în lumea ortodoxă, Andre Grabar a descifrat aici caracterul intențional al actului ctitoricesc, explicabil prin întreaga politică a gloriosului domnitor devenit un adevărat apostol al luptei împotriva turcilor, fiind primul

dinast din Europa de răsărit care și-a propus să transforme războiul de apărare contra credincioșilor într-o adevărată cruciadă cu participarea tuturor capetelor încoronate de pe continent²⁷ *Într-o țară creștină care suferea atroce de pe urma ofensivei islamice și care se bucura totuși, de o prețioasă libertate, subiectul musulman în mod firesc trebuia să preocupe pictura religioasă*²⁸.

La Pătrăuți, Ștefan cel Mare a beneficiat de sprijinul unor iconografi de notabilă subtilitate care au știut să găsească o rezolvare pe cât de corectă sub aspect teologic, pe atât de expresivă și convingătoare în planul realității imediate. Să nu uităm că primejdia invaziei otomane fusese trăită succesiv de țările balcanice, dar nicăieri nu a fost elaborată o imagine atât de bogată în semnificații, prin intermediul căreia lupta Moldovei pentru libertate era așezată sub semnul sacralității. *Așa cum odinioară, împăratul Constantin a pornit împotriva păgânilor și i-a zdrobit, tot așa și Ștefan al Moldovei, un nou Constantin va învinge pe dușmanul necredincios, în numele Crucii*²⁹.

Ideea apărării dreptei credințe, amenințată de unirea cu Roma și de mișcările reformiste, va străbate, ca un fir roșu, programele iconografice din secolul al XVI-lea, introducând o inconfundabilă notă de militantism în picturile exterioare ale epocii lui Petru Rareș. În pronaosul bisericii Dobrovăț, întâlnim zugrăvite trei scene aparent fără legătură între ele: *Minunea Sf. Petru de la Athos, Scara Sf. Ioan Sinaitul, Minunea Sf. Sava de la Ierusalim*. Cele trei compoziții pictate reprezintă, așa după cum observa Andre Grabar o invenție iconografică moldovenească, prin intermediul lor fiind evocate cele trei centre spirituale ale Orientului ortodox, cărora stăpânirea otomană nu le maculase semnificația, lipsind Constantinopolul. De ce oare?

Călătorul rus Ivan Peresvetov, în a sa lucrare *Jalba cea mare* insistă asupra ideii că luarea Țarigradului de către Turci a fost posibilă datorită decăderii morale și corupției din imperiul grecesc, *datorită vrăjilor și ereziilor care au slăbit oștirea și au mâniat pe Dumnezeu*³⁰.

Tema dreptei credințe este pretutindeni prezentă în programele iconografice din epoca lui Petru Rareș, programul iconografic înlesnind un dialog activ cu teologii epocii. Petru Rareș era acel domnitor care a spus că *domn fără oștire nu poate fi*, iar oștirii îi cerea coeziune de credință și vrednicie³¹ și este de la înțeles că primul său act ctitoricesc, respectiv picturile de la Dobrovăț, venea să afirme nevoia dreptei credințe ca temei pentru unitatea țării în lupta cu mulții săi vrăjmași. Astfel înțelegem și prezența în programul iconografic al pronaosului de la Dobrovăț a temei *Înălțarea Sf. Cruci*, temă iconografică foarte rară, dar cu atât mai importantă pentru complexa și subtila demonstrație teologică implicată în picturile Dobrovățului³².

În același context al apărării dreptei credințe este, socotim noi, și prezentarea în programele iconografice din Nordul Moldovei a *Vieții Sf. Ioan cel Nou*, sfânt ce suferise moarte de martir în jurul anului 1330, undeva în Cetatea Albă, și ale cărui sfinte moaște au fost aduse la Suceava în 1402. Ce semnificație dobândise cultul Sf. Ioan cel Nou și cu ce ochi priveau moldovenii în secolul al XVI-lea moaștele din racla de argint de la Suceava, unde pe parcursul a 12 imagini este narat pe scurt pătimirea și moartea sfântului³³.

O altă ilustrare a vieții Sf. Ioan cel Nou – și care este cea mai veche din pictura murală – se află pe fațada de sud a bisericii Sf. Gheorghe de la Suceava, în cadrul unui ansamblu mural datat cu siguranță 1534³⁴, iar cea mai bine păstrată este pictura ce prezintă viața Sf. Ioan cel Nou de pe peretele de sud de la Voroneț, fiind executată odată cu întregul ansamblu de picturi murale exterioare, prin purtarea de grijă a mitropolitului Grigore Roșca în anul 1547.

Scoase de sub varul care le-a acoperit vreme îndelungată³⁵ picturile murale ale paraclisului bistrițean ce poartă hramul Sf. Ioan cel Nou de la Suceava, permit o interpretare mult mai nuanțată, mai semnificativă a pătimirilor și morții Sf. Ioan cel Nou³⁶.

Din analiza modului în care au fost redactate ilustrările vieții și martiriului Sf. Ioan cel Nou, reiese faptul că iconografiile au pus un accent aparte pe răutatea necredincioșilor, că nu au uitat trădarea genovezului, trădare în mod special subliniată la mănăstirea Bistrița. Asocierea într-o răutate și necredință a tătarilor cu genovezul are un tâlc pentru moldovenii acelor vremuri, căci, așa cum spunea și Ivan Peresvetov, ei credeau că până și slăvita cetate a Constantinopolului a căzut pradă turcilor ca pedeapsă pentru erezie, erezia apuseană care răscoliseră spiritele în Ferrara Florența, provocând reacția mitropolitului Marcu de la Efes și a multor biserici răsăritene și care era considerată drept cauză a pedepsirii divine a bizantinilor.

Putem constata că, în anii de debut ai domniei lui Petru Rareș, Moldova dispunea de o tradiție a elaborării programelor iconografice, principala preocupare fiind apărarea Ortodoxiei. Era firesc, prin urmare, ca reacția la încercările Reformei de a pătrunde în Moldova – sfărâmând *ipso facto*, unitatea morală a țării, tocmai atunci când era mai amenințată de turci, căci ne putem imagina ce impresie făcuse prăbușirea Ungariei sub puterea Semilunii în catastrofala bătălie de la Mohacs, din 1526, să fie foarte promptă.

Reforma contesta cultul imaginilor, contesta cultul Maicii Domnului, ori pe fațadele bisericilor din Moldova, ilustrarea strofă cu strofă, a *Imnului Acatist* reamintește tuturor temeiurile și istorice ale acestui cult, un particular accent fiind pus pe *Asediul Constantinopolului*. Într-o epocă în care Moldova era confruntată cu pericolul otoman, compoziția *Asediului* capătă un dublu sens.

În primul rând, el rememora intervenția mântuitoare a Maicii Domnului care salvase Constantinopolul în vremea asediului persan din 626, fapt clar explicat de inscripția pictată de la Arbore în 6035³⁷ *împăratul Kosroi a venit cu perșii ...și cu sciții și cu libienii și cu idolatrii împotriva Constantinopolului cu armate, în zilele împăratului Erakli. Rugăciunile au atras asupra lor mânia Maicii Domnului, și Dumnezeu a trimis peste ei tunetul și ploaia și focul și i-a înecat în mare*³⁸.

Evocând un eveniment crucial din istoria cetății bizantine de la Cornul de Aur, compozițiile *Asediului*, așa cum au fost concepute de iconografiile din Moldova, pun un particular accent pe împrejurarea că ajutorul Maicii Domnului a fost invocat prin rugăciuni la icoana *Îndurătoarei*, cea nefăcută de mână de om, icoană purtată în procesiune pe străzile Constantinopolului. Imaginea cea mai clară a *Asediului* este la Moldovița, unde zugravul nu a stăruit asupra efortului de apărare, ci pe lungul cortegiu de sacerdoți, nobili și oameni din popor care poartă, cu pietate, *Sfânta Năframă* cu chipul lui Hristos și icoana Maicii Domnului.

Limbile de foc care cad asupra armatelor turcești promet un dezastru al acestora, o mântuire ca aceea din 626 când oștile perșilor sasanizi au fost înfrânte cu ajutorul divin. Iconografiile din Moldova lui Petru Rareș, nu au comis o inadvertență istorică³⁹, ci o foarte abilă alăturare de situații într-o perspectivă teologică și mobilizatoare. Se reamintea salvarea divină a Constantinopolului în vremea împăratului Heraclius, când bizantinii nu se abătuseră de la dreapta credință, iar pe de altă parte se atrăgea atenția că dureroasa cădere sub turci a fost pricinuită de gravul păcat al ereziei în care alunecaseră atât împăratul cât și patriarhul ecumenic după conciliul de la Ferrara Florența.

NOTE:

1. Din multitudinea de lucrări dedicate căderii Constantinopolului amintim doar câteva E. Pears, *The Destruction of the Greek Empire and the Story of the Capture of Constantinople by the Turks*, Londra, 1903; Georg Ostrogorski, *Storia dell'impero bizantino*, Torino, 1968; Steven Runciman, *Căderea Constantinopolului- 1453*, București, 1971.
2. G. Ostrogorski, *op. cit.* p. 509.
3. A vedea J. Gill, *The Council of Florence*, Cambridge, 1959
4. *Croniclele slavo române din secolele XV-XVI* publicate de Ion Bogdan, Ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 12.
5. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 72.
6. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p.351.
7. *Ibidem.*
8. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București 1980, p. 325.
9. Ioachim fost mitropolit de Agatopole nu a fost primit în Moldova, căci nu este nici un document intern care să îl menționeze. A vedea M. Păcurariu, *op. cit.* p.320.
10. Mircea Păcurariu, *op. cit.* p. 328.
11. J. Gill, *The Council of Florence*, Cambridge, 1959, p. 378, C. Diehl, *De quelques croyances byzantine sur la fin de Constantinople*, în "Bizantinische Zeitschrift" 1921; A.A.Vasiliev, *Medieval ideas of the end of the World*, în "Byzantion" 1944, 2, p. 462-502.
12. Mihail Ducas, *Istoria turco bizantină 1341-1462*, Ediție critică de Vasile Grecu, București, 1958, p. 329.
13. Wladislaw Podlacha, *Pictura murală din Bucovina în Umanismul picturii murale postbizantine*, I, București 1985, p. 130-131; M.A. Musicescu, *Considerații asupra picturii din altarul și naosul Voronețului*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 380 și urm.
14. Vasile Drăguț, *Arta creștină în România, secolul al XV*. București, 1985, p.24.
15. Biserica Sf. Procopie din Bădeuți - Milișăuți a fost distrusă în timpul primului război mondial. G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în B.C.M.I. București, 1928. W. Podlacha, *Umanismul picturii murale.....*
16. Asocierea celor patru monumente sub aspectul programelor iconografice a fost făcută prima dată de W. Podlacha, *op. cit.* p. 289, fiind reluată de S. Ulea în *Istoria artelor plastice în România*, I, București, 1968, p. 350 și urm.
17. S. Ulea afirma în *pictura epocii lui Ștefan cel Mare nu ar fi existat nici o singură compoziție cu caracter monastic...artiștii timpului fiind cu totul străini de idealurile evazioniste ale monahismului*. În S. Ulea, *op. cit.* p. 355. Ori știm foarte bine că Ștefan cel Mare a fost un devotat susținător al monahismului, nu numai prin numeroasele ctitorii mănăstirești, ci și prin generoasa sprijinire materială a acestora.
18. Vasile Drăguț, *Pictura murală din Țara Românească și din Moldova și raporturile sale cu Europa din sud est în cursul secolului al XVI-lea*, în "Buletinul Monumentelor Istorice" 1970, nr. 4, p. 17-20.
19. W. Podlacha, *op. cit.* p. 289.
20. Svetozar Radojicic, *Staro srpsko slikarstvo*, Belgrad, 1966.
21. P. Henry, *Monumentele din Moldova de Nord, de la origini până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, București, 1984, p. 165.
22. A. Grabar, *Les Croisades de l'Europe orientale dans l'art*, în *melanges Ch. Diehl*, II, Paris, 1931, p. 19-23.
23. Tania Velmans, *La peinture murale byzantine a la fin du moyen age*, Paris, 1977, p.232. De observat inadvertența ce rezultă din faptul că împăratul a fost reprezentat cu crucea în mână.

24. Răzvan Theodorescu, *Arezzo și Pătrăuți în Istoria văzută de aproape*, București, 1980, p. 80-83.
25. Malvius sau Milvius; podul există și astăzi, desigur refăcut și este cunoscut sub denumirea de *Ponte Milvio*.
26. S. Ulea în *Istoria artelor plastice în România*, vol. I, București, 1968, p. 354, afirmă că împăratul Constantin cel Mare era pornit în luptă pentru apărarea creștinătății, știind că înainte de bătălia de la Podul Milvius atitudinea împăratului față de creștinism era încă incertă.
27. Amintim binecunoscuta *Scrisoare circulară* trimisă de Ștefan cel Mare căpeteniilor europene, în anul 1475 ianuarie 25, scrisoare din care rezultă că Ștefan cel Mare era conștient de adevărul că Țara Moldovei este cu adevărat o *Poartă a creștinătății*, care dacă va fi pierdută, toată creștinătatea va fi în mare primejdie. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în cronică*, Mănăstirea Putna, 2004, p. 348 – 349.
28. A. Grabar, *op. cit.* p. 171.
29. *Ibidem*.
30. Ivan Peresvetov, *Jalba cea mare în Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, 1968, p. 457 – 459.
31. Peresvetov spune *țar fără oștire nu poate fi*, în *op., cit.* p. 459.
32. Tema iconografică *Înălțarea Sfintei Cruci* se întâlnește prima oară în biserica din satul Sântă Măria Orlea – jud. Hunedoara, fiind pictată în anul 1311. V. Drăguț *Picturile bisericii din Sântă Măria Orlea – cel mai vechi ansamblu mural din țara noastră*, în “Buletinul Monumentelor Istorice”, 1971, nr. 3, p. 61-74.
33. A vedea pe larg T. Voinescu, *Cea mai veche operă de argintărie medievală din Moldova*, în “Studii și cercetări de istoria artei” 1964, nr. 2, p. 265- 289.
34. Această reprezentare iconografică a fost afectată de un incendiu care s-a produs la o dată necunoscută, ulterior au fost acoperite cu var. Descoperirea și restaurarea lor s-a făcut în anii 1983-1984 prin râvna regretatei Tatiana Pogonat și Oliviu Boldura.
35. Tatiana Pogonat, *Restaurarea picturilor murale din paraclisul Mănăstirii Bistrița Neamț*, în “Monumente istorice și de artă” 1976, nr. 1, p. 86-89.
36. Scenele sunt distribuite astfel 1-4 pe peretele sudic, registrul superior, 5-8 pe peretele nordic, registrul superior, 9-12 pe peretele sudic, registrul inferior, 13-14 pe stâlpii arcadei vestice la nivelul registrului inferior, 15 pe peretele nordic, registrul inferior.
37. Corect este anul 6134- 626.
38. Inscripție descifrată și publicată de Vasile Grecu *Eine Belagerung Konstantinopels in der rumanischen Kirchenmalerei* în “Byzantion” I, 1924, p. 288.
39. A. Grabar, *Un graffite slave sur la façade d une eglise de Bucovine*, în “Revue des etudes slaves” Paris, 1947, p. 90, S. Ulea, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești*, în “Studii și cercetări de istoria artei” 1972, nr. 1, p. 39, nota 67.

RÄUME, GRENZEN UND IDENTITÄTEN IN DER VORMODERNE – METHODISCHE ÜBERLEGUNGEN UND IHRE KONKRETISIERUNG AM BEISPIEL SCHWABEN

Rolf Kießling
Bukowina-Institut, Deutschland

Rezumat: *Articolul prezintă o serie de considerații metodice referitoare la cercetarea spațiilor, granițelor și „identităților” din regiunea Schwaben (în prezent landul Bayern/Bavaria) în perioada pre-modernă.*

Autorul propune, pe baza unor referințe bibliografice abundente, abordarea acestor entități în funcție de etapele lor evolutive, societatea fiind privită drept factor determinant în spațiu.

De-a lungul istoriei au existat în regiunea Schwaben adevărate structuri spațiale sau „ținuturi” (Landschaft), care pot fi în prezent delimitate prin cercetare. Articolul aduce în discuție noțiunea de „ținut cultural” (Kulturlandschaft), văzut drept efect al influenței factorului geografic asupra oamenilor. Noțiunea de „ținut economic” (Gewerbelandschaft), apare în Schwaben în secolele XII-XIII. În aceeași regiune se certifică existența „ținuturilor” inclusiv la nivelul minorităților etnice. Un exemplu concludent în acest sens este dat începând cu secolul al XVI-lea de „ținutul” evreilor așkenazi (Medinat Schwaben).

În finalul articolului, se conchide că spațiile (regiunile) trebuie înțelese și cercetate din punct de vedere istoric, în calitatea lor de funcțiuni comunicative, care se influențează reciproc și prezintă în timp intensități diferite.

Wenn heute von historischen Räumen und Identitäten die Rede ist, dann denkt man in der Regel in größeren Dimensionen: an Nationenbildung und ethnische Konflikte, wie sie im 19. Jahrhundert Europa erlebte oder wie sie in der Gegenwart Südosteuropa oder Palästina erschüttern, an religiöse Großgruppen und Integrationsprozesse wie in den Türkenkriegen oder heute auf dem indischen Subkontinent. Doch auch moderne Staatswesen wie Bayern bemühen immer wieder ihre historisch gewachsenen Identitäten, wenn man seine Konstituierung aus den frühmittelalterlichen „Stämmen“ zumindest metaphorisch auszufüllen versucht, während die Dynastie als Klammer in einem demokratischen Gemeinwesen eindeutig verblasst ist. Auch wenn die historische Tragfähigkeit diese ethnischen Einheiten in vieler Hinsicht als Konstrukte bewertet – die Fragen nach den Bayern, Schwaben, Sachsen haben ihre jeweils eigene Geschichte. Im politischen Kontext der Gegenwart haben sie freilich einen neuen Stellenwert erhalten: unter dem eher bürokratisch-technokratisch und anonym empfundenen Dach einer Europäischen Integration die eigene Identität zumindest in einem „Europa der Regionen“ konkretisiert sehen.

1. Zur Begrifflichkeit

Dass der Begriff der **Identität** heute zum Schlagwort avanciert ist, das als solches in den vielfältigen Verwendungszusammenhängen seinen individualpsychologischen wie kultursoziologischen Ursprüngen entwachsen ist und damit an Unschärfe zu gewinnen droht, kann nicht den heuristischen Wert mindern, der ihm innewohnt und den es im folgenden in seiner historischen Dimension zu befragen gilt. Legt man dabei gleichsam vorläufig als wesentlichen Definitionsbestandteil die subjektive Erfahrung und das daraus resultierende Bekenntnis im Sinne einer

Zugehörigkeit zu einer bestimmten Gruppe von Menschen zugrunde (EMIL ANGEHRN 1985), so ist zweifellos zum einen die Mehrschichtigkeit solcher Zuordnungen zu berücksichtigen, zum anderen aber erreicht dabei die räumliche Dimension naturgemäß sehr unterschiedliche Größenordnungen.

Denn **historische Räume** sind weitestgehend Konstrukte: sie werden in bestimmten Situationen aus Beobachtungen und Erfahrungen abgeleitet, nicht selten emotional aufgeladen und legitimieren ihrerseits das Handeln. Weil aber diese im Laufe der Zeit erheblichen Wandlungen unterliegen, verändert sich auch die Vorstellung davon, was als „Raum“ begriffen wird. Nehmen wir das **Beispiel Schwaben**:

Dass die Vorstellung dessen, was „Schwaben“ bedeutet, seit dem Spätmittelalter strittig sein konnte, ist sicher zu einem gewichtigen Teil dem Untergang des Schwäbischen Herzogtums mit den Staufern zuzuschreiben. Nachdem das frühmittelalterliche alemannische Herzogtum im 10. Jahrhundert neu konstituiert wurde als „schwäbisches Herzogtum“ und dann im 12. Jahrhundert in die Hand der Staufer kam, mündete die zunehmende Identifikation mit der staufischen Reichspolitik in die Auflösung, und eine Wiederbelebung scheiterte trotz mehrfacher Versuche jeweils an dem Widerstand zwischen Königtum und Adel in wechselnden Konstellationen – daraus resultierte die herrschaftlichen Kleinräumigkeit im späten Mittelalter und in der Frühen Neuzeit.

Damit wanderte aber auch „Schwaben“ nach Norden: Hatte das Herzogtum des 10. Jahrhunderts noch eindeutig seine ‚Vororte‘ am Bodensee mit dem Bischofssitz Konstanz als zentralem Ort gesehen, so streifte Zürich bereits im 14. Jahrhundert die Zugehörigkeit zu Schwaben ab und die Abgrenzung gegenüber der Schweiz am Bodensee war um 1500 erfolgt. Andererseits erhielt Hall den Beinamen ‚schwäbisch‘ als staufische Stadt vor allem in Abgrenzung gegenüber den Herrschaftsambitionen des Bischofs von Würzburg im 15. Jahrhundert. Bündische Strukturen wie v.a. der Schwäbische Städtebund von 1376, die Adelsgesellschaft mit St. Jörgenschild in Schwaben seit 1408, der Schwäbische Bund von 1488 – 1534 mit seinem Kernbereich und schließlich der weit ausgreifende Schwäbische Kreis zwischen Lech und Rhein, Bodensee, mittlerem Neckar und Ries prägten die spätmittelalterliche/frühneuzeitliche „Geschichtslandschaft“ Schwaben.

Sie ging freilich parallel mit einer Verengung „Schwabens“ in verschiedene Teilregionen bzw. Schwerpunktbildungen: Im frühen Württemberg sprach Eberhard im Bart gerne von ‚Württemberg und Schwaben‘, weil sich die Dynastie als Bestandteil des umfassenderen Raumes sah, als Angehörige von dessen Adels- und Führungsschicht“. Schwaben blieb als Bezugsgröße zudem in der Reichsritterschaft erhalten: Das Gründungsmandat des Schwäbischen Bundes von 1487 sprach von ihm als dem *recht vatterland* der Stände, und sie wertete es in ihrem Bewußtsein als das „freie Schwaben“ (KLAUS GRAF).

Mit der staatlichen Neubildung in der Ära Napoleons traten die Konstruktionen in den Vordergrund: Grundsätzlich das antagonistische Verhältnis von Oberschwaben und dem altwürttembergischen Innerschwaben, deren verschiedene Traditionen ihre spezifische Wertung und emotionale Auffüllung fanden: kleinräumige Herrschaftsbildung samt Kommunalismus versus Territorialstaatlichkeit, Katholizität vs. evangelischem Musterland, Reichsorientierung vs. Eigenstaatlichkeit. Das Konstrukt „Schwaben“ verband sich aber nun in vielfältiger Weise mit den Alemannen, deren

Freiheitswille in den Mittelpunkt gerückt wurde und partikulare Interessen legitimierte (KLAUS SCHREINER).

Die jeweilige Dominanz der alten Kernterritorien wurde damit freilich nur mühsam kompensiert und mündete schließlich in die politische Denkfigur eines „Großschwaben“, die das 20. Jahrhundert in verschiedenen Varianten erlebte: etwa als „Bundesstaat oder Reichsstaat Schwaben“ vom Elsaß und der deutschen Schweiz, Vorarlberg bis Württemberg und Bayerisch-Schwaben, wie er 1918 im Ulmer „Schwabenskapitel“ angedacht wurde, in einer Instrumentalisierung gemeinschwäbischen Bewußtseins in der Krise der 20er Jahre und in der regionalen NS-Politik Bayerisch-Schwabens (MARTINA STEBER) bis hin zu den Träumen von einer autonomen ‚Schwäbisch-alemannischen Demokratie‘ eines Otto Feger nach dem Zweiten Weltkrieg (JÜRGEN KLÖCKLER). Demgegenüber knüpfte die reale Gestaltung der Bundesländer bekanntlich sehr viel nüchterner am Kontinuitätsfaden der Kernterritorien–Bundesstaaten–Länder an.

Dieser kurze Überblick über die historische Abfolge dessen, was unter Schwaben verstanden wurde, ist sicher etwas verwirrend – aber genau dieser Befund führt uns vielleicht weiter. Zwei Ergebnisse sollten daraus zunächst festgehalten werden:

1. dass ‚Schwaben‘ nur selten ein vorgegebener Raum ist, sondern häufig eine Vielzahl von Konstrukten darstellt, von subjektiven Zugehörigkeiten, genauer: von Vorstellungen davon, wie sie sich in Räumen abbilden lassen.
2. Die Spannbreite dieser Vorstellungen oszilliert zwischen zwei unterschiedlichen Polen: zum einen einer langen Tradition der Stammeszugehörigkeit (wie immer sei definiert wird), wobei Alemannen und Schwaben zum Teil synonym, zum Teil aber auch in historischer Abfolge different verstanden wurden, zum anderen in einer Konzentration auf die territoriale Ausformung von Württemberg, die ihrerseits in Spannung zu den damit „aus- oder angeschlossenen“ Teilräumen stand.

2. Methodische Überlegungen

Aus dieser Perspektive betrachtet, ist es nicht mehr weit bis zu einer Suche nach den Faktoren, die historische Räume generell konstituierten – und bei denen die politische Seite nur einen der vielen möglichen Aspekte historischer Analyse darstellt. Nehmen wir den Raum als historische Kategorie ernst, so müssen wir uns sicher immer wieder bewusst machen, dass es sich um keine vorgegebene Größe handelt.

Was für das Beispiel „Schwaben“ gilt, lässt sich unschwer auch auf andere Fälle übertragen sei es Bayern, Österreich – und sicher auch auf den Südwesten. Aus dieser Prämisse ergibt sich aber auch eine forschungsstrategische Konsequenz: die Räume, in denen sich „Geschichte“ abspielt, müssen immer neu bestimmt werden – begreifen wir sie primär als „Handlungsräume“. Damit befänden wir uns wieder in einer wissenschaftlichen Nachbarschaft: mit der Sozialgeographie und mit der Soziologie. Gestatten Sie mir, das in einen knappen Rückgriff auf die Wissenschaftsgeschichte zu umreißen:

Die großen landesgeschichtlichen Werke des (19. und) 20. Jahrhunderts im deutschen Südwesten stammen aus einer Phase, in der die umfassende, weil interdisziplinär angelegte „Landeskunde“ die stärksten Ausformungen lieferte. Sie

leistete damit zweifellos umfassende Grundlagenforschung. Die hier interessierende Kategorie „Raum“ war ihr in völlig verschiedenen Qualitäten immanent: zum einen territorialgeschichtlich, d.h. aus dem politischen Abgrenzungen abgeleitet: das jeweilige politische Gebilde gab den Untersuchungsraum ab. Zum anderen war er gleichzeitig auch das Ziel und zwar methodisch stark historisch-geographisch geprägt: im Sinne einer aus der naturräumlichen Abgrenzung zu einer kulturräumlichen Konsequenz hinüber führenden Betrachtungsweise; ihr mehr oder weniger hohen Grad an Übereinstimmung zwischen den Teilbereichen definierte letztlich die „Landschaft“. Teilweise analytisch gewonnen, zielte er auf eine Synthese der Faktoren – und konnte seinerseits identitätsstiftend eingesetzt werden.

Es ist daran zu erinnern, dass dieser Landschaftsbegriff – als Wissenschaftsbegriff der sozialgeographischen Forschung im deutlichen Gegenüber zum Alltagsbegriff der physiognomisch verstandenen (schönen) „Landschaft“ – bis in die 60er Jahre bestimmend war: Ihr ging darum, die (Kultur-)Landschaften differenzierter zu erklären, zu einem „vertieften Raumverständnis bei(zu)tragen, zum besseren Begreifen der ‚menschlich durchdrungenen‘ landschaftlichen Erscheinungsformen, der Wirkungszusammenhänge und der Entstehungsprozesse“ und schließlich auf dieser Grundlage zu einer „vergleichenden Betrachtung von Landschaften und Ländern zu kommen“ (WINFRIED SCHENK).

Wissenschaftsgeschichtlich bedeutsam – und mehrfach beschrieben (z. B. LUISE SCHORN-SCHÜTTE 1984) – ist die Entstehung in engem Diskurs zwischen der Geschichte und Geographie, personalisiert: zwischen Friedrich Ratzel und Karl Lamprecht vor und um die Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert, die insbesondere in der ‚geschichtlichen Landeskunde‘ von Sachsen, dem Rheinland und in Schwaben wirksam wurde. Freilich folgte dieser Ansatz in der frühen Phase noch einem starken Determinismus: die Geofaktoren prägten in ihrem Zusammenwirken das menschliche Zusammenleben, d. h. man sah das „Erscheinungsbild einer Landschaft im wesentlichen von den natürlichen Grundlagen bestimmt“, und erkannte somit die „Kulturlandschaft als menschlich vermittelte Wirkung der natürlichen Geofaktoren“. Erst in der jüngeren Sozialgeographie – etwa bei Hans Bobek – setzte sich die funktionale Betrachtungsweise durch, d. h. die Suche nach raumstrukturierenden Funktionen: etwa des Verkehrs, der funktionalen Beziehungen wie zwischen Stadt und ihrem Umland etc. Gesellschaft wurde nun als „landschaftsprägender Faktor“ und als ‚regionale Erscheinung‘ begriffen. Trotz der damit verbundenen Einführung einer zeitlichen Dimension bleibt bei ihm der Umgang mit dem Raum auf „idealtypisch konstruierten Entwicklungsstufen“ konzentriert.

Wie auch immer man auf diese Weise den Raumbezug begreift, er bleibt zunächst noch relativ statisch, ob er sich auf den Naturraum bezieht oder als Strukturgeschichte das Ereignishafte der Geschichte zugunsten der Phänomene der „longue durée“ hintanstellt (FERNAND BRAUDEL) – auf jeden Fall aber in Spannung zur dynastisch-staatlichen Geschichtsschreibung. An diesem Punkt setzt auch die Suche nach der Konsequenz an, weil ich denke, dass der spezifisch landesgeschichtliche Zugriff weiter gehen muss.

Und so wurde der Landschaftsbegriff durch die Geschichtswissenschaft rezipiert: KARL-GEORG FABER (1968) verstand unter „Geschichtslandschaft“ unter anderem (!)

eine „räumlich verdichtete Einheit oder Ganzheit intensiv vergesellschafteter und in ihren Beziehungen integrierter Menschen“; er geht also dezidiert von einem „Gruppenbewußtsein“ als kennzeichnendem Element aus, auch wenn er eingesteht, dass derartige „Strukturelemente der „Partialität“ unterliegen, d.h. in ihrer räumlichen Verbreitung nicht unbedingt deckungsgleich mit anderen sein müssen“ und zudem in einem Spannungsfeld des ‚Beharrens‘ und des ‚Wandels‘ zu sehen sind.

Der heuristische Wert zeigt sich also gerade dann, wenn „Landschaft“ nicht im Sinne eines feststehenden Raumeinheit gesehen, sondern als dynamischer Prozess begriffen wird. So arbeitet die Geschichtswissenschaft in Deutschland seit geraumer Zeit damit, indem sie ihn mit spezifischen Epitheta verbindet, „Gewerbelandschaften“, „Städtelandschaften“, „Bildungs- und Schullandschaften“ abgrenzt. Hier wird der synthetische Landschaftsbegriff zunächst einmal reduziert auf die Analyse eines Teilbereichs. Hilfreich erscheint dafür die moderne Richtung der handlungsorientierten Sozialgeographie: BENNO WERLEN (1997) betont dabei den „Raum als Dimension des Handelns“ und fragt somit „nach der Konstitution von ‚Raum‘..., nach den unterschiedlichen Formen der gesellschaftlichen Konstruktion von ‚Raum‘“. Die mögliche Nähe ist dabei nicht nur zur Soziologie – etwa der Betonung der „relationalen (An)Ordnung von Lebewesen und sozialen Gütern an Orten“ bei MARTINA LÖW (2001) –, sondern auch zur Geschichtswissenschaft gegeben, denn unter historischen Fragestellungen ist „Region als kohärenter Raum nicht objektiv gegeben, [...] sondern wird subjektiv gebildet. [...] Regionen bestehen nicht an sich, sondern nur, insofern sie für Menschen Geltung besitzen“, formulierte es WERNER K. BLESSING (2000) recht prägnant.

Ob „Landschaft“ oder „Region“ – entscheidend ist m. E. der konstruktivistische Ansatz von „Raum“. Und für ihn erweist sich nicht zuletzt der Aspekt der Kommunikation als für die Geschichtswissenschaft durchaus ergiebig, nämlich in dem Sinne, dass sich über Kommunikation derartige Räume bilden, in ihren sozialen Bezügen, in ihren ökonomischen und kulturellen Dimensionen und in ihren herrschaftlich-politischen Wirkungen. Ich denke, dass „die kommunikationsgeschichtliche Perspektive ... durchaus einen gewissen Mehrwert [für die historische Regionalforschung] verspricht“, wenn es gelingt, „Beziehungen auf den verschiedensten Ebenen aufzudecken, zu zeigen, wie sie wirksam wurden und über vielstufige Entwicklungen zu verfolgen sind – auch wenn sie möglicherweise keine feste Institutionalisierung erfahren oder ihre Bedeutung über kurz oder lang wieder verlieren“, (ROLF KIEBLING 2001) und das eben nicht nur im „Prozess der Staatsbildung“, sondern in dem weit gefächerten Feld historischer Erscheinungen.

3. Die Umsetzung an konkreten Beispielen – der Fall Ostschwaben

Der Raum Ostschwaben ist schon wegen der – historisch gesehen – Kleinräumigkeit besonders geeignet, über die Analyse der Kommunikation zu derartigen historischen Räumen vorzustoßen. Ob „Landschaft“ oder „Region“ – für den konstruktivistischen Ansatz von „Raum“ erweist sich nicht zuletzt dieser Aspekt der Kommunikation als ergiebig: Denn der deutsche Südwesten gehört zweifellos zu den Räumen, in denen diese Kategorien besonders fruchtbare Anwendung finden können, weil ihre „offenen Strukturen“ – angelehnt an die in der herrschaftsgeschichtlichen Begrifflichkeit geprägten Gegenüberstellung der ‚geschlossenen‘ und ‚nicht

geschlossenen“ Territorien – auf die Notwendigkeit verweisen, das Verständnis einer Region nicht nur aus der Perspektive einer (noch) nicht erreichten politischen ‚Einheit‘ zu bewerten. Es sind aber sicher gerade in der Vormoderne auch die aus der eigenen Erfahrungswelt bzw. „Lebenswelt“ (RUDOLF VIERHAUS) sich realisierenden Kommunikationsräume, die ein hohes Maß an Wirksamkeit entfalten können.

Lassen Sie mich das an **drei Beispielen** kurz erläutern:

1. Die räumliche Bedingtheit in „**Städtelandschaften**“ meint Verbindungen, die in mehr oder weniger langer Dauer strukturelle Zusammenhänge konstituierten, die in politischer, sozialer wie wirtschaftlicher Hinsicht die Beziehungen nach innen verdichteten und nach außen abgrenzten. So verstanden wäre eine „Städtelandschaft“ zu definieren als „die räumliche Struktur von Städten als einem System von zentralen Orten mit einer markanten strukturellen Ausformung in einer bestimmten Region mittlerer Reichweite, deren Zugehörigkeit sich dadurch abgrenzen lässt, dass die Interaktion zwischen ihnen höher ist als zu anderen außerhalb und die ihrerseits in dem Sinne die Region prägen, als sie entscheidende Impulse für deren Charakter und Entwicklung ausformen“.

Ein Beispiel dafür ist Oberschwaben zwischen Bodensee und Donau, Iller und Schwarzwald:

Hier wie im gesamten deutschen Südwesten spielten bekanntlich die Reichsstädte eine prägende Rolle – das ist seit langem bekannt. Sie realisieren sich in den kommunikativen Prozessen von Verhandlungen und Tagungen, von Boten und Gesandtschaften, von Briefwechseln und Beschlüssen, und dabei ergeben sich unter dem gemeinsamen Dach charakteristische zentralörtliche Binnenstrukturen: Unverkennbar ist etwa die herausragende Bedeutung Augsburgs als ökonomischer Metropole des 16. Jahrhunderts, konkurrierend mit der politischen Führungsrolle Ulms; gleichzeitig erscheinen aber auch „Mittelzentren“ wie Memmingen oder sich gegenseitig ergänzend Überlingen und Ravensburg als Doppelzentrum. Doch diese Reichsstädte standen vielfach nicht nur in Konkurrenz zu den jeweiligen territorial fixierten Landstädten, sondern sie bildeten mit ihnen übergreifende Gemeinsamkeiten aus: sei es, dass diese als Klein- oder Mittelstädte einzeln in das Gesamtsystem der zentralen Orte integriert wurden, wie das in Ostschwaben der Fall war, sei es, dass eigenständige Kleinregionen wie beispielsweise die vorderösterreichischen Donaustädte im Gesamtgefüge eine markante Stellung einnahmen.

Derartige Territorien übergreifende, eben „landschaftliche“ Zusammenhänge, spiegeln sich vielfach in Form von personalen Vernetzungen, aber auch in ökonomischen Strukturen, z. B. in Versuchen, die regionale Versorgung mit Lebensmitteln und Rohstoffen gemeinsam zu bewerkstelligen. Andererseits lehrt die Reformationsgeschichte, die sich in Ober- und Ostschwaben im Rahmen dieser strukturellen Verbindungen, also nicht zuletzt ‚räumlich‘ abspielte, nicht nur bezogen auf die Zuordnung zu Zürich oder Wittenberg, die beispielsweise eine deutliche Grenze an der Donau findet, sondern auch für die Einführung in den ‚Klientelstädten‘, die etwa bei Donauwörth oder Kaufbeuren von Augsburg aus gelenkt wurden, bis hin zu den reichsritterschaftlichen Reformationen, die in Stadt-Land-Beziehungen einzuordnen sind.

2. „Ostschwaben“ – der Raum zwischen Iller und Lech, Donau und Alpen –

erhält seine Eigenständigkeit über Jahrhunderte aus einer ökonomischen Zusammenarbeit, deren Kernbereich eine **Gewerbelandschaft** darstellt: Die im 12./13. Jahrhundert sich ausbildende Leinengewerbe zwischen Bodensee und Ries, im 14./15. Jahrhundert durch die Innovation der Barchentindustrie in einem Kernbereich um die fünf Städte Augsburg, Ulm, Biberach, Memmingen, Kaufbeuren sich nochmals spezialisierend, verfügte über ein breites Instrumentarium an Regelungsmechanismen – Produktionsnormen, Bannmeilen zur Eindämmung des Fürkaufs, flächendeckende Marktorganisationen etc. –, die in enger Zusammenarbeit entwickelt und von einem Netz von Zünften und Familienhandelsgesellschaften mit ihren Faktoreien im regionalen Kontext strukturiert wurden, aber eben nicht nur die Städte, sondern auch das ‚flache Land‘ als Produktionsbereich integrierten. Dies wird im 16. Jahrhundert, dem Höhepunkt dieses Barchent-Textilgewerbes, auch signifikant kartographisch darstellbar.

Dass regionale Identität mit ökonomischen Strukturen zusammenhängt, hat in den letzten Jahren der englische Historiker TOM SCOTT (1997) am „alemannischen“ Oberrhein demonstriert – hier aber in einer breiten Palette von unterschiedlichen ökonomischen Impulsen in einer ‚zonale Spezialisierung‘, die ihrerseits den Zwang zur Kooperation auslöste: die Intensivkulturen im Rheintal, die benachbarten Bergregionen im Schwarzwald und den Vogesen, die Verbindungen in die Nordschweiz.

3. Ein letztes Beispiel setzt an einem Phänomen an, das von einer Minderheitengruppe ausgeht und zum Territorium zurückführt. Im frühneuzeitlichen **Landjudentum** (*Aschkenas*) bildeten sich verschiedene innerschwäbische Regionen aus: *Medinat Schwaben*, das Land Schwaben mit dem Zentrum der Markgrafschaft Burgau (STEFAN ROHRBACHER), ganz ähnlich *Medinat Bodase* oder in Franken. In den jüdischen „Landschaften“ spiegelt sich nicht nur ein eigener innerer Zusammenhalt über den *Minhag*, die Gebräuche und Vorschriften für den Lebensalltag, sondern er wirkte weiter über die familiären Verflechtungen und wirtschaftlichen Aktivitätsbereiche. Die Judenschaft hatte somit ihre eigene Geographie, die sich in relativ klar faßbaren räumlichen Strukturen niederschlug – bis der frühmoderne Staat in einer Reihe von Maßnahmen die eigenständigen jüdischen Kommunikationsnetze der Territorienbildung unterordnete und die nicht deckungsgleichen Beziehungen kappte: Er bestimmte schließlich den Landesrabbiner, er regelte die Lebensbedingungen in sogenannten Judenordnungen. Die spezifische Ausbildung historischer Räume durch homogene Konfessionen, wie sie das Zeitalter der Konfessionalisierung kennzeichnete, schlug somit auch auf die jüdische Minderheit durch, die der übrigen Untertanenschaft gleich in den territorialen Grenzen zusammengefasst werden sollte, als sog. „Landjudenschaften“ aber auch eigenständige Vertretungen organisierten. So zeigt gerade dieses Beispiel, wie die „Partialität“ der Gültigkeit regionaler Strukturen im übergreifenden frühmodernen Staat aufzugehen begann – lange bevor die Assimilation einsetzte.

Diese Beispiele sollten zumindest andeuten, in welcher Form eigenständige Raumbildungen aufzuspüren sind, die sich nicht oder nur sehr bedingt an herrschaftlich-territorialen Vorgaben orientierten und doch als gegeben, als „real“ empfunden und bezeichnet wurden (*Bezirk, Gebiet, Land* etc.) – ohne darüber vergessen zu wollen, dass die politischen Systeme der Herrschaften, Territorien und Staaten ganz selbstverständlich weitere und ganz eigenständige Aspekte dazu lieferten. Sie beruhen auf Kommunikation insofern, als die Beziehungsnetze über Familienverbindungen und Migrationen,

Nachrichtenaustausch durch Boten und Korrespondenzen entstanden, sich nach und nach organisatorisch verfestigen konnten – man denke nur an die bekannten Städtebünde, den Schwäbischen Bund etc. –, insofern „vorstaatlich“ waren, aber eben auch in sozialen wie kulturellen Bereichen wirksam wurden.

Dies sind nur einige wenige Beispiele, die zeigen sollen, wie über die historische Analyse die Konstitution von Räumen zustande kommt. Bewusst verzichtet habe ich dabei auf Beispiele aus der politischen Geschichte, weil in ihnen die Assoziation mit der „Staatlichkeit“ am ehesten nahe zu liegen scheint. Nur so viel vielleicht dazu: Der „Schwäbische Bund“ zwischen 1488 und 1534 (HORST CARL 2000) vermittelt uns heute unter anderem sehr eindrücklich ein Verständnis für die räumliche Funktion von bündischen Strukturen: So lassen sich nicht nur „Kommunikationsnetze“ erkennen, „die überkommenen regionalen Orientierungen folgten“, sondern auch die Wirkungsweise: Was den Bund zusammenhielt, waren die Verfahrensformen: die Mitgliedschaft durch Eid und Bundbrief, die Beschlussfassung über die Entscheidungsinstanzen und genossenschaftlichen Elemente, die personale Verflechtung über die ausführenden Organe – während nach außen die Abgrenzung von den politischen Widersachern, den sog. „Bundesfeinden“, wie den Wittelsbachern oder den Eidgenossen, erfolgte. Hier wird deutlich, dass und wie ‚Schwaben‘ sich politisch als Region konstituierte.

Schluß:

Ich plädiere also dafür mit einem Raumverständnis zu arbeiten, das davon ausgeht,

(1.) dass Räume als Funktionen von Kommunikation begriffen werden müssen, dass sie als solche einem Prozess unterliegen, sowohl der Bildung wie des Wandels oder des Verschwindens;

(2.) dass diese Räume wegen ihrer Funktionalität zunächst nur einzelne historische Phänomene abbilden, so dass ihre „Partialität“ zugrunde zu legen ist. Dass sie aber auch vielfache Überlagerungen zulassen, die ihrerseits die wechselseitige Beeinflussung der Faktoren zu Erklärungen führen kann;

(3.) dass sie unterschiedliche Intensität gewinnen und deshalb auch verschiedene Grade der Fixierung aufweisen; dass sie aber keineswegs nur situative Bedeutung gewinnen, sondern sich zu Strukturen unterschiedlicher Dauer verdichten.

Dass sie dennoch historische Wirksamkeit entfalteten, zeigen die Einbettungen in den allgemeinhistorischen Kontext. Derartige ‚Räume‘ zu rekonstruieren und ihren Stellenwert zu bestimmen, darin sehe ich eine spezifische Aufgabe der (Landes-)Geschichte. Sie bietet vielleicht am ehesten die Möglichkeit, allzu fest gefügte Vorstellungen von (angeblich) historisch gewachsenen Strukturen zu überprüfen.

Literaturauswahl

- EMIL ANGEHRN, *Geschichte und Identität*, Berlin 1985
- WERNER K. BLESSING, *Regionalisierung in Franken: Zu Horizonten und Identitäten zwischen dem 18. und 20. Jahrhundert*, in: Sefik Alp Bahadır (Hg.), *Kultur und Region im Zeichen der Globalisierung* (Zentralinstitut für Regionalforschung Erlangen 36), Neustadt a.d.Aisch 2000

- HORST CARL, *Der Schwäbische Bund 1488 – 1534. Landfrieden und Genossenschaft im Übergang vom Spätmittelalter zur Reformation* (Schriften zur südwestdeutschen Landeskunde 24), Leinfelden-Echterdingen 2000
- KARL-GEORG FABER, *Was ist eine Geschichtslandschaft?* In: *Festschrift für Ludwig Petry* (Geschichtliche Landeskunde 5), Wiesbaden 1968, S.1-28
- KLAUS GRAF, *Das Land Schwaben im späten Mittelalter*, in: Peter Moraw (Hg.), *Regionale Identität und soziale Gruppen im deutschen Mittelalter* (Zeitschrift für Historische Forschung, Beiheft 14), Berlin 1992, S. 127-164
- CARL-HANS HAUPTMEYER (Hg.), *Landesgeschichte heute*, Göttingen 1987
- JÜRGEN KLÖCKLER, *Abendland – Alpenland – Alemannien. Frankreich und die Neugliederungsdiskussion in Südwestdeutschland 1945–1947*, München 1998
- ROLF KIEBLING (Hg.), *Judengemeinden in Schwaben im Kontext des Alten Reiches* (Colloquia Augustana 2), Berlin 1995
- ROLF KIEBLING, *Ländliches Gewerbe im Sog der Proto-Industrialisierung? Ostschwaben als Textillandschaft zwischen Spätmittelalter und Moderne*, in: „Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte“, 2/1998, S. 49-78
- ROLF KIEBLING, *Strukturen südwestdeutscher Städtelandschaften zwischen Dominanz und Konkurrenz: der Fall Oberschwaben*, in: Holger Th. Gräf/Katrin Keller (Hg.), *Städtelandschaft – Réseaux urbain – Urban Network. Städte im regionalen Kontext, in Spätmittelalter und Früher Neuzeit* (Städteforschung A 62), Köln u.a. 2004, S. 65-90
- HELMUT FLACHENECKER/ROLF KIEBLING (Hg.), *Städtelandschaften in Altbayern, Franken und Schwaben. Studien zum Phänomen der Kleinstädte während des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit* (Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte Beiheft 15 [Reihe B]), München 1999
- CARL A. HOFFMANN/ROLF KIEBLING (Hg.), *Kommunikation und Region* (Forum Suevicum 4), Konstanz 2001
- MARTINA LÖW, *Raumsoziologie*, Frankfurt am Main 2001
- TOM SCOTT, *Regional Identity and Economic Change. The Upper Rhine, 1450–1600*, Oxford 1997
- PETER AINSWORTH/TOM SCOTT, *Regions and Landscapes. Reality and Imagination in Late Medieval and Early Modern Europe*, Oxford u.a. 2000
- LUISE SCHORN-SCHÜTTE, *Territorialgeschichte – Provinzialgeschichte – Landesgeschichte – Regionalgeschichte*, in: Helmut Jäger u.a. (Hg.), *Civitas Communis. Studien zum Europäischen Städtewesen* (Städteforschung A 21), Köln-Wien 1984, S. 390-416
- KLAUS SCHREINER, *Geschichtsschreibung und historische Traditionsbildung in Oberschwaben. Eine Landschaft auf der Suche nach ihrer Identität*, in: Peter Blickle (Hg.), *Politische Kultur in Oberschwaben*, Tübingen 1993, S. 43-70
- SABINE ULLMANN, *Nachbarschaft und Konkurrenz. Juden und Christen in den Dörfern der Markgrafschaft Burgau 1650 bis 1750*, Göttingen 1999
- HANS-GEORG WEHLING, *Historische Wurzeln von Identität in Baden-Württemberg*, in: „Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte“, 60 (2001), S. 353-361
- BENNO WERLEN, *Gesellschaft, Handlung und Raum. Grundlagen handlungstheoretischer Sozialgeographie*, Stuttgart 3. Aufl. 1997

CONSIDÉRATIONS SUR LA SITUATION CULTURELLE DES JUIFS DE BUCOVINE ENTRE 1775-1918

Florin Pintescu

Rezumat: *Articolul oferă câteva date esențiale privind climatul cultural și intelectual ce a favorizat apariția în Bucovina a unei pleiade de intelectuali evrei de valoare, între care s-au detașat Paul Celan, Rose Ausländer, Moritz Amster, Josua Bierer, Iosif Brucăr, Alfred Kittner, Gregor von Rezzori sau Otto Seidman.*

În prima parte a acestui articol sunt analizate, în principal pe baza unor concepte lansate în literatura istorică românească de Andrei Corbea, condițiile care au permis dezvoltarea culturală a evreilor bucovineni în perioada administrației austriece. Partea finală a articolului prezintă un tablou succint al ponderii evreilor în învățământul, profesiunile liberale și profesiunile retribuite de stat din Bucovina circumscrisă aceleiași perioade de timp.

Erhard R. Wiehn conchidea că procesul de marginalizare social-religioasă a determinat la evrei un proces intens de creativitate culturală, ce a acționat ca o autoapărare psihică împotriva segregării naționale și religioase, ca o autodemnitate (în fața propriei lor conștiințe) a sentimentului valorii.

Andrei Corbea conchide că, din punct de vedere evreiesc, Bucovina aparținea unui “câmp cultural” integrat celui galițian. Acest “câmp cultural” al evreilor din estul Europei a cunoscut confruntarea dintre ultra-ortodoxism și misticismul hasidic și a ignorat un timp oferta de modernizare lansată în Imperiul Austriac încă din vremea lui Iosif II, deoarece se baza pe lumea celebrelor “stetl-uri” (târgușoare evreiești), refractare multă vreme la modernism. Cu toate acestea, impactul cultural al iosefinismului a fost esențial pentru progresul comunității evreiești din Bucovina.

În lupta dintre o elită asimilată și asimilistă și o masă de evrei ortodocși, refractară la nou, lumea mic-burgheză a idișului bucovinean, marginalizată de burghezia evreiască asimilată sau asimilaționistă, și-a consolidat statutul după ce în anul 1908 Cernăuțiul a găzduit conferința mondială asupra limbii și literaturii idiș.

Învățământul evreiesc din Bucovina “austriacă” debutează practic în 1790, când la Suceava și Cernăuți apar așa-zisele “școli normale” germano-evreiești. Abia în 1806 copiii evreilor “netraditionaliști” au putut frecventa instituțiile de învățământ public din Bucovina. Ponderea elevilor evrei și, începând cu 1875, a studenților evrei în Bucovina a crescut treptat până în primul deceniu al secolului XX. Exemplificăm aici această idee doar prin faptul că 39,3% dintre studenții Universității din Cernăuți erau, în 1910, evrei.

O serie de statistici, datând din 1910, arată ponderea impresionantă deținută de evrei în cadrul profesiunilor remunerate de stat, sau a celor liberale. Astfel, în anul 1910 existau în Bucovina 445 funcționari, dintre care 76 români, 141 evrei și 228 de altă origine etnică. În același an existau în Bucovina 21 notari, dintre care 8 erau români, 4 evrei și 9 de altă origine etnică. Dintre cei 161 avocați ai ducatului existenți în 1910, 136 erau evrei, 11 erau români și 14 de altă etnie. Personalul administrativ din Bucovina totaliza în același an 902 persoane, între care 128 români, 109 evrei și 665 de altă naționalitate. În sfârșit, dintre cei 151 medici ai ducatului, 109 erau evrei, 208 de altă origine etnică și 14 români.

Articolul este încheiat de câteva considerații relative la climatul de toleranță interetnică existent în această “Elveție a Orientului” (Bucovina), făcut posibil de existența acelui homo bucovinensis (Hans Prelitsch), prototip al individului tolerant, care vorbește cel puțin două limbi și oferă un model de conviețuire interetnică pașnică.

La Bucovine est une région unique d'interférences culturelles, située, d'après une heureuse expression lancée par Erich Beck, «entre l'Orient et l'Occident»¹. Du point de vue culturel, grâce à son inclusion dans l'État autrichien (austro-hongrois), cette province

historique roumaine a fait partie entre 1775-1918 de la zone de culture de l'Europe Centrale. Son appartenance à l'aire de culture central européenne a facilité l'introduction et la consolidation de la culture allemande dans le «Pays des Hêtres». Ce processus ample et complexe s'est réalisé surtout par l'intermédiaire des *Kulturträger* („porteurs de culture”) allemands et juifs, parlant l'allemand ou l'yiddish.

Notre bref article veut offrir aux lecteurs quelques dates essentielles concernant le climat culturel et institutionnel qui a permis l'apparition en Bucovine d'une pléiade d'intellectuels juifs valeureux, dont: Paul Celan, Rose Ausländer, Moritz Amster, Josua Bierer, Iosif Brucăr, Alfred Kittner, Gregor von Rezzori or Otto Seidmann, pour ne nommer que quelques uns.

Erhard R. Wiehn conclut que le procès de marginalisation social religieuse a déterminé chez les Juifs un intense procès de créativité culturelle, comme une défense psychique devant cette ségrégation sociale et religieuse, comme une auto démonstration devant leur propre conscience du sentiment de la valeur. De cette discrimination il a jailli chez les Juifs un esprit novateur et révolutionnaire pour le changement de leur statut dans la société².

Le germaniste Andrei Corbea de l'Université de Iași a entrepris une analyse extrêmement intéressante du climat culturel où les Juifs de Bucovine ont déroulé leur activité. Le point de départ de l'analyse de l'auteur est le concept d'«éducation formative» (Bildung) de la bourgeoisie en formation (Bildungsbürgertum) qu'il élargit ultérieurement sur toutes les catégories bourgeoises. Dans sa conception, “l'éducation formative” a représenté le moteur principal de l' «embourgeoisement des masses juives engagées dans la voie de l'émancipation après la moitié du XVIIe siècle. Le processus d'acculturation a accompagné, voir précédé l'accumulation de capital, a complété et relativisé le critère excessivement économique dans l'accès des membres d'une catégorie socialement marginalisée et quasi fermée au statut de membres de pleins droits, certains mêmes privilégiés, de la nouvelle configuration sociale élevée sur les ruines du féodalisme»³.

L'auteur démontre par la suite le fait que dans les régions de l'est de l'empire était concentrée une population juive ultra orthodoxe, réfractaire aux réseaux centralisateurs (y compris linguistiques) de la cour de Vienne, à l'encontre de son élite, qui s'était engagée fermement dans sa fidélité à la Maison d'Autriche et dans son adhésion au capitalisme. Cela a engendré “une censure culturelle qui, même si très mobile d'une génération à l'autre, et malgré l'engagement «professionnel» de la masse juive en faveur du capitalisme, différencie implicitement la couche «bourgeoise» assimilée et pro assimilation de la masse «petite-bourgeoise» que le «Bildung» ne touche que superficiellement et qui reste réfractaire au renouveau et au desiderata d'intégration dans la société moderne»⁴.

Andrei Corbea se lance ensuite dans une dissertation concernant le «champ culturel», la Bucovine étant intégrée, du point de vue des Juifs, dans le galicien. Le «champ culturel» des Juifs de l'est, où s'affrontent sous le même horizon religieux l'ultra orthodoxie et le mysticisme hassidique, se permet d'ignorer l'offre de modernisation des “pro assimilation”, car il dispose d'une base extrêmement solide dans le monde fermé des Stetls (petits bourgs juifs, notre note), réfractaire à la communication avec l'extérieur et suspicieuse à son égard”⁵. Pourtant, l'influence des cours hassidiques de Sadagura, Vijnîța ou Boian et des rabbins galiciens sera contrebalancée par les leaders de la communauté de Tchernovtsy, des gens riches et donc influents, et par les rabbins réformateurs appuyés par eux. Les troubles intracommunautaires mèneront à la division

de la communauté en deux fractions, une “progressiste” et l’autre traditionaliste, et ce n’est qu’à l’intervention des autorités que les deux parties arriveront à un modus vivendi, à l’avantage de la première⁶.

L’auteur revient et nuance la notion de “champ culturel”, en montrant que “la structure fédérale de la Cisleithanie stimule la constitution de quelques **champs littéraires germanophones marginaux** (souligné par nous), où, dans le cercle fermé d’une minorité linguistique (et respectivement sociale) on cultive en relation hétéronome avec le champ du pouvoir local une conception coloniale sur la mission culturelle de la “germanité”⁷. Par la suite, il décrit le rôle de *Kulturträger* de la culture allemande joué par les Juifs dans un certain contexte : “La bourgeoisie juive de Tchernovtsy, attachée par les fils les plus intimes de sa “nature” (origines, évolution, horizon, intérêts, idéals) au libéralisme centraliste viennois et, implicitement, à son champ culturel novateur et critique (par rapport au champ du pouvoir), aura ainsi recours à un compromis “historique”, en s’appropriant finalement un canon conformiste – présent dans toutes les entreprises culturelles de Bucovine d’après 1867, de la presse et du théâtre jusqu’à la littérature originale – qui reproduit à l’échelle locale la résistance passive sur le champ littéraire métropolitain contre l’«hérésie” intellectuelle du modernisme. Duplicitaire et fortuitement opportuniste, car c’est toujours elle qui fait circuler la presse et les livres de Vienne, elle collabore avec des journaux viennois et colporte les échos de la vie culturelle de la capitale impériale, dont elle faisait l’effort de se tenir au courant, elle consent par l’alliance symbolique avec la bureaucratie autrichienne, l’université et l’école (l’expression de l’idéal éducationnel officiel) aux objectifs culturels foncièrement conservateurs et affirmatifs, tels le régionalisme germanisé et la motivation locale de l’investissement culturel, qui ignore délibérément les débats du champ littéraire métropolitain avec ses passionnantes controverses esthétiques et philosophiques”⁸.

Dans la lutte entre une élite “assimilée et pro assimilation” et une masse de Juifs orthodoxes, réfractaires au renouveau, “le monde petit-bourgeois de l’yiddish de Bucovine, longtemps un circuit plébéien et subversif, marginalisé par la bourgeoisie pro assimilation, prend sa revanche, en consolidant son statut surtout après que Tchernovtsy ait hébergé en 1908 la conférence mondiale sur la langue et la littérature yiddish”⁹.

Après cette description sommaire du climat culturel de la Bucovine autrichienne nous entendons procéder à une présentation concrète de la place de la communauté juive dans la culture de cet espace. Pour ce faire, nous proposons un schéma double d’analyse, de l’inférieur vers le supérieur. Premièrement, nous allons décrire la situation de l’enseignement où l’on a finalement encadré les Juifs de Bucovine. Deuxièmement, nous allons montrer la proportion des fonctionnaires publics juifs, supposés cultivés *ab initio*, en Bucovine.

L’impulsion culturelle du joséphisme a été essentielle pour le progrès de la communauté juive de Bucovine. Ainsi, sur le plan de l’instruction publique, “l’impulsion culturelle du joséphisme a-t-elle pris dans une grande proportion aussi chez la population juive de Bucovine. Son concept de base était que l’instruction est utile au bien de l’État et que la mission de l’État est d’éduquer ses sujets en tant que membres utiles à la communauté. Dès lors, la possibilité d’instruction culturelle a été offerte aux protestants et aux Juifs, sous le signe des patentes joséphistes de tolérance, par la séparation de l’enseignement religieux, quelle que soit l’école fréquentée, ce qui a généré d’abord chez les communautés juives de Suceava et de Tchernovtsy un problème autour du fait d’imposer l’école élémentaire obligatoire, que surtout les Juifs orthodoxes niaient”¹⁰.

En Bucovine, les Juifs ont acquis pour la première fois la reconnaissance de la ville de Tchernovtsy en 1779, lorsqu'ils ont fait une donation à l'aide de laquelle on a fait construire à l'horloger Abraham Falk la première horloge de la ville¹¹.

Ce n'est qu'en 1790 que l'on est arrivé à fonder à Tchernovtsy et Suceava "des écoles normales allemando-juives, et il a fallu attendre jusqu'en 1806 pour que les enfants des Juifs "tolérants" (non traditionalistes, n.a.) puissent fréquenter les institutions d'enseignement public. L'admission aux écoles normales exigeait un contrôle préalable de la propreté, une procédure qui ne concernait pas les enfants chrétiens. Dans les salles de classe on leur assignait spécialement les places où ils devaient s'asseoir (ghetto scolaire), fait qui ne pouvait pas encourager et préparer les Juifs à fréquenter les écoles publiques"¹².

Toutefois, le nombre des enfants juifs intégrés dans l'enseignement a augmenté visiblement, parce que l'élite "assimilable et pro assimilation" de la population juive s'est rendu compte des avantages offerts par l'éducation en manière viennoise. Ainsi, dans l'année d'enseignement 1850-1851, au lycée d'État nr.1 de Tchernovtsy, seulement 24 sur 387 élèves étaient-ils Juifs, tandis que dans l'année scolaire 1912-1913, au même lycée il y avait 1006 élèves, dont 857 étaient Juifs¹³. Dans l'ensemble, pendant l'année scolaire 1857-1858 il y avait à peine 42 écoliers de confession mosaïque, pour qu'en 1890 leur nombre augmente à 323¹⁴. Entre temps, en novembre 1853 on a ouvert à Tchernovtsy une école principale (Hauptschule) juive, école où l'enseignement de type religieux était prépondérant¹⁵.

En 1885 on a ouvert une nouvelle école allemando-israélite¹⁶. Les enfants juifs qui fréquentaient les écoles publiques allemandes étaient de plus en plus nombreux. Par exemple, en 1865 ces écoles étaient fréquentées par 100 élèves juifs (sur un total de 162 élèves) et en 1905 il y avait 970 élèves enregistrés à ces écoles, dont 664 étaient Juifs¹⁷.

Tout aussi relevante est la présentation de la proportion des étudiants juifs de l'Université de Tchernovtsy, fondée en 1875. Dans l'année scolaire 1875-1876 il y avait 208 étudiants, dont 53 Roumains, 51 Juifs, 41 Ruthènes, 31 Allemands, 28 Polonais et 4 Tchèques¹⁸. Pour comparer, dans l'année scolaire 1910, 39,3% des étudiants de cette institution d'enseignement supérieur étaient Juifs. Dans la même année, la proportion des étudiants juifs de l'Université de Vienne était de 25,1%, à celle de Lvov de 25%, à l'Université allemande de Prague, de 19,8%, et à l'Université tchèque de la même localité, de 16%¹⁹.

La situation du corps enseignant du début de 1910 est tout aussi suggestive. À l'époque, il y avait en Bucovine 47 professeurs universitaires. Parmi eux, 10 étaient Roumains, 7 Juifs et 30 d'autre nationalité. Du nombre total des 412 professeurs d'école secondaire, 133 étaient Roumains, 60 Juifs et 219 d'autres ethnies. En même temps, il y avait 1836 instituteurs, dont 717 étaient Roumains, 136 Juifs et 983 d'autre origine ethnique²⁰. La situation des autres catégories de fonctionnaires de l'État se présente sous un jour très différent.

L'année 1848 a représenté un moment historique pour tous les Juifs vivant sur les territoires de l'Empire Autrichien, marqué par le décret impérial qui annulait le "Judensteuer" (l'impôt des Juifs)²¹, auquel a suivi toute la législation, ce qui a parachevé leur émancipation économique et politique, y compris par l'enlèvement des obstacles devant l'acquisition de terres (1860 pour les provinces de l'ouest de l'empire, 1867 pour les provinces de l'est). La permissivité de cette législation a encouragé l'accroissement du nombre des fonctionnaires juifs. C'est ainsi que dans les tribunaux de Bucovine il y avait en 1910 445 fonctionnaires, dont 76 Roumains, 141 Juifs et 228, d'autres origines.

La même année il y avait 21 notaires, dont 8 étaient Roumains, 4 Juifs et 9 d'autres origines ethniques. Des 161 avocats du duché, 11 étaient Roumains, 136 Juifs et 14 d'autres ethnies²².

Dans l'année du dernier recensement autrichien (1910), il y avait 315 fonctionnaires du gouvernement central, de la police et des 11 préfectures des districts. Leur distribution par ethnies était la suivante: 33 Roumains, 39 Juifs et 243 d'autres ethnies²³. Dans la même année, le personnel administratif de Bucovine totalisait 902 personnes, desquelles 128 Roumains, 109 Juifs et 665 d'autre nationalité. À la poste et au télégraphe il y avait 51 fonctionnaires roumains, 130 Juifs et 356 d'autre origine ethnique. Le personnel ferroviaire était constitué de 31 Roumains, 120 Juifs et 247 fonctionnaires d'autres nationalités. Enfin, au début de l'année 1910 il existait en Bucovine 151 médecins (14 Roumains, 109 Juifs et 208 d'origine ethnique différente) et 31 pharmaciens (1 Roumain, 13 Juifs et 14 d'autre nationalité)²⁴.

À la fin de cette brève rétrospective historique consacrée à une ethnie qui a eu un rôle majeur dans le développement économique, politique et culturel de Bucovine, quelques observations s'imposent concernant le climat de tolérance et de collaboration interethnique existant dans cette province historique. Selon l'opinion quasi unanime des chercheurs, la Bucovine a constitué un exemple brillant de collaboration interethnique. Conformément à l'opinion d'Emmanuel Turczynski, un historien allemand réputé, expert dans les problèmes de Bucovine, en Bucovine il a existé un vrai "consensus idéologique" fondé sur "l'identification largement disséminée chez les habitants de Bucovine aux traits de cette région, à un système légal bien établi, à la tolérance et au progrès socioculturel, où la loyauté envers ces valeurs ne signifiait pas déloyauté envers sa propre communauté ethnique ou religieuse"²⁵.

Dernièrement, on emploie de plus en plus souvent la célèbre expression *homo bucovinensis* (lancée par Hans Prelitsch en 1956), prototype de l'individu tolérant, qui parle au moins deux langues et qui offre un modèle de cohabitation interethnique pacifique²⁶. Certains historiens ont comparé la collaboration interethnique de Bucovine aux situations de Tyrol et de Chypre, en démontrant la supériorité du "modèle" de Bucovine. Du point de vue culturel, la Bucovine a été considérée comme un exemple digne d'être suivi par l'Europe, la ville de Tchernovtsy étant nommée en 1997 par Zbigniew Herbert, par une expression qui a fait fortune, "la dernière Alexandrie de l'Europe".

Le passé historique et culturel de la Bucovine maintient toujours un intérêt vif, d'ailleurs parfaitement justifié, chez les spécialistes et chez le grand public pour cette région. Nous considérons que le "modèle" de Bucovine de cohabitation interethnique, pur de tout calcul territorial ou politique, peut être posé à la base de l'esquisse d'un début de cohabitation pacifique en Europe, quelles que soient les convictions nationales, ethniques ou religieuses des citoyens de ce continent.

Version française: Corina IFTIMIA
Université „Ștefan cel Mare” Suceava

NOTE:

¹ Erich Beck, *Bukowina. Land zwischen Orient und Okzident*, Pannonia-Verlag, Freilassing, 1963, *passim*.

² Erhard R. Wiehn, *Juden als Intellektuelle. Zur Sociologie einer Randgruppe*, in Andrei Corbea, Michael Astner, *Kulturlandschaft Bukowina. Studien zur deutschsprachigen Literatur des Buchenlandes nach 1918*, Iași, Presses Universitaires „Al.I. Cuza”, 1990, pp. 18-41, *passim*.

³ Andrei Corbea, *Cu privire la cultura germanofonă a evreilor bucovineni*, în Dumitru Vitcu, Silviu Sanie (coordonateurs), *Studia et acta iudaeorum Romaniae*, vol. I, Bucarest, Éditions Hasefer, 1996, pp. 219-220.

⁴ *Ibidem*, pp. 220-221.

⁵ *Ibidem*, p. 222.

⁶ *Ibidem*, p. 225.

⁷ *Ibidem*, pp. 227-228.

⁸ *Ibidem*, pp. 228-229.

⁹ *Ibidem*, p. 229.

¹⁰ E. Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit*, Wiesbaden, 1993, p. 54.

¹¹ Chaim Frank, *Aportul evreilor la cultura Bucovinei*, in *Bukowina. Blaski i cienie. „Europy w miniaturze”* (Bucovine. Éclats et ombres, l'Europe en miniature), Varsovie, Éditions Energiea, 1995, p. 90.

¹² E. Turczynski, *op.cit.*, p. 54.

¹³ G. Rotică, *Bucovina care s-a dus*, in „Țara Fagilor”, Tchernovtsy – Tg. Mureș, 1992, p. 37.

¹⁴ E. Turczynski, *op. cit.*, pp. 107 et 108.

¹⁵ *Ibidem*, p. 110.

¹⁶ Andrei Corbea, *op. cit.*, p. 225.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ N. Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, Bucarest, 1993, p. 62.

¹⁹ G. Rotică, *op. cit.*, p. 38.

²⁰ I.E. Torouțiu, *Românii și clasa intelectuală din Bucovina*, Tchernovtsy, 1911, p. 7.

²¹ Andrei Corbea, *op. cit.*, p. 222.

²² I.E. Torouțiu, *op. cit.*, pp. 7, 10 et 11, 12.

²³ *Ibidem*, p. 16.

²⁴ *Ibidem*, pp. 23, 32, 35, 38 et 40.

²⁵ Affirmation citée de l'article de Krzysztof Czyżewski, *Paul Celan and Bukovina's dialogue culture*, traduit par Tomasz Wyszowski. Article publié sur le site de „Boderland Foundation” de Sejny, Pologne.

²⁶ Radu Grigorovici (1996), *Das Modell Bukowina*, in „Analele Bucovinei”, an III, nr. 2/1996, pp. 261-280. Voir aussi la version roumaine de cette étude dans le même numéro, pp. 281-298. Cet article montre également les imperfections du fameux “modèle” de la Bucovine.

CADRUL JURIDIC REGULAMENTAR – PREMISĂ A PROGRESULUI MATERIAL ÎN MOLDOVA PREPAȘOPTISTĂ

Liviu Irimia

RESUME: *La période qui a suivi celle de la institutions du règnes terriens nommé la période du Règlement Organique a été fructifier de roumains avec le scope du modernisation du cadre politique et institutionnelle, procès qui va étaient préparé la réalisation du rêve commune: l'était national. Cet était du fait a été favoriser de un série du circonstances extérieures souvenir ici la politique promo vé a' Autriche et Grand Bretagne, maintenir statu quo dans la région, politique qui a permis la Russie assumer le contrôle des Principaux, mais et quelques intérieures, exactement la révolution du Tudor Vladimirescu.*

Les premières manifestations de indépendance si ont réalise au fond de politique de la balance entre les grands pouvoir, qui ont suivi la anticipation du Principaux, objectif réalise vu l'influence de la Russie. La période des règnes terriens a été une agité, riche en projets, mais mois fertile en réalisations. Le conflit entre l'internes du petits boyards avec grand boyards, sur base du principe de l'égalité a constitué le fondement du toutes actions du novateurs qui ils ont réalise la Constitutions du Charbonniers.

La fin de l'étape a été marqué de la victoire diplomatique de la Russie, refléter dans le Traité de l'Akkermann. Par conséquent, la Russie a utilisé pleinement cette situation qui a été définitiver par élaborer Règlement Organique, un pour La Moldavie et un pour l Valachie, qui tout presque identique. Formellement la Russie a confié aux boyards roumains d'écrire les Règlement Organique, mais au fond vaincu sa desier d'éliminer, pénétrer les influences français dans la conceptions des article, l'intention qui se était retrouvé dans les instructions parvenir de St. Peters burg pour la Commission de reforme.

Soumis l'approbation du l'assemblée extraordinaire du révision, le texte du Règlement a été applique dans Moldavie a partir de l' janvier 1832 et a représenté un compromis, résultat l'arbitrage fait de Pavel Kiseleff, les confrontations des internes entre petits et grands boyards. La chemin du modernisation a été ouvrir, Règlement Organique avoir nombreuse prévoyances dans cet direction. Ainsi, un principe fondamental qui a été introduire a été ce la séparation des pouvoir dans état. Le domaine fiscaux a été profond restructure: tout impacts directs et indirect ont été remplaçant avec un impôt unique: capitation. La noblesse et le clergé restaient disposés de payement des impôts.

Les douanes internes ont été annuler, s'accordé la liberté du commerce. Dans production de marchandise a été annuler le monopole de corporations s'encourager créer des manufacturer et fabriques. Les boyards sont maintenus les privilèges, dans le contexte l'aggravation des obligations en travaille des paysans.

Situé entre anachronique et modern, Règlement Organique a signifié appliquer les prévoyance avec un caractère bénéfique pour un société trouve jusqu'à être a la discrétion du règnes phanariote.

Perioada care urmează celei a instituirii domniilor pământene, cunoscută și sub denumirea de perioada Regulamentului Organic, reprezintă în opinia majorității istoricilor o piatră de hotar în istoria modernă a celor două Principate Românești. Înlăturarea sistemului fanariot trebuia să fie urmată și legitimată de o nouă structurare economică, socială, administrativă și politică a sistemului, pentru a crea cadrul necesar împlinirii visului românilor: statul național. Beneficiind de avantajele pe care le câștigase, Rusia a făcut cei dintâi pași în acest sens¹. Ea a profitat de poziția adoptată de Austria și Marea Britanie, care, fiind promotoarele unei politici de menținere a statu quo-ului în Europa sud-estică i-au acordat unele concesiuni pentru a evita declanșarea unui nou conflict ce ar fi amenințat puterea și integritatea Sublimei Porți. Această stare de lucruri a fost consacrată și de Convenția de la Akkerman din 1826².

Problema Principatelor a revenit în preocuparea exclusivă a Rusiei care și-a sporit ascendentul asupra Moldovei și a Țării Românești³ în contextul împărțirii sferelor de influență, consacrată de separarea problemei grecești de cea a românilor, în funcție de interesele mediteraneene sau balcanice ale marilor puteri.

Momentul revoluției de la 1821 a fost bine speculat de români, care beneficiind de instaurarea domniilor pământene au deplasat centrul de greutate al efortului politic național spre organizarea internă a celor două Principate. Statul românesc trebuia să fie organizat în raport cu opțiunile naționale. Din nefericire, rațiunile politice determinate de raportul de forțe pe plan intern și situarea în sfera de influență politică a Rusiei nu au îngăduit, nici de această dată, ca opțiunile românești să poată fi sancționate în practica vieții politice. Modernizarea urma să fie făcută în limitele obiectivelor politice ale Rusiei⁴, care, pentru forțele politice din Moldova, cât și din Țara Românească, rămânea alternativa politică esențială.

Perioadă agitată, cea a domniilor pământene, bogată în proiecte, a fost mai puțin fertilă în realizări. Rămâne importantă, totuși, prin faptul că disputa dintre nou și vechi a scos mai limpede în relief necesitatea de a proteja și de a dezvolta formele și instituțiile noi, de a moderniza societatea pe toată întinderea sa. Promotorii progresului în Moldova proveneau din rândurile clasei privilegiate, și anume din categoriile inferioare ale acesteia. Ei n-au urmărit, propriu-zis, transformarea regimului dintr-unul despotic oriental într-unul democratic în mod direct, ci prin intermediul absolutismului luminat, acceptabil clasei dominante. Principiul de egalitate al micilor boieri cu cei mari a constituit fundamentul tuturor acțiunilor novatorilor care au alcătuit și o Constituție⁵, denumită a “cărvunarilor”, cu pronunțat caracter aristocratic, întrucât lipseau din ea majoritatea principiilor democratice. Această dispută politică, ce a oscilat mereu între cele două poziții : cea conservatoare, elaborată și susținută de boierii mari, aflați în afara hotarelor țării până în 1826, și cea radicală îmbrățișată de marea masă a boierilor, nu poate fi înțeleasă în sensul modern, prin simplul motiv că societatea românească, în ansamblul ei, avea o structură feudală⁶, în care, prin apartenență și mentalitate, boierimea mică și mijlocie nu a putut să suplinească lipsa clasei de mijloc, să-și asume responsabilitatea acesteia, astfel încât mentalitățile și opțiunile de transformare au evoluat în limite restrânse.

Sfârșitul acestei etape a fost marcat de victoria diplomatică a Rusiei, reflectată în Convenția de la Akkerman, încheiată la 25 septembrie / 7 octombrie 1826. Convenția reflecta biruința Rusiei, dar totodată actul internațional consacra cele mai importante cerințe naționale ale românilor, care nu au fost acceptate de Poartă în 1821 și care au venit ca o compensație a faptului că Principatele, au fost ocupate pe un interval destul de lung de trupele otomane⁷. Astfel, un punct foarte important al tratatului l-a reprezentat „Actul separat privind Moldova și Țara Românească”. S-a prevăzut ca domnul să fie ales de către Divan pe timp de șapte ani dintre boierii pământeni, fixarea tributului și a obligațiilor față de Poartă în conformitate cu dispozițiile hătișerifului din 1802, libertatea comerțului condiționată de satisfacerea necesităților anuale de grâu ale Porții, întoarcerea în țară a boierilor refugiați, cărora li se garantau drepturile și bunurile. Aceste prevederi au fost completate de o clauză separată ce stipula întocmirea unui „Regulament general”⁸ menit să amelioreze organizarea și situația Principatelor române. Pentru executarea acestei clauze s-au constituit în anul următor două comisii, câte una pentru fiecare Principat. Începerea lucrărilor a fost însă amânată de declanșarea războiului ruso-turc în aprilie 1828, dar a fost reluată în timpul acestuia și finalizată în anii următori.

Tratatul de la Adrianopol (2/14 septembrie) a însemnat un nou moment de cotitură în raporturile ruso-otomane, cu implicații directe și asupra Principatelor. Acesta cuprindea un articol și un act separat relativ la Principate, care reafirma și consolida autonomia lor administrativă, lichida raialele turcești de pe malul stâng al Dunării și prevedea abolirea regimului de furnituri de grâne, oi, lemne și alte produse, ceea ce s-a dovedit a fi de foarte mare importanță pentru obținerea libertății comerțului. Înlăturarea monopolului otoman asupra comerțului Principatelor a deschis calea pentru pătrunderea lor în marele circuit economic european, ceea ce a avut drept urmare integrarea în sistemul capitalist mondial și, pe această cale, accelerarea ritmului de dezvoltare a capitalismului românesc precum și a formării burgheziei românești.

Potrivit tratatului, până la achitarea despăgubirilor de război ce urmau să fie plătite de Imperiul Otoman, Principatele urmau să rămână drept gaj, sub ocupație rusă. Rusia a preferat, de altfel, să mențină un Imperiu Otoman slab, ce putea fi controlat mult mai ușor în noile condiții, decât să permită formarea unor state noi, care cu siguranță ar fi constituit o concurență.

Noul context politic, dar și economic avea să dezmoștească spiritele în Principate. Reformarea regimului politic a devenit în consecință o chestiune firească. Consilierul de stat D. B. Dașkov a fost însărcinat, în 1828, să întreprindă o anchetă în țară și, pe baza informațiilor culese, au fost întocmite în iarna următoare instrucțiunile care aveau să călăuzească comisia de redactare a proiectului de Regulament. Comisia de reformă, instituită în iunie 1829 de generalul Jeltuhin, compusă în egală măsură din patru boieri moldoveni și patru munteni⁹, desemnați de Președintele Plenipotențiar și de Înaltele Divane, a lucrat sub președinția consulului general rus M. L. Minciaky, ce s-a conformat întocmai instrucțiunilor primite de la St. Petersburg.

Formal, Rusia a încredințat boierilor români redactarea celor două Regulamente organice, dar, în fond, a prevalat voința și dorința acestei mari despoții orientale, care nu a putut îngădui pătrunderea, câtuși de puțin, a influenței franceze în conceperea articolelor¹⁰.

Instrucțiunile cuprindeau principiile generale în acord cu care a fost alcătuită legiuirea nouă și au fost formulate în baza memoriilor și proiectelor adresate Rusiei în această perioadă¹¹. Comisiile de redactare au sintetizat acest material, căruia i-au adăugat propriile observații și cele extrase din imensul materialul informativ cules în primii trei ani ai ocupației ruse, referitor la întregul complex al vieții românești. Din cuprinsul instrucțiunilor care au fost pregătite de Ioan Capodistria, ministrul de externe al Rusiei, de consilierul Minciaky și de Alexandru Sturdza¹², se desprind câteva directive ale Rusiei ce vizau un control sporit al Principatelor. Problema alegerii domnului era socotită atât de Rusia cât și de boieri, una din cele mai importante. Instrucțiunile guvernului rus au prescris ca domnul să fie ales de o Adunare extraordinară, calificată să exprime dorința națiunii¹³.

În materie fiscală, documentul făcea referire la necesitatea efectuării unui recensământ al contribuabililor în vederea repartizării echitabile a sarcinilor publice, fiind totodată înscrisă și restricția conform căreia nu se putea opera nici o modificare de ordin financiar fără avizul celor două puteri tutelare.

Anticipând asupra Tratatului de la Adrianopol, Instrucțiunile au prevăzut suprimarea tuturor restricțiilor din calea comerțului prin desființarea vămilor interne, lucru cu care marii boieri erau de acord, fiind primii ce puteau profita. În încheiere se recomanda ca instituțiile care urmau să fie organizate în cele două Principate să fie

similare, pentru "a apropia două noroade, al căror nume, de lege, de începutul neamului, de starea locului se cuvine a se ține strâns legate"¹⁴.

O analiză competentă a instrucțiunilor certifică faptul că Rusia a sprijinit opera reformatoare - care dădea expresie unor necesități ale societății, fiind preocuparea principală a forțelor interne - dar a făcut-o în scopuri propagandistice. Statutul de putere protectoare, întărit de autoritatea forțelor militare de ocupație, i-a permis Rusiei să patroneze aplicarea în practică a legiurii redactată de boierii români, în care erau înscrise opțiunile românești care priveau organizarea societății moderne. Din păcate, multe din principiile liberale reproduse în instrucțiuni, nu au putut să aibă corespondent în practică, situație determinată de obiectivele politice ale Rusiei, care aveau în vedere menținerea controlului și a influenței sale, reprimarea ideilor liberale naționale și pregătirea unei posibile anexiuni în viitor¹⁵. De altfel, și nemulțumirea a fost generală, manifestându-se deschis: marea boierime, îngrijorată de consecințele schimbării, invoca drepturile numeroase acordate în favoarea micii boierimi, în timp ce aceasta considera că avea prea puține¹⁶.

Începute în timpul guvernării generalului Jeltuhin, lucrările comitetului de redactare a Regulamentelor au căpătat o nouă dimensiune sub succesorul acestuia, generalul Pavel Kiseleff, care procedează la activarea celor două comisii, grăbind elaborarea acestora. Noua guvernare s-a produs în condițiile punerii în practică a tratatului de la Adrianopol, semnat de cele două puteri, Rusia și Turcia, la 2 septembrie 1829. Reprezentând un compromis, rezultat al arbitrajului făcut de Pavel Kiseleff, al înfruntărilor de interese între mica și marea boierime, proiectul Regulamentului organic a fost supus aprobării Adunării extraordinare de revizie, ale cărei lucrări au fost deschise în Moldova la 8 mai 1831, prin citirea discursului lui Pavel Kiseleff, de către N. Canta¹⁷. Adoptarea Regulamentului Organic a întâmpinat însă o opoziție puternică, atât din partea marilor boieri cât și a țăranimii. Intransigența boierilor în păstrarea privilegiilor lor, precum neplata impozitelor și intangibilitatea drepturilor lor de proprietate, a sfidat pe însuși Kiseleff, care, constrâns de situație, a sugerat realizarea unor concesi: „În spiritul lor, țara este avutul lor - scria Pompiliu Eliade - proprietatea numai a lor și prin țară înțeleg și țăranul. Dacă ei doresc o lege agrară, aceasta este de formă, și pentru ca țăranii să-și cunoască mai bine pe viitor obligațiile lor față de stăpânii pământului. Aceștia din urmă n-au nevoie de nici o lege, voința lor fiind de ajuns, căci proprietatea este a lor și ei pot, la rigoare, să lase a fi ignorat orice text de lege pentru țăran”¹⁸. Într-o scrisoare din 26 aprilie 1831¹⁹ către însărcinatul cu afaceri al Prusiei la Constantinopol, consulul Margotti mărturisea că evenimentele din Moldova atrag atenția puterilor europene prin amploarea și intensitatea lor. În acest climat tensionat, lucrările Adunării au continuat anevoios.

Dezbaterile Adunării extraordinare de revizie s-au încheiat la 20 octombrie 1831, după 64 de ședințe. La 3 noiembrie era semnat Regulamentul Organic și s-au trimis adrese de mulțumire către țar, cancelarul Nesselrode, Pavel Kiseleff și M. L. Minciaky. Două exemplare au fost trimise și celor două puteri, protectoare și suzerană, iar unul, împreună cu cele 61 de jurnale ale ședințelor Adunării, a rămas în arhivele Mitropoliei. În decembrie 1831, au fost făcute cunoscute opiniei publice unele prevederi ale Regulamentului. La 21 decembrie, țarul Rusiei scria lui Kiseleff despre primirea Regulamentului adoptat. Ambele Regulamente urmau să fie aprobate de Poartă, negocierile urmând până în 1834²⁰.

Aplicat în Moldova de la 1 ianuarie 1832, Regulamentul poate fi considerat aparent, deci formal, o operă românească, redactat de comisii alcătuite din marii boieri, lăsând impresia că Rusia consimțea la concesi în urma numeroaselor memorii de

reforme adresate după 1821²¹. În fapt Curtea nu avea de ce să respingă așa- numitele reforme propuse de marii privilegiați, căci ele consolidau regimul absolutist.

Se impune o succintă analiză a principalelor măsuri și aspecte ale actului fundamental - denumit Regulament -, atât din spirit de ponderație și spre a evita termenul considerat revoluționar de constituție²², cât și pentru faptul că în realitate conține mai largi preocupări și reglementează mai multe aspecte ale organizării de stat decât o constituție propriu-zisă. Acest fapt dovedește că el nu a fost conceput în spiritul care a prezidat elaborarea constituțiilor occidentale de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea. Dacă în Apus constituțiile au urmărit în primul rând limitarea puterii monarhului și înlăturarea racilor economice, sociale și politice impuse de sistemul feudal, Regulamentul era în primul rând expresia nevoii de a înlătura abuzurile administrației, care, în lipsa oricărei legislații scrise în materie - constituiau un obstacol deosebit de periculos în dezvoltarea societății românești. Pentru a măsura realizările epocii regulamentare, trebuie, în primul rând, să se știe cât de departe putea să meargă voința de transformare a societății și care erau instrumentele ce impulsiau și dirijau progresul, modernizarea. Regulamentul Organic asigură un cadru general, legal, ale cărui prevederi trebuiau dezvoltate prin legi, măsuri sau dispoziții, de natură să-i asigure funcționalitatea. Lupta dintre nou și vechi în toate domeniile vieții formează astfel conținutul principal al epocii regulamentare în Principate. Ea este în esență sa o luptă națională, principalul obstacol fiind dominația străină²³.

Regulamentul Organic nu este lipsit de principii favorabile progresului, în acest sens stând dovadă măsurile în domeniul administrativ, printre altele punându-se bazele urbanismului și la noi. Administrația rusă a introdus un regulament municipal la Galați²⁴ și a luat măsuri pentru pavarea, iluminarea și sistematizare orașelor. La Iași lucrările pentru asigurarea pavajului au fost conduse de Petrache Mavrogheni²⁵. Au fost impuse reguli stricte pentru construcții, curățenie, comerțul stradal, regularizarea cursului Bahluiului și a pâraielor Cacăina și Nicolina, asanându-se mlaștinile. Prin Regulament, s-a conferit o nouă eficiență sistemului fiscal, oferindu-se posibilitatea ca fiecare Principat să-și formuleze, chiar dacă nu să aplice deplin, propria politică fiscală²⁶. Simplificarea organizării fiscale, a însemnat o măsură de progres, care, cu toate limitele impuse de menținerea răspunderii solidare în încasarea dărilor și a scutirilor în favoarea boierilor, a contribuit, în mare măsură, la consolidarea statului. Măsurile ce au vizat acest domeniu: desființarea tuturor categoriilor privilegiate de contribuabili, fixarea unui impozit unic, perceput semestrial, introducerea unei stricte reguli statistice, prin realizarea operațiunilor de recensământ, nu au fost simple operații fiscale, ci măsuri cu profunde semnificații sociale și politice. Poate că cea mai importantă inovație în materie de fiscalitate a fost adoptarea unor proceduri moderne de formare a bugetului statului, care, din această perioadă, nu se mai confundă cu bugetul personal al domnului.

Alte măsuri ce au vizat domeniul administrativ au fost: reglementarea dreptului la pensie; organizarea serviciului caselor publice; învățământ public; serviciu medical, prin instituirea la Iași a unui comitet al sănătății pentru a supraveghea carantinele și starea sanitară a întregii populații, pentru a se îngriji de vaccinarea copiilor și a controla spitalele și farmaciile; norme pentru reglementarea organizării penitenciarelor etc.²⁷

Crearea miliției naționale, a cărei organizare a fost pe larg dezbătută în capitolul VII²⁸ a constituit un factor de impulsione a patriotismului, dublat de dezvoltarea învățământului. Acesta a fost pus pe baze noi, moderne, de către Gheorghe Asachi. Regulamentul a dat, astfel, o nouă dimensiune școlii românești, prin introducerea obligativității și a limbii române, ca limbă de studiu. S-au creat atât școli de stat, cât și

particulare, acestea din urmă fiind puse sub controlul Epitropiei. A fost stimulată o efervescentă intelectuală, tot mai mulți tineri frecventând școlile secundare din Principat²⁹.

În egală măsură, un rol pozitiv au avut desființarea vămilor interne, asigurarea unor noi perspective exploatare și valorificării bogățiilor naturale, între care sarea a continuat să dețină primul loc³⁰.

Regulamentul a inaugurat începutul regimului de legalitate necesar constituirii so-cietății moderne, prin înființarea procuraturii și avocaturii, îmbunătățindu-se, astfel, procedura de judecată. Justiția a fost reorganizată, de altfel, pe nivel vertical, de la cel sătesc până la Divanul domnesc. Condițiile de numire ale judecătorilor, care continuau să fie răspunzători față de domnitor erau stricte, numirea făcându-se pe trei ani, însă, doar cei cu o activitate apreciată puteau fi reconfirmați. Acest tip de organizare a instanțelor judecătorești a permis, și prin instituirea principiului cu privire la autoritatea lucrului judecat, o mai mare corectitudine a proceselor și a asigurat, în același timp, o diminuare a numărului proceselor nerezolvate. Noul procedeu era o binefacere pentru activitatea economică, întrucât stabiliza relațiile de proprietate și asigura valabilitatea contractelor comerciale și financiare. Actul justiției a fost îmbunătățit și prin alte măsuri, mai importante fiind: desființarea pedepselor prin cazne, mutilarea sau confiscarea averii; desființarea pedepsei cu moartea; obligativitatea trimerii în judecată în termen de 24 de ore a arestaților preventiv³¹.

Prin aceste măsuri, Regulamentul Organic a conferit o mai mare stabilitate organizatorică a societății. S-au mai adăugat și altele, cum au fost: împărțirea administrativă, prin care se stabilea în noul context, ca ispravnicii să fie niști de domn, iar în fiecare județ urma să fie numit un unic conducător cu atribuții strict administrative și leafă fixă; organizarea registraturii și arhivelor, astfel că, Regulamentul organic, a constituit un real progres față de haosul dominant înainte de 1821. Apare pentru prima dată ideea de interes public, pus pe un plan superior față de cel particular. Așadar ideea de stat apare pentru prima dată în accepțiunea ei modernă, adică a unei comuniuni de interese generale, întemeiată de norme de conviețuire, adică pe legi. „Într-un cuvânt, Regulamentul Organic căutase să prindă viața românească, șovăindă și plutitoare în voia întâmplărei, în regulile precise, fixe și nestrămutate ale unor prevederi formulate în chip general; era substituirea vieții legale acelei arbitrarie de până atunci”³².

Mijloacele prin care Rusia și-a asigurat influența ei în Principate erau din cele mai simple și mai dibace. Într-un sistem constituțional, puterile cele mai mari ale statului sunt adeseori în luptă una cu alta și una din greutățile cele mai mari ale acestui regim este tocmai de a le pune în armonie. Curtea din Petersburg a găsit mijlocul potrivit de a înlătura o astfel de primejdie, determinând ca această conciliere să depindă de arbitrajul său [articolele 54/57]³³. Se poate spune, pe drept cuvânt, că principiul separării puterilor în stat, fără de care regimul parlamentar nu putea fi conceput, era firav, precar, efemer, abia conturat³⁴.

Fără îndoială, textul Regulamentului lăsa să se întrevadă perspectiva instituirii a trei categorii distincte de organe; pe deoparte domnul, ca șef al statului, ajutat în îndeplinirea atribuțiilor lui administrative de către miniștrii; pe de altă parte, obișnuitele adunări obștești, având anumite atribuții în domeniul legislativ și, în sfârșit, instanțele judecătorești. Dar existența acestor trei categorii de organe se contura doar pe plan structural; căci din punct de vedere funcțional, obișnuitele adunări obștești nu participau la desfășurarea activității legislative prin hotărâri producătoare prin ele însele de efecte juridice.

În virtutea acestui principiu, domnul avea puteri depline în administrația de stat și menținerea ordinii interne, deci puterea executivă³⁵. Conform prevederilor regulamentare, domnul reprezenta o „instituție electivă, viageră și aristocratică” fiind de fapt „organul central al întregii structuri statale”³⁶. În Regulament lipsește un capitol referitor la instituția domniei, atribuțiile acesteia fiind menționate numai indirect, în capitole privitoare la alte organe, și numai în măsura în care era vorba de participarea lui la exercitarea competenței acestora.

Ca șef al puterii executive, rămânând pe mai departe figura cheie în sistemul politic, domnul sancționa și promulga legile, numea și revoca miniștrii și alți dregători, care erau astfel răspunzători față de el și nu față de Obșteasca Adunare. Rezervând un rol preponderent instituției domniei, Regulamentul Organic a schițat instituții care au prevestit regimul parlamentar, în limitele intereselor puterii protectoare. Astfel, domnul era ajutat de un sfat al miniștrilor, alcătuit din miniștrii de Interne, Finanțe, Secretariatul de Stat, Justiție, Culte și Război, însă, acesta era departe de a se profila ca un al doilea element al unui executiv pluralist și aceasta, pentru că, Regulamentul, prin articolul 138, stabilea doar că, în condițiile unor divergențe de opinie apărute în cadrul sfatului administrativ, acesta îl va sesiza pe domn, care va lua decizia finală³⁷.

De la Regulamentul organic, puterea domnului a fost limitată pentru prima dată în drept prin instituirea Adunării obștești, pe care domnul trebuia să o convoace în fiecare an³⁸. Dar și așa, în noile condiții, puterea domnului rămânea foarte mare, date fiind atribuțiile lui, atât în domeniul legislativ, cât și în cadrul puterii executive, precum și într-o anumită măsură, în materie judecătorească. Obșnuita Adunare obștească, aleasă pe 5 ani, a fost investită cu autoritatea legislativă, aprobarea prealabilă a acesteia fiind necesară înainte ca un proiect să fie legiferat. Chiar dacă Adunarea nu avea puterea să inițieze legi, ea putea să prezinte observațiile sale domnului, cel puțin în ultimă instanță, și să aducă plângerile țării în atenția suzeranului și a puterii protectoare³⁹. Compoziția și funcțiile ei erau totuși mai precis definite decât în cazul predecesoarelor lor din secolul al XVIII-lea și, într-un fel, reprezentau o tranziție între Divanul domnesc al vechiului regim și Parlamentul de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Marea boierime, căreia i se adăugau și înalții prelați, a reprezentat astfel, majoritatea în Adunare, acolo unde miniștrii în funcțiune nu aveau dreptul de a fi aleși. Ei participau, însă, la ședințele Adunării, pentru a da un răspuns și a relata domnului, fiind intermediari ai acestuia în relația cu Adunarea. Astfel a început să se schițeze o activitate parlamentară și o viață politică organizată, chiar dacă, în continuare interesele boierimii de a-și conserva privilegiile în detrimentul țărănimii au ținut încă departe instaurarea unui regim parlamentar reprezentativ⁴⁰.

Un alt mijloc de control al vieții politice, aflat la îndemâna puterii protectoare, l-a constituit denaturarea principiului electiv. Condițiile alegerii domnului erau prevăzute în primul capitol⁴¹: vârsta de 40 de ani, funcția sau rangul de ministru, fiul cel mai mare al domnului decedat sau înlocuit, fiu sau nepot de mare boier de naționalitate română sau împământenit. Prevederile limitau dreptul de a candida chiar între marii boieri. Fiind de competența exclusivă, alegerea domnului urma să fie făcută de către Obșteasca Adunare Extraordinară, pentru componența căreia, Regulamentul stabilea criterii ce permiteau o largă reprezentare socială, nemulțumind profund marea boierime.

Pentru a-și masca adevăratul scop, Curtea din Petersburg a conceput această rețea de instituții politice, toate însă în acord cu voința sa, numai pentru a ascunde Europei o anexare tacită a Principatelor. Totul înclina spre o astfel de anexare, căci una fățișă nu era posibilă datorită opoziției Austriei. De aceea, guvernul țarist căuta să dea de înțeles că ocupația armată a Principatelor îi producea mai multe pagube decât avantaje, și asta

pentru că eventualele venituri nu puteau să acopere cheltuielile de administrație. Informațiile de epocă susțin că țarul nu dorea să își extindă hotarele până la Dunăre, spre a nu provoca atacuri din partea adversarilor și neliniște aliaților, acesta din urmă constituind și adevăratul motiv. Soluțiile lui Pavel Kiseleff în problema anexării Principatelor au fost respinse tocmai din acest motiv, îndeosebi datorită opoziției Austriei, stat aliat⁴².

Cu abilitate, Curtea protectoare a căutat în mod deliberat să câștige în favoarea sa întreaga clasă boierească, în detrimentul țăranimii, care nu-i putea fi de folos în scopurile urmărite. Pentru prima dată, într-un act oficial, nu se mai vorbește de stăpâni de moșie, ci de proprietari. Țărănimea a primit o grea lovitură prin înăsprirea condițiilor muncii (mărirea numărului zilei de clacă) și impunerea restricțiilor de strămutare care contrasta puternic cu drepturile de care dispuneau proprietarii, care îi puteau îndepărta pe cei care prisoseau, neavând pământ de muncă, cu condiția de a-i anunța cu un an înainte. Țăranii se puteau muta la 7 ani o dată, astfel că dreptul de strămutare, îngrădit fiind, se aplica însă condiționat, numai de achitarea datoriilor contractate. Această libertate (deși îngrădită mereu de variatele și numeroasele mijloace de constrângere de care dispuneau proprietarii) a fost folosită eficient de către țărani, strămutarea devenind astfel, în perioada regulamentară un fenomen de masă, fiind totodată un factor ce a întreținut și stimulat tensiunea socială. În noul context creat, era greu de stabilit condiția țăranului clăcaș după prevederile Regulamentului Organic: „Este om liber, căci este stăpân pe persoana și averea sa și se poate muta; nu este liber, căci datorează lucru prsonal, perpetuu proprietarului, iar dacă n-are alți moștenitori, îl moștenește acesta. Este șerb, căci este vândut cu proprietatea, și restricții sunt puse la dreptul lui de strămutare; nu este șerb, căci are raporturi directe cu statul”⁴³.

În consecință, Regulamentul Organic a sporit obligațiile țăranimii dependente. În cadrul sistemului regulamentar, orice îmbunătățire a situației țăranimii era imposibilă, afară de abolirea acestui sistem. Susținute de puterea protectoare, interesele boierimii au prevalat în cadrul noului regim politic stabilit.

Sub masca binefacerilor modernizării, preconizată în Regulament, se pregătea intrarea Principatelor sub dominație rusească, cu consecințe foarte grave pentru conștiința națională abia înfiripată. Naționalitatea română însăși era în primejdie, știindu-se că, în afara celor două Principate ce erau vasale Porții otomane, nici o altă provincie românească nu se mai bucura de autonomie, ele fiind sub dominația directă a imperiilor vecine, care le-au anexat. Regulamentul Organic a fost inegal în exprimarea și promovarea progresului, fiind doar numai o jumătate de măsură. El a corespuns gândirii și aspirației numai anumitor categorii ale societății, a celor ponderat reformiste, astfel încât aplicarea sa. a întâmpinat o puternică și generală opoziție. Era firesc, ca o astfel de situație, prin care s-a încercat o modificare a structurilor societății, chiar dacă această nu atingea baza relațiilor sociale, să determine nemulțumiri. Pe de-o parte, boierimea mare era nemulțumită pentru că se acordau prea multe drepturi micii boierimi, care, la rândul-i, protesta pentru că nu i se acordau destule⁴⁴, iar toți boierii laolaltă erau nemulțumiți de faptul că se aduceau prea mari atingeri privilegiilor clasei. Însă dorința lor de păstrare a monopolului conducerii statului care să le asigure toate privilegiile, pe fondul dominării lor de o ideologie conservatoare, i-a îndemnat să se desprindă de interesele majore ale națiunii și să ajungă la compromisuri cu Curtea din Petersburg. În lipsa unui control al puterii, situație în care nu putea respecta legea, Rusia a acceptat pentru Principate doar acele elemente care-i conveneau, dovedind adevăratele sale intenții: limitarea dreptului de autonomie și instituirea suzeranității, apoi a suveranității asupra Principatelor. Pe de

altă parte, Regulamentul Organic a deschis calea spre o schimbare profundă în Moldova. Situat între anacronic și modern, Regulamentul a însemnat aplicarea unor prevederi cu caracter benefic pentru o societate aflată până atunci la cheremul domnilor fanarioți.

În epoca Unirii, cadrul legislativ a fost lărgit, îndepărtându-se piedicile care obstrucționau dezvoltarea, menținute de interesele străine, de clasă sau de grup. Calea modernizării fusese însă deschisă de Regulamentul Organic. Unele din principiile și instituțiile moderne pe care le-a impus și le-a creat și prin a căror funcționare a fost accelerat procesul de dezvoltare a societății au rămas, fiind amendate prin actele administrative și constituționale din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza și, apoi, în perioada monarhiei constituționale, prin constituția din 1866.

Perioada regulamentară poate fi comparată cu cea a domniilor fanariote. Ambele au presupus reforme promovate în favoarea unei autorități externe, cea otomană, respectiv cea rusă. Domnii fanarioți au impus boierimii, setul de reforme în timp ce Curtea din Petersburg a solicitat sprijinul acestora în elaborarea Regulamentelor. Forțele progresiste care s-au conturat în această perioadă au considerat Regulamentele, prin spiritul lor conservator, drept o importantă piedică în calea progresului, astfel încât, arderea Regulamentului la București, în timpul revoluției a venit ca un gest firesc.

NOTE

1. *Istoria Românilor*, ed. coordonată de acad. Dan Berindei, vol.VII, tom I, București, Editura Enciclopedică, 2003, p.83
2. Marian Stroia, *De la Akkerman la Adrianopole o etapă în evoluția crizei orientale (1826-1829)*, în „Revista Istorică”, nr. 7-8, 1995, p.665
3. Apostol Stan, *Protectoratul Rusiei asupra Principatelor Române 1774-1856*, București, Editura Saeculum I. O., 1999, p. 45
4. Gh. Platon, *Societatea românească între medieval și modern*, în vol. *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iași, Editura Univ. „Al. I. Cuza”, 1993, p. 16
5. Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice*, Munchen, 1987
6. Gh. Platon, *De la constituirea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă*, vol. III, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2000, p.35
7. *Istoria Românilor*, p.72
8. Andrei Oțetea, *Scrieri istorice alese*, Ed. și studiu introductiv de Fl. Constantiniu și Șerban Papacostea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, p.229
9. Moldova era reprezentată în comisie de vornicul Mihail Sturdza, vistiernicii Iordache Catargiu și Constantin Cantacuzino-Pășcanu și vornicul Costache Conachi, având ca secretar pe Gh. Asachi.
10. Anastasie Iordache, *Dominare politică sub imperativul modernizării Principatelor Române. Caracterul și scopul Regulamentului Organic*, în „Revista Istorică”, tomVII, nr. 9-10,1995, p.667
11. Pompiliu Eliade, *La Roumanie au XIXe siècle*, II, Paris, 1914, p.106
12. Ioan C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834. Ocupația rusă și Regulamentul Organic*, București, 1934, p.30
13. Andrei Oțetea, *op. cit.*, p.233
14. Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p.38
15. Gh. Platon, *op. cit.*, p.38
16. Ioan C. Filitti, *op. cit.*,p.54
17. Anastasie Iordache, *Principatele Române în epoca modernă*, vol. I, București, Editura Albatros, 1996, p.227

18. Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p.201
19. Anastasie Iordache, *op. cit.*, p.228
20. Constantin C. Angelescu, *Despre două manuscrise ale Regulamentului Organic moldovean*, în „Studii și Cercetări Științifice. Istorie”, Iași, fasc. 2, 1956; Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p.97-98
21. Vlad Geogescu, *Memoires et projets de reforme dans la Principautes Roumaines (1769-1830)*, București, Editura Academiei, 1970
22. Tudor Drăganu, *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până în 1916*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991, p.39
23. Gh. Platon, *op. cit.*, p.39
24. Andrei Oțetea, *op. cit.*, p.239
25. Anastasie Iordache, *op. cit.*, p.239
26. Keith Hitchins, *Românii(1774-1856)*, București, Editura Humanitas,1998, p.204
27. Valeriu Șotropa, *Proiecte de Constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din Țările Române*, București,Editura Academiei, 1976, p.90
28. Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p.123-124
29. Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p.290-300
30. Andrei Oțetea, *op. cit.* , p.238
31. Valeriu Șotropa, *op. cit.*, p.90
32. A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XI, București, 1930, p.110
33. Ioan C. Filitti, *op.cit.*, p.110
34. Tudor Drăganu, *op. cit.*, p.48-49
35. Valeriu Șotropa, *op. cit.*, p.90
36. Anastasie Iordache, *op. cit.*, p.677
37. Tudor Drăganu, *op. cit.*, p.51
38. Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p.102
39. Keith Hitchins, *op. cit.*, p.204
40. Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p.104-105; Tudor Drăganu, *op. cit.*, p.43-44; Valeriu Stan și Sever Mircea Catalan, *Despre o recentă istorie a parlamentarismului românesc*, în „Revista Istorică”, serie nouă, tom III, nr 9-10, 1992, p.1028
41. Anastasie Iordache, *Principatele Române...*, p.233
42. A. D. Xenopol, *op. cit.*, p.105
43. Ioan C. Filitti, *Opere alese* (ediție îngrijită de G. Penelea Filitti), București, Editura Eminescu, 1995, p.190-191
44. C. Istrati, *Știri noi despre atitudinea micii boierimi moldovene față de Regulamentul Organic*, în „SCSI ”, Iași, ist., 9, fasc. 1-2, 1958, p.142-149

ENTRE FIERTE ET LAMENTATION: LE SENTIMENT NATIONAL A L'EPOQUE DE '48

Dinu Balan

REZUMAT: *Propunem, în aceste pagini, un demers istoriografic inspirat de ideile lui Gaston Bachelard, despre dualitatea psihologică a ideilor și a imaginilor concurente în construirea sentimentului național. Am studiat una dintre coordonatele fundamentale ale sentimentului național – acela de mândrie colectivă, relevând dispunerea antinomică a sensibilității naționale, aflată între mândrie și lamentație. Dar această situație contradictorie se plasa sub zodia factorului național, sensibilitatea maselor fiind instrumentalizată pentru a se construi o ideologie a integrării și mobilizării. Cultura, prin mesianismul și militantismul său, a avut o finalitate pedagogică. Lamentația avea un efect terapeutic, contribuind la exorcizarea răului. Recursul la gloria trecutului și stimularea datoriei către patrie conturau o relație afectivă, ipostaziată în imaginea nobilă a sacrificiului pentru națiune.*

Sans doute, nous avons en vue la composante affective de la dimension nationale¹ quand nous parlons de sentiment national, dans une large gamme, partant de la sensibilité nationale, névroses et impulsions, passant par les passions éveillées de la perception de l'autre, jusqu'à l'imaginaire onirique et mythique.

Nous analysons seulement un aspect du sentiment national - l'oscillation entre la valorisation de la fierté d'être Roumain et la lamentation sur sa condition – capable de suggérer la dimension complexe de l'idée nationale à l'époque de '48. Nous proposons une démarche scientifique qui a les racines dans l'histoire de l'imaginaire. Suivant Gaston Bachelard, nous distinguons une dualité psychologique: des idées et des images². Dans un livre renommé, Raoul Girardet applique ces théories à l'analyse du mythe, donc aux phénomènes culturels à une énorme influence sur des communautés humaines extrêmement larges³. De cette façon, nous saisissons une position contradictoire en ce qui concerne la dimension nationale, mais, en même temps, nous remarquerons l'importance du facteur national qui aspire, du moins au niveau des élites, à devenir prédominant.

Sans doute, une relation affective avec “la patrie”, résultée de la liaison avec le domaine (la terre) a existé dès le Moyen Âge⁴. À ce moment-là, elle était inextricablement liée à un sentiment collectif complexe, religieux, politique et éthique, le premier ayant un rôle essentiel dans la structuration des solidarités⁵.

Il est difficile à dire quand et quoi favorise la cristallisation du sentiment national⁶. On considère que l'apparition du sentiment national en Europe soit située, du point de vue temporel, entre le XVII-e et le XVIII-e siècle. Sans essayer - c'est pas notre but - d'étudier la genèse du sentiment national dans l'espace roumain, nous croyons comme condition suffisante qu'un plus grand nombre d'individus perçoivent eux-mêmes comme membres d'une nation et considèrent que l'amour pour la patrie et le peuple doit prévaloir sur les autres catégories affectives⁷. De plus, sur le fondement d'une culture politique presque inexistante au niveau des masses, on a spéculé leur sensibilité et on a édifié une idéologie de l'intégration et de la mobilisation⁸.

Le messianisme et le militantisme de la culture roumaine de l'époque de '48 ont conduit à assumer les idées spécifiques au temps, c'est-à-dire celles inspirées des idéologies libérale et nationale⁹. Les éléments illuministes ont continué à exister et se

sont entrelacés avec les facteurs promus par le romantisme. Ce courant culturel-idéologique a revalorisé les éléments de la tradition chrétienne et, en général, a déterminé une préférence pour la couleur locale, pour la spécificité de chaque peuple¹⁰. Aussi, la culture exprime-t-elle les sentiments communs, étant destinée à un public nombreux et diversifié, qu'elle poursuivait l'éduquer du point de vue politique et social. La littérature devait refléter l'histoire, les mœurs, les traditions, la nature, la spécificité roumaine¹¹. Elle avait une finalité pédagogique, pas esthétique, car elle peut être soumise à une interprétation sociologique, ce qui intéresse le plus l'historien¹².

La particularité essentielle du sentiment national dans la période 1831-1866 est donnée par l'oscillation entre l'enthousiasme et la confiance dans ses forces et la lamentation sur le thème du destin malheureux. Premièrement, elle était la conséquence des opinions différentes de l'intelligentsia roumaine, agrandie par l'exil.

Certainement, tous étaient animés par les intérêts nationaux, mais les différences d'opinion en plan politique et social ou les orgueils déclarés des quelques-uns ont parfois découragé les promoteurs des idées nationales. C'est pourquoi l'appel adressé par quelques exilés roumains dans la capitale de France "au peuple Roumain" essaye à effacer l'impression de fragmentation, d'absence de solidarité: "Frères Roumains! La grande confiance dans l'avenir de la Roumanie est restée ferme dans nos âmes. Nous n'accepterons jamais le péché de la séparation. Nos obligations envers la patrie ne sont pas encore accomplies, notre sang est le vôtre, notre vertu est le vôtre, nous les conservons pour vous, pour le salut du pays quand le temps de l'émeute et de la victoire des peuples viendra; ce temps n'est pas lointain. Mais! Ce temps longtemps attendu, ce grand et glorieux avenir, chaque homme de bonne foi le voit, le touche avec son doigt, car celui qui a souffert pour que la monde, l'Europe entière, soit ébranlée et pleine de sang pour une minute [...] n'a pas souffert qu'à condition que le triomphe de la démocratie soit plus rapide, plus brillant, plus durable.

Frères! Jusqu'à ce moment-là, nous vous répétons, ne croyez pas les mots des oppresseurs du pays, ni les promesses et les invitations illusoires du parvenu (*ciocoi*) et des Russes, car vous risqueriez d'abattre le pays dans l'abîme. Attendez patiemment et avec résignation le jour prédestiné. Sentinelles du peuple, décollées de leurs corps et répandues par la tempête sur la face du monde, nous surveillons attentivement et percevons l'activité sourde du cœur des peuples-frères, et nous indiquerons, quand le temps de l'éveil général viendra, ce qui vous avez à faire. Votre action sera grande et glorieuse, car la mission du Roumain qui a pris comme devise «justice, fraternité» est celle d'être en première ligne dans le champ de lutte, dans l'avant-garde des luttes de la démocratie contre la tyrannie!"¹³

D'ailleurs, même la société roumaine est avertie de ne se pas laisser manipulée de l'extérieur, étant donné son état divisé et léthargique, incapable à concentrer ses efforts et se solidariser autour de l'impératif national. C'était une inquiétude récurrente, manifestée surtout vis-à-vis de l'attitude des élites. Dès le début du XIX-e siècle, Ion Budai-Deleanu déplorait l'absence de la dignité nationale chez les boyards de Principautés: "Ils ont honte d'être Roumains! Et dans leur patrie ils deviennent des étrangers!"¹⁴ Ionică Tăutul parlait de la patrie comme étant une terre "cent fois dévastée, dépeuplée, victorieuse et vaincue, théâtre de guerres étrangères depuis Traian jusqu'à nos jours"¹⁵. La langue était négligée et méprisée: "la noblesse [les boyards – n. ns. D.B.] méprise les mots purs, ancestraux, qui ne lui manquent pas, et préfère à utiliser les mots étrangers"¹⁶. C'est une désapprobation à rôle pédagogique, d'une part, des mœurs et des attitudes des contemporains, résultant d'une certaine perspective romantique, qui situait antithétiquement le

passé brillant et le présent en déclin, d'autre part. Car, en 1844, un autre Transylvain, Andrei Mureșanu, écrivait sarcastiquement qu'en Principautés "la langue roumaine pourrait être une langue de la conversation en l'absence de celle française; excepté les domestiques, les maisons aristocratiques n'ont pas considéré méritoire la langue roumaine pour en être parlée"¹⁷.

Pendant la révolution de 1848, George Barițiu va critiquer les boyards des Principautés "dans le coeur desquels régnait l'honte d'être Roumains"¹⁸. Pour contourner plus clairement cette vue pessimiste sur le présent, voilà ce que écrivait un Transylvain qui vivait dans le Pays Roumains, Ion Maiorescu, ayant une sensibilité plus accrue à l'égard des problèmes nationaux: "[...] chez nous tout est renversé. Les faibles, nous les avons dès le début, dans la plus grande pauvreté. D'autres peuples les ont obtenu, à la fin, de l'abondance [...]. Je ne sais pas quoi nous attendrons de la génération qui est maintenant dans nos mains; moi, je ne peux pas attendre le bien de celles qui sont jusqu'à ce moment. Qui aime notre civilisation, en fasse parade, loue les progrès en littérature; moi, qui j'aime observer la chose dès ses racines et regarder l'avenir, la forme de l'extérieur ne me trompe jamais"¹⁹. L'incertitude et le péril qui planaient partout sont saisis par A. Russo, celui-ci attribuant l'oscillation des Roumains aux mutations politiques externes et au contexte externe défavorable. Il déplorait le destin de la patrie "beaucoup aimée, mais bien peinée, cette patrie qui se balance partout comme un canot aisé et qui se retourne tantôt à l'est, tantôt au sud, tantôt au nord [...]"²⁰. La frustration était accentuée de l'indifférence et de l'incompréhension des européens à l'égard de la condition des Roumains. C'était un découragement pour l'élite roumaine, qui avait la perception des Roumains comme "l'avant-garde de la civilisation occidentale dans l'Orient"²¹. Ion Ghica portait accusateur son doigt vers l'Europe, injuste avec un peuple qui descendait d'ancêtres si glorieux: "Nous pouvions crier que nous soyons Roumains, la postérité de Traian, que personne ne nous croyait pas, ne nous écoutait pas, ne nous comprenais pas [...]"²². C. A. Rosetti accusait pathétiquement, dans une correspondance de 1861 adressée à Eugene Carada, l'inutilité des contemporaines: "Oui! mes yeux, mon âme ont fatigué en regardant l'infâmie et la vanité de nos contemporains; et j'y parle de tous les peuples"²³.

Le sentiment de l'abandon, de l'impuissance, le scepticisme à l'égard des efforts et du dévouement des contemporains tracent le contour d'un état d'exacerbation de déclin, un complexe de la solitude, un plaisir de l'autovictimisation: "J'ai appris dans les Pays Roumains de rien croire jusque je ne le verrai pas à mes yeux. On commence à faire tumultueusement quelque chose. À Dieu ne plaise! Ensuite, ils deviennent indifférents et tout échoue. Cela s'est passé toujours!"²⁴

En déplorant l'état de la littérature roumaine, Bolintineanu avertissait même à l'égard de la perte de la nationalité: "Nous croyons que ce déclin des lettres soit une conséquence des moeurs d'aujourd'hui. D'un jour à l'autre, tout perd son esprit roumain; un esprit de cosmopolitisme, né de la corruption des traditions et du manque de la sensibilité et des idées, a gravement affecté trois éléments vifs d'une nation: la religion, l'esprit national, les lettres"²⁵. Le patriotisme en littérature est apparu par l'intermédiaire des poésies de V. Cârlova et Andrei Mureșanu, mais "à peine depuis 1845 commença un renouvellement poétique". Alecsandri "introduisit dans ses poésies les sentiments et les expressions de la Moldavie". De ce moment-là, la poésie devient roumaine²⁶.

Après les événements de l'année 1848 "la voix des plusieurs jeunes poètes" s'est unifiée avec "les tons nationaux". Mais le rôle principal est revenu, dans cette étape, à l'action politique²⁷. Semblable à la littérature, l'école a eu un rôle important "dans

l'éducation du sentiment national", contribuant, comme Gh. Lazăr l'a fait, à l'appréciation de la langue et de la nationalité²⁸.

On retrouve le point culminant de la lamentation dans le syntagme de Al. Papiu-Ilarian, "Plângerea României"²⁹, image antinomique à la célèbre formule de Russo, "Cântarea României".

Sans doute, l'autocritique et la lamentation ont un effet thérapeutique. La détermination de la situation désespérée des Roumains avait comme effet l'exorcisation du mal, du moins par le troublement des consciences, par l'éveil de l'état léthargique à une vie active du point de vue national. Une situation plus ou moins semblable à l'haine de soi juive³⁰.

L'incertitude des responsables pour cet état, une certaine ambiguïté structurale du discours autodénigreur est, en apparence, paradoxale. L'opposition radicale, la dichotomie parfaite, quoique constitutives du discours romantique, ne marquent pas, toujours, leur contenu idéatique. On ne peut pas identifier précisément la différence, on ne peut pas attribuer toujours, sans équivoque, la responsabilité de la culpabilité. Une certaine vocation du double enveloppe la pensée et la comparaison antinomique "nous" versus "autres" indique une certaine réciprocité³¹. L'impuissance de l'édification d'une image de soi précisément axée sur la dimension positive ou négative y dérive. Aussi ni les culpabilités ne sont-elles pas toujours précisément distribuées. L'invocation rhétorique de Ion Codru Drăgușanu implique un sentiment de la souffrance, mais, en même temps, l'impossibilité de fixer l'ennemi de la nationalité roumaine: "Jusqu'à quel moment, Dieu, Tu va laisser la nation roumaine à souffrir, dans l'Occident et l'Orient? Jusqu'à quel moment as-Tu prolongé le terme de l'expiation des péchés de nos ancêtres?"³² À son tour, A. Russo incriminait "la fatalité", élément qui tient d'une structure spirituelle traditionnelle, spécifique à l'Orient: "[...] la fatalité ... le grand dieu de nos ancêtres ... La dite dogme de l'Orient [...]. «S'il soit, il sera...»"³³.

Cela est le point le plus grave du déclin. L'éveil est inévitable. "La Roumanie ne mourra pas"³⁴, déclarait catégoriquement Cezar Bolliac le 30 août 1848, bien que la fin de la révolution soit très proche. La déception naturelle, déterminée par la fin révolutionnaire et le retour à "l'esclavage du Règlement après avoir apprécié les délices de la liberté"³⁵ était affrontée: "[...] nous sommes une nation affaissée, affaiblie, oubliée par le monde dans notre douleur et malheur et nous nous luttons pour donner des symptômes de vie, pour nous recommander, pour nous venger contre les monstres qui nous chagrinent depuis les siècles"³⁶.

Le sentiment national était stimulé par la référence aux moments historiques d'une grande importance symbolique pour les Roumains: "Car la Patrie c'est pas là où le peuple est esclave/ Il surgit une idée que les peuples adoptent/ Un Lazăr et un Tudor, un quarante-huit/ Il luit comme un éclair dans le peuple endormi/ Éveille la léthargie et le voila sauvé./ L'idole qui était mort, la Patrie, est dans le ciel;/ Et son culte par un divine mystère dans les coeurs/ Répand tumultueusement de la foi et de l'amour/ De sceptiques deviennent fanatiques, pour la Patrie ils se tuent"³⁷.

Même le messianisme des années 1848 était fortifié par cette conscience de la nécessité d'une attitude active de point de vue social et national, ressentie comme "un devoir sacré"³⁸. Il s'averait nécessaire de coopérer en vue de la réalisation des objectifs nationaux, pour effacer les conséquences des erreurs du passé: "Vers l'ouest une rivière coule, barrière entre les pays;/ Frères dont la séparation a eu une fin tragique/ D'une part c'est le bizon d'Europe, de l'autre un aigle/ Qui ne rêve plus le sussurement du Tibre [...]"³⁹. Ou, selon Bolintineanu: "Une seule vertu [leur] aurait pu garantir un avenir, dans

les conditions où se trouvent les deux Principautés, en face des choses et des pouvoirs étrangers; cette vertu est l'union en pensées et en actions de tous les Roumains, fondée par harmonie et par amour [...]. Cette séparation en esprits et en actions qui a l'origine dans des mots d'organisation sociale, d'une part, dans des mots d'intérêts, d'ambition, ajoute le faible de notre nation, de telle manière qu'aujourd'hui cinq millions de Roumains, de même origine, religion, langue, ayant le même passé et le même avenir, les mêmes besoins et les mêmes aspirations, signifie moins que le plus petit et le plus impuissant peuple du monde. Chose curieuse dans les annales des nations! [...]"⁴⁰

Surtout la lyrique romantique abonde en références au passé glorieux, à l'antiquité daco-romaine ou à un Moyen Âge idéalisé, des exemples destinés "à être la nouvelle commande, la colonne de feu"⁴¹. L'enthousiasme, marqué d'une confiance messianique dans un avenir heureux, se constitue dans un facteur qui favorise le reflet dans l'imaginaire social-politique de la structure identitaire par excellence: l'Etat-nation: "Nous voulons un pays, un nom seulement, / [...] / Le peuple Roumain anime"; "[...] Ils regardent une Roumanie, / Et tous les Roumains sont liés fraternellement"⁴². On reconnaîtra ainsi l'ascendance aristocrate des Roumains, qui "descendent / Des filles de Zamolxe et de fils de Cvirin"⁴³.

La stimulation du sentiment national s'est produite autour de l'idée de la régénération de la nation. L'un des moments importants du phénomène de la renaissance de la nation roumaine était considéré, à l'époque, la révolution de Tudor Vladimirescu, quand, selon Bălcescu, "l'esprit de la nationalité s'éveille"⁴⁴. Un autre moment d'apothéose a été l'action de Ion Câmpineanu, celui qui "a inspiré à une génération entière les sentiments patriotiques"⁴⁵. En insistant sur l'idée de dignité, dans les instructions adressés aux commissaires de propagande pendant la révolution de 1848, de Pays Roumains, on recommandait l'éveil, en ce peuple, de cet "orgueil national, qui est le salut des peuples durant la révolution"⁴⁶. Bălcescu recommandait d'abord "unité en pensées et en sentiments, qui apportera l'unité politique à la longue"⁴⁷.

Le sacrifice pour la nation trace le contour d'une relation affective, suffisamment forte pour pouvoir être hypostasiée. Chacun a une mission que le pays lui demande comme à un fils; aussi, doit-il être préparé pour répondre à son appel. En mars 1847, C. A. Rosetti recommandait à Ion Ghica: "Créez et soyez fort, car le Roumain a besoin des gens et des créateurs ou des martyrs"⁴⁸. Chez Heliade, le sacrifice de soi est présenté en grosses lignes, laudatives à la manière hyperbolique. Sa poésie exprimait les désirs de la patrie entière: "En son ardeur, mon âme s'unit avec l'âme de tous les frères qui sont tombés sous les coups du bourreau. Ma voix emprunte leurs voix et se prépare, dans la langue de mes parents, pour le chant des malédictions"⁴⁹.

Dans la tentative de consolider le sentiment national, diminué par la reticence en face de la modernisation, par l'idée que l'Occident ne peut pas nous comprendre, par les luttes et les orgueils appartenant même aux gens de 1848, par le stéréotype du Roumain, victime de l'étranger, on a constitué une image de l'identité, plusieurs fois dévoilée par la charge politique, différente fonction de points de vue des initiateurs. Ainsi, la nuance affective est prédominante: "Ne doutons pas – écrivait A. Russo – chez nous aussi, en Principautés, le sentiment national est présent dans nos âmes, fortement enraciné en Transylvanie"⁵⁰. La valence affective est, surtout, explicite: „[...] la fierté d'être le fils de la nation roumaine fait pas de toi un héros?", interrogeait rhétoriquement C. A. Rosetti D. Brătianu, à la veille de la révolution de 1848⁵¹. Cette dimension affective constituerait la base de la nationalité. „La fierté d'un peuple nous montre en fait sa vertu", elle étant considérée „l'origine de sa nationalité"⁵². „L'étincelle sacrée de l'amour de patrie" –

„sentiment inspiré par Dieu” – „ont produit la forte liaison de la nationalité, qui se nourrit et persiste par la religion, la langue, l'histoire, l'habit et les coutumes”⁵³.

L'exil va redimensionner l'optique et le discours des gens roumains de 1848. Les événements produits et la déception supportée ont déterminé „la révision des modalités et des moyens d'action des «missionnaires nationaux» roumains par l'acceptation graduelle de la direction «légaliste» (diplomatique) au détriment de celle «révolutionnaire»”⁵⁴. En tout cas, le sentiment national s'est répandu à l'intérieur d'une masse plus large de gens, de telle manière qu'à l'approche du Congrès de Paris, l'ambassadeur anglais à la Porte, le lord Stratford de Redcliffe, affirmait que la majorité des habitants des deux Principautés „était animée par des sentiments nationaux” et que, „probablement, le pays y profitera, ayant un tel gouvernement”⁵⁵.

NOTES:

- ¹ Cf. Guy Hermet, *Istoria națiunilor și a naționalismului în Europa*, Iași, 1997, p. 299.
- ² Voir Gaston Bachelard, *La Poétique de la rêverie*, Paris, 1993, P. 47.
- ³ Raoul Girardet, *Mituri și mitologii politice*, Iași, s.a., p. 6.
- ⁴ Ștefan Lemny, *Originea și cristalizarea ideii de patrie în cultura română*, București, 1986, p. 10.
- ⁵ Konstantin Symmons-Symonolewicz, *National Consciousness in Medieval Europe: Some Theoretical Problems*, en „Canadian Review of Studies in Nationalism”, VIII, 1981, no. 1, p. 158.
- ⁶ Karl Ferdinand Werner, *Les nations et le sentiment national dans l'Europe médiévale*, en „Revue historique”, no. 496, 1970, pp. 285-286.
- ⁷ Voir D. Bolintineanu, *Opere alese*, II, *Proză*, București, 1961, pp. 522-523.
- ⁸ J. Niessen, *Naționalismul românesc – o ideologie a integrării și mobilizării*, en Peter F. Sugar, *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, București, 2002, pp. 226-250.
- ⁹ Gh. Platon, *Liberalismul românesc în secolul al XIX-lea: emergență, etape, forme de expresie*, in Idem, *De la constituirea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă*, II, Iași, 1998, pp. 208-231.
- ¹⁰ Paul Bénichou, *Le Temps des prophètes. Doctrines de l'âge romantique*, Paris, p. 180 et suiv.
- ¹¹ „Dacia literară”, I, 1840, p. 7.
- ¹² Lucien Goldmann, *Pour une sociologie du roman*, Paris, 1964, p. 345.
- ¹³ „România viitoare”, Paris, I, 1850, pp. 4-5.
- ¹⁴ Ion Budai-Deleanu, *Trei viteji*, in Florea Fugariu (ed.), *Școala Ardeleană*, II, București, 1983, p. 287.
- ¹⁵ Apud Gheorghe Ungureanu, Dumitru Ivănescu, Virginia Isac, *Documente*, I, București, 1973, p. 98.
- ¹⁶ Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, București, 1970, p. 49.
- ¹⁷ A. Mureșanu, *Reflexii*, Cluj-Napoca, 1977, p. 39.
- ¹⁸ Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, II, București, 1982, p. 710.
- ¹⁹ *George Bariț și contemporanii săi*, coord. Șt. Pascu, Iosif Pervain, I, București, 1973, p. 218.
- ²⁰ Alecu Russo, *Cântarea României*, București, 1985, p. 114.
- ²¹ Apud Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională 1834-1849*, București, 1967, p. 346.
- ²² Ion Ghica, *Opere*, I, București, 1967, p. 199.
- ²³ C. A. Rosetti, *Corespondență*, București, 1980, p. 163.

- ²⁴ George Bariț și contemporanii săi, I, p. 234.
- ²⁵ D. Bolintineanu, *Opere alese*, II, p. 559.
- ²⁶ *Ibidem*, pp. 556-558.
- ²⁷ *Ibidem*, p. 559.
- ²⁸ *Antologia gândirii românești. Sec. XV-XIX*, Partea I, București, 1967, p. 194.
- ²⁹ Alexandru Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, II, Viena, 1852, pp. CII-CIII.
- ³⁰ Voir Sander L. Gilman, *Jewish Self-Hatred. Anti-Semitism and the Hidden Language of the Jews*, Baltimore-London, 1986.
- ³¹ Voir René Girard, *Violența și sacralul*, București, 1995.
- ³² I. Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, București, 1956, p. 79.
- ³³ A. Russo, *op. cit.*, p. 26.
- ³⁴ Cezar Bolliac, *Scrieri*, II, București, 1983, p. 124.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 123.
- ³⁶ *Ibidem*, p. 127.
- ³⁷ *Ibidem*, I, p. 234.
- ³⁸ Simona Nicoară, *Istorie și imaginar. Eseuri de antropologie istorică*, Cluj, 2000, p. 198.
- ³⁹ Gr. Alexandrescu, *Poezii. Proză*, București, 1985, p. 94.
- ⁴⁰ D. Bolintineanu, *Principatele Unite*, en Idem, *Opere alese*, II, *Proză*, p. 548.
- ⁴¹ Gr. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 9.
- ⁴² Apud *Unirea Principatelor Române oglindită în literatură*, pp. 154, 156.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 43 (C. Bolliac).
- ⁴⁴ N. Bălcescu, *Opere*, I, București, 1974, p. 72.
- ⁴⁵ I. Ghica, *Opere*, p. 421.
- ⁴⁶ *Anul 1848 la români*, II, p. 202.
- ⁴⁷ N. Bălcescu, *Opere*, I, P. 171.
- ⁴⁸ C. A. Rosetti, *Corespondență*, p. 231.
- ⁴⁹ Ion Heliade-Rădulescu, *Suvenire și impresii ale unui proscris*, Cluj-Napoca, 1975, p. 35.
- ⁵⁰ A. Russo, *op. cit.*, p. 73.
- ⁵¹ C. A. Rosetti, *op. cit.*, p. 88.
- ⁵² „Albina românească”, XIX, 1847, p. 201.
- ⁵³ *Ibidem*, XX, 1848, p. 173.
- ⁵⁴ Mihai-Ștefan Ceașu, Dumitru Vitcu, *Emigrația românească și epilogul revoluției pașoptiste*, en AIIX, tome XXXIX-XL, 2002-2003, p. 361.
- ⁵⁵ T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale 1856-1866*, Iași, 2000, p. 35.

TEATRUL GERMAN DIN CERNĂUȚI (1803-1923)

Alis Niculică

SUMMARY: *Once with the occupation of Bucovina in 1774, the spreading of German culture was one of the many consequences. This was made through different ways, one of them, with a great impact, was the Theater. If at the beginning the theatre was promoted by various companies from the whole Empire, with the passing of the time, the theatrical institution becomes a reality when a special location was builded. From the most important companies which had performed at Chernovtsy (in most of the cases on improvised stages), we mention those leaded by Iosef Neuberg, Alois Heim, Alfred Hein, Franz Urbany, Constantin Loboiko, Lucian von Eysenbach, Gustav Sinnmayer, Jacques Kalvo, Louis Konderla. Only in 1878 has begun the construction of the building that would later be known as the Old Town Theatre, where local talents had the opportunity to affirm. The theatre had permanent seasons with a well chosen repertory. In 1905 a new building was constructed under the name of The New Town Theatre, being an architectural masterpiece of the architects Fellner and Helmer, where there were presented performances not only in German (performances that had biggest weight), but also in Polish, Romanian or Ukrainian. After the union between Bucovina and Romania in 1918, there were attempts of converting the German Theatre from Chernovtsy into National Theatre, this project being accomplished only at the beginning of the year 1923, as a result of some massive students' manifestations. The presence of the German Theatre in Bucovina went a real progress for the Bucovinian culture, through her entering valuable literary works belonging to the German or universal literature.*

După anexarea Bucovinei de către Austria, la 1775, vechea administrație românească a fost desființată, în locul ei instituindu-se alta, de tip austriac. A fost adusă, pentru a pune în aplicare programul de constituire a noilor structuri administrative, o adevărată „armată” de funcționari, alcătuită, majoritar, din etnici germani. „Această armată de străini a acaparat mai întâi administrația și justiția, apoi diversele compartimente ale activității materiale și spirituale”¹. Toți acești funcționari străini nu cunoșteau limba și obiceiurile populației autohtone. Mulți dintre ei erau de alte etnii, dar îi unea o trăsătură comună: erau formați și educați în spiritul culturii germane. De acum încolo, Bucovina va fi supusă unui proces sistematic de colonizare, principalul pretext fiind nevoia de mână de lucru, populația locală fiind în număr prea mic față de teritoriul pe care îl ocupă. Între colonizatori, germanii ocupă un loc distinct. Aceștia vor pune mâna pe principalele pârghii economice, politice și culturale. Meseriașii germani sunt aduși de antreprenori de aceeași etnie pentru exploatarea pădurilor și a bogățiilor subsolului. Ei formează adevărate colonii pe lângă așezările românești, iar la orașe formează comunități compacte.

Deși o minoritate, germanii, prin privilegiile pe care le-au primit, au început să domine viața politică, economică și culturală. În orașe și târguri, școlile și celelalte instituții suferă un proces de germanizare, ocupanții manifestând o tendință evidentă de a-și impune propria-i cultură, prin toate mijloacele posibile. Un astfel de mijloc a fost, fără îndoială, instituționalizarea teatrului german. Apărut, mai întâi, ca o necesitate firească, impusă de prezența masivă a germanilor în zonă (trupe de ocupație, funcționari, coloniști), teatrul german va prinde rădăcini și se va manifesta în detrimentul celorlalte etnii.

O primă tentativă de a da spectacole în Bucovina se semnalează încă din 1784. În

acel an, două artiste solicită o autorizație pentru câteva spectacole la Cernăuți, dar sunt refuzate de autorități pe motiv că „orășenii își vor cheltui economiile la teatru, ceea ce le-ar cauza greutatea”². La ce greutate făceau referire autoritățile, este lesne de dedus: imposibilitatea de a-și plăti impozitele și taxele. Știrile despre alte turnee sunt greu de aflat, documentele vremii neconsemnându-le în mod expres. Scriitorul Georg Drozdowschi, care s-a ocupat și de istoria teatrului german din Bucovina, spune că, în momentul ocupării de către austrieci în „Țara Fagilor” nu exista o tradiție în acest domeniu, lucru adevărat, iar populația autohtonă (românii), se distra mai mult cu jocurile de ursari sau alte obiceiuri folclorice. El semnalează, ca pe o primă mare manifestare, care a inclus și aspecte specifice reprezentațiilor teatrale, cea din 12 octombrie 1777, când populația Bucovinei a fost chemată să depună jurământul de credință față de împărat. Manifestarea, organizată de generalul von Splény a inclus o paradă militară, muzică (formația de lăutari a fost dată de Mănăstirea Horecea), un banchet organizat în două săli și o masă pentru 764 (!) de persoane³. Același Drozdowski ne informează că, în 1803, directorul unei companii de teatru, Philipp Bernt, a primit aprobare să dea o serie de spectacole în limbile germană și polonă, care să propage „exemple bune de îndreptare a obiceiurilor”⁴. Ținând cont de latura educativă a spectacolelor, autoritățile nu autorizau decât companiile teatrale bine cunoscute, iar cenzura era foarte drastică cu privire la repertoriu. În 1819, Martorell, directorul unei trupe de teatru, transformă un grajd din Cernăuți în sală de spectacole. Aici vor poposi trupele de actori până în jurul anului 1830. Deși, în 1822, guvernatorul Galiției a primit o solicitare din partea șefului direcției ținutale Bucovina, referitor la proiectul înființării unui teatru în Cernăuți⁵, acesta nu a fost aprobat.

Dacă la început, turneele trupelor străine, venite din Lvov, Arad sau Brașov (centre în care teatrul german prinsese oarecare rădăcini⁶), satisfăceau nevoia de spectacole a unui anumit segment de populație, cu timpul, înființarea unei instituții profesionale s-a impus cu acuitate, mai ales în Cernăuți, aici concentrându-se elita intelectualității și tot aici staționând și o serie de unități militare⁷. Spectacolele ocazionale se dădeau în casa lui Lazar Mihalowicz, unde exista o sală pentru balurile nobilimii și ale orășenilor înstăriți. Inițiativa construirii unui lăcaș de teatru i-a revenit lui Mathias Mondschein. El a înaintat la notariatul municipal din Cernăuți, în data de 29 martie 1825, o cerere prin care solicita o autorizație de construire a unei săli de dans cu galerie pentru 200 persoane⁸, prezentând și un plan în acest sens. El a aflat un sprijin, cel puțin moral, la principesa Wilhelmina din Casa de Austria. Aceasta, într-o vizită făcută la Cernăuți, a constatat lipsa unui local pentru spectacole și a considerat că slujbașii din administrația austriacă merită să aibă un astfel de local⁹. În aprilie 1826, cu prilejul celei de a doua vizite a prințesei, planurile clădirii inițiale se schimbă. Era prevăzută o sală cu 17 loje, parter și obișnuitul loc pentru galeria destinată publicului comun. Clădirea trebuia să mai aibă, pe lângă obișnuita scenă, două camere, o garderobă pentru actori și actrițe, o cameră de biliard, 10 cabine și un apartament pentru director. Din păcate, acest proiect n-a fost aprobat, deși se specifica expres că localul respectiv este destinat în principal, funcționarilor și militarilor. Consilierii municipali au considerat că deocamdată, populația orașului se poate mulțumi cu ceea ce există, un teatru presupunând nu numai anumite cheltuieli, dar și o supraveghere permanentă din partea autorităților. M. Mondschein face o nouă încercare pe lângă guvernul regional din Lemberg, pentru un alt proiect de teatru, cerere care i se aprobă, la 1 decembrie 1826. Dar nici acest proiect n-a prins viață.

În 1831 sosea la Cernăuți trupa lui Karl Slavik, din Tarnopol¹⁰, iar în 1834 obținea aprobarea, pentru a prezenta spectacole în limba germană la Cernăuți, Josef

Neuberg. Trupa acestuia din urmă avea un repertoriu variat compus din drame, opere, comedii și tragedii: drama *Abendstunde*, tragediile *Agnes Bernanes* și *Die Ahnfrau*, opera *Adine*, comedile *Armuth und Edelsinn*, *Das arabische Pulver*, *Alle sind verheiratet* ș.a.¹¹.

În următorii patru ani nu se mai semnalează alte trupe de teatru la Cernăuți. Abia în octombrie 1836 actorul Alois Heim se abate din turneul prin „Gubernia Lemberg”, pe la Cernăuți și Suceava, prezentând câteva spectacole în limbile germană și polonă. În anul următor, în luna mai, Suceava este vizitată de trupa actorului Josef Rosen (Danilovschi)¹². Între 1830-1839, la Cernăuți, se vor da reprezentații teatrale în casa de pe Enzenberg-Hauptstrasse nr. 36, unde a fost cazinoul orașului (după unire, str. Regele Ferdinand). De abia în 1838-1839 se repartizează o clădire privată drept sediu pentru reprezentațiile teatrale. Era o casă mare din lemn, proprietatea lui Leon Beck, construită pe Rathausstraße nr. 7 (viitoarea str. „Regina Maria”, după 1918). Sala de spectacole avea 300 de locuri. Aici a jucat o stagiune și Alois Heim, iar o trupă condusă de Csabon a pus în scenă câteva opere italiene. Directorul acestei companii teatrale, Martorell, se va stabili în Cernăuți, ca profesor de muzică¹³. Din păcate clădirea va fi mistuită de un incendiu, în septembrie 1840. Pierderea pentru oraș a fost mare. De acum încolo, spectacolele se vor da în sala hotelului „Moldova”, proprietate a familiei Mikuli¹⁴. Inaugurarea sălii de la Hotelul „Moldova” s-a făcut cu opera *Puritanii* de Vincenzo Bellini, pe care autorul a scris-o la Paris în 1833¹⁵. Tot aici a avut un succes remarcabil tânărul virtuoz polonez Karol Lipinsky, cel ce adeseori era comparat cu Paganini¹⁶.

În ianuarie 1842 va da reprezentații teatrale compania teatrală a lui Frisch¹⁷. În 1843 revine trupa lui Alois Heim, dar va da greș, repertoriul prezentat neavând succes de public. În anul următor sosește trupa lui Franz Urbany. Acesta, deși nu avea un repertoriu valoros, s-a bucurat de concursul unor actori buni, care au trezit atenția publicului. În același an, 1844, au sosit, de la Iași, Elise Vernet și Santina Lussanti, care au susținut două concerte strălucite. Presa consemnează prezența la concerte a „aristocraților” moldoveni Lascăr Rosetti și Nicolae Răducanu¹⁸. Deși în notele sale manuscrise, istoricul Teodor Bălan spune că până în 1847 n-au mai fost trupe în Cernăuți, Horst Fassel semnalează existența unei trupe autohtone, în 1846, a lui Paul Trost, care a prezentat spectacole comparabile cu cele din Austria, Prusia ș.a.¹⁹. Faptul că trupele germane venite în Cernăuți nu rezistau mai mult de 2-3 ani, este pus greșit pe seama „izolării” orașului, Bucovina fiind o provincie de margine²⁰ ! Adevărul este altul. Până pe la mijlocul secolului al XVIII-lea și chiar câteva decenii după, populația provinciei a rămas majoritar românească. Colonizările cu populație străină, în special ucraineană, n-au dus și la sporirea, în aceeași măsură, și a vorbitorilor de limbă germană, cu excepția evreilor. Aceștia din urmă, dornici de a accede la mediile de cultură germană, și la poziția socială a etnicilor germani, își însușesc limba și chiar unele obiceiuri ale germanilor, practică o literatură de limbă germană și, implicit, preferă și manifestările culturale în această limbă. Cu toate acestea, amatorii de teatru în limba germană se reduceau la o anumită elită, un cerc limitat, care nu putea susține, material, cheltuielile mari impuse de deplasările trupelor de teatru. Ca urmare, lipsite de un sprijin financiar din partea autorităților, acestea nu rezistau mult timp, fiind nevoite să plece spre alte orizonturi.

În octombrie 1847 sosește în Cernăuți trupa condusă de Heinirch Küster dar, din cauza tulburărilor din imperiu, ca urmare a revoluției care se prefigura, reprezentațiile n-au mai avut loc. În 1848, la Rădăuți și Suceava prezenta spectacole trupa lui Träger. După înăbușirea revoluției pașoptiste din Imperiul Austriac, au trebuit să treacă câțiva ani buni până când să vină alte trupe. În 1853, Franz Urbany este autorizat să susțină o serie

de spectacole în orașele bucovinene, dar a întâmpinat greutăți din partea autorităților care au exercitat o cenzură severă. Această atitudine va avea un efect negativ pentru alte companii teatrale care doreau să vină în Bucovina. Autoritățile pretindeau să exercite un control absolut asupra conținutului spectacolelor și autorizau, de regulă, doar trupele de teatru care își câștigaseră deja o anumită notorietate²¹; reprezentațiile teatrale erau greu de susținut și din cauza lipsei unei săli de teatru adecvate, cea de la Hotelul „Moldova” degradându-se cu timpul, devenise, aproape, impracticabilă. Abia în 1854 este amenajat un nou spațiu pentru teatru. Cu toate acestea, timp de 8 ani, orașul a fost lipsit de prezența unor trupe valoroase de teatru, distanța foarte mare care despărțea Cernăuții de celelalte orașe mari ale imperiului, la care se adăuga cenzura severă a autorităților locale, erau descurajante. În general se jucau piese din repertoriul teatrelor din Austria, Prusia și din alte state germane. Abia pe la sfârșitul anului 1862 își fac prezența doi directori de teatru: Constantin Loboiko și Lucian von Eysenbach, cunoscuți în epocă, care solicită aprobare pentru câteva adevărate stagiuni. Pentru a nu se concura între ei, cei doi directori au hotărât să-și unească forțele. Astfel, cernăuțenii au putut asista la spectacole în limbile polonă și germană. Prezența lui Eysenbach este considerată ca un eveniment important în evoluția teatrului german din Bucovina²². La sfârșitul lunii noiembrie a anului 1863, cernăuțenii au parte, pentru un timp, de câte două spectacole de teatru pe săptămână, susținute în limbile germană, polonă și română, de către trupa lui Modrzejewski.

La 21 aprilie 1864, actorul Adolf Nadler a obținut concesionarea teatrului german din Cernăuți. În mai 1864 susține o „academie muzical-dramatică” actorul Wilhelm Capilleri. Acum sosește și directorul Gustav Sinnmayer²³, care obține dreptul de a folosi zilnic localul de teatru până la sfârșitul lunii mai 1865. Este primul semnal al unui teatru permanent. Sinnmayer va construi, pe un loc viran, un teatru de vară. În stagiunea de iarnă el își mută activitatea la Hotelul „Moldova”, câteva luni de zile fiind nevoit să împartă sala cu Fany Tardini, venită în turneu în Bucovina, reprezentațiile celor două trupe alternând. Trupa Tardini s-a bucurat, conform relatărilor vremii, de un succes deosebit, ea evoluând, seară de seară, cu sala arhiplină, lucru nemaîntâlnit până atunci, fapt care l-a pus pe Sinnmayer într-o situație dificilă, trupa acestuia fiind pe cale de a se despărți, din cauza lipsei profitului financiar. Din Cernăuți, Sinnmayer pleacă la Kolomeea și Stanislau. Un eveniment teatral este considerat recitalul cântăreței de operă Albertine Habrich²⁴. În noiembrie 1865, Sinnmayer este prezent la Teatrul german din Lemberg, dar revine la Cernăuți în toamna anului următor și va prezenta, din octombrie 1866 până în toamna lui 1867, spectacole în limba germană la Hotelul „Moldova”. În iulie 1867 întreprinde un scurt turneu la Suceava, Siret, Rădăuți, Gura Humorului și Câmpulung. În aceeași perioadă era semnalată în Bucovina prezența consorțiului „Blum und Amster”, în care a evoluat renumitul comic Karl Blasel. Dar evenimentul anului îl constituie, cu siguranță, concertul extraordinar al celebrei soprane Adelina Patti, dat la același Hotel „Moldova”²⁵.

În 1868 revine la Cernăuți Gustav Sinnmayer, obținând autorizație pentru a prezenta spectacole în limbile germană și polonă²⁶. I se aprobă o autorizație pentru perioada 1 octombrie 1868 – 15 aprilie 1869, timp în care susține o serie de spectacole la Cernăuți iar în decembrie, 12 reprezentații la Suceava. Acum se semnalează o puternică concurență între diferitele trupe de teatru din imperiu care doreau să vină în Bucovina. Ca să facă față acestei concurențe și să mențină viu interesul publicului, Wilhelm Amster introduce în programul său de operă și operete, spectacole de circ și chiar baluri mascate. Între actorii companiei sale se aflau nume de rezonanță ca: Fr. Krusemit, Eduard Rupprecht, Adolf Korbel, I. Napoleon von Zdanowicz, B. Neme, Karolina Bischitz,

Simon Zack, B. Rechen, E. Schultz și M. Glowacki²⁷.

În februarie 1868 directorul teatrului particular din Viena, Franz Somleithner, a obținut o autorizație valabilă timp de trei ani, pentru a prezenta în sezoanele de iarnă spectacole de operă, operetă, comedii, drame etc. Acesta va da reprezentații și în unele din celelalte centre orășenești din Bucovina. În 1870 Sinnmayer întâmpină mari dificultăți financiare, ceea ce îi determină pe mulți actori ai trupei sale să-l părăsească. Unul dintre componenții trupei, kapelmaistrul Alois Wawra își formează propria trupă cu care dă reprezentații în Cernăuți (ianuarie-martie) și în alte orașe din Bucovina. În iunie același an, sosea trupa lui Jacques Kalvo (actor de comedie și regizor), de la Viena. El a prezentat spectacole cu comedii și operete și în iarna 1871/72. A urmat, în 1872, directorul La Fontaine cu spectacole de operă. În septembrie 1872 sezonul artistic a fost deschis de către directorul Louis Konderla. El va sta până în 1875, dând reprezentații tot la Hotelul „Moldova”. Dar aici sala era într-o stare atât de jalnică, încât, spune G. Drozdowski, nici publicul, nici actorii nu veneau cu plăcere²⁸. Abia la sfârșitul anului 1877 conducerea orașului Cernăuți s-a hotărât să aloce suma de 21.867 guldeni pentru construirea unui teatru, din lemn, solicitându-i arhitectului Josef Gregor să întocmească proiectul clădirii. În 1878 a început construirea clădirii la colțul străzii școlii (strada Turcească), cunoscută mai târziu sub numele de Teatrul Orășenesc Vechi. În această sală, cu o capacitate de 547 locuri, se vor da spectacole până în 1904. Primul director al teatrului a fost Diets, iar stagiunea, deschisă la 27 noiembrie 1878, a debutat cu piesa *Gustl von Blazewitz* și opereta *Zece fete și nici un băiat*. În 1896 la conducerea teatrului ajunge Richard Lowe care, printr-o bună administrație, asigură acestuia o perioadă de înflorire. Spectacolele s-au axat, în principal pe opere: *Lohrengrin* de Wagner, *Tänhäuser* și *Die fliegende Holländer* (Olandezul zburător), *Hänsel und Gretel* de Humperdinck (în care au jucat cu un succes desăvârșit Agata Bârsescu și Adolf Somenthal) ș.a. Tot acum debutează Hansi Niese, care va deveni un nume de referință pentru teatrul german din România²⁹. Clădirea Teatrului vechi a fost demolată în 1935. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, teatrul german se impune în viața culturală a Bucovinei, având rolul său distinct în peisajul multicultural al acestei provincii. După cum observă Horst Fassel, „a crescut numărul actorilor și actrițelor provenind din Cernăuți sau din Bucovina (...), au început să apară autori dramatici în Cernăuți, care au reușit, în parte, să obțină montarea pieselor lor în spațiul lingvistic german”³⁰. Aceasta explică și construirea, în 1904, a noii clădiri a teatrului, operă a arhitecților Fellner și Helmer, cei care au proiectat și clădirile teatrelor din Odessa, Iași și Viena. Noua clădire satisfăcea toate exigențele. Aici se vor prezenta, ca și pe vechile scene, atât spectacole în limba germană (care aveau cea mai mare pondere), cât și în limba polonă, română sau ucraineană.

La 3 octombrie 1905 noua clădire a Teatrului Orășenesc este inaugurată cu spectacolul *Maria Theresia* de Franz Schöthan, special aleasă pentru un asemenea moment. Doi ani mai târziu, în fața teatrului era amplasată statuia lui Schiller³¹. În următorii 15 ani Teatrul German și-a îndeplinit funcția pentru care a fost creat. Numeroase piese de teatru, opere, operete, din repertoriul universal (autori clasici și contemporani), concerte ș.a. au văzut aici lumina rampei. Actorii și cântăreții vestiți ca Adelina Patti, Adolf von Somenthal, Viorica Ursuleac au evoluat pe scena teatrului. Alții, precum Hansi Niese, Max Pallenberg și Paul Morgan și-au început cariera la Cernăuți. Primii pictori scenografi angajați la teatru au fost Attila Hörbiger și R. Romanowski. Unul dintre actorii vestiți ai vremii, mare comic, Felix Schweighofer a fost nu numai angajat al acestui teatru, dar a jucat la Teatrul Național din București. În anii premurgători declanșării primului război mondial, sub direcția lui Martin Klein (1907-

1912), teatrul cernăuțean ajunsese o instituție de prestigiu în Imperiul Austro-Ungar. S-a reușit punerea în scenă, în premieră, a unor piese de teatru, s-au stabilit relații de parteneriat cu teatrele din Braunschweig și din Brelau, iar în 1912 se obține chiar o subvenție importantă, de 10.000 de galbeni, de la guvernul Bucovinei³².

Din păcate, au venit anii cei grei ai războiului, iar Bucovina a devenit teatru de operațiuni militare, aflându-se, pe rând, sub diferite ocupații. Teatrul a fost închis, reluându-și activitatea după război, în 1919, în condițiile istorico-geografice noi, în care Bucovina a revenit la matcă, făcând parte din România Mare. Prima stagiune, organizată de directorul Wilhelm Popp³³, care a închiriat sala teatrului până în 1925³⁴, a cuprins comedii, opere și operete. Au jucat actori valoroși ca: Maria Fein, Conrad Veit, Max Pallenberg, Albert Heine, Paul Wegener, Hansi Niese și Alexander Moissi. Dar Bucovina nu mai era o provincie de margine a Imperiului Austro-Ungar, ci un teritoriu românesc. Era firesc ca să se producă transformări radicale și în viața culturală a acesteia, nu numai în plan politic și administrativ. Ca urmare, principala instituție de teatru trebuia să fie românească, fără însă a leza dreptul minorităților naționale la propria lor cultură, aceasta deoarece, în timp ce comunitatea germană, mult redusă numeric după război, prin migrarea unei bune părți a acesteia în spațiul german, dispunea de un teatru, unde se prezentau numai piese în limba germană, românii, la ei acasă, nu beneficiau de așa ceva. Demersurile pentru a se rezolva această problemă spinoasă au început în perioada imediat următoare Unirii. Astfel, la 15 aprilie 1920, George Voevidca și Teodor Nastasi întocmeau un proiect de reformă teatrală, prin înființarea Teatrului Național la Cernăuți, pe scena căruia să se prezinte piese în limbile română și germană³⁵. Din păcate, inițiativele de genul acesta întâmpinau fel de fel de obstacole. Autoritățile se vedeau în fața unei dileme greu de rezolvat. Aceasta, până în seara zilei de 29 decembrie 1921 (și nu 2 ianuarie 1922, cum consemnează sursele germane), când a fost provocat un incident care a dus la o măsură radicală. Există două versiuni asupra celor întâmplate: una germană, alta românească. Partea germană spune că în acea seară, pe scena teatrului se prezenta piesa *Hoții* de Schiller, avându-i ca interpreți principali pe Alexander Moissi și Alfred Viebach. Studenții români, turbulenți, au întrerupt spectacolul, care era spre final, strigând „jos” și „afară”. După puțin timp, spune G. Drozdowski, lucrurile s-au decis, teatrul ce aparținuse tuturor locuitorilor și-a pierdut funcția multinațională³⁶.

Versiunea românească sună altfel. Și nu avem de ce să nu-i dăm crezare, mai ales că surse diferite indică același lucru. În seara de zilei de joi, 29 decembrie 1922, studenții români de la Universitatea cernăuțeană, care conveniseră, din timp, cu conducerea teatrului, ca la ora 20, după terminarea spectacolului german, să prezinte pentru români un program cu piesa *Se face ziuă* de Zaharia Bârsan și câteva producții folclorice, s-au prezentat la teatru conform înțelegerii. Spectacolul lor fusese mediatizat în presa locală cu mult timp înainte, astfel că publicul avizat își procurase bilete și aștepta, răbdător, încheierea spectacolului actorilor germani. Dar conducerea teatrului a întârziat nejustificat spectacolul și românii, care așteptau într-un ger aspru, să le vină rândul, și-au pierdut răbdarea. În jurul orei 21:30, aceștia, în rândul cărora se aflau și mulți studenți, ocupă pur și simplu teatrul, într-un act spontan, nepremeditat³⁷. Membrii cercului studențesc *Arboroasa*, sprijiniți de colegii lor de la celelalte societăți studențești și de elevi de la diferite școli, au ținut teatrul ocupat trei zile. Au avut loc mitinguri studențești și manifestații pentru înființarea Teatrului Național românesc. Prefectul a intervenit în forță cu poliția, fapt criticat de presă. În ziua de 30 ianuarie 1923, autoritățile dădeau un comunicat oficial prin care se anunța: „Chestiunea teatrului național din Cernăuți este aplanată. Direcțiunea trupei de teatru din Cernăuți a cesionat contractul său de arendare

încheiat cu comuna Cernăuți, Ministerului pentru Culte și Arte, așa că de azi înainte, în baza acestui contract, teatrul de aici este și rămâne cedat Ministerului de Culte și Arte. Ministerul, în posesia căruia a trecut teatrul, îl declară „Teatru Național” și îl închină cultivării artei dramatice românești. Până la formarea și organizarea definitivă a trupei Teatrului Național din Cernăuți, Ministerul a găsit de bine să îngăduie trupei teatrale de aici (a lui Wilhelm Popp, n.n.), ca să-și termine stagiunea în Teatrul Național din Cernăuți, întrucât acesta nu va fi ocupat pentru reprezentațiuni românești. Teatrul Național din Cernăuți se va deschide solemn Miercuri 1 februarie a.c. prin o reprezentație de gală a Trupei Teatrului Național din Iași, sub conducerea personală a domnului director Codreanu³⁸. Putem spune că, din acest moment, românii se puteau bucura, la ei acasă, de un teatru național.

În ceea ce privește caracterul „multinațional” al Teatrului German, des afirmat de cercetători străini, lucrurile nu stau chiar așa. O privire atentă asupra a ceea ce s-a prezentat de-a lungul anilor pe scena acestuia, ne duce la concluzia că peste 90 la sută au fost spectacole în limba germană. Chiar și atunci când au fost invitați artiști străini, cum a fost cazul Aghatei Bârsescu³⁹, spectacolele tot în limba germană s-au dat⁴⁰ !

După cum observa Horst Fassel, Teatrul German din Cernăuți n-a manifestat nici un interes pentru celelalte culturi din Bucovina. „Impulsurile date au venit dinspre centru, din Viena, și tot ce se considera bun acolo a fost acceptat și în provincie”⁴¹. Astfel, peste ani, un cercetător german vine să confirme ideile lui I. G. Sbiera despre rolul acestei instituții care era străină, dacă nu chiar potrivnică intereselor naționale ale românilor. Și atunci, ne întrebăm: cum ar mai fi putut dăinui o astfel de instituție în condițiile făuririi statului național unitar român?

Cu toate acestea, indiferent de politica pe care a promovat-o Teatrul german⁴² din Cernăuți, el a constituit un factor incontestabil de cultură și progres în spațiul bucovinean, promovând dramaturgia universală originală, de valoare și cultivând gustul pentru arta teatrală. El nu a fost interzis sau îndepărtat din viața culturală a Bucovinei în momentul transformării Teatrului din Cernăuți în Teatru Național. Era normal pentru românii care, după mai mult de 100 de ani, se reintegraseră în granițele firești ale statului național român, să-și revendice drepturile. Clădirea teatrului și-a schimbat denumirea, iar statuia lui Friedrich von Schiller din fața lui, mutilată de trupele rusești ce ocupaseră orașul în timpul războiului, a fost înlocuită cu cea a lui Vasile Alecsandri, o mare personalitate, bucovineană prin adopție. Pentru că bucovinenii îl considerau pe Alecsandri de al lor, piesele lui jucându-se, de fiecare dată, cu casa goală. De fapt nici statuia lui Alecsandri nu va rezista mult, ea fiind înlăturată de trupele *eliberatoare* sovietice, în 1944, iar mai târziu, pe soclul gol va fi amplasată statuia Olgăi Kobilanskaia. Lucru inutil, după părerea noastră, deoarece, pe esplanada clădirii teatrului din Cernăuți este suficient spațiu pentru cei trei mari scriitori, Schiller, Alecsandri și Kobilanskaia, toți trei având un rol important în viața culturală a Bucovinei.

NOTE:

1. M. Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I, (1774-1862), București, Editura Academiei Române, 1993, p. 156-158.

2. Wilhelm Formann, *Der Vorhang hob sich nicht mehr. Theaterlandschaften und Schauspielerwanderungen im Osten*, München, 1974.

3. Georg Drozdowski, *Zur Geschichte des Theaters in der Bukowina*, în *Buchenland*

Hundertfünzig Jahre Deutschum in der Bukowina, Hrsg. Von Franz Lang, München, Verl. Südostdeutschen Kulturwerke, 1961, p. 451-453.

4. *Ibidem*, p. 452; Horst Fassel, *Ambianța plurilingvă și Teatrul german din Cernăuți. Colaborare și concurență în creația teatrală*, în „Glasul Bucovinei”, an III, nr. 10, 1996, nr. 2, p. 42; Florin Pintescu, Daniel Hrenciuc, *Din istoria polonezilor în Bucovina*, Suceava, Editor Uniunea polonezilor din România, 2002, p. 79.

5. Arhivele Statului Regiunea Cernăuți (în continuare A.S.R.C.), F-1, inv. 2, f. 1, 2.

6. Horst Fassel, *Ambianța plurilingvă și teatrul German din Cernăuți. Colaborare și concurență între instituții culturale*, în „Analele Bucovinei”, IV, nr. 3/1997, Academia Română, Filiala Iași, Centrul de Studii Bucovina, Editura Academiei Române, p. 695.

7. Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare A.N.I.C.), Fond T. Bălan, d. 18, *Zur Geschichte des deutschen Theaters in der Bukowina. 1825-1877*, f. 33-37.

8. A.N.I.C., F. T. Bălan, *op. cit.*, f. 33.

9. A.N.I.C., F. T. Bălan, *op. cit.*, f. 34.

10. A.S.R.C., F-1, inv. 2, d. 5881, f. 1-5.

11. A.N.I.C., F. T. Bălan, *op. cit.*, f. 37-39.

12. A.N.I.C., F. T. Bălan, *op. cit.*, f. 38.

13. Ludwig Ad. Stauffe-Simiginowicz, *Erinnerungen aus dem alten Czernowitz*, în *Bukowina Nachrichten*, oct. 1896, nr. 2432, p. 33; Georg Drozdowski, *op. cit.*, p. 453, 554.

14. Adalbert Mikulitsch, *Die Music in der Bukowina vor der Gründung des Vereins zur Förderung der Tonkunst 1775-1862*, Czernowitz, 1903.

15. A.N.I.C., F. T. Bălan, *op. cit.*, fila 39; Iosif Sava, Luminița Vartolomei, *Dicționar de muzică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 25.

16. Karol Josef Lipinsky (1790-1861), este un renumit violonist și muzician polonez, născut la Radzyn-Urlow. Între 1839 și 1840 se face remarcat în viața muzicală a orașului Dresda, unde a fondat un cvartet de coarde.

17. A.N.I.C., F. T. Bălan, *op. cit.*, f. 39, 40.

18. A.N.I.C., F. T. Bălan, *op. cit.*, f. 40.

19. Horst Fassel, *op. cit.*, p. 695.

20. *Ibidem*, p. 696.

21. A.N.I.C., F. T. Bălan, *op. cit.*, f. 40-42.

22. A.N.I.C., F. T. Bălan, *op. cit.*, f. 42, 43; Georg Drozdowski, *op. cit.*, p. 455, 456.

23. G. Sinnmayer era căsătorit cu actrița poloneză Helena Modrzejewska, cunoscută, mai târziu, în SUA sub numele de Helena Modjeska.

24. A.N.I.C., F. T. Bălan, *op. cit.*, f. 45, 46.

25. Georg Drozdowski, *op. cit.*, p. 456. Venirea Adelinei Patti în Bucovina a fost, într-adevăr, un eveniment de marcă. Cântăreața italiană (1843, Madrid-19129, Craig-y-Nos-Catle), a debutat la New York în 1859, a făcut o carieră strălucită, jucând aproape pe toate marile scene ale lumii. A făcut turnee și în România. Prezența sa în Bucovina demonstrează existența unui public meloman avizat.

26. A.N.I.C., F. T. Bălan, *Teatrul românesc în Bucovina (1855-1918)*, d. 19, f. 80.

27. A.N.I.C., F. T. Bălan, *Teatrul german*, f. 57, 58.

28. Georg Drozdowski, *op. cit.*, p. 475.

29. Wilhelm Formann, *op. cit.*; G. Drozdowski, *op. cit.*, p. 462, 463.

30. Horst Fassel, *op. cit.*, p. 696.

31. Idem, *Ambianța plurilingvă și teatrul German din Cernăuți. Colaborare și concurență în creația teatrală*, în „Glasul Bucovinei”, an III, nr. 10, 2/1996, p. 44.

32. *Ibidem*.

33. Fostul director, Paul Guttman, împreună cu o serie de artiști, a preferat să părăsească pentru totdeauna Bucovina.

34. A.S.R.C., F-43, inv. 1, d. 660, f. 128.

35. A.S.R.C., F-12, inv 1, d. 1634, f. 7-10.

36. G. Drozdowski, *op. cit.*, p. 464-465.

37. Horst Fassel, în studiile sale, când vorbește despre întâmplările de la sfârșitul anului 1921, pune în ghilimele cuvântul „studenți”, îndoindu-se de adevăratul caracter al manifestațiilor de atunci.

38. A.S.R.C., F-43, inv. 1, d. 660, f. 265; vezi și Arh. Bibliotecii Bucovinei „I. G. Sbiera”, Fond doc. „Bucovina”, prof. Pinte Socaciu și prof. Reveca Dușceac-Prelipceanu, *Arboroasa. File din cronică vieții studențești cernăuțene*, manuscris dactilografiat, Suceava, 1982, p. 59-68.

39. Agatha Bârsescu (1861-1939) a fost prima actriță româncă (era născută la București) prezentă pe scenele teatrelor din Viena, apoi și din America, cu roluri în piesele: *Medeea*, *Antigona* de Sofocle, *Maria Stuart* de Schiller, etc.

40. Ileana Berlogea, *Agatha Bârsescu*, București, Editura Meridiane, 1972, p. 242-246; I. G. Sbiera, *Familia Sbiera...*, p. 400; Elena Niculiță Voronca, *Oaspetele nostru*, în „Gazeta Bucovinei”, nr. 99, 13/23 dec. 1892; Capus (Mihai Teliman), *Plimbări în zig-zag*, în „Gazeta Bucovinei”, 10/22 dec. 1895; Victor Morariu, *op. cit.*, p. 9, 10.

41. Horst Fassel, *Ambianța...*, în „Analele Bucovinei”, p. 699.

42. Consemnăm numele celor care au condus teatrul german de-a lungul timpului: Alois Hein (1843-1844), Paul Trost (1846-1848), Friedrich Träger (1848-1849); Carl Friesse (1850-1851), Anton Schweitzer (1857-1859), Ludwig Weber (1860-1861), Lucian von Eysenbach (1863-1864), Gustav Sinnmayer-Modrzejewski (1865-1866), Franz Leopold (1867), Friedrich Blum (1868), Alois Wawra (1870), Ludwig Kondera (1873-1876), Josef C. Dietz (1877-1879), Edouard de Croix și C. A. Kral (1880), Friedrich Dorn (1881), Albert Schiller (1882-1883), Sigmund Amanti și Leopold Enzinger (1884), Josef Hettler (1885), Berthold și St. S. Wolf (1886-1887), Albert Jeny (1889-1891), Adolf Siege (1892), Adolf Ranzenhofer (1893-1895), Richard Löwe (1896-1898), Leopold Kuhn (1899), Franz Schlesinger (1900), Leopold Kuhn (1901), Kuhn și Müller (1902-1904), Adolf Ranzenhofer (1906-1907), Martin Klein (1908-1912), Marius Faber și Heinrich Bertholdy (1913), Marius Faber (1914); între 1915-1918 Teatrul a fost închis; Paul Guttman (1918-1920), Wilhelm Popp (1920-1923).

ȘTIINȚA DE CARTE ÎN TERITORIILE POPULATE DE ROMÂNI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Constantin Ungureanu
(Chișinău – Republica Moldova)

ZUSAMMENFASSUNG: Am Anfang des XX Jahrhunderts der Bildungsgrad der Bevölkerung aus Gebieten, bewohnten von Rumänen, unterschied sich von einer Provinz zu andere. Gegen das Jahr 1900 waren 36,6% von gesamter Bevölkerung aus Siebenbürgen, Banat, Krischana und Maramuresch, 29,7% von Bewohner der Bukowina und nur 15,6% von Bevölkerung Bessarabiens (im Jahr 1897) schriftkundig. Im 1899 in Rumänien waren 22% von Bewohner über 8 Jahr gebildet. In der Periode 1900-1914 hat sich das Unterrichtswesen am schnellsten in Rumänien und Bukowina entwickelt. In Siebenbürgen und Banat, dagegen, das Unterricht in rumänische Sprache hat sich, wegen der Druck der ungarischen Regierung für madjarisierung der Schule, langsamer entwickelt, während in Bessarabien bis zum Jahr 1917 keine rumänische Schule gab.

Im Jahr 1910 könnten lesen und schreiben 46,1% der Bewohner über 10 Jahr von Bukowina, 43,5% von gesamter Bevölkerung aus Siebenbürgen und Banat und 39,3% der Bewohner über 8 Jahr von Rumänien (in 1912), unter welchen 65,9% in Städten und nur 32,6% in Dörfer. Das Verhältnis der Bildungsgrad von Bewohner war in Siebenbürgen und Banat höher bei Deutschen und Ungarn; in der Bukowina – bei Deutschen, Polen und Ungarn; in Bessarabien – bei Deutschen, Griechen, Polen und Armenier. In der Bukowina 39,6% von Rumänen über 10 Jahr waren den Lesens und Schreibens kundig, während in Bessarabien im Jahr 1897 nur 6,2% von gesamter Zahl der Rumänen lesen und schreiben könnten.

Știința de carte în statele europene. La începutul sec. XX nivelul de instruire a locuitorilor din statele europene varia foarte mult de la o țară la alta. Cea mai mare pondere de locuitori analfabeți se consemna în țările din sudul și estul continentului, iar cel mai bine instruiți erau locuitorii statelor scandinave și germanice din nordul Europei. Potrivit unei statistici, publicate la începutul sec. XX în Anglia după cele mai recente rezultate ale recensămintelor din diferite țări europene, Rusia, România și Serbia aveau cel mai înalt procent de locuitori necărturari de cca. 80%. Aceste țări erau urmate de Spania (cu 63%), Italia (48%), Ungaria (43%) și Austria (30%). În Irlanda erau 21%, în Belgia și Franța – 14%, Olanda – 10% și Anglia – 8% de locuitori analfabeți. La același nivel de instruire cu Anglia se situa populația albă din SUA, pe când în Scoția acest indicator era de 7%. Popoarele germanice din Europa înregistrau cel mai mic procent de locuitori necărturari. În Germania doar 1% din locuitori erau analfabeți, iar în landurile Baden și Württemberg aproape că nu erau oameni, care să nu poată citi sau scrie¹. Chiar dacă aceste date statistice nu se refereau la același an și la aceeași categorie de vârstă a populației (în diferite țări se calcula numărul de analfabeți în vârstă de peste 6, 7, 8 sau chiar 10 ani), este evident că nivelul de instruire a populației varia foarte mult în diferite state, de la doar 1% de analfabeți în Germania la cca. 80% în statele din sud-estul continentului.

Adalbert Rom prezintă în studiile sale unele informații mai detaliate privind ponderea locuitorilor analfabeți din unele state europene. El indica pentru fiecare țară anul realizării recensământului, limita de vârstă de la care se calculase știința de carte a

populației, precum și procentul de analfabeți la bărbați și femei. Astfel, în țările unde calculele s-au realizat pentru populația de peste 6 ani, proporția analfabeților era de 28% în Ungaria (în anul 1910), 38% în Italia (1911), 44,4% în Croația – Slavonia (1910), 59,6% în Grecia (1907), 65,2% în Bulgaria (1905) și 79% în Serbia (1900). Din totalul populației de peste 7 ani erau necărturari 69,7% în Portugalia (1911), 78% în România (1899) și 87,8% în Bosnia – Herțegovina (1910). În Rusia țaristă recensământul din 1897 a luat în considerare populația de peste 9 ani, astfel că în Rusia (fără Polonia) erau atunci 70% de neștiutori de carte, iar în provincia Polonia rusească acest indicator era de 59,3%. În țările, unde calculele se realizau pentru populația de peste 10 ani, procentul locuitorilor, care nu puteau citi și scrie, era de 12,2% în Irlanda (anul 1901), 12,8% în Belgia (1910), 13,8% în Franța (1906), 16,5% în Austria (1910). În 1910 în SUA 5% din locuitorii albi și 30,4% din cei negri erau analfabeți. În alte trei state, unde calculele s-au realizat pentru toată populația existentă, în 1900 erau necărturari 63,8% în Spania, 80,2% în Mexic și 85,2% în Brazilia².

Sunt foarte interesante și informațiile privind nivelul de instruire a tinerilor, recrutați la serviciul militar în diferite state europene. Astfel, către anul 1910 erau analfabeți 0,05% din recruți în Germania, 0,1% în Elveția, Suedia și Norvegia, 0,2% în Danemarca, 1% în Marea Britanie, 3,1% în Olanda, 4% în Franța, 5% în Finlanda, 10,2% în Belgia, 25,7% în Austro-Ungaria, 30% în Grecia, 31,3% în Italia, 52,7% în Bulgaria, 61,6% în Serbia, 61,7% în Rusia, 70% în Spania și Portugalia și 75% în România³. După alte informații statistice, către anul 1910 erau 25,7% din recruți analfabeți în Bulgaria, 31,1% în Italia, 41% în România și 50,9% în Serbia⁴. Așadar, în ajunul izbucnirii războiului, cel mai jos nivel de instruire se consemna la recruții din statele balcanice și Rusia țaristă, dar și la cei din Spania și Portugalia.

Monarhia Austro-Ungară și Rusia țaristă. După datele statistice din anul 1880, în Monarhia Austro-Ungară 49,4% din totalul populației putea citi și scrie. În provinciile austriece cea mai mare pondere a știutorilor de carte se înregistra în Voralberg (82,3%), Austria Inferioară (76,9%), Austria Superioară (76,2%), Boemia (72,9%), Tirol (70,2%), Salzburg (70%), Moravia (67,3%). În alte trei provincii peste jumătate din locuitori erau cărturari – în Silezia (61,9%), Triest (57,4%) și Știria (54,4%). Ponderea știutorilor de carte era cea mai joasă în provinciile din sudul și estul monarhiei, locuite în principal de slavi (polonezi, ruteni, sârbi, croați), iar în Bucovina și de români. Astfel, în Kraina erau atunci 28,4% știutori de carte, în Istria – 19,7%, în Galiția – 11,3%, în Dalmația – 9,6% și în Bucovina – doar 9,1% din totalul populației! În landurile ungare ponderea locuitorilor, care puteau citi și scrie, era de 46,2% în Ungaria (inclusiv Transilvania și Banat), 29% în Croația – Slavonia și 22% în hotarele militare⁵.

În 1900 în toată Austria erau 22,7% locuitori necărturari din populația în vârstă de peste 10 ani. Cel mai mic procent de analfabeți se înregistra atunci în opt provincii din vestul Monarhiei habsburgice, populate compact de germani și cehi. Totodată, peste 50% din locuitorii de peste 10 ani nu puteau citi și scrie în provinciile Istria (53,6%), Galiția (56%), Bucovina (65,9%) și Dalmația (73,4%) – vezi tabelul nr. 8.

Statisticile austriece din anul 1900 conțin și o informație foarte interesantă despre numărul și proporția analfabeților din Austria după diferite categorii de vârstă și după limba de comunicare a locuitorilor. Popoarele cu cel mai înalt nivel de instruire erau cehii și germanii, urmați de italieni, sloveni și polonezi. Din totalul populației în vârstă de peste 6 ani erau analfabeți numai 4,3% din cehi și 6,8% din germani. De asemenea erau necărturari 16,4% din italieni, 23,9% din sloveni, 40,8% din polonezi și 56,7% din maghiari. Popoarele cu cea mai înaltă proporție de analfabeți erau românii din Bucovina

(71,6%), sârbo-croații din Istria și Dalmația (74,1%) și ucrainenii din Galiția și Bucovina (75,8%). După anumite categorii de vârstă cel mai bine instruiți erau tinerii în vârstă de la 11 până la 30 de ani⁶.

Modificările constituționale de la începutul sec. XX din Austria au făcut să crească importanța instruirii populației. La începutul anului 1907 Parlamentul de la Viena a adoptat o nouă lege electorală, care prevedea introducerea votului universal, secret și direct pentru bărbații, care împlini-se vârsta de 24 de ani. În ajunul alegerilor parlamentare din 1907 s-au dat publicității unele informații statistice privind nivelul de instruire a persoanelor cu drept de vot. Astfel, atunci erau în Austria 2.413.906 alegători germani, 1.388.576 cehi, 912.118 polonezi, 766.000 ruteni, 283.584 sloveni, 172.560 italieni, 167.822 sârbi și croați, 44.076 români și 2.035 maghiari. Dintre acești alegători puteau citi și scrie 2.225.024 (92,2% din total) germani, 1.325.100 (95,4%) cehi, 483.244 (53%) polonezi, 177.334 (23,1%) ruteni, 190.529 (67,2%) sloveni, 143.794 (83,3%) italieni, 46.200 (27,5%) sârbi și croați, numai 7.434 (16,9%) români și 814 (40%) maghiari⁷. Așadar, din toate naționalitățile austriece, alegătorii români din Bucovina erau cel mai prost instruiți, doar cca. 17% din ei fiind știutori de carte, pe când aproape toți alegătorii de etnie cehă și germană puteau citi și scrie.

În anul 1910 s-a desfășurat ultimul recensământ austriac, care prezintă informații și despre nivelul de instruire a diferitor popoare din provinciile Monarhiei habsburgice. Din totalul populației Austriei în vârstă de peste 10 ani, 16,5% din locuitori erau analfabeți. În opt provincii din vestul Austriei mai puțin de 4% din populație nu putea citi și scrie. În alte cinci provincii din sudul monarhiei (Știria, Triest, Kraina, Karintia și Görz-Gradisca), populate în principal de sloveni, germani și italieni, cca. 8-15% din locuitorii de peste 10 ani erau neștiutori de carte. În Istria și Galiția acest indicator era de cca. 40%, iar pe ultimele două locuri continuau să se situeze Bucovina (53,9%) și Dalmația (62,8%). În aceste patru provincii locuiau atunci 2.982.812 persoane analfabete, ceea ce constituia 85,6% din totalul locuitorilor necărturari din Austria (vezi tabelul 8).

După calculele lui Adalbert Rom, în trei provincii sudete (Boemia, Moravia și Silezia din actuala Cehie), numai 2,43% din locuitorii de peste 10 ani erau analfabeți. În șapte provincii alpine ale monarhiei (în principal din teritoriul actual al Austriei) proporția necărturarilor era de 3,87%. În cinci provincii de pe coasta Mării Adriatice (teritoriul de azi al Sloveniei, sudul Croației și nord-estul extrem al Italiei) cca. $\frac{1}{3}$ din populația de peste 10 ani nu putea să scrie și să citească, iar în Galiția și Bucovina, situate la nord-est de Munții Carpați, ponderea populației analfabete se ridica la 41,83%. În 1910 în aceste două provincii erau concentrați aproape 74% din locuitorii necărturari ai Austriei⁸.

Potrivit altei statistici austriece, valabile pentru anul 1910, cel mai mic număr de analfabeți se înregistra atunci în provinciile din vestul monarhiei, populate în principal de germani și cehi. Situația era cea mai bună în Austria Inferioară, Austria Superioară și Boemia, unde la 1000 locuitori reveneau 60 de analfabeți. În Tirol și Moravia erau 70-80 de persoane necărturare la 1000 locuitori, în Știria – 180, în Karintia – 240, în Kraina – 340. În landurile ungare ale monarhiei 410 persoane dintr-o mie nu puteau citi și scrie. Situația cea mai precară în această privință se consemna în Galiția cu 639, Bucovina cu 652 și Dalmația cu 736 analfabeți la 1000 de locuitori⁹. Astfel, în 1910 în Bucovina aproape $\frac{2}{3}$ din totalul populație nu putea citi și scrie, ponderea analfabeților în rândul ucrainenilor și românilor fiind și mai mare. Procentul știutorilor de carte din Bucovina era aproape la fel de mare ca în Galiția, și doar în Dalmația, provincie populată în principal de sârbi și croați, se înregistra un procent și mai mare de persoane analfabete.

În Rusia țaristă, ca și în Monarhia habsburgică, era foarte mare decalajul dintre diferite popoare și diferite gubernii în ce privește nivelul de instruire a populației. Potrivit recensământului rusesc din 1897, doar 27,7% din totalul populației în vârstă de peste 10 ani putea să citească, dintre care 38,6% bărbați și 17% femei. Cel mai bine instruite erau popoarele protestante din Rusia. În frunte se aflau estonienii cu 94%, urmați de letoni (85%) și germani (78,5%). La această grupă aparțineau de asemenea finlandezii și suedezii din principatul Finlanda, care nu au fost incluși în recensământul rusesc, dar peste 98% dintre care puteau citi în anul 1900. De remarcat că în provinciile baltice 96,1% din estonieni, 95,2% din germani și 92,1% din letoni puteau în 1897 să citească¹⁰. Aceste popoare erau urmate de evrei (50,1% cărturari), lituanieni (48,4%) și polonezi (41,8%). Dintre popoarele ortodoxe ale Rusiei țariste, în 1897 puteau citi 36,7% dintre greci, 29,8% bulgari, 29,3% ruși, 20,3% bieloruși, 19,5% georgieni, 18,9% ucraineni, 18,3% armeni și, doar 8,8% din românii basarabeni și transnistrienii în vârstă de peste 10 ani. La un nivel mai jos de instruire decât românii din Rusia țaristă se mai situau doar popoarele din Caucazul de Nord, din Asia Centrală și din Siberia¹¹. Totodată, ucrainenii, bielorușii, românii și alte popoare din Rusia nu dispuneau de școli primare cu instruire în limba maternă, astfel că locuitorii cărturari de aceste naționalități de regulă puteau citi doar în limba rusă.

România. În România nivelul de instruire a populației era comparabil cu statele vecine Serbia, Bulgaria și Rusia țaristă, dar la începutul sec. XX s-a înregistrat un ritm rapid de diminuare a ponderii populației analfabete. În primii ani după adoptarea în 1864 a legii școlare, învățământul rural din întreaga țară a cunoscut o dezvoltare ascendentă, astfel că în primăvara anului 1878 în întreaga țară funcționau 1.882 școli rurale, la care erau înscriși 70.246 elevi, din care 9.325 fete. După unele evaluări, atunci erau școlarizați cca. 20% din copiii de vârstă școlară¹². În același an în localitățile urbane din România ființau 253 de școli primare, la care activau 642 institutori și erau școlarizați 28.472 elevi (din care 8.946 fete)¹³.

După proclamarea independenței României a crescut și mai rapid numărul școlilor rurale și a copiilor școlarizați la sate. Pe parcursul anilor 1878-1888 numărul copiilor înscriși la școlile rurale a crescut cu 52.717 elevi, ajungând în toamna anului 1888 la 122.863, din care 20.265 fete. Totuși, din cei 508.766 copii de vârstă școlară din zona rurală doar 24,1% erau școlarizați (40,2% din băieți și numai 8,5% din fete). În același an în școlile urbane procentul copiilor înscriși constituia 54% la băieți și 32% la fete. În toamna anului 1888 în România funcționau 2.912 școli rurale, la care activau 2.952 cadre didactice¹⁴.

Lipsa școlilor din multe comune și slaba frecvență a elevilor la școlile existente era cauza principală a procentului foarte mare de analfabeți (peste 80%) din localitățile rurale. Totodată, peste o treime din primarii comunali, care erau datori să aplice legea despre obligativitatea învățământului, nu știau carte. Din anchetele făcute în anii 1886-1888 reieșea că, 1.025 de primari și marea majoritate a consilierilor comunali nu știau deloc carte. În județele Teleorman, Vlașca, Ilfov și Roman peste 60% din primari nu erau cărturari. La polul opus se situau județele Iași, Botoșani, Covurlui, Dorohoi și Tecuci, unde doar 8-15% dintre primari erau analfabeți¹⁵.

Potrivit statisticii din anul școlar 1899/1900, în zona rurală a României au funcționat 3.653 școli primare, servite de 4.462 cadre didactice, din care 916 învățătoare. La începutul sec. XX în localitățile rurale au fost recenzați 704.039 copii de vârstă școlară, din care 265.048 (218.433 băieți și 46.615 fete) au fost școlarizați, ceea ce constituia 37,6% din cei recenzați. În 1900 cel mai înalt procent de copii, înscriși la

școlile rurale, se înregistra în județele Ialomița (50,3%), Covurlui (49,5%) și Brăila (48%), iar cel mai mic – în județele Dorohoi (27,5%), Teleorman (28,6%) și Olt (29,9%). Tot atunci în localitățile urbane ființau 382 de școli, servite de 1.351 cadre didactice (549 institutori și 802 institutoare), la care erau înscriși 71.252 elevi (42.496 băieți și 28.756 fete)¹⁶. De remarcat că, cel mai mic procent de locuitori analfabeți se înregistra în județele, unde nivelul de școlarizare a copiilor era mai bun, iar cea mai mare proporție de analfabeți – în județele unde cei mai mulți copii nu erau școlarizați. Potrivit recensământului din 1899, doar în patru județe din România mai puțin de 80% din populația de peste 8 ani din zona rurală era analfabetă (Brăila cu 76,1%, Muscel cu 76,3%, Ialomița cu 78,1% și Covurlui cu 79,3%), iar cea mai mare proporție de locuitori necărturari în zona rurală se consemna în județele Teleorman (91%), Vlaşca (90,5%), Dorohoi (90,1%), Olt (89,7%) ... (vezi tabelul nr.2).

După recensământul din anul 1899, din totalul populației României în vârstă de peste 8 ani, 78% era analfabetă, inclusiv 75,2% în Dobrogea, 75,6% în Muntenia, 79% în Moldova și 82,2% în Oltenia. Proporția cea mai mică de locuitori necărturari se înregistra în județele Ilfov cu orașul București (59%), Brăila (63,7%), Covurlui (65,8%) și Iași (71,5%), iar cea mai mare – în județele Vlaşca (88%), Olt (87,4%), Teleorman (86,5%), Dorohoi (86,5%). În zona rurală a României 84,8% din populația de peste 8 ani era analfabetă, proporția cea mai mare fiind consemnată în Oltenia (85,9%) și cea mai mică în Dobrogea (81,4%) – vezi tabelul nr.2.

Situația era mult mai bună în localitățile urbane ale României. În 1899 aproape jumătate din locuitorii orașelor puteau să scrie și să citească, cei mai mulți cărturari fiind consemnați în orașele din Muntenia (54,6%) și Oltenia (49%), iar cei mai puțini – în localitățile urbane din Moldova (43,2%) și Dobrogea (40,9%). Dintre principalele orașe ale țării, cei mai mulți știutori de carte erau în București (62,6%), Turnul Severin (56,5%), Craiova (54,5%), Brăila (54,4%), Pitești (53,2%), Focșani (53,1%) etc. La polul opus se situau orașele Botoșani (numai 31,1% locuitori cărturari), Alexandria (33,6%), Caracal (36,3%), Dorohoi (37,7%) – vezi tabelul nr.3.

Dezvoltarea învățământului primar din România în primul deceniu al sec. XX s-a datorat mai ales activității strălucite a lui Spiru Haret, care în perioada 1897-1910 de trei ori, în 1897-1899, 1901-1904 și 1907-1910, a condus Ministerul Instrucțiunii Publice. Potrivit unui bilanț statistic, realizat în 1910 de un institutor, în timpul celor trei ministere ale lui Spiru Haret, în țară s-au înființat 1.063 școli rurale, s-au ridicat 1.931 localuri școlare și s-au creat 2.639 posturi de învățători. În această perioadă numărul elevilor și al învățătorilor din România s-a dublat, iar numărul știutorilor de carte a crescut cu 17 procente¹⁷. Potrivit recensămintelor oficiale, ponderea populației cărturare din România a crescut de la 22% în 1899 la 39,3% în 1912, adică s-a mărit cu 17,3% (vezi tabelele nr.1 și 2).

În aprilie 1905 revista pedagogică *Convorbiri didactice* a publicat o statistică oficială cu numărul analfabeților și știutorilor de carte pe județe. Potrivit acestei statistici, numai 31,4% dintre bărbați și 9,5% dintre femei știau carte, iar procentul general al analfabeților din România ajungea la 79,5%. Procentul cel mai mare de știutori de carte se înregistra în județele Ilfov (40,5%), Brăila (36%), Covurlui (33%) și Iași (28%). Proporția cea mai mică de locuitori cărturari era consemnată în județele Vlaşca (11,5%), urmat de Olt cu 12%, Teleorman și Dorohoi cu câte 13%. La femei cel mai înalt procent de știutori de carte era tot în județul Ilfov – 30%, urmat de Brăila cu 23% și Iași cu 20%. La polul opus se situa județul Gorj cu numai 2% de știutoare de carte, urmat de Olt cu 3%, Vlaşca, Romanați și Vâlcea cu 4%¹⁸. Informațiile statistice, publicate în 1905 în

revista respectivă, sunt foarte asemănătoare cu rezultatele recensământului din 1899, potrivit căruia 78% din populația României în vârstă de peste 8 ani era atunci analfabetă, proporția cea mai mică de necărturari fiind în județele Ilfov (59%), Brăila (63,7%) și Covurlui (65,8%), iar cea mai mare – în Vlaşca (88%), Olt (87,4%), Teleorman și Dorohoi câte 85,6% în fiecare (vezi tabelul nr.2).

Creșterea rapidă a numărului de clădiri școlare și a posturilor de învățători a contribuit la îmbunătățirea semnificativă a școlarizării copiilor. După datele statistice oficiale, în anul de învățământ 1912/13 în România erau 113.284 copii de vârstă școlară în orașe și 882.173 copii la sate, în total 995.457 copii, din care 522.097 băieți și 473.360 fete. Atunci funcționau în toată țara 5.056 de școli primare (370 la orașe și 4.686 în sate). La școlile urbane activau 1.414 institutori (446 bărbați și 968 femei), iar școlile rurale erau servite de 6.826 de învățători, din care 1.752 învățătoare. Numărul total al cadrelor didactice de la școlile primare era de 8.240 persoane, inclusiv 2.720 femei. La școlile urbane s-au înscris atunci 84.936 de elevi (75% din copiii recenzați), iar la școlile rurale au fost școlarizați 531.634 elevi (60,3% din totalul copiilor de vârstă școlară). Numărul total al copiilor, înscriși la școlile primare în anul școlar 1912/1913, constituia 616.570 elevi, adică 61,9% din numărul de copii, obligați să frecventeze o școală¹⁹.

Din totalul locuitorilor în vârstă de peste 8 ani, proporția neștiutorilor de carte s-a redus de la 78% în 1899 la 60,7% în 1912, inclusiv în zona rurală de la 84,8% la sfârșitul sec. al XIX-lea la 67,4% în ajunul izbucnirii războiului²⁰. În 1912 erau știutori de carte 45,2% din locuitorii de peste 8 ani din Dobrogea, 41,2% din Muntenia, 39,1% din Moldova și 33,5% din Oltenia. Cel mai mare procent de locuitori, care puteau citi și scrie, se înregistra în județele Covurlui cu centrul la Galați (56,6%), Brăila (55,1%), Ilfov cu orașul București (54,8%), Iași (47,6%), Tulcea (45,7%), Constanța (44,8%). La polul opus se situau județele Vlaşca (numai 24,7%), Olt (28,1%), Dorohoi (28,4%), Teleorman (29,6%), Vaslui (30,9%)... În toate cele cinci județe din Oltenia cca. $\frac{1}{3}$ din locuitorii mai în vârstă de 8 ani erau știutori de carte (vezi tabelul nr.1). În județele din nordul Moldovei ponderea populației analfabete era mai mare decât în sudul Bucovinei, dar comparabilă cu situația din nordul provinciei, și constituia 71,6% în județul Dorohoi, 66,9% în Roman, 66,8% în Suceava și 64,7% în Botoșani²¹.

Recensământul din 1912 a înregistrat o mare discrepanță în ce privește nivelul de instruire la bărbați și la femei. Atunci, 54,8% din bărbați în vârstă de peste 8 ani (inclusiv 57,1% în Muntenia, 56,5% în Dobrogea, 52,7% în Moldova și 52,2% în Oltenia) erau știutori de carte. În același timp numai 23,2% din femeile mai în vârstă de 8 ani erau cărturare. Dacă în Moldova și Muntenia acest indicator era ceva mai mare decât media pe țară, atunci în Dobrogea erau 32,2%, iar în Oltenia numai 14,5% știutoare de carte. Proporția cea mai mică de femei cărturare se înregistra în județele din sud-vestul României: 9,5% în Vlaşca, 9,6% în Olt, 10,7% în Gorj, 12,2% în Mehedinți, 12,9% în Teleorman (vezi tabelul nr.1).

Era mare diferența și în privința nivelului de instruire a populației din zona urbană și rurală a României. În localitățile urbane aproape $\frac{2}{3}$ din locuitorii de peste 8 ani erau știutori de carte, iar la sate, dimpotrivă, ceva mai mult de $\frac{2}{3}$ din populație era analfabetă. Din numărul total de 3.473.389 de persoane necărturare, 3.086.448 (88,9%) locuiau la țară. În zona rurală proporția cea mai mică de locuitori necărturari era în două județe de la gurile Dunării (53,8% în Covurlui și 54,1% în Brăila), iar cea mai mare – în trei județe din sud-vestul Munteniei (78,3% în Vlaşca, 74,5% în Olt, 74,4% în Teleorman) și în județul Dorohoi din nordul Moldovei (75,1%) – vezi tabelul nr.2.

În 1912 erau în România 30 de orașe cu mai mult de 10 mii de locuitori, dintre care șase cu mai mult de 50 mii de locuitori: București (341.321 persoane), Iași (75.229), Galați (71.641), Brăila (65.052), Ploiești (56.460) și Craiova (51.404). În patru orașe (București, Constanța, Brăila și Focșani) peste 70% din populația de peste 8 ani era știutoare de carte, în alte 17 orașe proporția locuitorilor cărturari era de peste 60%. Dintre orașele mari ale României, doar la Alexandria ceva mai mult de jumătate din locuitori nu puteau nici să scrie, nici să citească (vezi tabelul nr.3).

Așadar, în ajunul declanșării primului război mondial, 60,7% din populația de peste 8 ani din România (67,4% în zona rurală și 34,1% în localitățile urbane) era analfabetă. Totuși, datorită dezvoltării sistemului de învățământ și creșterii semnificative, mai ales în zona rurală, a procentului copiilor școlarizați, la începutul sec. XX s-a îmbunătățit esențial nivelul de instruire a populației României. Comparativ cu anul 1899, ponderea populației analfabete s-a redus cu 17,3% (de la 78% la 60,7%), iar în localitățile rurale cu 17,4% (de la 84,8% la 67,4%). Pe parcursul a 13 ani numărul știutorilor de carte din România a crescut cu 1.208.271 persoane sau cu 116,8% (de la 1.034.597 persoane în 1899 la 2.242.868 la sfârșitul anului 1912).

Bucovina. Până în anul 1869, când a fost adoptată o nouă lege imperială privind obligativitatea învățământului din Austria, în Bucovina sistemul de învățământ era foarte slab dezvoltat, iar marea majoritate a populației era analfabetă. În anul de învățământ 1870/1871, când intra în vigoare noua lege a învățământului primar, în Bucovina funcționau 167 de școli primare (142 oficiale și 25 particulare), dintre care 30 germane, 23 române, 58 rutene, 5 poloneze, 5 maghiare și 45 mixte. Numărul total al copiilor de vârstă școlară (între 6 și 12 ani) era de 74.921 persoane. Au frecventat școala 9.815 copii²², adică aproape 13% din numărul total al copiilor de vârstă școlară. Din numărul total de elevi 4.306 erau vorbitori de limbă germană, 2.073 – români, 1.954 – ucraineni, 1.127 – polonezi și 353 – maghiari. După confesiuni 3.870 erau ortodocși, 3.485 catolici, 1.503 protestanți și 957 mozaici²³. Așadar, atunci școlile erau mai bine frecventate de copiii germani, polonezi și maghiari, pe când marea majoritate a copiilor români și ucraineni din Bucovina rămâneau în afara procesului de instruire.

Odată cu aplicarea în practică a noii legi despre învățământ, situația s-a îmbunătățit foarte mult și în Bucovina. A crescut rapid atât numărul de școli primare, cât și numărul copiilor școlarizați. Dacă în anul de învățământ 1881/82 activau în Bucovina 201 școli primare oficiale, atunci în 1890/91 erau deja 300, în 1904/05 – 399, iar în 1912/13 – 564 de școli oficiale. Numărul copiilor, care frecventau aceste școli, a crescut de la numai 16.564 în anul 1881/82, la 42.041 în 1890/91, la 85.536 în 1904/05 și la 103.901 în anul școlar 1912/13²⁴, adică pe parcursul a trei decenii numărul elevilor de la școlile oficiale s-a mărit de 6,3 ori.

Dezvoltarea sistemului de învățământ a contribuit la reducerea rapidă a populației analfabete din Bucovina. Până în anul 1880, însă nu s-au publicat statistici despre numărul știutorilor de carte din Bucovina, dar se cunoaște că situația era mai bună la germanii, polonezii, maghiarii și evreii din această provincie, în timp ce doar foarte puțini români și ucraineni bucovineni erau cărturari.

După datele statistice din anul 1880, în Bucovina doar 9,1% din totalul populației putea să scrie și să citească. Știința de carte era ceva mai bună în orașul Cernăuți cu împrejurimile (15,4%) și în districtele Câmpulung (13,2%), Rădăuți (10,5%) și Suceava (10,1%), adică în partea de sud a provinciei, unde era mai însemnată ponderea locuitorilor germani. În celelalte patru districte din centrul și nordul Bucovinei, locuite în principal de români și ucraineni, populația era aproape în totalitate analfabetă. În

districtul Siret, unde erau și câteva colonii germane și maghiare, știutori de carte erau 7,9%. În celelalte trei districte procentul cărturarilor era și mai mic: 4,2% în Vijnița, 3,9% în Coțmani și doar 3,3% în districtul Storojineț²⁵. Astfel, situația din Bucovina era comparabilă cu cea din Dalmația și din districtele mărginașe din sud-estul Galiei.

În 1890, din totalul populației Bucovinei de 646.591 persoane, puteau citi și scrie 61.344 bărbați și 40.920 femei, numai citi – 3.929 bărbați și 3.637 femei, astfel că erau analfabeți 259.196 bărbați (79,9% din total) și 277.565 femei (86,2%), adică 536.761 persoane sau 83% din totalul populației. Districtele cu cea mai mare pondere de locuitori necărturari erau Cernăuți rural (84,3% bărbați și 90,3% femei), Coțmani (respectiv 86,4% și 91,5%), Vijnița (84% bărbați și 94,2% femei). În orașul Cernăuți reveneau la 100 de locuitori 50 bărbați și 58 de femei, care nu puteau citi și scrie. La 100 de locuitori din Bucovina cu vârsta de peste 6 ani reveneau atunci 75,45% bărbați și 83,1% femei analfabeți. În același an în întreaga Austrie erau 27,77% bărbați și 31,08% femei cu vârstă de peste 6 ani, care nu puteau nici citi, nici scrie²⁶.

Pe parcursul unui deceniu ponderea știutorilor de carte din Bucovina crescuse de la 9,1% în 1880 la 17% în 1890. Ponderea locuitorilor analfabeți era mai mică în orașul Cernăuți (54%) și în districtele din sudul Bucovinei Câmpulung (79,1%), Suceava (80,7%), Rădăuți (80,8%). Totodată, în patru districte din nordul Bucovinei (Cernăuți rural, Coțmani, Storojineț și Vijnița), între 87,3% și 91,5% din totalul populației continua să fie necărturată (vezi tabelul nr. 9).

În anul 1900 populația Bucovinei a ajuns la 730.195 persoane, dintre care 209.434 (28,7%) putea să scrie și să citească, 7.097 – numai să citească, iar 513.664 (70,3%) era analfabetă. Totodată, circa $\frac{2}{3}$ din populația bărbătească și circa $\frac{3}{4}$ din cea feminină era necărturată. Doar în orașul Cernăuți mai mult de 50% din populație (61,1% din bărbați și 51,1% din femei) puteau să scrie și să citească, iar 37,2% din bărbați și 46,2% din femei erau neștiutori de carte²⁷. Comparativ cu anul 1890, s-a produs o dublare a numărului de locuitori, care puteau scrie și citi (de la 102.264 persoane în 1890 la 209.434 în 1900). Totuși, în 1900 erau doar cu cca. 23 mii de analfabeți mai puțini decât în 1890. Aceasta se datora natalității înalte și creșterii populației Bucovinei pe parcursul unui deceniu cu cca. 83.600 persoane. Pe parcursul ultimului deceniu al sec. al XIX-lea ponderea populației analfabete s-a redus de la 83% în 1890 la 70,3% în 1900. Ca și în anul 1890, la începutul sec. XX proporția cea mai mică de locuitori necărturari se înregistra în orașul Cernăuți (41,7%) și în districtele Câmpulung (65,5%), Rădăuți (68,7%), Suceava (69%) și Gura Humorului (69,7%). În patru districte din nordul Bucovinei ponderea populației analfabete oscila între 74,7% în Coțmani și 79,7% în districtul Vijnița (vezi tabelul nr. 9). Deși în ultimele două decenii ale sec. al XIX-lea învățământul din Bucovina a cunoscut un progres semnificativ, în anul 1900 Bucovina ocupa penultimul loc printre provinciile austriece în privința proporției populației analfabete.

În 1900 în Bucovina erau analfabeți 41,7% din vorbitorii de limbă germană, 52,8% din polonezi, 66,3% din maghiari, 76,7% din români și 83,1% din ruși. De remarcat proporția mare de analfabeți la germanii din Bucovina comparativ cu nivelul de instruire a conaționalilor lor din alte provincii austriece. După categoriile de vârstă cel mai puțini necărturari se consemna la tinerii de 11-20 ani (44,2%) și de 21-30 ani (64,5%), adică care au avut posibilitatea să fie instruiți în anii '80-90 ai sec. al XIX-lea. Totodată, mai puțin de un sfert din locuitorii mai în vârstă de 30 de ani, care s-au născut înainte de anul 1870, puteau să citească și să scrie. La românii și ucrainenii bucovineni această proporție era și mai mică – doar cca. 5-10% din locuitorii mai în vârstă de 30 de

ani de aceste etnii erau cărturari (vezi tabelul nr.6). Aceste cifre aproape coincid cu procentul de locuitori, care înainte de 1870 au frecventat o școală primară din Bucovina.

Referindu-se la statisticile oficiale, George Tofan, președintele *Corpului Didactic Român din Bucovina*, constata că în 1900, din 100 de români în vârstă de peste 6 ani, 27,61% puteau citi și scrie, 0,83% numai citeau, iar 71,56% erau analfabeți. La vorbitorii de limbă germană din Bucovina acești indicatori erau aproape diametral opuși, 68,9% puteau să scrie și să citească, 1,5% numai citeau, iar 29,6% erau necărturari. La ucrainenii din Bucovina nivelul de instruire era chiar mai jos decât la români, numai 19,3% din rutenii în vârstă de peste 6 ani puteau să scrie și citească, pe când 79,6% erau neștiutori de carte²⁸. Raportat la populația totală a Bucovinei în vârstă de peste 6 ani, ponderea locuitorilor, care puteau citi și scrie, a crescut de la 19,3% în 1890 la 34,7% în 1900, iar al celor analfabeți s-a redus în aceeași perioadă de la 79,5% la 64,1%²⁹.

George Tofan remarca cauzele principale ale nivelului atât de mare a analfabetismului în Bucovina. În viziunea sa “programul învățământului primar, un program învechit, e atât de nepractic, atât de lipsit de ceea ce i-ar putea folosi țăranului în ocupația sa, încât nu e de mirat că țăranul privește școala ca o pacoste, care pică pe capul lui, tocmai când are mai mare lipsă de brațele copiilor săi”. El arăta și alte cauze ale acestei situații, precum “neglijența autorităților, nepăsarea poporului, dușmănia unora care se tem de lumină, plata mizerabilă a învățătorilor, lipsa de cărți didactice potrivite și mijloace de învățământ, care toate au contribuit cu partea lor la starea tristă, în care se află acum învățământul primar”³⁰.

În 1910, ca și în anii 1890 și 1900, cei mai mulți știutori de carte din Bucovina locuiau în orașul Cernăuți și în districtele din sudul provinciei. În anul 1910 în capitala Bucovinei circa un sfert din locuitorii de peste 10 ani erau analfabeți. În două districte din sudul Bucovinei (Câmpulung și Rădăuți) mai puțin de jumătate din locuitori nu puteau citi și scrie, în alte trei districte (Gura Humorului, Suceava și Siret) cca. 52-56% din populația adultă era necărturară. Cea mai mare proporție de locuitori analfabeți (cca. 64-69%) se înregistra în districtele Cernăuți rural, Zastavna, Vijnîța și Vășcăuți din nord-vestul Bucovinei, populate în majoritate de ucrainenii. În nordul Bucovinei situația era ceva mai bună doar în districtul Coțmani (vezi tabelul nr.9).

Situația era similară și în districtele învecinate din Galiția. Astfel, din totalul populației mai în vârstă de 10 ani, neștiutori de carte erau 58,6% în districtul Sneathin, 62,1% în Zalesciki, 62,4% în Borșov, 64,2% în Horodenka, 73,1% în districtul Kosiv. În total, în 10 districte din nord-estul și în 12 din sud-estul Galiției, în 1910 mai mult de jumătate din populația de peste 10 ani era analfabetă³¹. Dacă în Bucovina proporția locuitorilor analfabeți era mai mică în sudul provinciei, populată compact de români și de un număr mare de germani, maghiari și polonezi, atunci în Galiția cei mai puțini necărturari erau în vestul provinciei, unde locuiau compact polonezi și erau concentrate cele mai multe colonii germane. În vestul Galiției doar 28,6% din locuitori erau analfabeți, iar în districtele din estul provinciei populația necărturară constituia 52,3%³², adică era aproape la fel de mare ca în Bucovina. În orașele galițiene cea mai mică proporție de analfabeți se înregistra la Cracovia (10,4%) și Lvov (13,9%), iar cea mai mare – la Ternopol (21,1%), Przemysl (22,1%), Brody (24,5%) și Colomea (26,4%). În Cernăuți 25,2% din locuitorii de peste 10 ani nu puteau să citească și să scrie³³.

Dintre popoarele, care locuiau în Austria, în 1910 cei mai puțini analfabeți se înregistra la cehi (2,4%) și germani (3,1%), după care urmau italienii (10,3%), slovenii (14,6%), polonezii (27,4%) și maghiarii (36,4%). Cei mai mulți necărturari se numărau printre români (60,4%), rutenii (61%) și sârbo-croați (63,7%). După categorii de vârstă,

cel mai bine instruiți erau tinerii de 11-40 ani, dintre care numai cca. 10-15% nu puteau să citească și să scrie³⁴.

În Bucovina de asemenea cel mai bine instruiți erau vorbitorii de limbă germană, polonezii și maghiarii, pe când cca. 60% din români și cca. 70% din ucrainenii mai în vârstă de 10 ani erau analfabeți. Totuși, ponderea neștiutorilor de carte la germanii din Bucovina era cu mult mai mare față de media pentru întreaga Austrie. Dacă în Bucovina 20,5% din vorbitorii de germană erau analfabeți, atunci în alte provincii cu populație mixtă această proporție era de 11,7% în Galiția, 9,5% în Karintia, 8,3% în Kraina, 6,4% în Știria... În Bucovina era mai mare și ponderea ucrainenilor necărturari. Pentru comparație, în Galiția 60,1% din rutenii mai în vârstă de 10 ani erau analfabeți³⁵.

În Bucovina era mare disproporția și în ce privește populația cărturară după anumite categorii de vârstă. Dacă din tinerii de 11-20 ani doar 28,1% nu erau știutori de carte, atunci 47,5% din locuitorii de 21-30 ani și 62,4% din cei de 31-40 ani erau necărturari. La românii bucovineni disproporția era și mai mare – 27,5% din cei de 11-20 ani, jumătate din cei de 21-30 ani și $\frac{3}{4}$ din cei de 31-40 ani nu puteau nici citi, nici scrie (vezi tabelul nr.7). Această situație se explică prin aceea, că în Bucovina sistemul de învățământ a început să se dezvolte cu adevărat abia în anii '80-90 ai sec. al XIX-lea, iar majoritatea copiilor de români au început să frecventeze regulat școlile primare abia în ultimul deceniu al sec. al XIX-lea – începutul sec. XX. Din cauza dezvoltării foarte slabe a învățământului din Bucovina până în anii '70-80 ai sec. al XIX-lea, chiar și mulți germani din această zonă nu puteau citi sau scrie, pe când în provinciile vestice ale Monarhiei habsburgice deja la mijlocul sec. al XIX-lea majoritatea locuitorilor erau știutori de carte. Dezvoltarea rapidă a învățământului primar din Bucovina în ultimele decenii de stăpânire austriacă a contribuit la diminuarea semnificativă a populației necărturare din acest teritoriu (de la 87,5% în 1880 la 53,9% în 1910), reducându-se astfel și decalajul dintre Bucovina și alte provincii austriece în ce privește ponderea populației analfabete.

În 1913 s-a desfășurat la Rădăuți o conferință districtuală a învățătorilor germani, la care învățătorul superior Wilhelm Serfas de la școala germană din Badeuți s-a referit, în cuvântarea sa, la problema analfabetismului și cauzele acestei stări în Bucovina. În opinia sa, una din cauzele acestei situații consta în numărul mare de școli, care nu aveau clădiri corespunzătoare pentru procesul de instruire³⁶. O altă piedică în calea combaterii analfabetismului era dotarea insuficientă a școlilor cu materiale didactice. Încă în 1911, după mai bine de 40 de ani de la adoptarea noii legi imperiale despre învățământ, în multe sate din Bucovina se înregistra un număr mare de copii neșcolarizați. Era foarte mare și numărul copiilor, care au fost școlarizați, dar nu au fost clasificați, adică în realitate nu au frecventat școala.

Învățătorul Serfas a remarcat la conferința respectivă, că în Bucovina încă nu se respecta întru totul legea privind obligativitatea instruirii copiilor de vârstă școlară, iar multe amenzi sau pedepse, acordate părinților din această cauză, nu erau executate³⁷. În opinia sa, cauza principală a acestei situații consta în activitatea ineficientă a consiliilor școlare districtuale, care de facto constau doar din inspectorii școlari districtuali, ceilalți membri ai consiliilor fiind implicați și în alte activități. De aceasta el considera că era nevoie urgent de a reorganiza structura și componența consiliilor școlare districtuale, pentru a eficientiza activitatea acestor organe școlare. Această reformă era necesară pentru supravegherea mai bună a școlilor primare din districte și pentru îmbunătățirea nivelului de școlarizarea și de frecventare a școlilor de către elevi.

În sfârșit, același învățător mai remarca o altă cauză a procentului mare de analfabeți din Bucovina, și anume numărul mare de ajutoți de învățători (307 în 1911), care nu aveau pregătirea necesară pentru a instrui copiii³⁸. Wilhelm Serfas concluziona, că pentru combaterea reală a analfabetismului, învățământul din Bucovina avea nevoie de clădiri mai corespunzătoare, de dotare mai bună a școlilor cu materiale didactice, de o activitate mai eficientă a consiliilor școlare districtuale și locale, de executarea amenajărilor acordate din cauza neșcolarizării copiilor, de înlocuirea ajutoților de învățători cu cadre didactice calificate.

Transilvania. În Transilvania și Banat nivelul de instruire a populației era ceva mai bun decât în România, dar aceasta se datora în principal ponderii mai mici de analfabeți la maghiari, secui, sași și șvabi. În ajunul izbucnirii războiului majoritatea românilor ardeleni și bănățeni erau analfabeți, iar învățământul în limba română s-a dezvoltat în condiții specifice, mai ales după constituirea în 1867 a Monarhiei Austro-Ungare și lichidarea autonomiei Transilvaniei. La începutul sec. XX, în teritoriile ungare ale Monarhiei habsburgice, practic nu existau școli primare oficiale cu limba română de instruire, ci numai școli confesionale românești, susținute de Biserica ortodoxă și greco-catolică. După aprecierile lui Onisifor Ghibu, inspectorul general al școlilor confesionale din Arhiepiscopia Sibiului, în 1913 Biserica ortodoxă română din Transilvania și Ungaria susținea 1.536 de școli primare cu 1.780 învățători, iar Biserica greco-catolică română – 1.146 de școli cu 1.120 învățători³⁹. În total ființau atunci 2.682 școli confesionale românești cu 2.900 de învățători, adică marea majoritate a acestor școli aveau doar un singur învățător.

Onisifor Ghibu arăta în alt articol că, din 3.000 de școli confesionale românești, câte funcționau în 1903/1904, la începutul anului 1911 au rămas 2.439, restul au fost închise din lipsă de mijloace pentru a zidi edificii școlare după planul impus de minister și pentru școlarizarea învățătorilor conform legii⁴⁰. Numai în comitatul Hunedoarei, locuit în principal de români, în perioada 1907-1910 inspectorii școlari maghiari au închis 135 de școli primare românești. În 1906 în acest comitat activau 222 de școli ortodoxe și 30 școli greco-catolice, iar în 1911 din cele 420 de sate, 218 nu aveau nici un fel de școală. Din 63.423 copii de vârstă școlară din acest comitat 36.423 (57,4%) nu frecventau de loc școala⁴¹.

Potrivit statisticii oficiale ungare pe anul 1912, în întreaga Ungarie funcționau atunci 16.635 școli primare, dintre care 13.199 cu limba de instruire maghiară, 2.257 românești, 430 germane, 399 slovace, 271 sârbe, 61 rutene. După statisticile consistoriilor Bisericii ortodoxe și greco-catolice române, atunci existau 2.655 școli primare confesionale românești (1.536 ortodoxe și 1.119 greco-catolice), la care se adăugau și 165 de școli comunale cu limba de instruire română⁴². După aceeași statistică oficială din 1912, școlile primare nu erau frecventate de 158.445 copii de vârstă școlară români, iar din cei 296.952 copii români școlarizați, 201.690 frecventau școlile primare românești, 59.396 – școlile de stat, 29.734 – școlile comunale și restul – alte școli confesionale sau private⁴³. Din aceste date statistice reiese că, în 1912 erau în toată Ungaria 455.397 copii de vârstă școlară români, dintre care 158.445 (34,8% din total) nu erau școlarizați.

Conform altor evaluări statistice, publicate de același Onisifor Ghibu, în anul 1912 în cele patru dieceze ale Bisericii ortodoxe române din Transilvania și Ungaria au fost înregistrați 260.138 de copii ortodocși români în vârstă de 6-15 ani, dintre care 175.906 (67,6%) erau școlarizați, 130.350 fiind instruiți la cele 1.552 de școli ortodoxe românești, iar 45.556 frecventau alte școli primare străine. Pentru Biserica greco-catolică

română informațiile prezentate erau incomplete, precizându-se doar că în Arhidieceza Blajului cele 469 de școli greco-catolice românești erau frecventate în 1911 de 60.828 de elevi, iar în Dieceza Lugojului din cei 12.237 copii de vârstă școlară 4.452 frecventau școlile românești și 1.741 – alte școli străine⁴⁴. După altă estimare, la o populație de peste 3.000.000 de români din Transilvania și alte teritorii din Ungaria, reveneau 302.376 copii de 8-15 ani, dintre care 201.019 (66,5%) frecventau 2.648 de școli confesionale românești⁴⁵.

Așadar, din mai multe informații și evaluări statistice reiese că, în ajunul izbucnirii primului război mondial, cca. $\frac{2}{3}$ din copiii de vârstă școlară români din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș frecventau o școală primară confesională, de stat sau comună. Pentru comparație, în anul de învățământ 1912/1913 în România au fost înregistrați 995.457 copii de vârstă școlară, iar la școlile primare urbane și rurale s-au înscris atunci 616.570 de elevi, adică 61,9% din numărul de copii, obligați să frecventeze o școală⁴⁶. Iar în Bucovina, după statistica oficială de la sfârșitul anului 1912, erau 41.924 de copii de vârstă școlară români, dintre care 40.129 (95,7%) erau școlarizați la o școală primară oficială sau particulară⁴⁷.

Începând cu anul 1880 recensămintele ungare au înregistrat pentru fiecare localitate și numărul persoanelor, care puteau să citească și să scrie. După datele statistice din anul 1880, în landurile ungare ale Monarhiei habsburgice ponderea locuitorilor, care puteau citi și scrie, era de 46,2% în Ungaria (inclusiv Transilvania și Banat), 29% în Croația – Slavonia și 22% în hotarele militare⁴⁸. În Transilvania ponderea populației analfabete era și mai mare, dar situația era totuși mai bună decât în Bucovina. Ponderea știutorilor de carte era cea mai mică în comitatele cu populație majoritar românească: Solnoc – Dăbâca (11,1%), Maramureș (13,1%), Alba (15,3%), Hunedoara (15,7%), Turda (15,8%), Sălaj (20,1%), Cluj (20,5%) și Făgăraș (24,1%)⁴⁹.

După datele oficiale ale recensământului maghiar din 1890, în provinciile ungare din Monarhia Austro-Ungară 54% din totalul populației era analfabetă. Situația era mai bună la germani (34% analfabeți), maghiari (43%), slovaci (47%) și sloveni (50%). Ponderea analfabeților era cea mai mare la sârbo-croați (72%), români (85%) și ruteni (87%). Potrivit aceluiași date statistice din 1890, nu puteau citi și scrie 30% din totalul locuitorilor evanghelici, 34% din evrei, 39% reformați, 49% romano-catolici, 50% unitarieni, 81% ortodocși și 84% greco-catolici⁵⁰.

Recent un grup de istorici din Cluj, în frunte cu Traian Rotariu, au realizat o analiză foarte detaliată a acestor recensăminte, cu scopul de a aprecia exact structura etnică și confesională a populației din Transilvania și Banat în a doua jumătate a sec. al XIX-lea – începutul sec. XX. Pentru a se obține o imagine cât mai exactă a modului cum a evoluat populația din aceste teritorii în perioada respectivă, calculele s-au realizat conform structurii administrativ teritoriale actuale a județelor din Transilvania și Banat. Acest studiu ne permite să apreciem foarte exact știința de carte la începutul sec. XX din aceste teritorii în hotarele județelor actuale. Astfel, în 1880 în teritoriul ungar al Monarhiei habsburgice, care după 1918 avea să revină României, locuiau 4.039.100 persoane, dintre care, după limba maternă, 2.224.336 (55,1%) erau români, 1.012.154 (25,1%) maghiari, 485.917 (12%) germani, 51.948 sârbi și croați, 25.196 slovaci, 16.457 ruteni. În 1880 cei mai mulți locuitori din acest teritoriu erau de religie ortodoxă (1.497.594 – 37,1%) și greco-catolici (939.907 – 23,3%), urmați de romano-catolici (713.774 – 17,7%), reformați (500.263 – 12,4%), evanghelici (221.561 – 5,5%), mozaici (106.513 – 2,6%) și unitarieni (55.389 – 1,4%)⁵¹.

Din totalul populației de peste patru milioane de locuitori, 914.779 (22,6%) erau alfabetizați, adică puteau să scrie și să citească. Cea mai mare proporție de știutori de carte se înregistra în localitățile actualelor județe Brașov (34,5%), Sibiu (34%), Timiș (31,8%) și Covasna (31,1%), iar cea mai mică – în teritoriul actual al județelor Sălaj (13,5%), Hunedoara (12,8%), Alba (12,7%) și Maramureș (12,1%) – vezi tabelul nr.4.

Proporția știutorilor de carte era mult mai înaltă în orașele din Transilvania și Banat, întâietatea fiind deținută de orașul Sibiu cu 62% de locuitori cărturari. În alte cinci localități urbane (Satu Mare, Oradea, Jimbolia, Salonta și Timișoara), peste jumătate din locuitori puteau în 1880 să scrie și citească. Toate aceste localități urbane erau populate atunci în majoritate absolută de germani și maghiari. În alte localități urbane mai importante din teritoriul respectiv ponderea populației cărturare oscila între 31,9% la Sânnicolaul Mare și 48,9% la Târgu Mureș. O singură excepție se consemna la Petroșani cu doar 20,2% știutori de carte, dar în 1880 acest oraș cu doar 5.755 locuitori avea mai degrabă aspectul unei localități rurale (vezi tabelul nr.5).

După statisticile oficiale ale recensământului maghiar din 1900, în același teritoriu locuiau 4.884.470 locuitori, dintre care 55% considerau româna, 29,5% - maghiara și 11,9% - germana drept limbă maternă. După confesiuni, 34,9% din locuitori erau ortodocși, 23,5% greco-catolici, 18,8% romano-catolici, 13% reformați, 5,1% evanghelici, 3,3% mozaici și 1,3% unitarieni⁵². La începutul sec. XX erau știutori de carte 1.787.716 (36,6%) locuitori din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Comparativ cu anul 1880, numărul populației cărturare din acest teritoriu a crescut timp de două decenii cu 872.937 persoane sau cu cca. 95%. În teritoriul actual al județelor Brașov și Sibiu, unde locuiau majoritatea sașilor din Transilvania, peste 50% din locuitori erau știutori de carte. În alte patru județe (Covasna, Timiș, Harghita și Satu Mare), unde era mare proporția populației maghiare, iar în Timiș și a celei germane, peste 40% din populație putea să citească și să scrie. La polul opus se aflau actualele județe Sălaj, Hunedoara și Maramureș, populate compact de români, unde mai puțin de ¼ din locuitori erau cărturari (vezi tabelul nr.4).

Sibiul continua să fie și în 1900 cel mai civilizat oraș din Transilvania cu peste 75% de locuitori cărturari. În 16 localități urbane peste 60% din totalul populației era știutoare de carte, în alte 6 orașe acest indicator era mai mare de 50%. Doar în trei orașe, la Petroșani, Baia Mare și Sânnicolaul Mare, mai puțin de jumătate din orășeni puteau scrie și citi (vezi tabelul nr.5).

Până în anul 1910 numărul populației din teritoriul ungar al Austro-Ungariei, care în 1918 avea să se unească cu România, a ajuns la 5.274.205 persoane, dintre care după limba maternă erau 2.830.101 (53,6%) români, 1.669.376 (31,6%) maghiari, 566.573 (10,7%) germani, 52.084 sârbi, 31.660 slovaci, 26.473 ruteni. Totodată, potrivit recensământului oficial, 2.266.151 persoane sau cca. 43% din totalul populației acestui teritoriu cunoștea limba maghiară⁵³. Numărul persoanelor, care puteau să scrie și să citească, a crescut în primul deceniu al sec. XX cu 508.489 (cca. 28,4%) și constituia 2.296.205 sau 43,5% din totalul populației. Astfel, pe parcursul a trei decenii numărul știutorilor de carte din teritoriul respectiv a crescut cu 1.381.426 persoane sau cu 151%.

În 1910 peste 50% din populația actualelor județe Brașov, Sibiu, Covasna, Timiș și Harghita erau știutori de carte. Aceasta se datora ponderii mari a populației germane și maghiare din aceste zone. Totodată, ponderea locuitorilor analfabeți era cea mai mare în teritoriul actualelor județe Maramureș, Hunedoara, Sălaj, Alba, Bistrița Năsăud și Cluj, unde majoritatea locuitorilor erau români (vezi tabelul nr.4). Atunci în teritoriul respectiv existau 26 de orașe cu peste 10 mii de locuitori, cele mai mari fiind Arad (77.542

locuitori), Timișoara (74.003), Oradea (68.960) și Cluj (62.733). În opt orașe peste 70% din locuitori erau știutori de carte, primul loc fiind ocupat în continuare de Sibiu. În alte 12 orașe proporția populației cărturare era mai mare de 60%. Doar la Petroșani ceva mai mult de jumătate din locuitori erau analfabeți (vezi tabelul nr.5), dar aceasta se datora creșterii spectaculoase a populației acestui oraș din cauza dezvoltării mineritului din zonă și atragerii unui număr mare de locuitori din localitățile rurale.

Așadar, către anul 1880 nivelul de instruire a populației din Transilvania și Banat era mai bună decât în Vechiul Regat și Bucovina, dar până către anul 1910 acest decalaj s-a micșorat simțitor. Pentru comparație, în Bucovina doar în timp de zece ani ponderea populației analfabete s-a diminuat de la 83% în 1890 la 70,3% în 1900, iar în Vechiul Regat proporția neștiutorilor de carte (din totalul populației în vârstă de peste 8 ani) s-a redus de la 78% în 1899 la 60,7% în 1912. În Transilvania și Banat însă ritmul de creștere a populației cărturare a fost mult mai lent – de la 22,6% în 1880 la 43,5% în 1910.

Basarabia. La începutul sec. XX la nivelul cel mai jos de instruire se aflau românii basarabeni. În Basarabia nu exista atunci nici o școală primară oficială, confesională sau particulară cu limba română de instruire și chiar în biserici serviciul divin se desfășura în limba rusă. Doar foarte puțini români basarabeni frecventau școlile rusești din orașe sau sate. În Basarabia, până la mijlocul sec. al XIX-lea, au funcționat mai multe școli elementare, în care alături de limba rusă se permitea instruirea și în limba “moldovenească”. Limba română s-a menținut în școlile de la țară până în anii ’50-60 ai sec. al XIX-lea grație sprijinului din partea boierilor moldoveni și a bisericilor. În a doua jumătate a sec. al XIX-lea însă toate școlile primare, în care se predă și în limba română, au fost rusificate.

La sfârșitul sec. al XIX-lea a crescut numărul școlilor elementare, dar toate erau cu limba rusă de instruire. În această perioadă au fost în mare parte rusificate chiar și școlile germane din sudul Basarabiei, care până atunci beneficia-se de o mai mare autonomie în domeniul învățământului. După unele evaluări, în perioada 1876-1906 în Basarabia s-au creat în mediu câte două școli anual în fiecare județ, iar între anii 1906-1916 – în mediu câte patru școli anual în fiecare județ⁵⁴.

În 1917 în Basarabia existau 1.383 de școli primare rusești, dintre care 839 în sate românești (189 în județul Bălți, 163 în Chișinău, 144 în Orhei, 106 în Soroca, 92 în Ismail, 72 în Tighina, 46 în Hotin și 27 în județul Cetatea Albă). În satele nemoldovenești funcționau atunci 544 de școli primare rusești, cele mai multe în județele Cetatea Albă (152), Ismail (142) și Hotin (130). Aceste școli erau frecventate atunci de 80.991 de elevi, dintre care 43.308 în școlile din satele românești și 37.683 în școlile din satele nemoldovenești⁵⁵. În școlile din satele românești erau înscriși în mediu câte 51 elevi la o școală, iar în celelalte școli – în mediu câte 69 de elevi.

Totuși autoritățile țariste nu au reușit să rusifice prin învățământ pe românii basarabeni, deoarece foarte puțini copii frecventau școlile primare rusești existente. Din cauza frecvenței foarte slabe a școlilor, însă, cea mai mare parte a populației Basarabiei era la începutul sec. XX analfabetă. Unicul recensământ țarist, desfășurat în 1897, prezintă informații interesante și despre știința de carte a populației Basarabiei. În întreaga gubernie erau atunci 22% dintre bărbați și 8,9% dintre femei știutori de carte, în orașe puteau citi și scrie 42,8% din bărbați și 22,3% din femei, pe când în zona rurală numai 18,2% din bărbați și 2% din femei erau cărturare⁵⁶.

Dintre naționalitățile, care populau atunci Basarabia, cel mai bine instruiți erau germanii (63,5% din bărbați și 62,9% din femei) și polonezii (respectiv 55,6% și 52,9%), urmați de evrei, ruși, bieloruși, bulgari și găgăuzi. Cea mai mică proporție de știutori de

carte se înregistra la ucraineni (15,3% bărbați și 3,1% femei) și la români (respectiv 10,5% și 1,7%), acest indicator fiind și mai mic doar la țigani (0,9%)⁵⁷. În 1897, din totalul populației Basarabiei de 1.935.412 persoane, doar 301.174 (15,6%) erau știutori de carte. Proporția cea mai mare de locuitori cărturari se înregistra la greci (65,7% din total), germani (63,2%), polonezi (54,6%) și armeni (54,3%), urmați de evrei (36,7%), ruși (31,3%), bieloruși (28,1%), bulgari (19,1%) și găgăuzi (12,1%). Ponderea cea mai mică de știutori de carte se consemna la ucraineni (9,3%), români (6,2%) și țigani (doar 0,6% din total). În cifre absolute, cei mai mulți locuitori cărturari aveau evreii (83.746 persoane), urmați de români (57.093), ruși (48.815), germani (38.069), ucraineni (35.502) și bulgari (19.713 persoane) – vezi tabelul nr.11.

Recensământul țarist din 1897 prezintă informații foarte interesante și despre proporția știutorilor de carte din Basarabia după anumite confesiuni. Cel mai bine instruiți erau protestanții din Basarabia (66% din bărbați și 66,7% din femei), care erau aproape toți de naționalitate germană. Era mare proporția știutorilor de carte și la armenii gregoriani (67,3% din bărbați și 44,6% din femei), la armenii catolici (41,1% bărbați și 62,5% femei) și la romano-catolici (respectiv 51,7% și 47,7%). La evrei erau cărturari 49,6% din bărbați și 24,3% din femei, la musulmani – respectiv 30,3% și 30%, la lipoveni – 29,3% bărbați și 5,2% femei. Totuși, cea mai mare parte a populației Basarabiei (majoritatea absolută a românilor, ucrainenilor, rușilor, bulgarilor, găgăuzilor și bielorușilor) erau de religie ortodoxă și doar 16,1% din bărbați și 4,2% din femei de această confesiune puteau citi și scrie. La românii și ucrainenii basarabeni, care împreună, după recensământul din 1897, constituiau 67,2% din totalul populației Basarabiei, proporția știutorilor de carte era și mai mică. De remarcat faptul că, la protestanți, romano-catolici și musulmani proporția știutorilor de carte la femei era aproape la fel de mare ca la bărbați, iar la armenii catolici chiar era mai mare acest indicator la femei⁵⁸.

Recensământul din 1897 prezintă evaluări statistice și despre procentul știutorilor de carte din Basarabia după anumite categorii de vârstă. Astfel, atunci puteau citi și scrie 32,4% din tinerii de 10-19 ani, 35% din bărbații în vârstă de 20-29 ani, 30,4% din cei de 30-39 ani, 23,4% în vârstă de 40-49 ani, 19,4% de 50-59 ani și 15,9% din bărbații de peste 60 de ani. La femei acest indicator era și mai mic și constituia 14,5% la tinerele de 10-19 ani, 14% la cele de 20-29 ani, 10,2% la cele de 30-39 ani, 7,9% la femeile de 40-49 ani, 6,7% la cele de 50-59 ani și 5,8% la femeile de peste 60 de ani⁵⁹. Aceste informații statistice ne demonstrează că învățământul din Basarabia s-a dezvoltat foarte lent, iar ponderea știutorilor de carte la tinerii de 10-19 ani era aproape la fel de mare ca la cei de 30-39 ani și chiar ceva mai joasă ca la locuitorii în vârstă de 20-29 ani. Pentru comparație, în Bucovina învățământul s-a dezvoltat mult mai rapid în ultimele decenii ale sec. al XIX-lea, ceea ce se reflectă și în informațiile privind proporția populației analfabete după anumite categorii de vârstă. În 1900 peste 80% din locuitorii Bucovinei mai în vârstă de 40 de ani erau analfabeți, în schimb la tineri această rată era într-o descreștere rapidă. La începutul sec. XX aproape $\frac{3}{4}$ din locuitorii Bucovinei de 31-40 ani, 64,5% din cei de 21-30 ani și doar 44,2% din tinerii de 11-20 ani nu puteau să scrie și să citească. În 1910 deja numai 28,1% din tinerii din Bucovina de 11-20 ani, 47,5% din cei de 21-30 ani, 62,4% din cei de 31-40 ani și 74,1% din locuitorii de 41-50 ani erau analfabeți (vezi tabelele nr.6 și 7).

Dintre ținuturile Basarabiei situația era ceva mai bună în Cetatea Albă, unde era concentrată populația germană, și în ținutul Chișinău, datorită numărului mare de ruși și evrei din capitala guberniei. În ținutul Cetatea Albă (Akermann) ceva mai mult de $\frac{1}{4}$ din

populația (inclusiv 33,5% din bărbați și 17,5% din femei) puteau în 1897 să scrie și să citească. În ținutul Chișinău 20,4% din locuitori erau cărturari, dar aceasta se datora proporției mai mari a știutorilor de carte din capitala Basarabiei. În 1897 în acest ținut erau 57.119 locuitori cărturari, dintre care 42.671 în orașul Chișinău. Astfel, în zona rurală a acestui ținut, populat aproape exclusiv de către români, locuiau atunci 171.174 persoane, dintre care numai 14.448 (8,4% din total) erau știutori de carte. În alte două ținuturi din sudul Basarabiei, Ismail și Tighina, unde era mare proporția locuitorilor de etnie bulgară, găgăuză și rusă și unde existau și mai multe colonii mici germane, puteau să scrie și să citească 16,4% și respectiv 15,8% din totalul populației. În ținuturile Orhei, Soroca, Hotin și Bălți din partea nordică și centrală a Basarabiei, populate compact de români, iar în nord și de ucraineni, doar cca. 10-12% din totalul populației era cărturară (vezi tabelul nr.10).

În localitățile urbane din Basarabia în 1897 locuiau 293.332 persoane, dintre care aproape $\frac{1}{3}$ (32,8%) puteau să scrie și citească. Proporția cea mai înaltă de știutori de carte se înregistra în orașele Chișinău (39,3%), Bolgrad (35,1%), Soroca (33,5%) și Tighina (32,1%), iar cea mai joasă – la Ismail (27%), Hotin (26,1%) și Chilia (doar 20,9%) – vezi tabelul nr.12.

Recensământul rusesc din 1897 oferă și o precizare foarte interesantă pentru toate naționalitățile despre numărul știutorilor de carte în limba rusă și în alte limbi. Atunci erau în Basarabia 301.174 știutori de carte, dintre care 283.602 aveau doar instruire elementară, iar 17.572 persoane (10.574 bărbați și 6.998 femei) în afară de școlile primare frecventa-se și alte instituții de învățământ mai superioare. Dintre cei 283.602 locuitori cărturari, care frecventase doar o școală primară, 220.985 (77,9%) erau știutori de carte în limba rusă, iar 62.617 (22,1%) – în alte limbi. Recensământul nu precizează numărul locuitorilor, care erau cărturari în două sau mai multe limbi. Toți rușii, ucrainenii și bielorușii, precum și aproape toți bulgarii și găgăuzii, care puteau citi și scrie și aveau doar instruire elementară, erau știutori de carte în limba rusă. Numai la germani erau mai mulți știutori de carte în limba maternă decât în limba rusă. Din 37.712 locuitori germani, cărturari cu școală elementară, 12.509 (33,2%) fuse-se instruiți în rusă și 25.203 (66,8%) în alte limbi, adică în germană. Din cei 82.446 știutori de carte evrei, care frecventa-se doar o școală elementară, cca. 60% fuse-se instruiți în rusă și cca. 40% în alte limbi. De asemenea, cca. 66,4% dintre știutorii de carte greci, cca. 79,7% din polonezi și cca. 85% din armeni fuse-se instruiți în rusă, restul în alte limbi. Totodată, din cei 920.919 români basarabeni, înregistrați ca moldoveni, doar 57.093 (6,2%) erau știutori de carte, dintre care 3.290 aveau instruire mai mult decât elementară. În același timp, 53.803 români basarabeni frecventase doar o școală primară, dintre care 51.579 (95,9%) erau știutori de carte în rusă și doar 2.224 (4,1%) – în alte limbi, adică în limba maternă⁶⁰. În ținutul Hotin, populat ca și Bucovina de ucraineni în nord și de români în sud, precum și de un număr important de evrei, doar 8.689 ucraineni (5,3% din total) și 2.565 (3,5%) români erau știutori de carte cu școală elementară. Doar 25 de români din acest ținut erau știutori de carte în limba maternă⁶¹!

Concluzii. Așadar, dacă în Bucovina în anul de învățământ 1912/1913 funcționau 190 școli primare oficiale românești, 24 școli mixte, în care se predă și în limba română, precum și 14 școli particulare românești, dacă în Transilvania, Banat și alte teritorii ungurești în 1913 activau 2.682 școli confesionale românești (1.536 ortodoxe și 1.146 greco-catolice), atunci în Basarabia nu exista la începutul sec. XX nici o școală românească. Lipsa școlilor în limba maternă era cauza principală a ratei atât de înalte a analfabetismului din Basarabia.

Deoarece în Rusia țaristă, respectiv în Basarabia, s-a realizat doar un singur recensământ în 1897, și până în 1914 nu s-au efectuat alte evaluări privind nivelul de instruire a populației, datele din 1897 pot fi mai ușor comparate cu rezultatele recensămintelor din 1900 din Transilvania și Bucovina și din 1899 din România. Astfel, în 1900 erau știutori de carte 36,6% din totalul populației din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, 29,7% din locuitorii Bucovinei și numai 15,6% din populația Basarabiei (în 1897). În Vechiul Regat în 1899 erau 22% de locuitori cărturari, dar aceste date se refereau la populația de peste 8 ani a țării, astfel că proporția știutorilor de carte, calculat pentru toată populația, era mai mică de 20%.

La sfârșitul sec. al XIX-lea, cea mai mare proporție de locuitori cărturari în Transilvania era în actualele județe Brașov (53,2%), Sibiu (50,5%), Covasna (49,7%) și Timiș (49,4%); în Bucovina – în districtele Câmpulung (34,5%), Rădăuți (31,3%), Suceava (31%) și Gura Humorului (30,3%); în Basarabia – în ținuturile Cetatea Albă (25,6%) și Chișinău (20,4%); în România (din populația de peste 8 ani) – în județele Ilfov (41%), Brăila (36,3%), Covurlui (34,2%). Cei mai puțini știutori de carte erau înregistrați, în Transilvania – în actualele județe Maramureș (20,3%), Hunedoara (21,1%), Sălaj (23,5%); în Bucovina – în districtele Vijnița (20,3%), Cernăuți rural (20,9%), Storojineț (23,6%); în România (din locuitorii de peste 8 ani) – în județele Vlaşca (12%), Olt (12,6%), Teleorman (13,5%), Dorohoi (13,5%); în Basarabia – în ținuturile Bălți (10%), Hotin (11%), Soroca (11,2%), Orhei (12,1%) – compară tabelele nr. 2, 4, 9 și 10.

La cumpăna secolelor XIX-XX, cele mai civilizate orașe din Transilvania și Banat erau Sibiu (75,4% locuitori cărturari), Jimbolia (70,3%), Brașov (69,1%), Timișoara (69,1%), Oradea (67,9%); în România (din populația de peste 8 ani) – București (62,6%), Turnul Severin (56,5%), Craiova (54,5%), Brăila (54,4%), Focșani (53,1%); în Basarabia – Chișinău (39,3%), Bolgrad (35,1%), Soroca (33,5%), Tighina (32,1%). Orașele cu cea mai mică proporție de locuitori cărturari erau, în Transilvania – Petroșani (41,8%), Baia Mare (47,8%), Sânnicolaul Mare (49,1%), Turda (50,1%); în România (din locuitorii de peste 8 ani) – Botoșani (31,1%), Alexandria (33,6%), Caracal (36,3%), Dorohoi (37,7%); în Basarabia – Chilia (20,9%), Hotin (26,1%), Ismail (27%). În Bucovina se cunoștea doar că, în orașul Cernăuți în 1900 erau 58,3% locuitori, care puteau citi și scrie (compară tabelele nr. 3, 5, 9 și 12).

Astfel, la începutul sec. XX cel mai bine instruiți erau locuitorii din Transilvania și Banat, dar aceasta se datora proporției mari a știutorilor de carte la germani și maghiari. În Bucovina, deși procentul locuitorilor cărturari era ceva mai mic, în districtele cu populație compactă românească acest indicator era mai înalt decât în teritoriul actualelor județe din Transilvania, unde majoritatea locuitorilor erau români. În România în 1899 încă era foarte mare procentul populației necărturare. Dacă situația din județele Ilfov, Brăila, Covurlui era comparabilă cu districtele din sudul Bucovinei, atunci în unele județe din sudul Munteniei proporția populației cărturare era comparabilă cu ținuturile din Basarabia.

În orașele din Transilvania și Banat se înregistra cel mai mare număr de locuitori cărturari, dar aceasta se datora proporției mari a populației germane și maghiare din localitățile urbane. Situația era comparabilă și în orașele din Bucovina, unde era mare ponderea locuitorilor germani, evrei și polonezi. În România nivelul de instruire din orașe era cu mult mai bun decât la sate. În localitățile urbane, 49,4% din locuitorii de peste 8 ani erau cărturari, iar în localitățile rurale, doar 15,2% din populație putea citi și scrie. La cel mai scăzut nivel de instruire se aflau locuitorii din orașele Basarabiei. Astfel, chiar

dacă Chișinăul, cu 39,3% locuitori cărturari, ocupa primul loc în Basarabia, acesta se afla mai jos decât orașul Petroșani, care cu numai 41,8% de locuitori alfabetizați, se clasa pe ultimul loc printre cele mai mari orașe din Transilvania și Banat.

În perioada 1900-1914 sistemul de învățământ s-a dezvoltat cel mai rapid în România și Bucovina. În Vechiul Regat, numărul școlilor primare de la sate a crescut de la 3.653 în anul școlar 1899/1900 la 4.686 în 1912/13, iar numărul elevilor de la aceste școli s-a mărit cu 266.586 sau cu 100% (de la 265.048 în 1899/1900 la 531.634 în 1912/13). Procentul copiilor școlarizați în zona rurală s-a mărit de la 37,6% în 1900 la 60,3% în 1913. În Bucovina, în aceeași perioadă, numărul școlilor primare oficiale românești a crescut de la 121 în 1899-1900 la 190 în 1912/13⁶², iar numărul elevilor de naționalitate română – de la 24.524 în 1900 la 40.129 la sfârșitul anului 1912. Dacă în 1900 cca. 75,6% din copiii de vârstă școlară români din Bucovina erau școlarizați, atunci la sfârșitul anului 1912 deja cca. 95,7% din copiii de români erau înscriși la școlile primare oficiale sau particulare⁶³. Această îmbunătățire a nivelului de școlarizare s-a reflectat și asupra nivelului de instruire a tinerilor români din Bucovina. Dacă în 1900 încă 44,9% din tinerii români de 11-20 de ani erau analfabeți, atunci în 1910 numai 27,5% din românii bucovineni de vârstă respectivă nu puteau citi și scrie (compară tabelele nr. 6 și 7).

În Transilvania și Banat, dimpotrivă, la începutul sec. XX învățământul în limba română s-a dezvoltat mai lent din cauza presiunilor guvernului ungar de maghiarizare a învățământului. După unele evaluări, numărul școlilor confesionale românești din landurile ungare ale Monarhiei habsburgice s-a diminuat de la cca. 3.000 în 1900 la 2.682 în anul 1913. Atunci, cca. $\frac{2}{3}$ din copiii de români de vârstă școlară erau înscriși la școlile primare, dintre care mulți frecventau școlile primare de stat și comunale, care erau cu limba maghiară de instruire. În Basarabia, chiar dacă la începutul sec. XX a crescut numărul școlilor elementare, sistemul de învățământ era inefficient, fiindcă în Rusia țaristă copiii de vârstă școlară nu erau obligați să frecventeze școlile, iar majoritatea copiilor de români, ucraineni, bulgari, găgăuzi nu frecventau școlile primare, care erau cu limba rusă de instruire.

Specificul dezvoltării sistemului de învățământ s-a reflectat și asupra ritmului de diminuare a procentului populației analfabete din teritoriile populate de români. Astfel, în 13 ani proporția populației cărturare din România a crescut de la 22% în 1899 la 39,3% în 1912; în Bucovina, din totalul populației de peste 10 ani, în 1900 erau știutori de carte 34,1%, iar în 1910 – 46,1%; în teritoriile românești din Ungaria, care în 1918 s-au unit cu România, în timp de 10 ani proporția populației cărturare a crescut cu numai 6,9% (de la 36,6% în 1900 la 43,5% în 1910) – compară tabelele nr. 2, 4, și 8.

Așadar, la începutul sec. XX erau știutori de carte 46,1% din locuitorii de peste 10 ani din Bucovina (în 1910), 43,5% din totalul populației din Transilvania și Banat (în 1910), 39,3% din locuitorii de peste 8 ani din România (în 1912) și doar 15,6% din totalul populației Basarabiei (în 1897). În Bucovina 39,6% din românii în vârstă de peste 10 ani puteau în 1910 să scrie și să citească. În Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș ponderea locuitorilor cărturari era la români mai joasă decât la alte popoare, precum germani și maghiari. Astfel, în ajunul izbucnirii primului război mondial, nivelul de instruire a românilor bucovineni era ceva mai bun decât la românii din Transilvania și Vechiul Regat, dar incomparabil mai bun decât la românii basarabeni.

NOTE

- ¹ *Freie Lehrerzeitung*, anul II, nr. 30 (1 aprilie), Cernăuți 1902, p. 7.
- ² Adalbert Rom, *Der Bildungsgrad der Bevölkerung Österreichs und seine Entwicklung seit 1880, mit besonderer Berücksichtigung d. Sudeten- und Karpathenländer*, în *Statistische Monatschrift*, ediție nouă, anul 19, Brünn 1914, p. 591-592.
- ³ *Bukowiner Freie Lehrer-Zeitung*, anul I, nr. 35 (4 septembrie 1909), p. 6; anul II, nr. 64 (26 martie 1910), p. 6.
- ⁴ *Statistica știutorilor de carte din România întocmită pe baza rezultatelor definitive ale recensământului din 19 decembrie 1912*, București 1915, p. LI.
- ⁵ Ignaz Hatsek, *Der Elementarbildungsgrad in Österreich-Ungarn*, în *Petermanns Mitteilungen*, vol. 30, Gotha 1884, p. 201.
- ⁶ *Oesterreichische Statistik*, vol. 63.3, Wien 1903, p. 34-36.
- ⁷ *Freie Lehrerzeitung*, anul VII, 1907, nr. 8 (23 februarie), p. 7.
- ⁸ Adalbert Rom, *op. cit.*, p. 595, 597.
- ⁹ *Der Volksfreund*, nr. 205 (26 iunie), Cernowitz 1914, p. 3.
- ¹⁰ Andreas Kappeler, *Rußland als Vielvölkerreich*, München 2001, p. 255-256.
- ¹¹ *Ibidem*, p. 336.
- ¹² Nichita Adăniloie, *Istoria învățământului primar (1859-1918)*, București 1998, p. 189; *Statistica din România. Învățământul pe anul școlar 1877-1878*, p. 9-10, 12.
- ¹³ Nichita Adăniloie, *op. cit.*, p. 188.
- ¹⁴ *Statistica școalelor primare din 1888-1889*, p. 3-8.
- ¹⁵ Nichita Adăniloie, *op. cit.*, p. 192.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 195-196.
- ¹⁷ *Ibidem*, p. 239, 241.
- ¹⁸ *Ibidem*, p. 256; *Convorbiri didactice*, anul XI, nr. 1, aprilie 1905.
- ¹⁹ *Statistica știutorilor de carte din România ...*, p. LII-LIII, XLV-XLVI.
- ²⁰ *Ibidem*, p. XIV-XVII, XIX.
- ²¹ *Ibidem*, p. XIV-XVII, XIX.
- ²² Adolf Schimmer, *Statistik der öffentlichen und Privat – Volksschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern*, Wien 1873, p. 44, 48, 71-73, 93, 95.
- ²³ *Ibidem*, p. 104-107.
- ²⁴ *Oesterreichische Statistik*, vol. 3.2, p. 78-79; vol. 35.4, p. 184-187; vol. 79.3, p. 304-305; ediție nouă, vol. 14.3, p. 329, 335.
- ²⁵ Ignaz Hatsek, *op. cit.*, p. 203.
- ²⁶ *Bukowiner Pädagogische Blätter*, vol. 21, Cernăuți 1893, p. 289.
- ²⁷ *Oesterreichische Statistik*, vol. 63.2, p. LXIV, 126-127.
- ²⁸ George Tofan, *Învățământul primar și roadele lui*, în *Viața Românească*, anul II, nr. 11/1907, Iași, p. 276.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 276.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 278.
- ³¹ Adalbert Rom, *op. cit.*, p. 605.
- ³² *Ibidem*, p. 609.
- ³³ *Ibidem*, p. 612.
- ³⁴ *Oesterreichische Statistik*, ediție nouă, vol. 1.3, Wien 1914, p. 22*, 98-99.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 85, 87, 95.
- ³⁶ *Die Analphabetenfrage in der Bukowina*, în *Bukowiner Nachrichten*, nr. 7017 (1 iunie), Czernowitz 1913, p. 3.
- ³⁷ *Ibidem*, nr. 7018, p.2.
- ³⁸ *Ibidem*, nr. 7020, p.1.
- ³⁹ Onisifor Ghibu, *Viața și organizarea bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, București 1915, p. 46, 77.

- ⁴⁰ Școala, anul III, Cernăuți 1912, p. 254.
- ⁴¹ Școala, anul IV, Cernăuți 1913, p. 79.
- ⁴² Onisifor Ghibu, *Viața și organizarea bisericească...*, p. 164-165.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 165-166.
- ⁴⁴ Onisifor Ghibu, *Școala românească în anul 1912*, în *Anuar Pedagogic* (1913), Sibiu 1912, p. 222-223.
- ⁴⁵ Școala, an IV, nr.3, Cernăuți 1913, p. 54.
- ⁴⁶ *Statistica știutorilor de carte din România ...*, p. LII-LIII, XLV-XLVI
- ⁴⁷ Calculat și corectat după *Statistische Nachweisung über den Stand der Volksschulen und Lehrerbildungsanstalten nebst einem Schematismus der Volksschulen und Lehrer in der Bukowina nach dem Stande vom 31. Dezember 1912*, Czernowitz, 1913.
- ⁴⁸ Ignaz Hatsek, *op. cit.*, p. 201.
- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 203.
- ⁵⁰ *Die wichtigsten Ergebnisse der letzten ungarischen Volkszählung*, în *Petermanns Mitteilungen*, vol. 40, 1894, p. 67.
- ⁵¹ *Recensământul din 1880. Transilvania*, București 1997, p. 360-361.
- ⁵² *Recensământul din 1900. Transilvania*, București 1999, p. 614-616.
- ⁵³ *Recensământul din 1910. Transilvania*, București 1999, p. 597, 599.
- ⁵⁴ *Basarabia desrobită (drepturi istorice, nelegiuiți bolșevici, înfăptuiri românești)*, București 1942, p. 26.
- ⁵⁵ Gheorghe Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923)*, București 1997, p. 249.
- ⁵⁶ *Первая всеобщая перепись населения Российской имперіи 1897 г. III. Бессарабская губернія*, 1905, p. XIX.
- ⁵⁷ *Ibidem*, p. XIX-XX.
- ⁵⁸ *Ibidem*, p. XIX-XX.
- ⁵⁹ *Ibidem*, p. XIX.
- ⁶⁰ *Ibidem*, p. 97.
- ⁶¹ *Ibidem*, p. 115.
- ⁶² *Oesterreichische Statistik*, vol. 68.3, p. 245; ediție nouă, vol. 14.3, p. 329, 335.
- ⁶³ Calculat și corectat după *Jahres-Hauptbericht über den Zustand des Volksschulwesens in der Bukowina in Schuljahre 1899/1900*; calculat și corectat după *Statistische Nachweisung ... nach dem Stande vom 31. Dezember 1912*, Czernowitz, 1913

**Tabelul nr. 1. Populația României în vârstă de peste 8 ani
după știința de carte în 1912**

Județul	Bărbați			Femei			Total		
	total	știutori de carte		total	știutori de carte		total	știutori de carte	
Moldova									
Covurlui	70999	49315	69,5	66319	28413	42,8	137318	77728	56,6
Iași	86105	51546	59,9	85825	30207	35,2	171930	81753	47,6
Putna	74558	43253	58,0	70085	19381	27,6	144643	62634	43,3
Neamț	66997	37921	56,6	68241	19870	29,1	135238	57791	42,7
Tutova	52850	29815	56,4	50482	13609	27,0	103332	43424	42,0
Fălciu	42490	23566	55,5	42650	10301	24,2	85140	33867	39,8
Tecuci	57129	31308	54,8	54609	12313	22,5	111460	43621	39,0
Botoșani	76855	36974	48,1	77605	17551	22,6	154460	54525	35,3
Suceava	59672	27603	46,3	59499	11912	20,0	119171	39515	33,2
Roman	52187	24482	46,9	49771	9261	18,6	101958	33743	33,1
Bacău	93600	42997	48,1	90162	17551	19,5	183762	60548	33,0
Vaslui	51125	22488	44,0	50170	8857	17,7	101295	31345	30,9
Dorohoi	71423	29978	42,0	72284	10904	15,1	143707	40882	28,4
Total	855990	451246	52,7	837702	210130	25,1	1693692	661376	39,1
Muntenia									
Brăila	73492	50553	68,8	70505	28847	40,9	143997	79400	55,1
Ilfov	284355	189263	66,6	274528	116876	42,6	558883	306139	54,8
Muscel	53264	33765	63,4	54481	13705	25,2	107745	47470	44,1
Ialomița	95324	57154	60,0	90504	23509	26,0	185828	80663	43,4
Râmnicu Sărat	63837	38245	59,9	63433	16413	25,9	127270	54658	42,9
Prahova	154255	89706	58,1	149893	34804	23,2	304148	124510	40,9
Buzău	108673	60266	55,5	106585	18653	17,5	215258	78919	36,7
Argeș	97143	54727	56,3	96953	16224	16,7	194096	70951	36,6
Dâmbovița	101552	54866	54,0	100512	18786	18,7	202064	73652	36,5
Teleorman	117632	53930	45,8	113908	14694	12,9	231540	68624	29,6
Olt	67797	31363	46,3	66699	6375	9,6	134496	37738	28,1
Vlașca	102687	40322	39,3	97697	9234	9,5	200384	49556	24,7
Total	1320011	754160	57,1	1285698	318120	24,7	2605709	1072280	41,2
Oltenia									
Vâlcea	92611	51694	55,8	91961	15716	17,1	184572	67410	36,5
Dolj	178108	89869	50,5	170546	26155	15,3	348654	116024	33,3
Gorj	78215	44203	56,5	80361	8591	10,7	158576	52794	33,3
Mehedinți	118172	62110	52,6	117003	14325	12,2	235175	76435	32,5
Romanați	98234	47164	48,0	96411	15834	16,4	194645	62998	32,4
Total	565340	295040	52,2	556282	80621	14,5	1121622	375661	33,5
Dobrogea									
Tulcea	67418	38997	57,8	63306	20760	32,8	130724	59757	45,7
Constanța	90821	50355	55,4	73832	23439	31,7	164653	73794	44,8
Total	158239	89352	56,5	137138	44199	32,2	295377	133551	45,2
România									
Total	2899580	1589798	54,8	2816820	653070	23,2	5716400	2242868	39,3

Sursa: Statistica știutorilor de carte din România întocmită pe baza rezultatelor definitive ale recensământului general al populațiunii din 19 decembrie 1912, București 1915, p. XIV-XVII, XIX.

Tabelul nr. 2. Proporția analfabeților din România la recensămintele din 1899 și 1912 (din populația peste 8 ani)

județul	analfabeți în 1899		1912 – total			1912 – zona rurală		
	total	rural	total	analfabeți	%	total	analfabeți	%
Moldova								
Covurlui	65,8	79,3	137318	59590	43,4	76129	40972	53,8
Iași	71,5	81,5	171930	90177	52,4	103337	64410	62,3
Putna	75,1	82,4	144643	82003	56,7	115979	72900	62,9
Neamț	79,0	82,6	135238	77447	57,3	111825	68640	61,4
Tutova	76,3	83,5	103332	59908	58,0	81551	52267	64,1
Fălciu	80,4	84,5	85140	51273	60,2	72258	45495	63,0
Tecuci	78,1	82,2	111738	68117	61,0	98948	63760	64,4
Botoșani	82,6	86,7	154460	99935	64,7	123374	85155	69,0
Suceava	83,5	85,6	119171	79656	66,8	111908	76972	68,8
Roman	82,8	87,5	101958	68215	66,9	86116	62235	72,3
Bacău	82,5	86,2	183762	123214	67,0	160928	115235	71,6
Vaslui	85,6	88,3	101295	69950	69,1	92506	66327	71,7
Dorohoi	86,5	90,1	143707	102825	71,6	127201	95463	75,1
Total	79,0	84,9	11693692	1032316	60,9	1362060	909831	66,8
Muntenia								
Brăila	63,7	76,1	143997	64588	44,9	88716	48006	54,1
Ilfov	59,0	84,4	558883	252729	45,2	255185	174103	68,2
Muscel	74,0	76,3	107745	60275	55,9	94272	54860	58,2
Ialomița	76,1	78,1	185828	105165	56,6	168265	98508	58,5
Râmnicul Sărat	77,7	80,2	127270	72612	57,1	115074	68245	59,3
Prahova	76,7	83,2	304148	179638	59,1	234538	154571	65,9
Buzău	81,3	85,5	215258	136339	63,3	186025	125526	67,5
Argeș	81,3	84,9	194096	123145	63,4	171623	114820	66,9
Dâmbovița	82,3	84,2	202064	128412	63,5	184492	123137	65,7
Teleorman	86,5	91,0	231540	162916	70,4	195205	145292	74,4
Olt	87,4	89,7	134496	96758	71,9	125854	93774	74,5
Vlașca	88,0	90,5	200384	150828	75,3	183031	143383	78,3
Total	75,6	84,4	2605709	1533405	58,8	2005280	1344225	67,0
Oltenia								
Vâlcea	85,1	87,3	184572	117162	63,5	166428	110087	66,1
Dolj	79,3	85,5	348654	232630	66,7	296785	215429	72,6
Gorj	82,4	83,8	158576	105782	66,7	149907	102921	68,7
Mehedinți	81,9	85,6	235175	158740	67,5	213280	151493	71,0
Romanați	85,2	87,6	194645	131647	67,6	174739	122585	70,2
Total	82,2	85,9	1121622	745961	66,5	1001139	702515	70,2
Dobrogea								
Tulcea	73,6	80,1	130724	70967	54,3	91791	54421	59,3
Constanța	76,7	82,3	164653	90740	55,2	121852	75456	61,9
Total	75,2	81,4	295377	161707	54,8	213643	129877	60,8
România								
Total	78,0	84,8	5716400	3473389	60,7	4582122	3086448	67,4

Sursa: Statistica știutorilor de carte din România ...din 19 decembrie 1912, București 1915, p. XIV-XVII, XIX, XXII-XXVI, XXXVIII, XL.

Tabelul nr. 3. Știința de carte în principalele orașe din România în 1899 și 1912*

orașul	total locuitori	locuitori peste 8 ani			știutori de carte în 1899
		total	știutori	%	
Moldova					
Iași	75229	64629	40613	62,8	41,5
Galați	71641	61189	42571	69,6	50,4

Botoșani	32574	27560	14352	52,1	31,1
Bârlad	25288	21781	14140	64,9	48,9
Focșani	25066	21562	15095	70,0	53,1
Piatra	18965	15944	10353	64,9	40,4
Bacău	18846	16226	10890	67,1	48,5
Roman	18128	15842	9862	62,3	42,7
Huși	15652	12882	7104	55,1	39,1
Tecuci	14927	12790	8433	65,9	50,7
Dorohoi	13951	11620	6523	56,1	37,7
Vaslui	10397	8789	5166	58,8	43,0
Total	390261	331632	209147	63,1	43,2
Muntenia					
București	341321	298429	222113	74,4	62,6
Brăila	65052	55281	38699	70,0	54,4
Ploiești	56460	47244	31113	65,9	51,1
Buzău	28807	23970	15465	64,5	48,4
Giurgiu	20629	17353	9908	57,1	41,5
Pitești	19722	17316	11500	66,4	53,2
Câmpulung	16090	13473	8058	59,8	43,2
Alexandria	15785	12855	6270	48,8	33,6
Râmnicul Sărat	14496	12196	7829	64,2	44,6
Târgoviște	13041	11310	7561	66,9	51,2
Călărași	12995	11059	7288	65,9	51,8
Roșiori de Vede	10960	8913	5009	56,2	39,2
Turnul Măgurele	10169	8717	5537	63,5	48,6
Total	702084	600429	411249	68,5	54,6
Oltenia					
Craiova	51404	45413	31029	68,3	54,5
Turnul Severin	23643	20660	14009	67,8	56,5
Caracal	15048	12592	6937	55,1	36,3
Total	139538	120483	77037	63,9	49,0
Dobrogea					
Constanța	27201	23783	16770	70,5	51,1
Tulcea	21727	18029	10938	60,7	43,1
Total	98249	81734	49904	60,9	40,9
România					
Total	1330132	1134278	747337	65,9	49,4

* orașele care în 1912 aveau mai mult de 10 mii de locuitori.

Sursa: Statistica științurilor de carte din România ...din 19 decembrie 1912, București 1915, p. XXVIII-XXVI, XLII-XLIV.

**Tabelul nr. 4. Știința de carte în Transilvania și Banat în 1880, 1900 și 1910
(calculat potrivit împărțirii administrativ teritoriale actuale)**

județul	1880			1900			1910		
	total	știau	%	Total	știau	%	total	știau	%
Brașov	206112	71064	34,5	229316	122069	53,2	237537	143114	60,2
Sibiu	225553	76638	34,0	256374	129578	50,5	270927	156312	57,7
Covasna	127264	39598	31,1	139316	69240	49,7	151338	86374	57,1
Timiș	453895	144525	31,8	541703	267820	49,4	561615	315128	56,1
Harghita	192725	45454	23,6	218894	96613	44,1	241184	129222	53,6
Satu Mare	194326	52432	27,0	245855	100251	40,8	268297	127835	47,6
Arad	391614	87066	22,2	480162	180831	37,7	330463	230786	45,3
Mureș	293349	64819	22,1	357221	128217	35,9	387787	172009	44,3
Caras Severin	290162	59170	20,4	329749	121609	36,9	341053	147765	43,3
Bihor	314607	80830	25,7	418816	146164	34,9	476204	192423	40,4
Cluj	278196	46228	16,6	356892	104361	29,2	397420	147258	37,0
Bistrița Năsăud	158493	28576	18,0	199173	62565	31,4	212614	78057	36,7

județul	1880			1900			1910		
	total	știau	%	Total	știau	%	total	știau	%
Alba	267731	34116	12,7	315321	84361	26,7	330463	113834	34,4
Sălaj	167629	22683	13,5	201712	47473	23,5	223096	68198	30,6
Hunedoara	235358	30248	12,8	288125	60708	21,1	323526	94680	29,3
Maramureș	223057	27021	12,1	279520	56781	20,3	310711	80449	25,9
alte*	19029	4311	22,6	26321	9075	34,5	31180	12761	40,9
Total	4039100	914779	22,6	4884470	1787716	36,6	5274205	2296205	43,5

* localitățile, care în prezent se află în componența unor județe din Moldova și Oltenia

Sursa: *Recensământul din Transilvania 1880*, București, 1997, p. 360-361; *Recensământul din Transilvania 1900*, București, 1999, p. 614, 617; *Recensământul din Transilvania 1910*, București, 1999, p. 596, 599.

Tabelul nr. 5. Știința de carte în principalele orașe din Transilvania și Banat în 1880, 1900 și 1910*

orașul	1880			1900			1910		
	total	știau	%	total	știau	%	total	știau	%
Arad	45199	20578	45,5	69307	42966	62,0	77542	52957	68,3
Timișoara	38702	20146	52,0	60551	41854	69,1	74003	53809	72,7
Oradea	34231	19401	56,7	54109	36743	67,9	68960	51700	75,0
Cluj	32831	15851	48,3	50908	31565	62,0	62733	42847	68,3
Brașov	29584	14094	47,6	36646	25334	69,1	41056	31077	75,7
Sibiu	22699	14067	62,0	33748	25438	75,4	38061	29810	78,3
Satu Mare	19708	11336	57,5	26881	17688	65,8	34892	24616	70,5
Târgu Mureș	13001	6353	48,9	19522	12617	64,6	25517	18001	70,5
Sighetul Marmăției	10852	4421	40,7	17445	9395	53,8	21370	12355	57,8
Lugoj	11287	5413	48,0	16126	10084	62,5	19818	13595	68,6
Reșița	9365	4359	46,5	14935	9121	61,1	17384	11578	66,6
Petroșani	5755	1163	20,2	11152	4663	41,8	16351	8094	49,5
Carei	12523	5887	47,0	15382	9456	61,5	16078	11022	68,5
Salonta	10403	5647	54,3	14107	9038	64,1	15943	10956	68,7
Turda	10563	4250	40,2	13587	6812	50,1	15167	7873	51,9
Baia Mare	10149	3377	33,3	13024	6228	47,8	15044	7870	52,3
Nădlac	10646	4005	37,6	13631	7328	53,7	14043	9057	64,5
Săcele	15258	5514	36,1	13993	7664	54,8	13834	8678	62,7
Bistrița	8063	3999	49,6	12081	7699	63,7	13236	9082	68,6
Sănnicolau Mare	10836	3454	31,9	12639	6206	49,1	12357	7035	56,9
Anina	9239	4132	44,7	13723	8317	60,6	12336	8420	68,2
Odorhei Secuiesc	7192	2856	39,7	9449	5931	62,8	11650	8419	72,3
Alba Iulia	7338	3011	41,0	11507	6650	57,8	11616	6872	59,1
Sighișoara	8788	4132	47,0	10868	7015	64,5	11587	7714	66,6
Dej	6191	2511	40,5	9888	5231	52,9	11452	6913	60,4
Jimbolia	8621	4710	54,6	10152	7140	70,3	10893	7658	70,3

* orașele care în 1910 aveau mai mult de 10 mii de locuitori.

Sursa: *Recensământul din Transilvania 1880*; *Recensământul din Transilvania 1900*; *Recensământul din Transilvania 1910*.

Tabelul nr. 6. Numărul analfabeților din Bucovina în 1900 (după categorii de vârstă și limba de comunicare)

limba de comuni care	analfabeți după vârstă (în cifre absolute și în %)								total
	0-10 ani	11-20 ani	21-30 ani	31-40 ani	41-50 ani	51-60 ani	61-70 ani	peste 70	
germană	35219 74,66	6961 19,07	6048 24,35	5209 26,56	5665 38,03	4137 43,07	2302 46,43	935 49,08	66476 41,68

limba de comuni care	analfabeți după vârstă (în cifre absolute și în %)								total
	0-10 ani	11-20 ani	21-30 ani	31-40 ani	41-50 ani	51-60 ani	61-70 ani	peste 70	
poloneză	5756 78,85	1664 29,96	1677 40,4	1817 49,47	1423 51,99	1056 54,88	539 52,79	263 52,92	14195 52,85
maghiară	2862 84,55	684 37,34	524 45,21	729 63,72	633 73,43	502 73,93	267 80,42	109 88,62	6310 66,31
română	54916 80,07	21558 44,88	23185 76,93	26070 89,37	22082 92,61	15982 94,67	8798 95,58	3011 95,25	175602 76,67
ruteană	74447 85,21	37295 60,3	34847 84,1	33930 92,31	30918 94,43	22254 96,08	10789 96,51	3132 94,68	247612 83,15
alte limbi și străini	1179 74,8	355 26,3	721 33,7	503 47,8	385 50,3	203 52,3	78 44,6	45 57,7	3469 46,1
Total	174379	68517	67002	68258	61106	44134	22773	7495	513664
Bucovina	80,96	44,17	64,51	74,67	80,57	83,84	84,75	82,62	70,35

Sursa: Oesterreichische Statistik, 63 Band, 3 Heft, Wien 1903, p. 124-126.

**Tabelul nr. 7. Numărul analfabeților din Bucovina în 1910
(după categorii de vârstă și limba de comunicare)**

limba de comunicare	analfabeți după vârstă (în cifre absolute și în %)							total peste 10 ani
	11-20 ani	21-30 ani	31-40 ani	41-50 ani	51-60 ani	61-70 ani	peste 70	
germană	3146	3619	4249	5118	4726	2852	1282	24992
	8,28	13,41	20,87	31,22	40,32	47,72	50,79	20,50
poloneză	1306	1467	1525	1586	1337	767	393	8381
	16,65	25,33	34,21	42,6	49,63	51,61	53,11	31,34
maghiară	380	403	331	479	431	342	111	2477
	16,34	29,23	34,84	54,50	67,34	69,80	77,08	36,39
română	16278	21640	22019	23679	18794	10644	4274	117328
	27,52	50,87	74,71	88,03	92,26	93,90	94,64	60,39
ruteană	27512	32699	27973	26851	22665	12365	4384	154449
	42,44	67,49	81,67	90,39	94,31	95,5	95,93	70,6
alte limbi și străini	186	379	274	262	170	84	46	1401
	14,94	25,82	31,53	41,32	43,14	49,41	44,66	28,69
Total Bucovina	48808	60207	56371	57975	48123	27054	10490	309028
	28,15	47,55	62,38	74,1	80,41	83,49	83,27	53,89

Sursa: Oesterreichische Statistik, Neue Folge, I Band, 3 Heft, Wien 1914, p. 94-95.

**Tabelul nr. 8. Numărul analfabeților din provinciile austriece
în perioada 1880-1910**

provincia	1880		1890		1900	1910		
	peste 6 ani		peste 10 ani					
Voralberg	3197	3,43	944	1,05	1127	1,13	894	0,81
Austria Superioară	56641	8,55	28509	4,66	15245	2,45	11240	1,72
Boemia	400392	8,51	201443	4,63	141310	3,00	108039	2,12
Tirol	73575	10,58	35866	5,73	20942	3,19	17036	2,38
Austria Inferioară	171189	8,51	109305	5,26	97142	4,00	67920	2,43
Salzburg	16693	11,69	10210	7,50	6943	4,65	4681	2,86
Moravia	189724	10,42	99088	5,87	75977	4,22	56079	2,90
Silezia	56354	11,84	32276	7,22	29361	5,97	19867	3,65
Știria	292938	27,79	183529	18,66	139541	13,32	87478	7,92
Triest	37089	29,52	28512	23,14	20348	14,37	15233	8,52
Kraina	184559	45,53	124740	34,36	77411	20,81	46168	12,19
Karintia	119788	39,58	84107	30,41	57162	20,47	36551	12,29

Görz-Gradisca	93510	52,77	64322	40,11	44311	25,86	29077	15,51
Istria	180856	73,64	154923	66,25	136094	53,60	116609	39,82
Galiția	3787298	77,12	3200956	68,27	2868052	55,97	2266881	40,60
Bucovina	412667	87,50	362631	80,44	339285	65,90	309028	53,89
Dalmația	352261	87,34	313833	83,40	312735	73,37	290294	62,82
Total Austria	6428731	34,37	5035194	28,47	4382986	22,73	3483075	16,52
pentru comparație								
Ungaria		48,75		43,0		35,20		28,0
Croația-Slavonia		73,65		67,0		54,15		44,4

Sursa: Adalbert Rom, *Der Bildungsgrad der Bevölkerung in den österr. Alpen- und Karstländer nach den Ergebnissen der letzten vier Volkszählungen 1880 – 1910*, în *Statistische Monatschrift*, Neue Folge, 18 Jg., Brünn 1913, p. 796-799. Idem, *Der Bildungsgrad der Bevölkerung Österreichs und seine Entwicklung seit 1880, mit besonderer Berücksichtigung d. Sudeten- und Karpathenländer*, în *SM*, Neue Folge, Brünn 1914, p. 591, 626-627.

Notă – pentru Ungaria și Croația – Slavonia calculele sunt valabile pentru persoane de peste 6 ani.

Tabelul nr. 9. Numărului analfabeților din Bucovina în 1890, 1900 și 1910 (repartizați pe districte politice)

districtul politic	1890			1900			1910		
	față de populația totală						locuitori peste 10 ani		
	total	analfabeți	%	total	analfabeți	%	total	analfabeți	%
Cernăuți oraș	54171	29239	54,0	67622	28199	41,7	68181	17186	25,2
Câmpulung	45832	36244	79,1	55688	36514	65,5	43757	19887	45,4
Rădăuți	92554	74790	80,8	82152	56414	68,7	64598	31859	49,3
Gura Humor	83250	67228	80,7	55741	38854	69,7	42742	22242	52,0
Suceava	54124	46070	85,1	62447	43073	69,0	47893	26089	54,5
Siret	90042	80035	88,9	60743	42937	70,7	45718	25772	56,4
Coțmani	70641	64302	91,0	94633	70747	74,7	32213	18592	57,7
Storोजineț	91237	79624	87,3	80100	61196	76,4	48656	30002	61,7
Cernăuți rural	64740	59229	91,5	99438	78637	79,1	73749	47324	64,2
Zastavna				71631	57093	79,7	36508	23487	64,3
Vijnița							39515	25979	65,7
Vășcăuți							29879	20609	69,0
Bucovina	646591	536761	83,0	730195	513664	70,3	573409	309028	53,9

Surse: 1890 - *Oesterreichische Statistik*, vol. 32.1, Wien 1892, p. 125, 127;

1900 - *Oesterreichische Statistik*, vol. 63.2, Wien 1903, p. 126-127;

1910 - *Oesterreichische Statistik*, ediției nouă, vol. 1.2, Wien 1914, p. 70-71.

Tabelul nr. 10. Știința de carte în Basarabia în 1897

ținutul	total locuitori			știutori de carte					
	bărbați	femei	total	bărbați	femei	total	bărbați	femei	total
Cetatea	133954	131293	265247	44958	33,5	22977	17,5	67935	25,6
Albă	144625	135032	279657	39782	27,5	17337	12,8	57119	20,4
Chișinău	125998	118276	244274	29973	23,8	10072	8,5	40045	16,4
Ismail	101010	93905	194915	23752	23,5	7077	7,5	30829	15,8
Tighina	108688	104790	213478	20028	18,4	5794	5,5	25822	12,1
Orhei	111873	106988	218861	18155	16,2	6344	5,9	24499	11,2
Soroca	156251	151281	307532	25365	16,2	8349	5,5	33714	11,0
Hotin	108840	102608	211448	15756	14,5	5455	5,3	21211	10,0
Bălți									
total	991239	944173	1935412	217769	22,0	83405	8,8	301174	15,6

Sursa: *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. III. Бессарабская губерния*, 1905, p. 103, 107, 111, 115.

Tabelul nr. 11. Știința de carte în Basarabia în 1897 (după naționalități și sex)

naționalitatea	total locuitori			știutori de carte					
	bărbați	femei	total	bărbați		femei		total	
români*	469852	451067	920919	49216	10,5	7877	1,7	57093	6,2
ucraineni**	194898	184800	379698	29847	15,3	5655	3,1	35502	9,3
evrei	112508	115660	228168	55824	49,6	27922	24,1	83746	36,7
ruși	83184	72590	155774	33181	39,9	15634	21,5	48815	31,3
bulgari	52806	50419	103225	16485	31,2	3228	6,4	19713	19,1
germani	30636	29570	60206	19445	63,5	18624	63,0	38069	63,2
găgăuzi***	28897	26893	55790	6104	21,1	651	2,4	6755	12,1
polonezi	7432	4264	11696	4135	55,6	2256	52,9	6391	54,6
țigani	4447	4189	8636	42	0,9	10	0,2	52	0,6
armeni	1034	1046	2080	684	66,1	445	42,5	1129	54,3
greci	1691	1046	2737	1237	73,1	562	53,7	1799	65,7
bieloruși	1332	1139	2471	564	42,3	131	11,5	695	28,1
alții									
total	991239	944173	1935412	217769	22,0	83405	8,8	301174	15,6

* oficial înregistrați moldoveni; ** oficial înregistrați maloruși; *** oficial înregistrați ca turci.

Sursa: Первая всеобщая перепись населения Российской империи... p. 97.

Tabelul nr. 12. Știința de carte în principalele orașe din Basarabia în 1897*

orașul	total locuitori			știutori de carte					
	bărbați	femei	total	bărbați		femei		total	
Chișinău	56734	51749	108483	27868	49,1	14803	28,6	42671	39,3
Tighina	17106	14691	31797	7333	42,9	2880	19,6	10213	32,1
Cetatea Albă	14267	13991	28258	5820	40,8	2871	20,5	8691	30,8
Ismail	11086	11209	22295	4146	37,4	1881	16,8	6027	27,0
Bălți	9537	8941	18478	3607	37,8	1710	19,1	5317	28,8
Hotin	9291	9107	18398	3288	35,4	1516	16,6	4804	26,1
Soroca	7881	7470	15351	3374	42,8	1774	23,7	5148	33,5
Orhei	6068	6268	12336	2350	38,7	1192	19,0	3542	28,7
Bolgrad	6233	6067	12300	2899	46,5	1425	23,5	4324	35,1
Chilia	5816	5802	11618	1757	30,2	675	11,6	2432	20,9
total	151232	142100	293332	64684	42,8	31659	22,3	96343	32,8

* În Basarabia mai erau atunci încă două orașe – Cahul cu 7.077 și Reni cu 6.941 de locuitori.

Sursa: Первая всеобщая перепись населения Российской империи... p. 115, 119, 123, 127, 131.

DIVERGENCES POLITIQUES ENTRE IANCU FLONDOR ET ION NISTOR CONCERNANT LE PROBLÈME DU RYTHME DE L'INTÉGRATION DE LA BUCOVINE DANS LE ROYAUME DE LA ROUMANIE

Vlad Gafița

Rezumat. Contribuția oamenilor politici bucovineni, Iancu Flondor și Ion Nistor la unirea Bucovinei cu România a fost una decisivă. Din nefericire însă, neînțelegerile dintre ei cu privire la ritmul integrării provinciei la România Mare au umbrit entuziasmul împlinirii dezideratului unității naționale. Dorind păstrarea specificității și realităților din Bucovina, Flondor a intrat în conflict cu guvernul central de la București și implicit cu Ion Nistor, aflat în relații excelente cu liberalii. Concepția centralistă a lui Nistor și a guvernului liberal de la București a fost respinsă de ministrul delegat al Bucovinei din Cernăuți, determinându-l să demisioneze din funcție. Până în 1924, implicarea lui Iancu Flondor în viața politică a României întregite a fost redusă și sporadică, rămânând însă vie contribuția sa imensă la păstrarea identității naționale a românilor bucovineni și la unirea Bucovinei cu Regatul României.

L'Union de la Basarabie, de la Bucovine, de la Transilvanie et du Banat avec le Royaume de la Roumanie dans l'année providentielle 1918 a été le résultat naturel de la lutte et de la volonté de tous le Roumains de créer leur propre destinée sous le signe de l'unité politique si désirée le long de plusieurs siècles.

Comme dans les autres provinces roumaines qui se trouvaient sous la domination étrangère, la Bucovine a eu sa „pléiade des hommes illustres”¹, qui ont travaillé dans l'avantage des Roumains sur plan national, culturel et pas dernièrement politique. On mentionne en ce sens avec grande dévotion le boyard Iancu Chevalier de Flondor et le historien Ion Nistor.

Bien que „les différences d'âge, origine sociale, activité culturelle et conception politique aient séparé les deux hommes d'État”², ils ont été liés, pourtant, par l'attachement total en esprit et action pour les Roumains de Bucovine.

L'activité politique du boyard Iancu Flondor a eu comme repères l'honnêteté, l'amour du peuple et une moralité exemplaire. Iancu Flondor devenait en 1898, pour la première fois, député dans la Diète de la Bucovine, soutenant devant les autorités les droits nationaux des Roumains. Il a soutenu son premier discours dans la diète dans la langue roumaine et pas en allemands, comme demandaient les usages, affirmant qu'il „travaillera toujours que notre langue domine non seulement dans la Chambre (des députés), mais qu'elle soit utilisée, aussi, dans les actes officiels”.³

„Le Boyard de Storojineț” a été, sans doute, le plus intègre et conséquent leader du mouvement national des Roumains de Bucovine dans la dernière décennie du XIXe siècle et le début du XXe siècle. Il a refusé tout compromis dans le problème national, démissionnant de sa fonction de chef du Parti National Roumain de Bucovine chaque fois que les autres membres du comité dirigeant ont mis en premier plan leur propre intérêt en défaveur de celui national. Iancu Flondor a démissionné trois fois, et a déterminé de cette manière ses amis, ainsi que ses ennemis à reconnaître leurs erreurs et l'appeler là, où il devait être, d'ailleurs, c'est-à-dire devant les Roumains de Bucovine.

Bien que ses adversaires politiques l'aient condamné injustement de manque d'intérêt vis-à-vis les paysans, à cause de son origine nobiliaire, Flondor a prouvé par ses actions exactement le contraire. En 1897, avec George Popovici, il donnait une nouvelle configuration au PNR de Bucovine; en même temps, ils donnaient à ce parti un caractère démocratique tout en attirant la classe paysanne dans la vie politique. Iancu Chevalier de Flondor considérait avec toute la sincérité qui le caractérisait si naturellement que les paysans ont la meilleure capacité de lutte de toutes les catégories sociales de Bucovine, ayant le mérite d'avoir gardé le caractère roumain de cette province⁴.

Le 25 novembre 1918, dans la séance du Conseil National Roumain, Flondor élogiait les paysans de la manière suivante: „Tout le monde sait que dans nos pays, le paysan représente la base de l'État et ce proverbe-là si sage *la sandale paysanne – la base du pays* n'est pas manqué de contenu, mais la sainte vérité parce que la terre, c'est-à-dire le paysan avec son labeur nourrit tous les autres. Mais nos paysans de Bucovine ont accompli encore une chose importante. Ils ont gardé nos coutumes, notre loi et la langue de nos ancêtres. Seulement aux paysans, et pas du tout aux boyards ou aux nobles, nous voulons remercier si ce pays, après une longue domination étrangère de plus de 140 ans peut revenir de nouveau à sa mère”⁵.

Les actions politiques de Iancu Flondor vis-à-vis la plus nombreuse force de production de la Bucovine, ont été toujours favorables, malgré aux affirmations méchantes de Ion Nistor, conformément auquel Flondor bien qu'il „fût un jeune homme animé de sentiments nationaux, actif et impulsif”, aurait été „trop lié de la clique de boyards dont il faisait partie et trop peu approché des masses compactes des paysans, de la base du pays, comme on disait”⁶.

L'attachement de Iancu Flondor pour les paysans est démontré par ses actions politiques et n'a jamais resté au niveau des affirmations. En 1899, l'ainsi-dit „groupe des vieillards”, c'est-à-dire les boyards conservateurs, a conclu un pacte politique avec le gouverneur Frederic Bouguignon de Bamberg, par lequel il essayaient s'assurer l'appui la bienveillance de celui-ci pendant les élections. Ce pacte de vieillards avec l'autorité provinciale a éloigné les jeunes du parti et a laissé se manifester de cette manière la scission de la formation politique roumaine. „Le groupe des vieillards” a édité un nouvel journal du parti, „Timpul” – (le premier numéro de cette gazette a paru le 1er juillet 1900), dans lesquelles conservateurs présentaient leur programme, qui comprenait quatre problèmes de base: politique, église, culture et économie, ainsi que la question nationale.

„Les vieillards” affirmaient en ce programme que „(...) toute politique nationale revendicative ou expansive est loin de nous”⁷. Cette attitude des conservateurs vis-à-vis le gouverneur de la Bucovine, qui n'avait pas respecté les droits des Roumains (et cela c'était passé plusieurs fois), équivalait avec une déposition des armes devant l'ennemi. Les boyards conservateurs de la Bucovine ont évolué dans leurs actions politiques d'un passivisme dangereux jusqu'à une collaboration honteuse avec Bouguignon. Donc, la lutte politique à l'appui de l'intérêt national roumain du Duché de la Bucovine, sera portée par les jeunes intellectuels, conduits avec responsabilité par Iancu Flondor et George Popovici. Abandonnés par une partie du PNR, c'est-à-dire par les boyards conservateurs, les jeunes ont continué la lutte, s'appuyant seulement sur les paysans⁸.

Dans la période octobre 1918 – avril 1919, les destinées de Iancu Flondor et de Ion Nistor convergent au bénéfice de l'intérêt national, plus exactement à l'Union de la Bucovine avec la Roumanie. Après l'Union de la Bucovine avec le Pays (le 28 novembre 1918), ils entraient par décret royal, le 31 décembre 1918, dans le gouvernement de la

Roumanie, comme représentants de la Bucovine. Pour l'administration de la province, on a constitué de Secrétariats de Service⁹. Ces organismes transitoires d'administration et de direction de la Bucovine seront dissouts en avril 1920¹⁰.

Iancu Flondor et Ion Nistor se sont assumés la responsabilité de l'intégration de la Bucovine dans les structures de la Roumanie Entière; ils ont été animés par les meilleures intentions et ils ont agi avec une conséquence digne à envier. Pourtant, les différences de mentalité et de conception politique entre ces deux personnalités, ont déterminé des dissensions et des divergences.

Les problèmes avec lesquels les deux hommes politiques de la Bucovine n'ont pas pu se mettre d'accord ont été: la question des rapports entre les Roumains et les autres nationalités de la Bucovine après l'Union; „la descentralisation et la création de autonomies locales”¹¹; la protection du système économique déjà existant en Bucovine et son intégration dans les structures de la Roumanie unifiée; l'attitude d'une importante partie de hommes politiques Roumains de Bucovine, conduits par Iancu Flondor vis-à-vis la corruption des certains politiciens de l'Ancien Royaume.

Iancu Flondor a eu en ce qui concerne les rapports des Roumains avec les autres nationalités de Bucovine une attitude responsable et tolérante. Dans un rapport envoyé au roi Ferdinand, de 2 avril 1919, Iancu Flondor argumentait sa position de manière suivante: „dans cette situation je me suis dit que – après avoir servi fidèlement la cause commune de notre peuple – je dois éviter tout ce que la population roumaine sentirait comme une injustice...Il m'a paru prudent d'imposer mes réserves pour que cette population n'ait pas des mots d'incrimination devant le monde civilisé. Donc, j'ai évité des changements rapides et radicaux dans la conviction que par des mesures pressées et inconsidérées toutes leurs conséquences se compromettraient, peut-être d'une manière irréparable, ainsi que la cause bonne du peuple, comme il est arrivé en Bassarabie, honte même aujourd'hui de mécontentements profonds aux dépens de l'idéal national”¹². L'expérience politique et la connaissance en profondeur des réalités de la province, ont fait Iancu Flondor à ne pas adopter une attitude radicale dans la question des nationalités. Le passé si tourmenté des relations entre les Roumains de Bucovine et les autres nationalités a constitué pour „le boyard de Storojineț” une leçon bien apprise sur le terrain des luttes portées dans la deuxième moitié du XIXe siècle et le début du XXe siècle, pour la défense des droits naturels des Roumains de Bucovine. Flondor a voulu éviter les éventuelles réclamations et accusations de la part des autres nationalités que l'État roumain unifié n'a pas respecté leurs droits; cela aurait mis en danger la reconnaissance internationale de la Roumanie entière. Il est certain que cette modalité d'aborder le problème en cause n'a pas été une de conjoncture, mais jailli d'un profond sentiment démocratique, que Iancu Flondor avait manifesté plusieurs fois le long de toute sa carrière politique. De même, il a été conscient des périls de l'instauration d'un état d'anarchie et de la pénétration en Bucovine des certains idées ou éléments étrangers de la cause nationale, comme en Bassarabie; on fait référence aux agitations bolchevik, qui ont duré quelques années après l'Union. L'efficacité de la politique de Flondor vis-à-vis les nationalités résulte du même rapport adressé au roi, dans lequel il écrivait: „(...) il est réjouissant que, tout en utilisant des moyens gentils avec les autres peuples, j'ai réussi qu'un grand nombre des communes avec écoles d'autre langue, demande spontanément leur transformation en écoles roumaines. J'ai accompli leurs vœux avec grande joie”¹³. Bien sûr, qu'une telle doléance a été regardé comme un signe de bon augure par un homme de bon croyance comme Iancu Flondor. La transformation des écoles d'autre langue en écoles roumaines, surtout à la demande des communautés composées d'autres nationalités, peut sembler paradoxale.

Les explications pour l'apparition d'un phénomène si intéressant sont multiples. Devenant d'un jour à l'autre des écoles officiellement roumaines, ces institutions bénéficiaient d'un appui financier substantiel de la part des autorités roumaines. De même, il voulait attirer de sa part la bienveillance de l'État roumain.

En ce qui concerne le problème de la descentralisation de l'administration, I. Flondor se manifestait franchement contre les idées de Ion Nistor, qui considérait nécessaire la centralisation rapide et radicale des structures administratives de la Bucovine, conformément aux exigences du nouvel État unifié. Iancu Flondor l'accusait de hâte et de manque de l'expérience politique¹⁴. Nistor condamnait le „boïard de Storojineț” qu'il tergiversait et relantissait le procès d'intégration de la province au Royaume de la Roumanie.

Iancu Flondor et Ion Nistor ont soutenu leurs conceptions politiques dans la période 1918-1919 à l'intermédiaire des gazettes „Bucovina” et „Glasul Bucovinei”. Dans *Le Programme des Roumains de Bucovine*, publié dans le journal „Bucovina”, Flondor mettait un accent particulier sur la réalisation d'une réforme sérieuse „concernant la descentralisation administrative”¹⁵. En désaccord avec Flondor, I. Nistor considérait que: „La politique provinciale a disparu le jour de l'Union même”¹⁶.

La conception de Iancu Flondor, qui supposait la descentralisation et la création des autonomies locales, n'a jamais été mise en pratique dans la Roumanie entière¹⁷. De plus, la tactique de la centralisation massive dans l'administration, soutenue par Ion Nistor a eu gain de cause.

On essaya d'analyser la conception de Flondor sur la réforme administrative en Bucovine, ayant comme point d'appui *Le Programme des Roumains de Bucovine*, publié dans la gazette „Bucovina”. Flondor préconisait et recommandait „la participation étendue du peuple, représenté par les corps administratifs, élus sur la base des mêmes principes que les corps législatifs”¹⁸. Un accord semblable, biensûr démocratique, facilitait l'accès à la direction de l'administration premièrement aux Roumains de Bucovine. L'organisation de la Bucovine comme unité administrative séparée, dans la vision de Flondor, devait comprendre les parties limitrophes de l'Ancien Royaume et de la Bassarabie (des parties des départements Hotin, Dorohoi, Botoșani et Suceava)¹⁹. Bien qu'il fût l'adepte convaincu de descentralisation administrative, Iancu Flondor était conscient que l'intégration de la Bucovine dans les structures du nouvel État roumain était inévitable. Mais il considérait que le processus de l'intégration dépendait des intérêts économiques et politiques spéciaux de la Bucovine. C'est pourquoi, il soutenait la nécessité de la réflexion rapide des chemins de communication entre la Bucovine et l'Ancien Royaume. Un premier pas en ce sens aurait été la construction de voies de chemin forcé Ocna – Hotin, Noua Sulița – Dorohoi, Sinăuți – Bucecea, Gura Humorului – Fălticeni, Podul Coșnei – Ilva Mare, Dorna – Piatra Neamț. Iancu Flondor considérait nécessaire la mise en valeur de la vallée du Prout comme artère de navigation jusqu'à Cernăuți. Pour consolider la région administrative de la Bucovine il proposait la création d'une direction de voies ferrées avec le siège à Cernăuți. Pour moderniser l'infrastructure communicationnelle de la Bucovine, il demandait l'amélioration des réseaux téléphonique et télégraphique dans toutes les communes de la Bucovine.

Iancu Flondor a essayé de convaincre le roi Ferdinand de l'importance économique de la ville de Cernăuți, comme centre avec un important rôle de transbordation. On avait créé à Iași une direction des voies ferrées, pour la Moldavie, la Bucovine et la Bassarabie qui une fois élargie sur un territoire si vaste ne pourrait pas être efficace. C'est pourquoi une direction des voies ferrées à Cernăuți aurait prouvé

pleinement son utilité.²⁰ La réponse du gouvernement roumain a été contraire aux doléances de Iancu Flondor, imposant en Bucovine une centralisation qui a mené à la suppression de la Régionale de Cernăuți.

La descentralisation et la création d'une autonomie locale, désirée par Flondor, n'ont pas été acceptées par l'État roumain, qui de 1919 installera un important appareil de fonctionnaires, plusieurs fois inefficace.

En ce qui concerne la vie politique de l'Ancien Royaume, Iancu Flondor a eu, en général, une attitude de refus et de désapprobation. Il était habitué avec le rigorisme allemand du parlement autrichien et de l'ex Diète de la Bucovine, considérant que la moralité et l'honnêteté vont de pair avec la politique. Une telle mentalité, mise en pratique dans la lutte pour les droits des Roumains de Bucovine et pour l'Union, s'est avérée extrêmement bénéfique et utile. Monsieur Iancu Flondor n'a jamais pu accepter la vénalité, la corruption et le compromis pratiqués fréquemment par une partie des hommes politiques du royaume. Une attitude semblable a eu Iuliu Maniu, le leader du Parti National Roumain de la Transylvanie, avec la mention que celui-ci acceptera finalement la fusion avec une formation politique du Royaume (Le Parti Paysan conduit par Ion Mihalache).

Dans une lettre adressée à Iuliu Maniu, de 28 mai 1924, „le boïard de Storojineț” montrait son désaccord vis-à-vis des négociations de fusion entre les deux partis. Il considérait le parti de Ion Mihalache une apparition passagère de notre vie politique et avertissait Maniu, que dans le cas de la fusion, il retirerait son appui politique et moral. Grâce à sa pensée politique Iancu Flondor ne pouvait pas comprendre la doctrine de Ion Mihalache; il le considérait comme une doctrine au moins désuète, manquée de chances de réussite dans l'arène de la vie politique roumaine. L'homme politique de Bucovine s'est trompé cette fois-ci, l'évolution même de ce parti dans la période comprise entre les deux guerres prouvant justement cette chose. Flondor est mort avant d'apercevoir que ses conseils adressés à Maniu n'ont pas été écoutés et que la fusion entre P.N.R. Transylvanie et le Parti Paysan a été inévitable.

Il est sûr que l'attitude intransigente de Flondor vis-à-vis le politicianisme du royaume n'a pas été regardée d'un bon œil par ceux directement visés, ainsi que d'une partie des hommes politiques de la Bucovine, y compris Ion Nistor. Nicolae Iorga appréciait Flondor pour ses essais de protéger la Bucovine du „poison de notre ancien incorrigible politicianisme oriental”²¹. Bien qu'il ait fait partie du gouvernement libéral de Ion I. C. Brătianu (12 décembre 1918 – 27 septembre 1919) comme ministre secrétaire d'État sans portefeuille, chargé avec la direction transitoire de la Bucovine, avec Ion Nistor, monsieur le docteur Iancu Flondor est arrivé à une opposition irréconciliable avec les libéraux. Il ne les considérait pas comme les dépositaires du nationalisme roumain, affirmant même dans une lettre adressée à Iuliu Maniu (le 7 mars 1923) que le parlement libéral „n'a pas la compétence de légiférer la Constitution”²². L'année de l'adoption de la Constitution (1923), Flondor se trouvait auprès de l'opposition conduite par Iuliu Maniu.

Son partenaire à la direction de la Bucovine, Ion Nistor a été dès l'année 1914, le président permanent du *Comité des réfugiés de Bucovine*, qui est devenu après l'Union le noyau du Parti Démocrate de l'Union; l'organe de presse de cette formation politique a été le quotidien „Glasul Bucovinei”. En 1923, son parti fusionnait avec le Parti Libéral; Nistor collaborera avec les libéraux pendant leur grand gouvernement (1922-1926). Son attachement pour les hommes politiques libéraux et bien sûr pour la doctrine libérale, est naturel dans les conditions dans lesquelles, pendant la première guerre mondiale, le Royaume de la Roumanie a représenté son abri et son appui.

Ses sympathies et ses amitiés avec les hommes politiques du royaume, apparues et consolidées pendant le refuge ont déterminé Nistor à devenir le plus acharné homme politique qui soutenait le Bucarest dans la politique de centralisation de la Bucovine intégrée dans l'État roumain.

L'historien Ion Nistor a cru sincèrement que la doctrine libérale et son application pratique sont les plus viables mesures qui pouvaient redresser la Roumanie de la crise d'après la guerre. Sa confiance dans les libéraux l'a fait adopter leur doctrine et participer à l'oeuvre de réformation et modernisation du pays, comme ministre et député. Tout comme Iancu Flondor, il a mis son énergie et son pouvoir au service de la Bucovine, de l'Union et de la Roumanie entière. En ce qui concerne son adhésion à la doctrine libérale, Nistor déclarait: J'ai adhéré par conviction au programme de ce parti, parce que, après une longue collaboration avec les libéraux, j'ai pu me convaincre de la sincérité de leur nationalisme, de la sérieux de leurs oeuvres administratives et de l'intérêt qu'ils ont montré pour la Bucovine. La conception d'harmonie sociale de leur idéologie correspondait parfaitement à mes sentiments. J'ai resté fidèle à mes convictions nationalistes, prêchées à notre génération par Nicolae Iorga et au Parti National Libéral, la doctrine et l'idéologie duquel se basaient sur l'idée nationale²³.

En ce qui concerne la politique envers les nationalités non-roumaines de Bucovine après l'Union, Ion Nistor s'est prononcé pour la déférence de leur droits. Mais il n'a pas pu oublier les injustices souffertes par les Roumains de Bucovine de la part des autres nationalités pendant la domination habsbourgeoise²⁴. Il a pu pardonner, mais pas oublier le passé des Roumains auprès des autres peuples, venus ou apportés en Bucovine, attitude qui se reflète entièrement dans son oeuvre historique et politique.

La langue roumaine a été introduite en école, en administration, en public. Faute d'élèves, les lycées allemands et ukrainiens ont été supprimés. On a imposé dans l'administration des fonctionnaires roumains, après avoir renoncé aux services de ceux autrichiens, qui ne connaissaient pas la langue du pays. On avait créé cinq colonies roumaines dans la région entre le Prout et le Dniestr, pour consolider l'élément autochtone²⁵.

Grâce à ces mesures, Ion Nistor a été souvent accusé par ses adversaires politiques, y compris Iancu Flondor, qu'il a mené une politique de desnationalisation et „roumanisation” forcée, nocive au processus d'intégration de la Bucovine au Royaume de la Roumanie.

Dans une lettre adressée à Iancu Flondor, Nicolae Iorga critiquait sévèrement Nistor pour sa collaboration avec les hommes politiques du royaume: „Nous connaissons les agitations et les hommes dont se sert celui-ci qui essaie d'obtenir – lui, un si mauvaise figure de décadence morale – une auréole d'idéalisme des Roumains qui s'ajoutent maintenant à nous dans l'État roumain”²⁶.

Tous les désagréments politiques et moraux de Iancu Flondor et Ion Nistor ont été compensés par leur dévouement exemplaire vis-à-vis la cause roumaine en général et celle de Bucovine en spécial. Pourtant, les substrats réels des dissensions entre les deux hommes politiques de Bucovine des premières années après l'Union restent ambigus et devront être clarifiés à l'avenir.

NOTES

1. Florin Pintescu, *Concepții politice la Iancu Flondor și Ion Nistor*, en „Codrul Cosminului”, le numéro 1 (11), Suceava, 1995, p. 253;
2. *Ibidem.*, p.252
3. Teofil Sauciuc Săveanu, *Ideea națională a Partidului Român din Bucovina de sub președenția lui Iancu Flondor*, en „Buletinul Fundației Culturale Iancu Flondor”, I, 1/1992, p.49;
4. C. Loghin, *Iancu Flondor (1865 – 1924)*, en „Revista Bucovinei”, II, le numéro 11/1943, Cernăuți, p.18;
5. Ion Nistor, *Unirea Bucovinei, 28 nov. 1918, Studiu și Documente*, București, 1929, p.160-161;
6. Idem, *Istoria Bucovinei*, București, Humanitas, 1991, p.266;
7. „Timpul”, I/1, 1 iulie 1900, Cernăuți;
8. C. Loghin, *op.cit.*, p.18;
9. I.Scurtu, Gh. Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX*, București, La Maison d’Édition Paideia, 1999, p.120;
10. *Ibidem.*, p.126;
11. Florin Pintescu, *op.cit.*, p.253;
12. A.N.I.C., le fond Iancu Flonor, le dossier numéro 27, feuille 12;
13. *Ibidem.*, feuille 15;
14. *Ibidem.*, feuille 12;
15. „Bucovina”, I, 1/18 mart 1918, Cernăuți, p.1;
16. Ion Nistor, *op.cit.*, p.71;
17. Florin Pintescu, *op.cit.*;
18. „Bucovina”, Cernăuți, 1919, p.1
19. *Ibidem.*
20. *Fond cit*, dossier numéro 27, feuille 11;
21. *Ibidem*, feuille 35;
22. *Ibidem*, Dossier numéro 32, feuille 41;
23. Ion Nistor, *op.cit.*, p.XX;
24. Florin Pintescu, *op.cit.*, p.256;
25. Ion Nistor, *op.cit.*, p.XIX;
26. *Fond cit*, dossier numéro 32, feuille 35;

THE COMMUNIST PARTY IN BUKOVINA. THE PERIOD OF ITS LEGAL FUNCTION (1921-1924)

Radu-Florian Bruja, Vasile Ciobanu

REZUMAT: *Partidul Comunist din România în anii 1921-1924, deși era organizație legală, nu a acționat ca un partid național, ci ca o grupare coordonată de formațiunile românești aflate la Moscova sau Harkov. Acest fapt se poate constata din deciziile Ministerului de Interne care cerea autorităților locale din Bucovina să supravegheze activitatea comuniștilor din regiune. Împiedicarea acțiunilor propagandistice i-a obligat pe membrii P.C.d.R să găsească metode ilegale pentru a-și promova ideile politice. Cu toate că unele inițiative ale comuniștilor de pe teritoriul Bucovinei s-au bucurat de un relativ succes P.C.d.R. a rămas tot mai izolat în viața politică a României.*

După al IV-lea Congres al Cominternului și după a IV-a Conferință a Federației Comuniste Balcanice din anii 1922-1923, comuniștii din Bucovina s-au regrupat, organizându-se în noi structuri. Astfel, s-au fost înființate diverse „comitete în fabrici” și „grupuri de stradă” care urmăreau să îndeplinească hotărârile luate de forurile superioare aflate în străinătate. Aceste structuri au reușit pe parcursul anului 1924 să obțină o serie de succese în Bucovina. Scoaterea în ilegalitate a P.C.d.R., îi va obliga pe comuniști să-și reconsidere metodele de activitate.

At the same time as the foundation of the Romanian Socialist-Communist Party, in May, 1921 (which in fact represented the withdrawal of this party from an existent current in the Socialist Party, and not the continuation of the old one), takes place not only a relative destabilization of the Romanian Socialist and Social-Democratic organizations – including that of the working class – but also the removal of the national feature from the propagandistic stock of the party.

The fact that the Communist movement in Romania, after 1921, was of a foreign origin, has been confirmed on one side by the participation of the party at the Third Congress of the Communist International (Moscow, June, 22 - July 12, 1921), by the illegal emigrant groups in the Sovietic Russia, which were organized in the so-called Romanian groups from Moscow an Harkov, and on the other side, once the Communist Party was in Romania a creation of the Komintern, namely the Bolshevik Government of Moscow – which was supplying money to this party (was providing propagandistic materials and was training ruling class in special schools its aims could be nothing but contrary to this national interests of the people and of Romanian state.

Even on these terms, the Romanian Socialist-Communist Party has legally carried on its activity between May, 1921 and April, 1924, confronting itself however with a series of internal organizational problems and with the repressive measure of the officials. The communist movement of Bukovina had a serious opponent, the social democrats, who contested its right to allegedly appear as representatives of working-class¹. Under these auspices, the Provisional Executive Committee of the Romanian Socialist Party – being represented by Gh. Tănase, M. Pauker, N. Sinulescu and C. Ivănuș – made a petition to perfect of the capital on account of being forbidden its public meetings. But the perfect, in in his arguing, request the acknowledgement of the rules that allow the existence of a political party – the other parties not being restricted in order for the Romanian Communist Party to hold its meetings².

In Bukovina the communists suffered the same treatment on the authorities, as well as those from Bucharest and from the other provinces. The administrative authorities of Bukovina were accused by the Minister for Internal Affairs of being careless in granting the citizenship to Jews considered to be in collusion with the Russian bolsheviks.³ Knowing the communists action of instigating the factory workers to strike, the Ministry of Labour and of Socialist Protection has founded an administrative department in Bukovina which forms a *Region*, having its headquarters in the Administrative Palace of Bukovina in Cernăuți and which has powers – of detention – in case of strikes or work conflicts⁴. The Ministry of Home Affairs also met the local authorities of Bukovina halfway as well, in order to stop the communist propaganda by sending the Prefecture of Rădăuți county (July, 13, 1921), a „Disposition of the Censoring office”, by means of which it gave the following instructions:

1. The Censoring office is organized after the following norms: **a.** in localities (places) where newspapers never or seldom come out the censoring is made honorifically by you (the prefect) or your substitute, according to the principles in the Old Kingdom; **b.** in places where there are daily or periodical newspaper (up to publications), the service is made by a head of the censoring, namely you or another person; **c.** in places where more than 5 newspaper come out and where foreign newspaper are censored, the service is made by a large number of employees, namely: - a head of the censoring, helped by two people, a head and four office workers respectively; - in counties or towns where newspaper come out, the censoring will be made honorifically by a person authorized by you.

2. The job will be paid as follows: - the head of the censoring – 900 lei a months and the other jobs – 600 lei a month⁵.

Together with the dispatching of the Disposition of the Censoring by the Ministry of Home Affairs, the Prefecture of Rădăuți county requested competent local bodies the banning of the following foreign communist publications: *Der Judische Arbeiter* (Lemberg), *Internationale Komunist* (Teplitz Schonau), *Bukovina* (Winnipeg-Canada), *Die Eroberung des Brotes* (Berlin), *Korwats* (Reichberg), *Canadiski Ucrainez* (Winnipeg), *Narodna Volia* (Sorantom- U.S.A.), *Freiheit* (Teplitz Schonau), *Erkenntnis U. Befreiung* (Vienna), *Der neue internationale Weltsozialismus* (Berlin am Vienna), *Swit-Communist* (New York), *Nowe Zhyha* (Oliphant-U.S.A.), *Narodne Slovo* (Pittsburg-U.S.A.), *Qualidien Russe Novitatile* (Paris), *Magyar irrasenta* (Budapest), *Amerika Magyar Nepszava* (New York, Pittsburg, Chicago), *New York Volkszeitung* (New York), *Mitteilungen des Jüdischen* (Vienna), *Buletin Communiste* (Paris), *Ruscki Golos* (New York), *Jovo* (Vienna), *Der Jüdische Socialist* (Czech Republic), *The Chicago Tribune* (European ed. Paris), *Novyi Mir* (Berlin), *Wicher Stimmen* (Vienna), *Komunist* (Winnipeg) and the brochures *La Revue Communiste* (Paris) and *Le Phare* (Switzerland)⁶. A series of American societies controlled by Jewish socialists spread those newspapers in Bukovina, and supported a number of communist organizations in publishing journals such as *Freiheit* or *Neue Zeit*, with a strong socialist character⁷.

The Communists have expressed several times their protest toward the repression on the part of the authorities, concomitantly with the propagandistic activity, as it happened in Baia, where on the first May, at the workers festival, a picture postcard illustrating five workers with their feet chained was sold - a symbol of repression they were wearing red shirts and waistband, under which there were written the words „Move on, proletarians, you are the saviours at the world!”⁸.

The prevention of the propagandistic activity has urged the communist to resort to various guised ways of expression, lazing not only their infiltration in different state institutions, but some times, even on the shallowness the authorities were display the way it emerges from an article in *Adevărul* newspaper, on October 16, 1921: „The gendorme from Dorna Candreni has distribute to the inhabitants the „Vestea Mileniului” loose leaf and „Vestea Aurie”, containing the translucent curtain of the communism. The authorities do not attack importance to this movemet, considering it as being of free beliefs”⁹.

The Communist ways of infiltration in Bukovina was result of „the lack of cooperation between the Ministry and the local administration on terms of administrative unification of the country and the problems linked to this”⁷. On the basis of this misunderstanding, „a communist club, under the guise of a sports club led by Berall the chemist” has been founded, among whom we can notice some members with foreign names: Schwammental Oasis, Goldschaleger, Korn Nathan and Follender¹⁰.

The fact that the link of the communists from Bukovina and the foreign countries has been a productive one, consists both from the Bolshevik Propagandistic Bureau from Berlin (which has stated send „prints” on the communist wives addressed, containing instructions from the organization of women’s board for communist propaganda¹¹) and from informing the prefect of Baia county by the Ministry of Home Affairs, that lately, some German banknotes (made of silk and leather) bearing different inscriptions of propaganda, began to squeeze in¹². The organizing woman’s in Bukovina – as it is written in a document dated from December 31, 1922 – has been promptly carried out, on terms of which the decision of founding a Central committee of Propaganda among women – for the purpose of drawing this part of the population in the working class movement – has been taken only a month ago, at the Second Congress of the Romanian Communist Party (October 3-4, 1922).

In the report sent buy Dietrich (probably Gheorghii Dimitrov), on January 21, 1922 to the Presidium of the Komintern’s Executive from Moscow, where there is a commentary on things discussed at Vienna at the Balkanic Communist Federations Conference, on January 17, 1922 it has been estimated that: „while Bessarabia, which has a strong aversion to Bucharest, has always been feeling bound to the Ukraine Communist Party, and the South of Dobrudja as being bound to Sofia in Bukovina’s case the movement from the Old Kingdom was too much at the extreme left. Transylvania hasn’t been Unitarian: the German provinces were entirely rightist; the Romanian ones were party rightist, partly central; and the Hungarian ones partly central, partly communist”¹³.

According to the same report, it ssems that two trade-union central offices were formed: one at Bucharest and another – in which merged a part of a trade-unions from Transylvania, Banat and later Bukovina at Timișoara. The radicalization process of the communist movement in Bukovina continued. If at the level of other provinces even localities likes Galați, were the communist Bolshevik propaganda took she from of the „artistic groups”¹⁴, or even in the capital-city of country, where the communist were dealing with real financial problems, that the *Socialismul* newspaper from Bucharest called on the voluntary contribution of the public, making appear regularly call for help in its last publications, directed to readers, and it created a red-coloured stamp, of are and five lei, for help being sold all over the country and for benefit of the paper”¹⁵; in Bukovina, the communists didn’t wait for a favorable moment engage in propaganda, but they actually invented it. A right moment of communist propaganda in Bukovina was the so-called „trial from Dealul Spirii” (January 23, - April 4, 1922) user by the opposition to strike the government, whence the promulgation and publication of the royal decree of

amnesty, on June 4th, 1922 – having as a result the release of 217 prisoners out of 271 – when (...) after freeing some communist leaders involved in the communist lawsuit which was on trial at the Court Martial, the communist group was going to start all over again to undermine the state order having as a starting point „the rural population, where they were going to emulate each other in the land issue” though without neglecting afterwards their work also in the urban places of these provinces¹⁶.

At the Balkanic Federation’s Conference (January, 1922), where the Party was represented by comrade Parker, after debating the Party’s situation, the comrades Koralov, Marcovici, Pauker and Dietrich (Gheorghe Dimitrov) established the plan the Romanian communists were going to follow namely: the Party always has to take in consideration the possibility of a reactionary blow, as a result, they have a necessary steps at once, in order to ensure its existence and activity on terms of its illegality; the Party’s existent central office must summon as quickly as possible a conference in order to develop a program for the positive work of the Party, by setting up a working united front which can lead to the consolidation of the Party¹⁷.

In order to get the legal recognition from the authorities – after the arrests made by these, in May, 1921 – the Romanian communists laid down personal lists in the parliamentary elections (March, 1922), where the achieving of result, even if a moderate one (172.133 voters) represented an important fact. Later on, they gathered – the way they have been told to do at the Balkanic Communist Federation – at the Second Congress of the Romanian Socialist-Communist Party, which took place at Ploiești (October 3-4, 1922). Here, the party’s rules being adapted, it was specified: „1st article: the Romanian Communist Party is a section of the Communist International. It has no other aims than those of the International’s to which it belongs. 2nd article: the thesis and the decision of any kind of the Third Communist International are binding for all its members and for all the committees, commissions, groups s.o. of the Romanian Communist Party”¹⁸.

A further proof – if there was still necessary – of the subordination to the Komintern is also the stipulation which allowed the Executive Committee of the Communist International to annul any decisions of the congress or of the party’s conference. The Congress, which decided to give up the name of Socialist-Communist Party, adapting the official entitling of Romanian Communist Party, has delegated a Central Committee and has named Gheorghe Cristescu as a secretary of the Party.

Among the resolutions approved at the Congress, the one concerning the national problem can be noticed, in which it was estimated that: „the problem of the Romanian ethnic groups is a part of the problem of the ethnic groups from the Balkan Peninsula, which is inhabited by a mixture of nationalities and which will obtain its full national freedom only under the patronage of the Federative Socialist Republic of the Balkans Debates”¹⁹. In fact, as Gr. Niculescu stated – one of the founders of the Romanian Communist Party – „the party begins more and more to look like a religious sect. To this contributes, among other things, especially the development of clandestinity, long before it had become an illegal party. It has surrounded itself with sectarianism or at least it has all the appearances of a sect; while the workers who were woken to the political life had to make their way to the Peasant Party that they consider to be, after the Communist Party, as being the closest to their interests. Out of the 40.000 socialists that formed the Communist Party in 1921, it remains only around 5.000 members in 1923”²⁰.

The causes lie, above all, in placing the party by its leaders at the antipode of national interests, on account of which they were simply abandoned. After the Fourth

Congress of the Komintern, which took place in November-December, 1922 at Petrograd and Moscow, being at the same time the first and the last congress when among the delegates socialist-communists from the country were present, the Fourth Conference of the Balkan Communist Federation (November, 1923) take place.

The preamble of the culmination at this conference was the adoption of the resolution „About the Romanian national problem” in which not the social aspects from our country, but the Sovietic territorial obsessions were approached.

It is no accident that the Romanian Communists – „slaves of Moscow” – have always insisted on the idea of revolution, even if in the country there were not any premises for revolutionary crisis. They activated and helped rebellions, insurrections, strikes, revolts which testify the so-called „national yoke” put on ethnic minorities. The last conventional expression was very much used in order to rise the national minorities against the unitarian statute, to produce its break and desintegration.

But, in order to produce a revolutionary movement, especially on the territories attached to Romania, aiming also Bukovina – the communist movement – according to a document dated in 1922 – devised „a new plan of propaganda in all the state and private institutions, in schools and in the army”. This plan – applied also in Bukovina – foresaw the establishment in all the centres of three local executive committee: 1. The main committee; 2. the youth committee; 3. the military committee. Each committee has its own district part, receiving orders from the main committee from Sofia, under the direct ordering of the Komintern, from which it receives orders directly through the Soviet leading bodies whose central point of communist propaganda from Balkans was in Vienna²¹. According to the same document, in its plan of work, the Soviet Russia foresaw even the entrance of the „red troops”, being massed together in a large number on the Dniestr (Nistru) riverside, in the attached territories. A critical phenomenon was recorded in Bukovina in the increasing number of the acts of espionage involving both Soviet agents and Romanian communists. In a trial in Cernăuți, the following were processed and imprisoned in August 1923 for crimes against the security of the Romanian State: Salamon Chigel, Alex Labici, Isidor Rosenwald, Priva Greissel, Vladimir Bihari, Jacob Wilner, Arthur Preis²².

In Bukovina, as well as the other Romanian provinces, besides this organization on a large scale, a perpendicular descent in the Romanian society can be observed in all fields of activity. The final purpose of this thorough Communist organization, was a tearing of the Romanian country and the joining of the territories attached to Romania in 1918, to Soviet Russia, which they served. The way of the local communist organization, in mills, factories and workshops, emerges from a document dated in 1922: „the Romanian Communist Party, which strives to swallow up the bourgeoisie and to win the power, considers that the acceptance of the communist programme, by its members, is inadequate and therefore the communists insist on improving their destructive operation”.

The Communist want to determine all their members to participate regularly to its party's everyday affairs, right where the working class functions (institutions, factories, workshops, offices s.o.). As a basis in the arrangement of the revolution, it is pursued that in each of these centres (mills, factories) a group has to be formed, made of minimum three comrades, all adherents to the Party. If in a factory there are not three comrades, it will have to be found at least some sympathizers – in order to carry out the task – and their annexation to an adjoining group (from another factory, workshop s.o.).

The most important groups for the Party are those would perform revolutionary acts in institutions. Besides these groups, there are the so-called „street groups”, made up

by all the comrade who cannot join other groups, namely landlords, man-servants, owners, tradesmen s.o., but at the bottom of the organization lies the group from the institutions. In the genneral assembly, the group – both those from the institutions and of street – choose a bureau of 3-5 members which, in its turn, will deal with organization of the group's members, in accomplishing the revolution in workshop and institutions following some preliminary actions: spreading the communist press and other propagandistic means, recruiting the adherents for the workers, demonstrations collective informative concerning the inhabitants view about the political life s.o. If in the case of the counties committee is chosen, and for the big towns – a district committee, for the small towns – a town committee will be selected. In the villages the communists will form a local groups – at the head of which will stand a bureau, made by 3-5 members elected by the general assembly of the group – which in its turn, will divide into districts”²³. In reference to the decisions made at the Fourth Conference of the Balkan Communist Federation (November, 1932), about the direction the Romanian communists must follow, these were carried into practice in Bukovina, before and after they taken.

The Balkanic Conference requested – among other things – that the Romanian Communist Party should: **a.** mass together the scattered elements in diferent localities; **b.** intensify and create links between the central committees and the local organizations; **c.** have conference in every district; **d.** organize the members of the party grounded on the nuclei, the groups of the factories, workshops and offices; **e.** organize as often as possible „weeks of propaganda” („red weeks”); **f.** organize political campaigns; **g.** write papers and national brochures, both for the industrial workers, and for peasants; **h.** increase the member of activities and its systematization in trade-unions; **i.** form communist organizations in villages, s.o.²⁴.

Regarding the communist propaganda, we learn from a document dated on October 1st, 1922, that the Minister of Home Affairs, C. Comşa, informed the prefects of Baia and Fălticeni counties that “the socialist-communist party has sent its representatives, (...) with a first view to appoint to the service of different owners or landlords as stokers or mechanics at the threshing, harvesting machines or at the ploughs with engines, and from behind this activity – an ostentatious one – the communists have to identify the inhabitants who are malcontented discontented persons tented with their owners, landlords or authorities, to whom, according to the communist propaganda, the aims of the socialist-communist Party will be explained”²⁵. Since the communist did not overlook – by the propaganda that has been engaged – started of any forms of ferments and movements the prefect of Rădăuți county requested that „the aforeside Ioan Solubewski an extremist propagandist, a strike instigator among there are factories”²⁶.

The establishment of „peasant sections in alliance with the communists has been discussed at the Commmuist Party's headquarters at a meeting held by the clandestine groups' leaders” (December 21, 1923) where founded „the organization of red week of propaganda has been decided with the participation of the workers from trade-unions and factories, on Christmass Eve”²⁷.

Consequently, we can observe not only a sustained propaganda engaged at the coountryside and the intention to intrigue into communist sections the rural population, but also the existence of some organizing forms of the industrial workers. The Romanian Communists' means of communication and of propaganda are various. We do not know to what existent they were put into practice – not having any confirmation concerning this but the existent documents make clear their variety and complexity. For instance, „the Government from Moscow ordered their Romanian agents to procure the ciphered

dictionaries that were used, to try to insert agents into the telegraph station's personnel and even to corrupt them"²⁸.

In spite of the efforts made by the authorities from Bukovina to annihilate „the bolshevik plague” by means of instructions and arrests among the communists, by confiscating newspapers (*Lupta* or *Socialismul* in Ruși-Mănăstioara, Vama, Frasin, Stulpicani, Pojorâta and Iacobi²⁹) and brochures (for example the one that was in circulation in Baia county on occasion of the first of May, printed Hungarian in Bucharest and which contained alluring texts and illustrations under the slogan „Proletarians from over the world, unite yourselves”³⁰ or of meetings and festivals (like the one May 1st, when in Zastavna, Vășcăți, Vijnița, Storojineț, Rădăuți and Cernăuți the celebration of the day was conditioned by „the interdiction to cause uprisings, street manifestations, inscriptions and even socialist placards and red flags even in the enssembly halls”³¹, it is observed, further on, that the trade-unionist socialist organizations succed to engage in propaganda, urging the workers to strike (as „in the timber factories from Rădăuți”³² and it is even acknowledged in a document that in Rădăuți „Isak Dankner – the head of the socialist trade-unions – acquires adherents among workers”³³.

The communist's activity from Bukovina complied with the communist party's tasks in urgently reaching the aimed objectives, namely the Sovietic territorial obsessions. The decisive moment of this antiromanian course in the Romanian Communist Party's history was notified as far back as the Fourth Conference of the Balkan Communist Federation which took place in Berlin when for the first time the dismemberment of Romania has openly been discussed.

The finishing stroke given by the Romanian Communist Party came from the Komintern itself which, at its Fifth Congress (June 17-18, 1924) it adopted the document entitled: „the National Problem in Central Europe and the Balkans in which, in chapter XI the following was revealed: the congress agrees with the slogans made by the Romanian Communist Party of separating Transylvania and Dobrudja from Romania into independent territories”³⁴. Since Gh. Cristescu – who, together with Gh. Tănase, were members of the social-democratic faction – did not agree on this slogan, declaring himself against the idea of separating Transylvania, Dobrudja, Bessarabia and Bukovina from the Romanian state (seeing that Bukovina and especially Bessarabia were aimed he was replaced from the general secretary function of the party with Elek Koblos, in September, 1924, at the Third Congress of the Romanian Communist Party which took place in Vienna.

The adoption by the Romanian Communist Party at the Communist International's request, of such a political line, was the main argument in determining the Romanian authorities (the Liberal government) to decide the dissolution of the party and banning by law its activity – by applying „Mârzescu law” – in April, 1924.

The Romanian Communist party, accepting the Komintern's slogan „self-determination till the final separation of the Romanian provinces from Romania state”, any normal existence among the other political systems, as a hope of survival, has been undermined and eliminated the Romanian Communist Party was destroying itself. If in the internal level the Communist Party's activity between 1921-1924 has been characterized by the continuous misunderstandings among the group, concerning the tactical plan and the connections that were going to be settled with the Third International, after 1924, the Romanian Communist Party's dependency of the

Communist International became clearer, therefore its interests in the party's activity became even more evident.

NOTE:

1. Cristian Sandache, *Național și naționalism în viața politică românească interbelică (1919-1940)*, Iași, 2001, p.25;
2. „Adevărul”, din 8 aprilie 1922, p.2;
3. The Sionist society Jung Juda, for instance, was monitored by the authorities for opening the negotiations of joining the Komintern, *Minoritățile naționale din România, 1919-1925. Documente*, ediție coordonată de Ioan Scurtu, Liviu Boar, București, 1995, p.192, 263-264;
4. Arhivele Naționale Suceava (A.N.S.), Fond *Prefectura județului Siret*, 4/1922, f.2; Idem, Fond *Prefectura județului Rădăuți*, 11/1921, f.15-16; Bukovina had a Regional Department in Cernăuți, within which the 3rd Brigade had as its objective the supervision of the political parties of the left and of their legal and illegal organizations. In the same area of activity, there also existed the 10th Regiment of the country police of Cernăuți with its companies of the districts of Cernăuți, Storojineț, Rădăuți, Câmpulung, Dorohoi, Hotin, Suceava, Siret and Bistrița, Lazăr Cârjan, *Istoria Poliției Române*, București, 2000, p.223-224;
5. A.N.S. *Ibidem*, f.1;
6. Idem, Fond *Prefectura județului Baia*, 11/1922-1923, f.79;
7. *Minoritățile...*, p. 311;
8. „Dreptatea”, din 16 octombrie 1921, f.4;
9. A.N.S. Fond *Prefectura județului Siret*, 4/1922, f.7;
10. Idem, Fond *Prefectura județului Rădăuți*, 8/1921, f.6;
11. *Ibidem*, 11/1923, f. 2;
12. Idem, Fond *Prefectura județului Baia*, 11/1922-1923, f.161;
13. *Copilăria comunismului românesc în arhivele Cominternului*, ediție coordonată de Alina Tudor Pavelescu, București, 2001, p.67-68;
14. A.N.S. Fond *Prefectura județului Baia*, 11/1922-1923, f.29;
15. *Ibidem*, f.124;
16. Idem, Fond *Prefectura județului Siret*, 4/1922, f.1;
17. *Copilăria...*, p.271;
18. Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, București, 1999, p.149;
19. *Ibidem*
20. Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, 1990, p.30;
21. A.N.S. Fond *Prefectura județului Câmpulung Moldovenesc*, 22/1922, f.19-21;
22. Iancu Moțu, *România și comunismul*, București, 2000, p.118;
23. A.N.S. Fond *Prefectura județului Câmpulung Moldovenesc*, 22/1922, f.22-24;
24. *Copilăria...*, p.125;
25. A.N.S. Fond *Prefectura județului Baia*, 11/1922-1923, f.11-12;
26. Idem, Fond *Prefectura județului Rădăuți*, 11/1923, f.12;
27. *Ibidem*, f.1;
28. *Ibidem*, f.5;
29. Idem, Fond *Prefectura județului Câmpulung Moldovenesc*, 17/1923, f.14;
30. Idem, Fond *Prefectura județului Baia*, 11/1922-1923, f.94;
31. Idem, Fond *Prefectura județului Rădăuți*, 5/1924, f.4;
32. *Ibidem*, f.19;
33. *Ibidem*, f.12;
34. M. C. Stănescu, *Moscova, Cominternul, Filiala Comunistă Balcanică și România*, București, 1994, p.9-12.

MIHAIL MANOILESCU ET L'ATTITUDE ENVERS L'ORTHODOXIE ET L'EGLISE

Adina Grigore

REZUMAT: *Articolul prezintă relația cu biserica și opiniile cu privire la ortodoxie ale lui Mihail Manoilescu, fondator de doctrine economice, om politic ce s-a implicat activ în viața politică a României interbelice, profesor de economie politică la Politehnica din București, publicist și autor de referință. Adept convins al creștinismului, Manoilescu se pronunță pentru o „ortodoxie activă”, o nouă biserică care să se implice în viața socială. Astfel, la baza oricărei societăți umane ar trebui să stea două elemente: religia și familia. Statul român modern, în viziunea lui Mihail Manoilescu nu ar trebui să separeu biserica de stat. De altfel, acest om politic s-a remarcat tocmai prin măsurile în favoarea bisericii și a clerului din timpul mandatului său de subsecretar de stat la finanțe.*

Fondateur de doctrines économiques, homme politique impliqué dans l'activité gouvernementale et parlementaire de l'époque de l'entre – deux guerres, professeur d'économie politique à la Polytechnique de Bucaresti (1931-1944), publiciste et auteur de référence, Mihail Manoilescu occupera diverses charges politiques pendant une époque tumultueuse et fervente, il a été nommé sous-directeur et directeur dans le Ministère de l'industrie et du commerce (1919-1920)¹, sous-secrétaire d'État aux Finances dans le gouvernement Alexandru Averescu, ministre des travaux publics et des communications, on bien ministre de l'industrie et du commerce et même gouverneur de la Banque Nationale², pendant la première étape du règne de Carol II. Comme ministre des Affaires étrangères (4 juillet-14 septembre 1940) „dans le gouvernement du désespoir royal”³, conduit par I. Gigurtu, il sera obligé à accepter à Vienne la cession du Nord-Ouest de la Transylvanie à l'Hongrie.

Désillusionné, vexé, offensé par le milieu politique vicieux, Mihail Manoilescu retournera chaque fois à l'étude et à la méditation dans la tentative de s'évader du temporaire, vers un monde idéal et parfait. Et quelle attitude, quel sentiment, quel vivre, peuvent-ils être plus intenses et plus grandioses que la fascination de la sensibilité religieuse? D'ailleurs, dès l'âge de presque 8 ans il a été le spectateur d'une scène qui le convaincra et qui marquera son destin et ses sentiments religieux. Son père, l'instituteur Constantin Manoilescu, quoique descendant d'une famille de prêtres venus de Bessarabie au début du XVIII-e siècle, athée déclaré, manifestait du mépris pour les saints, tournant surtout en ridicule la Sainte Marie Madeleine. Il mourra tragiquement l'été de 1899, noyé dans le Prout, bien qu'il fût un très bon nageur, même le jour où l'église fêtait la Sainte Madeleine, étant englouti par les flots sous les regards terrifiés de la famille. Le douloureux et l'étrange épisode orientera définitivement la famille Manoilescu vers la croyance⁴.

Justement à l'époque de gloire politique, lorsqu'il était membre actif du gouvernement, Mihail Manoilescu essaiera de sa position de spécialiste profane – ingénieur et économiste – d'expliquer comment l'orthodoxie peut obtenir la victoire dans la lutte contre le matérialisme, un courant du XIX-e siècle, qui accorde un intérêt particulier à la matière, au progrès matériel et scientifique. Dans la conférence tenue sous les auspices du Patriarcat roumain le 31 janvier 1931, Mihail Manoilescu précisait que la

lutte contre l'indifférence religieuse, contre l'athéisme même l'anti-théisme⁵ ne peut être menée que dans les limites et à l'aide du dogme et des méthodes orthodoxes. L'orthodoxie doit, à l'avis de Manoilescu, agir d'abord pour conquérir par la croyance les classes cultivées et secondement pour élever le niveau de la croyance des classes populaires⁶ sous une forme nouvelle: nouvelle église, active, orthodoxie active (religion orthodoxe active). L'expression „orthodoxie active” ne doit pas être comprise comme une manifestation de la croyance ancienne: partie rituelle, partie contemplative, partie administrative, ni même comme partie de l'enseignement religieux dans l'école. Une église active aura l'initiative ecclésiastique dans la vie sociale, la projection de l'église se verra dans la vie sociale⁷. Le prêtre devrait être impliqué dans la vie sociale intervenant comme un directeur de conscience (confesseur) et comme un arbitre dans la vie de la famille.

Adeptes convaincus du christianisme, Mihail Manoilescu donnera un caractère absolu au rôle du christianisme et à la religion orthodoxe, estimant que „nul remaniement noble ne peut intervenir dans la vie de l'humanité hors le christianisme et pour nous, les Roumains, hors notre christianisme orthodoxe”⁹. Ainsi, il avait fixé à la base de l'âme de toute société humaine deux éléments: la religion et la famille. Quant au rôle de la religion sur le plan social, il appréciera que les hommes puissent se fortifier par les activités de plus en plus difficiles imposées par une société en un changement à profusion seulement par le christianisme¹⁰. La religion, l'église, les prêtres jouissent de prestige autant sur le plan micro-social (dans les familles chrétiennes) que sur le plan macro-social dans une société devenue chaotique où le bien s'est mêlé au mal et où l'institution religieuse peut influencer positivement les classes sociales pour imposer les vraies valeurs.

L'église orthodoxe donne un sens élevé à la vie sociale, elle offre un point d'appui moral, spirituel aux classes dirigeantes désorientées, elle cherche à atténuer la souffrance et à apaiser les aspirations matérialistes des classes populaires¹¹.

La religion orthodoxe est la croyance qui ne tyrannise par la vie, les commandements et les impulsions en sont purement intérieures, et sa discipline n'est ni extérieure, ni rigide¹². Ainsi l'esprit orthodoxe représente-t-il l'esprit de soumission à la force, il recommande des méthodes douces, assujettissant les âmes, il repose sur la liberté, la tolérance, il fait élever la pauvreté comme pavois, il n'est pas seulement la religion des triomphateurs mais surtout la religion des opprimés¹³.

C. Rădulescu-Motru, un autre écrivain politique oublié, consignait dans un de ses ouvrages¹⁴ que beaucoup d'argumentations abstraites ne sont pas nécessaires pour adhérer au culte orthodoxe. Une seule te convainc. C'est celle à laquelle tu assistes et qui réussit à pénétrer l'âme. Lui-même a été convaincu lorsqu'il a été le témoin d'un épisode dramatique dans son village natal du département de Mehedinți. La scène terrifiante où son père appelait son fils mort jeune avec des gisements et des cris terribles s'est, brusquement terminée au moment où le prêtre y était arrivé, le seul à même de le consoler. Et non pas par des paroles inutiles, non pas par ses propres paroles, mais par la messe et la prière vers Dieu. Alors, dévot comme un enfant, le père infortuné s'agenouilla auprès du corps du défunt. Apaisé, il écoutait le service funéraire qui lie l'âme du défunt aux âmes de ceux qui mourront prochainement¹⁵, car „là où cesse la force de l'homme commence la force de Dieu”¹⁶.

Un épisode similaire vivra Mihail Manoilescu lorsque sa famille sera marquée de la mort de la petite fille de son frère, Grigore Manoilescu, décédée tragiquement dans un accident de voiture à trois ans et demi, à peine. Il reconnaîtra que ce fut la plus grande

douleur de sa vie et il méditera longuement sur la vie et sur la mort, car „j'avais commencé à croire. Je devais croire”¹⁷. A la mémoire de Lia, sa petite nièce, il écrira dans „La Revue de philosophie” un essai: *Ébauches sur l'immortalité de l'âme* dans lequel il s'évertuait à expliquer que „si la loi divine en ce qui concerne la matière et l'énergie est la préservation de ce que constitue l'essence, il ne serait pas très audacieux de croire que la même loi représente pour l'âme la préservation de ce qui lui est essentiel: l'individualité”¹⁸.

Après avoir fait certaines réflexions et pensées d'un domaine émouvant créées plutôt comme une confession de l'âme, Mihail Manoilescu s'est remarqué par l'action ouverte en faveur de l'église et du clergé. Si les autres hommes politiques ont oublié ou bien n'ont pas désiré prendre attitude pour l'amélioration de l'état matériel du clergé¹⁹, Manoilescu n'a pas oublié le corps ecclésiastique au moment où il avait occupé la charge de sous-secrétaire d'État aux finances, il a élaboré la loi générale de l'harmonisation des rémunérations budgétaires: „tandis que l'on a relevé les rémunérations de tous les fonctionnaires de l'État à une moyenne de 19%, par la loi actuelle, on les a relevé à 27% aux ecclésiastiques et en conséquence, les prêtres, passent naturellement avant tous les autres dignitaires de l'État”²⁰. Le geste est expliqué par Manoilescu au Sénat comme normal, même pour l'homme de culture laïque, bon connaisseur des traditions du peuple qui se considère obligé de vénérer le clergé.

Par ses conférences tenues au synode du Congrès de la Fraternité Orthodoxe roumaine dans les localités d'Ardeal et de Banat il tâchera à contribuer à la promotion d'une opinion favorable à l'église orthodoxe et au sentiment national des Roumains.

Sur la position du nationalisme militant, comme une confession de foi, il fera bâtir auprès de son frère Grigore une église orthodoxe dans sa colonie minière de Sorecani. Dans un paysage luxuriant, sur un haut flanc d'un coteau, ils ont découpé une plate-forme et ont établi une ancienne petite église en bois peinte vers 1729, apportée d'un village transylvain et reconstituée. La consécration de l'église a été officiee l'automne du 1935 par l'évêque d'Alba Iulia de l'Armée comme délégué du Très Révérend Père Nicolae Ivan, Evêque de Cluj, entouré d'une assemblée d'ecclésiastiques, accompagnée d'un immense nombre d'ouvriers et de villageois²¹.

Il est méritoire de remarquer que Mihail Manoilescu initiait certaines activités et conférences dans un style catégoriquement favorable à l'orthodoxie et à l'église d'État dans un espace avec des minorités ethniques et confessionnelles non pas par le désir d'attirer du capital politique, mais pour promouvoir les intérêts de l'État roumains et pour faire „une démonstration de supériorité du génie roumain” justement à l'époque où les Roumains se sont „unifiés”²² dans la Roumanie Grande.

Théoricien du corporatisme et souteneur ardent de la nécessité de l'instauration des régimes corporatistes du XX-e siècle²³, Mihail Manoilescu demeurera impressionné de découvrir que l'église représente le type absolument parfait de corporation. Elle devance l'État, elle est indépendante de l'État, elle a une organisation propre, une justice propre, un système propre d'éducation et d'enseignement, elle a une discipline propre et une hiérarchie propre, par conséquent l'église est selon Manoilescu le type classique de „l'État dans l'État”²⁴. Ainsi, l'alliance de l'église et de l'État s'impose-t-elle comme un élément fort dans les États sans minorités religieuses²⁵. L'exemple le plus véridique est offert par Mussolini qui, par le Traité de Lateran (février 1929), a attiré l'église dans la tentative de normaliser les rapports entre l'État italien et le Vatican²⁶.

L'État roumain moderne, ébauché par Manoilescu comme une incarnation de „l'idéalisme et de l'unité spirituelle”, ne devra pas séparer l'église de l'État. Elle devra

avoir des représentants directs dans le Parlement Corporatif. Ceux-ci pourront être légitimement désignés en vertu de leur haut rang ecclésiastique ou bien ils pourront être partiellement élus de leur corps ecclésiastique²⁷. Dans le Parlement Corporatif ceux-ci feront partie du Sénat Socioculturel qui comporte 300 sénateurs, auxquels s'ajoutent un nombre restreint de sénateurs de droit. L'église orthodoxe et les autres confessions recevront 50 places dans le Sénat Social-Culturel de même que la corporation de la justice, de l'enseignement, de la santé, le reste des places des sénateurs étant occupées par les représentants de la corporation de l'armée (20 sénateurs), de la corporation des sciences (25 sénateurs), de la corporation des arts (15 sénateurs) et le collège des fonctionnaires publics (40 sénateurs)²⁸. Il ne s'agit pas d'une autorité de l'église sur l'État, cela serait contraire à la tradition nationale et à l'esprit de l'Eglise Orthodoxe, car „l'église tout comme les souverains ne doit jamais être amenée dans la situation de pouvoir faire des erreurs”²⁹.

„L'église doit rester au dessus de l'État, avoir un minimum de liaisons avec l'Etat qui doit l'appuyer, mais qui ne doit se permettre aucun mot en ce qui concerne l'attitude des croyants et de l'église”³⁰.

Dans le christianisme, Mihail Manoilescu voit le point de départ et le point d'arrivée de la révolution nationale, et l'église n'est rien qu'une institution respectable, elle est la source même d'où partent les critères de morale individuelle et du gouvernement de l'Etat³¹. On ne peut pas parler d'un progrès moral visible sans la résurrection du sentiment religieux aux classes supérieures, et cette résurrection ne serait pas possible selon Manoilescu sans une équipe d'intellectuels fanatiques de l'orthodoxie dirigée par les prêtres théologiens³². Ceux-ci réjouissent de prestige social et culturel et jouent un rôle significatif dans la naissance de l'élite nationale par leurs ouvrages de philosophie de morale et de recherche historique³³. Les prêtres ont été et demeureront appréciés puisqu'ils peuvent pénétrer autant dans les cercles prétentieux, que dans ceux humbles comme invités d'honneur. Ils sont les représentants de l'église orthodoxe „qui n'est pas une religion pour les dialecticiens. Elle en suppose un ciel, une chaleur et une senteur”³⁴.

Dans un ouvrage de 1942, dans lequel analyse le rôle et le destin de la bourgeoisie roumaine, Mihail Manoilescu montre que le bourgeois roumain parle de „Dieu de nos pères”, pour lui „la religion est poésie, romantisme pittoresque; un portique de monastère, une nuit de Pâques avec des clergés qui se répandent vacillant sur les ruelles du village”³⁵. Pour Mihail Manoilescu le souvenir des maisonnettes blanches des monastères des religieuses de Moldova de l'époque de son enfance, la dévotion et l'humilité de la maison de Dieu ne peuvent pas être expliqués, car „celui qui a vu tout cela ne cherche plus à définir l'orthodoxie avec des paroles. L'orthodoxie ne se définit pas, elle se sent”³⁶.

Si dans certaines conférences et ouvrages théoriques Mihail Manoilescu a essayé de tracer les dimensions de l'orthodoxie: l'implication dans la vie sociale „dans les familles chrétiennes et dans les activités d'assistance des défavorisés, l'intérêt pour les arts et les sciences et dans la promotion du spécifique national, l'économiste passionné de chiffres et de calculs mathématiques finit par s'exclamer qu'au-delà des paroles, des définitions, des théories l'orthodoxie est la dévotion, est l'humilité et le vivre du sentiment religieux”³⁷.

NOTES:

1. Dan Dungaciu, *Mihail Manoilescu (1891-1950)*, dans „Arhivele Totalitarismului”, III, 2/1995, p. 195.
2. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 1145-1149; Ion Mamina, *Monarhia constituțională în România*, București, Editura Enciclopedică, 1991, p. 19.
3. Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii iulie-august 1940*, București, Editura Enciclopedică, 1991, p. 19.
4. Natalia Manoilescu-Dinu, *Schiță sentimentală de portret*, dans *Mihail Manoilescu – creator de teorie economică*, Iași, Editura Cugetarea, 1993, p. 16.
5. Mihail Manoilescu, *Lupta bisericii ortodoxe contra materialismului*, București, Imprimeria Centrală, 1933, p. 4.
6. *Ibidem*, p. 21.
7. *Ibidem*, p. 23.
8. *Ibidem*, p. 24.
9. Idem, *Creștinismul și reforma socială*, dans „Lumea Nouă”, I, nr. 1/apr. 1932, p.52.
10. *Ibidem*, p.53.
11. Idem, *Lupta bisericii ortodoxe contra materialismului*, p. 13.
12. Idem, *Spirit românesc și ortodoxie*, Caransebeș, Imprimeria Tipografiei Diecezane, 1936, p. 12.
13. Idem, *Lupta ..., p. 17*.
14. C. Rădulescu-Motru, *Cultură românească și politicianism (1904)*, dans „Scrieri politice”, Editura Nemira, 1998, p. 137.
15. *Ibidem*, p. 138.
16. Mihail Manoilescu, *Lupta ..., p. 9*.
17. Idem, *Memorii*, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 375.
18. Idem, *Incerări asupra nemuririi sufletului*, dans „Revista de filosofie”, nr. 4, 1938, p.6
19. Laissez le prêtre déchaussé et en pauvreté, car sa pauvreté nous garantit l'émancipation du peuple... sont les mots attribués à I. C. Brătianu (cf. C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 142).
20. Mihail Manoilescu, *Salarizare și armonizare*, București, 1927, p. 105.
21. Idem, *Memorii*, vol. II, p. 374; M.G. „Biserica Nouă”, dans *Patru ani de muncă românească (1933-1937)*, Cercul Cultural „Le Minère”, p. 49.
22. Mihail Manoilescu, *Spiritul românesc și dreptul său*, București, Tipografia ziarului „Univers”, 1936, p. 10.
23. Marin Nedelea, *Istoria României*, București, Editura Niculescu, 1994, p. 218.
24. Mihail Manoilescu, *Secolul corporatismului. Teoria corporatismului integral și pur*, București, Editura „Național”, p. 197.
25. *Ibidem*, p. 198.
26. John R. Barber, *Istoria Europei moderne*, București, Editura „Lider”, 1993, p. 386.
27. Mihail Manoilescu, *Secolul corporatismului...*, p. 199.
28. Idem, *România - stat național corporatist*, București, Tipografia ziarului „Univers”, 1934, p. 37.
29. Idem, *Lupta ..., p. 19*.
30. *Ibidem*, p. 20.
31. Idem, *Revoluția națională*, 1938, p.29; Idem, *Sens antiburghez al revoluției naționale*, dans „Lumea Nouă”, VI, nr. 10-11, p. 333.
32. Idem, *Preoții noștri teologi*, dans „Lumea Nouă”, VIII, nr. 11-12, p. 262.
33. *Ibidem*, p. 263.
34. Idem, *Spirit românesc și ortodoxie*, p. 31.

35. Idem, *Rostul și sens destinul burgheziei românești*, București, Editura „Cugetarea”, 1942, p. 319.
36. Idem, *Spirit românesc și ortodoxie*, p. 32.
37. Idem, *Românism și ortodoxie*, p. 32.

IZOLAREA POLITICĂ A ROMÂNIEI ȘI PROBLEMA BASARABIEI

Ionel Sîrbu

SUMMARY. *In the geopolitical context from the summer of 1940, Romania entered the 'transaction' between the two dictatorial regimes from Europe-Nazism and communism. As a consequence of the Privy Councils, the political circles of Romania took the decision of accepting the Soviet's demands. The decision factors from Bucharest were aware of the fact that the Romanian army could not resist the Red Army and decided to keep the idea of state, even with the serious territorial losses from the summer of 1940. From an historical point of view it is hard to assume that Romania obtained political benefits due to the decision the authorities made. On a short term, the decisions made in June, August and on the seventh of September caused a feeling of discontent among the Romanian people, who would have preferred fighting to defend the country's borders. The army's state of mind was seriously affected, the decision made by the authorities from Bucharest being regarded with suspicion.*

Deviously, these decisions –mainly the one from June 1940- led to the amplification of the anti-Semitic tendency, with serious consequences for the governmental activity from the autumn of 1940 and the winter of 1940-1941 and for the attitude of the Romanian army, who reached Basarabia in June 1941. The blamable action of a few groups of Jews was pinned on the entire Jewish minority from Basarabia, accused of betraying Romania and of treating with the Soviets.

The decision of the government from Bucharest –from June 1940- was the first step on the way of the repeated yieldings from the summer and winter of 1940. This attitude led the Romanian state to chaos at the beginning of September 1940. The peril of state disintegration was greater than we would like to believe, the interests of Germany in Romania being a highly important element in maintaining the borders established after the 30th of August 1940.

Starting with the 28 of June 1940, according to the norms of the International Public Law, Romania was at war with the Soviet Union, state which attacked and occupied Moldavia, known through the peace treaties as belonging to Romania. From this perspective what happened at the 22 of June 1941 is not an aggression of the Romania state, but a liberation war. When history and international law are extremely clear about this subject, the action of the Romanian army till Nistru fulfils all the standards of a liberation war. The same norms of the International Public Law grant the statue of national liberation war not only when a state is totally occupied, but also when a part of its territory is under foreign occupation.

Taking into consideration these historical and juridical arguments, Romania went into the Second World War as an aggressor state, as it was considered through the Paris Treaty, signed on the 10th of February 1947, when the first Romanian soldier crossed the Nistru, after the battle of the 33 days, for the liberation of Basarabia and Northern Bucovina.

The political game and the interests of the new powers led to war and to the sacrifice of the small states from Eastern Europe. From this scenery Romania did not make an exception. From this moment on the ascent to power of someone faithful to Germany was a matter of time and it did not depend only on the political factors from the inside. Romania was in the phase of object of international relations, the rules of the game being established outside the national borders. Not the orientation to the Reich, but the desire to avoid the political and economical subordination to the Soviet Union will form the basis of the Romanian policy from the autumn of 1940.

În deceniul patru al secolului trecut situația României, pe plan internațional, s-a degradat continuu, mai ales începând cu anul 1938. În decembrie 1938 Grigore Gafencu, ministru de externe al României, făcea următoarele aprecieri: „Münchenul pusese capăt mitului securității colective, alianțele regionale erau profund zguduite – una dintre ele,

Mica Înțelegere, era virtual lichidată –, Rusia încerca să se degajeze de politica sa de colaborare geneveză.

Franța, neliniștită, se întorcea spre imperiul său pentru a evita decepțiile sale din Europa, iar Anglia tocmai descoperea pericolul hitlerist (...). În ceea ce privește Germania, ea pregătea expansiunea în Est și tocmai plasase România pe lista neagră a inamicilor celui de-al Treilea Reich, a căror soartă trebuia rapid reglementată¹.

Politica de conciliere promovată de democrațiile occidentale, Anglia și Franța, era în plină desfășurare cu consecințe dintre cele mai grave pentru securitatea întregului continent. În opinia unui eminent istoric, unul dintre marii specialiști ai originilor războiului, Hitler „nu numai că nu dorea război, dar un război general era ultimul lucru la care aspira. El dorea fructele unei victorii totale, dar fără război total – iar mulțumită stupidității altora, aproape le-a obținut. Celelalte Puteri au crezut că trebuie să facă față unei alegeri între războiul total și capitulare. La început au ales capitularea, iar apoi au ales războiul total, spre distrugerea totală a lui Hitler”².

Același istoric justifică acțiunea „conciliatorilor” întrucât ei „s-au temut că înfrângerea Germaniei ar fi fost urmată de o dominație rusească asupra unei mari părți a Europei. Experiența ulterioară arată că ei aveau și aici dreptate. Numai cei care doreau ca Rusia sovietică să ia locul Germaniei sunt îndreptățiți să-i condamne pe „conciliatori...”³.

În anul 1938 Germania devenise indiscutabil un partener de dialog pentru țările care reprezentau sistemul de la Versailles. În Europa anului 1938 două sisteme politice totalitare, situate la extremele eșichierului politic, cu extrem de multe puncte comune, complica situația geopolitică de la nivelul continentului. De noua realitate trebuia să țină cont orice țară europeană dacă nu dorea să fie următoarea etapă a unui experiment politic atât de nociv. Germania, mai ales, și Uniunea Sovietică, la nivel potențial, deveniseră actori politici ce trebuiau luați în calcul în perspectiva războiului ce avea să vină.

Între politica internă promovată de Hitler, ca stăpân al Germaniei și cea externă, până în 1939, există diferențieri majore. „Politica externă (...) își propunea să facă din Germania puterea dominantă în Europa și, poate, mai târziu, în lume. Și alte puteri au urmărit țeluri similare, și o fac și acum. Și alte puteri au tratat țările mici ca sateliți ai lor. Și alte puteri au căutat să-și apere interesele vitale prin forța armelor. În afacerile internaționale nu era nimic rău în privința lui Hitler, cu excepția faptului că era german”⁴.

Din această perspectivă Conferința de la München poate fi privită ca o tentativă anglo-franceză de adaptare la realitățile politice ale continentului. Declarația lui Beneș, din 10 decembrie 1942, de la Radio Londra, aduce elemente noi asupra situației în care s-a aflat țara sa în dificilele momente din toamna anului 1938: „În sfârșit și Roosevelt personal – acest lucru se știe mai puțin – mi-a trimis o telegramă și mi-a spus că trebuie să cedez de nu doresc să fiu considerat agresor și distrugător al păcii. Și nu numai el, ci și președinții tuturor statelor sud-americeane mi-au trimis telegrame identice. Este clar că în spatele lor se găsea Roosevelt. Să lupt singur ar fi fost mai mult decât o sinucidere. Aceasta ar fi fost o nebunie. Am cedat, urmările le știți”⁵.

Chiar dacă până la München, în toamna anului 1938, „conciliatorii” puteau fi înțeleși, după această dată se poate spune, fără prea multă reținere, că politica Münchenului a fost dezastroasă în consecințele sale⁶. Pe de altă parte, pentru diplomația sovietică ceea ce s-a întâmplat în septembrie 1938 a constituit un serios semnal de alarmă asupra izolării totale în care se afla, iar ieșirea din această izolare reprezenta pentru Uniunea Sovietică un interes vital. Într-o convorbire avută cu Robert Coulondre, ambasadorul Franței la Moscova, W.P. Potemkin, locțiitorul comisarului poporului

pentru afacerile externe, declara: „Sărmane prietene, ce-ați făcut? Pentru noi nu văd nici o ieșire decât a patra împărțire a Poloniei”⁷.

Toamna anului 1938 a reprezentat, în opinia noastră, un moment extrem de interesant în relațiile internaționale de la nivelul continentului. Hitler și-a dat seama, după remilitarizarea Rhenaniei și ocuparea Austriei, că anglo-francezii sunt dispuși să cedeze, în speranța evitării războiului sau pentru a se pregăti mai bine pentru el. În consecință el și-a intensificat revendicările convins fiind că partenerii de la München vor accepta noile sale solicitări. N-a înțeles că, pentru prima dată, în primăvara anului 1939 avea să ocupe teritorii în care nu se găseau și etnici germani și că anglo-francezii vor pune capăt politicii de „appeasement” și vor trece la o adaptare la noile realități, acceptând confruntarea. Conform teoriei lui A.J.P. Taylor vor înlocui politica de capitulare cu politica războiului total. Tocmai în momentul în care toate, sau aproape toate, prevederile tratatului de la Versailles fuseseră înlăturate și se realizase – conform opiniei dominante în Germania – descătușarea Reichului, Hitler a forțat nota și a cerut mai mult decât putea obține prin negocieri. În primăvara anului 1939 Germania domina, politic, economic și militar continentul și era în situația de a-și impune un adevărat protectorat politic și economic asupra statelor Central și Est-Europene.

Hitler avea toate atuurile pentru a-și întări puterea, personală și a Germaniei, și tocmai în acest moment a realizat o „mutare” greșită, cu consecințe nefaste pentru Germania. Ca adept al sistemului totalitar el n-a înțeles valorile democrațiilor occidentale, fiind atent doar la neajunsurile unui astfel de sistem politic. În primăvara anului 1939, după ocuparea Pragăi și după „memoriul” Tilea, Hitler și-a pierdut orice formă de încredere la Londra și la Paris. Pentru a merge cu nebunia până la capăt, convins că occidentalii nu vor accepta confruntarea, avea nevoie de acordul lui Stalin pentru a declanșa războiul. Când și-a dat seama că a mers prea departe, a fost obligat – în 48 de ore – să se înțeleagă cu liderul sovietic. A trebuit să facă unele concesii de substanță pentru a obține neutralitatea sovieticilor. Ocuparea Pragăi și „satelizarea” Slovaciei l-a dus pe drumul spre Stalin și a permis Uniunii Sovietice să „arbitreze” declanșarea războiului.

A fost răspunsul – după aproape un an – Moscovei la „acordurile” de la München. Pentru unii istorici Münchenul a fost posibil pentru că s-a produs un concert european cu predominarea dictatorilor⁸, iar alții sunt de părere că cele patru puteri doreau o colaborare pentru a izola Rusia și pentru a o distruge⁹.

În august 1939 Stalin a acceptat propunerile lui Hitler și s-a semnat ceea ce istoriografia numește pactul Ribbentrop-Molotov. După München Germania reușise să obțină prin negocieri poziția din Europa la care era îndreptățită de resursele sale. Francezii au avut cel mai mult de pierdut: „Ei nu ridicaseră un deget pentru a reafirma sistemul de la Versailles după ocuparea Ruhr-urului în 1923 (...). Și-au menținut alianțele din Europa răsăriteană doar din credința că vor constitui o sursă de ajutor, dacă vor fi atacați vreodată de Germania. Și-au abandonat aliata, Cehoslovacia, în momentul în care aceasta urma să le sporească riscul, nu securitatea. Francezii au recunoscut că își pierduseră preponderența în Estul Europei și știau că nu va mai putea fi recucerită”¹⁰.

În ceea ce-i privește pe britanici ceea ce reprezentase conciliatorismul se transformase într-o adevărată capitulare. Această atitudine a anglo-francezilor i-a întărit convingerea lui Hitler că: „Opozanții noștri sunt niște biete creaturi (mici viermi). I-am văzut la München”¹¹. România se afla într-o situație extrem de dificilă prin pierderea unui aliat de nădejde, Cehoslovacia, înconjurată de țări care-i contestau frontierele, departe de o Franță care-și abandonase aliații mai mici, de o Anglie preocupată de problemele

insulare și ale Comenwelth-ului și nu de soarta statelor antirevizioniste din Răsăritul Europei. România a avut o atitudine pe deplin loială față de un stat aliat. La 18 octombrie 1938, ministrul de Externe al Poloniei, colonelul Ioseph Beck, în cadrul unei discuții avute cu Petrescu-Comnen și Carol al II-lea la Galați, a propus ca România să participe la împărțirea Cehoslovaciei, preluând localitățile de graniță în care existau un număr mare de români. Regele a respins această propunere, arătând că România n-a profitat și nu va profita niciodată de clipele de restriște prin care trece un prieten¹².

Conferința de la München nu trebuie văzută și interpretată raportat strict la anul 1938: ea are rădăcinile fixate cu mulți ani înainte, ultimele sale consecințe se derulează în primăvara anului 1939, întrucât poziția anglo-franceză în problema cehoslovacă va continua să fie aceeași și după München și până la ocuparea Pragăi.

Fără sprijinul democrațiilor occidentale și cu alianțele politice și militare zdruncinate, rezistența României era din ce în ce mai greu de menținut. Ocuparea Cehoslovaciei a însemnat apropierea amenințătoare a celui de-al III-lea Reich de granițele României. Pentru România, Münchenul și toate evenimentele derulate în primăvara anului 1939, au accentuat acțiunile revanșarde ale vecinilor din Est, Vest și Sud. Münchenul a determinat Uniunea Sovietică să se apropie de Germania și, în acest fel, să se accelereze posibilitatea declanșării ostilităților.

La 13 aprilie 1939, primul ministru britanic Neville Chamberlain și ministrul de externe, Lordul Halifax, au declarat în Camera Comunelor și, respectiv, Camera Lorzilor că „în cazul întreprinderii oricărei acțiuni care amenință în mod clar independența Greciei și a României și contra căreia guvernul grec sau guvernul român vor socoti vital să reziste cu forțele naționale, guvernul Majestății Sale se va considera, el însuși, obligat să ofere guvernelor român și grec, după cum va fi cazul, tot ajutorul ce îi stă în putere”¹³. Cabinetul francez făcea și el, în același timp, o declarație asemănătoare.

Garanția anglo-franceză era însă unilaterală, ea având în vedere numai eventualitatea unei agresiuni germane împotriva României și nu o altă agresiune. În alianța cu Franța și Anglia, România a văzut principalul suport în eventualitatea unei agresiuni germane. Totuși, între politica externă a României și aceea a democrațiilor occidentale au existat, mai mult sau mai puțin, puncte de vedere asemănătoare, determinate de situația ei specifică, de interesele cercurilor conducătoare de la București, de poziția diplomatică a statelor totalitare, Germania și Uniunea Sovietică îndeosebi.

Uniunea Sovietică a știut să valorifice noul context geopolitic din primăvara anului 1939 și, în august același an, ducea, paralel, două negocieri: una oficială, prin intermediul lui K. Vorosilov, cu franco-britanicii și alta secretă, prin intermediul lui V. Molotov, cu Germania. La 19 august 1939 Stalin a optat pentru acordul cu Germania și a fixat pentru 23 august vizita la Moscova a lui Joachim von Ribbentropp. Londra vedea situația în culori sumbre și afirma că încheierea unei colaborări germano-sovietice va fi „plină de cele mai grave consecințe pentru soarta Europei”¹⁴. Ambasadorul Tătărescu, de la Paris, prevedea „obstacole noi”¹⁵ în calea apărării teritoriale a României.

Evoluția relațiilor germano-sovietice, de la începutul lunii august 1939, proba intențiile celor două mari puteri. Ribbentropp îi cerea lui Schulenburg, ambasadorul Germaniei la Moscova, să-l viziteze pe Molotov și să-i comunice că „interesele U.R.S.S.-ului în Polonia și statele baltice vor fi respectate”; întâlnirea a avut loc la 4 august. Schulenburg, într-un raport din 7 august, remarcă contrastul nenatural al lui Molotov, în relațiile cu Franța și Anglia și, amabilitatea sa față de diplomații germani¹⁶.

Pactul Ribbentropp-Molotov conținea două părți esențiale. Mai întâi, un tratat de neagresiune care a fost făcut public pe 24 august, încheiat pe 10 ani și un protocol secret

prin care cele două părți semnatare își împărțeau sferele de influență în Europa de Est. Consilierul Gauss, redactorul german al pactului din 23 august, aprecia că „valoarea acordurilor depindea finalmente, de atacarea, de către noi, a Poloniei”¹⁷.

În Europa nimeni nu s-a înșelat asupra semnificației tratatului de la Moscova. Situația României s-a agravat, procesul izolării sale pe plan extern intrând în faza sa finală, decisivă. Primul ministru, Armand Călinescu, sesizând pericolele ce se profilau, consemna în Jurnalul său că „situația este foarte gravă”¹⁸. Hitler, la rândul său, îi împărtășea, la 25 august, lui Mussolini convingerea sa că acum „România nu se mai afla în postura de a lua parte la vreun conflict împotriva Axei”¹⁹.

Carol al II-lea, Armand Călinescu și Grigore Gafencu s-au întâlnit de mai multe ori pentru a analiza repercusiunile pactului sovieto-german asupra României. Concluziile celor trei în legătură cu viitorul României erau pesimiste. De la București și A.Thierry își anunța Ministerul Afacerilor Străine că apropierea dintre Berlin și Moscova „punea la dispoziția Germaniei un nou mijloc de presiune asupra României”²⁰. Gafencu a promis că țara sa nu va face nici un gest care să o separe de aliații săi, ea considerându-se „legată prin alianțe și angajamente pe care intenționează să le onoreze”²¹.

Protocolul secret care delimita sferele de influență între cele două mari puteri a zdruncinat poziția României lăsând-o, ca de atâtea ori în cursul istoriei sale, la dispoziția celor două puteri vecine. Prin articolul trei al Protocolului secret adițional, Berlinul recunoștea interesul Moscovei pentru Basarabia²². Germania și Uniunea Sovietică se pronunțau pentru revizuirea statu quo-ului de la Paris. Semnarea pactului a nemulțumit profund aliații Germaniei, Japonia și Italia. Ambasadorul Japoniei a protestat „în termeni vehemenți”²³, cercurile oficiale nipone calificând actul Germaniei drept o trădare. Italia a manifestat și ea „nemulțumiri adânci” față de încheierea pactului Ribbentrop-Molotov²⁴.

În septembrie 1939 România și-a proclamat neutralitatea, această opțiune diplomatică fiind determinată de următorii factori: 1 – conciliatorismul anglo-francez față de puterile revizioniste; 2 – deteriorarea situației politice generale prin încheierea pactului sovieto-german; 3 – lipsa de eficiență a sistemului de alianțe al României; 4 – politica revizionistă a statelor vecine; 5 – eventualitatea, deloc improbabilă, a unui atac combinat germano-bulgaro-ungar; 6 – modelul celorlalte state din Europa față de conflictul germano-polon care era, la 1 septembrie 1939, totuși local.

Analiza documentelor diplomatice ale vremii confirmă concluzia că la originea neutralității românești s-a aflat politica de conciliere față de tendințele imperialiste ale Germaniei, dusă de guvernele englez și francez. Nu întâmplător ideea neutralității României într-un eventual conflict apare la cercurile conducătoare românești în perioada Munchenului..

Odată cu izbucnirea celei de a doua conflagrații mondiale, mijloacele folosite în politica externă a României au suferit modificări semnificative. Cercurile conducătoare de la București au căutat să evite antrenarea statului în război și să păstreze independența și integritatea teritorială a României. Consiliul de Coroană, convocat la 6 septembrie 1939, a dezbătut problema orientării politicii externe a țării în noile împrejurări. Cu acest prilej, Grigore Gafencu a prezentat un raport în care, printre altele, spunea că: „Politica de până acum ne cere să urmăm, de acum înainte, regulile de neintervenție și de neutralitate, întrucât conflictul nu atinge interesele, independența și integritatea noastră, rămânând firește, să respectăm, în același fel, angajamentele și legăturile existente”²⁵.

Participanții la Consiliu au hotărât, în unanimitate „observarea strictă a regulilor neutralității stabilite prin convențiunile internaționale față de beligeranții din actualul conflict”²⁶. Deși unii oameni politici au insistat pentru o neutralitate absolută, cei mai

mulți au optat pentru o abținere de la ostilități cu gândul că, la momentul potrivit, România va fi oricum implicată în conflict în tabăra aliată și contra statelor fasciste.

Cât privește declarațiile din Consiliu conform cărora „ultimul ban să fie păstrat pentru oștire” și că armata trebuie „să fie o rezervă strategică”, pot fi considerate glume proaste din partea unor oameni care au răspuns, pe rând și în diferite etape, de dotarea și echiparea armatei române. În acest domeniu, regele Carol al II-lea nu era străin, au avut loc evaziuni fiscale de miliarde de lei care, mai devreme sau mai târziu, au dus la o extrem de slabă dotare a armatei. Declarațiile lor, cel mult, pot fi acceptate doar prin dorința de a se justifica în fața posterității, știut fiind faptul că astfel de întâlniri sunt consemnate și arhivate. De altfel, în acele vremuri dificile pentru România, afacerile pe spatele armatei nu au încetat nici un moment demonstrând, dacă mai era nevoie, moralitatea catastrofală și demagogia multor „stâlpi ai societății” din perioada interbelică.

Discuțiile purtate la București de Armand Călinescu cu R. Hoare au evidențiat dorința premierului ca, „într-un anumit moment”, România să intervină în conflagrație, alături de Aliați, știind să aleagă „între libertate și despotism”²⁷. Este încă o dovadă a **neutralității diferențiate** pe care a adoptat-o România după 6 septembrie 1939.

În timp ce diplomația securității colective fusese înlocuită cu un directorat în patru (Anglia, Franța, Germania, Italia), statele Estului european se găseau în fața unor dificultăți sporite care puneau în discuție existența lor. Profesorul Ion Ciupercă susține că „pe când în Vest revizuirea tratatelor privește mai ales problema echilibrului între marile puteri, în Europa Centrală și de Sud-Est, atinge interese vitale, naționale. De fapt, concilierea în Vest se făcuse cu prețul speranței... pentru o compensare a Germaniei spre Răsărit”²⁸.

Grigore Gafencu, ministrul de externe, constata într-o telegramă trimisă Ambasadei de la Moscova: „Noul șef al politicii externe sovietice modificase politica U.R.S.S. față de Balcani. Înțelegerea Balcanică nu-i mai convenea. El o considera ca fiind prea slabă pentru a se putea opune unei înaintări germane. Orice încurajare din partea Rusiei s-ar întoarce împotriva ei și ar împiedica-o să se ocupe, împreună cu Germania, de problemele balcanice. Moscova, începând cu luna august 1939, nu mai manifestă nici un interes pentru Înțelegerea Balcanică (...). U.R.S.S. își manifesta din nou, pe un ton din ce în ce mai amenințător, pretențiile sale asupra Basarabiei”²⁹.

La sfârșitul lunii august 1939, sistemul de tratate încheiate după primul război mondial încetase să mai aibă orice fel de eficiență. De la începutul deceniului patru Societatea Națiunilor începuse să devină o „instituție de constatare” fără o putere efectivă, iar principiul securității colective lăsase loc aranjamentelor de culise dintre marile puteri.

În septembrie 1939 România era – **de jure** – în situația puținelor țări față de care prevederile tratatelor de pace de după primul război mondial rămăseseră intacte, dar – **de facto** – intrase în „tranzacția” dintre marile puteri în urma pactului Ribbentrop-Molotov, din 23 august 1939. În același timp, la 17 septembrie 1939 U.R.S.S. a intrat în război atacând Polonia, iar pe 29-30 septembrie avusese loc o nouă întrevedere între miniștrii de externe ai Germaniei și Uniunii Sovietice. Izolarea României era totală și acest fapt va avea urmări catastrofale în vara anului 1940.

În dreptul internațional neutralitatea reprezintă situația statelor care nu participă la război și continuă să întrețină relații pașnice cu toate statele, inclusiv cele beligerante. Termenul neutralitate poate apărea uneori circumstanțiat de adjectivele „convențională”, „temporară”, „provizorie”, „armată” etc., adjective care exprimă mai degrabă un colorit istoric decât unul juridic. Neutralitatea adoptată de România nu trebuie confundată cu

neutralitatea permanentă (consimțită pe baza unui acord de către beligeranți, ca în cazul Elveției și Belgiei), ci ca o declarație unilaterală prin care se făcea cunoscut beligeranților hotărârea de a se abține, în mod deliberat, de a interveni în război, cu condiția respectării unor drepturi și datorii. Guvernul român era cu atât mai îngrijorat cu cât era în posesia unor informații deloc liniștitoare în privința Angliei. „Ministrul Angliei a spus unei personalități ungare de frunte că nu înțelege amărăciunea poporului ungar față de Anglia, deoarece guvernul britanic **nu a garantat integritatea teritorială a României ci numai independența ei** (subl. ns.). Personalitatea maghiară în chestiune a interpretat declarațiunea în sensul că guvernul englez s-a legat a ajuta România dacă este atacată dar n-ar fi luat nici un angajament pentru menținerea frontierelor actuale, în cazul unei conferințe”³⁰.

Din alte surse, Ministerul de Externe primea aceleași semnale neliniștitoare din partea Angliei: „Însărcinatul cu Afaceri britanic mi-a remis azi o copie după memoriul maghiar referitor la minorități, înaintat la Londra. Guvernul britanic ne cere stăruitor o destindere cu Ungaria (...).

Ni se aduce, de asemenea la cunoștință faptul uimitor că la o scrisoare a guvernului maghiar prin care se formulează anumite revendicări teritoriale îndreptate împotriva noastră, Guvernul britanic ar fi răspuns că ia act cu toată atenția de aceste cereri și că se gândește să închidă ochii față de importante revendicări teritoriale ale Ungariei, dar că este de părere că asemenea revendicări nu pot fi dezlegate pe cale pașnică și prietenească între statele vecine. În ce ne privește, am atras atenția guvernului britanic că românii nu înțeleg să discute problemele teritoriale decât cu armele”³¹.

Urmărind menținerea **statu quo**-ului teritorial balcanic, România a venit cu o propunere interesantă, proiectul Gafencu, conceput ca o supraîntărire a Înțelegerii Balcanice, care viza precizarea unei atitudini comune a României, Iugoslaviei, Greciei și Turciei, urmată de o posibilă cooperare a Ungariei, Bulgariei și Italiei, ultimei recunoscându-i-se poziția de lider al grupării³². Acest plan al constituirii „blocului neutrilor” va eșua ca urmare a dezinteresului și opoziției tuturor puterilor. Doar reuniunea extraordinară a reprezentanților Înțelegerii Balcanice, din 2-4 februarie 1940, a reușit să salveze ideea „blocului”, dar evoluția ulterioară a evenimentelor nu a confirmat aceste intenții. Uniunea Sovietică a primit de la început nefavorabil ideea creării unui bloc al neutrilor în Balcani și la Dunăre³³, Italia condiționând neutralitatea ei de neutralitatea blocului balcanic³⁴.

Acordul pe care majoritatea puterilor îl dăduseră blocului neutrilor avea în el germenii eșecului, deoarece fiecare dintre marile puteri încerca să folosească viitoarea alianță în folosul intereselor proprii. Spre sfârșitul lui noiembrie 1939 eșecul era cert, iar România, ca unul dintre inițiatorii săi, și-a atras și mai mult resentimentele Germaniei.

În timp ce participa activ la tratativele pentru crearea „blocului neutrilor”, România a avut o atitudine extrem de cordială față de Polonia. Ospitalitatea și protecția oferită Guvernului acestei țări, zecilor de mii de refugiați polonezi, ofițerilor armatei poloneze, precum și faptul că a permis tranzitarea teritoriului țării pentru tezaurul Poloniei, au încărcat de onoare Guvernul României. Toate acestea au stârnit multă nervozitate la Berlin.

Prin sprijinul acordat Poloniei, România dobândește noi adversari în câteva capitale europene. În problema refugiaților polonezi, politica României a fost numai în parte sprijinită de Londra, care a salutat faptul că România a fost folosită drept adăpost de refugiați ce se decisese să părăsească Polonia, însă a condamnat internarea unor personalități oficiale de frunte ale Varșoviei. Facem precizarea că internarea diplomaților

polonezi a fost extrem de blândă și, în același timp, ea făcea parte din regulile neutralității.

În opinia lui David B. Funderburk, „Carol al II-lea, Gafencu și Tilea, au reprezentat personalități de tip acrobatic, care au căutat să mențină echilibrul între marile puteri în speranța de a păstra cât mai mult timp posibil independența și neutralitatea țării lor. Ca urmare a pactului germano-sovietic, România s-a trezit însă prinsă între cei doi puternici vecini ai săi. Strategia britanică, concepută având în vedere doar amenințarea germană, trebuia revizuită după semnarea pactului germano-sovietic. Planurile Marii Britanii privind frontul de Est lăsau însă Uniunii Sovietice mână liberă în reglementarea unor chestiuni teritoriale”³⁵.

Între timp, războiul se desfășura cu rapiditate; nota guvernului sovietic din 17 septembrie 1939 aducea un element nou. Uniunea Sovietică intra în război ocupând partea de Răsărit a Poloniei. Unii reprezentanți diplomatici ai României au sesizat situația grea în care se afla Bucureștiul. „Pentru mine este clar, transmitea V.V. Tilea, că Sovietele urmăresc ocuparea cel puțin a Basarabiei, având asentimentul Germaniei și în ultimă rațiune, bolșevizarea întregii Europe. Politica U.R.S.S. a reluat prin Potemkin politica imperialistă grevată pe ideologia bolșevică”³⁶.

Semnalele alarmante ce soseau de la diplomații români erau transmise prin canalele M.A.E. către toate reprezentanțele diplomatice ale României. După pactul sovieto-german din 23 august 1939, România a observat cu foarte mare atenție eventualele mișcări ale U.R.S.S., încercând să depisteze dacă înțelegerea respectivă se făcuse și pe seama României. Informațiile transmise Bucureștiului trebuiau să dea de gândit și nici un om politic responsabil nu mai putea exclude **pericolul real** reprezentat de soviete; devenea **aproape cert** că înțelegerea sovieto-germană se făcuse și pe seama României.

În ceea ce privește securitatea frontierei Răsăritene, lucrurile începeau să se precipite și nu în sensul dorit de România. La 29 martie 1940 Molotov a ținut în Sovietul Suprem un discurs în care a afirmat că „există o chestiune litigioasă nerezolvată, aceea a Basarabiei”³⁷. Această afirmație confirma că nu numai gentleman's agreement-ul Litvinov-Titulescu, dar și obligațiile decurgând din pactul Briand-Kellogg, protocolul de la Moscova și din convențiile de definire a agresiunii nu constituiau, în opinia lui Molotov, ca având și sensul unui pact de neagresiune.

Întâlnindu-se cu Gafencu la 2 aprilie, R. Hoare a înțeles că, pentru România, Uniunea Sovietică „era în mod sigur, inamicul nr.1”³⁸. Sovietele au început să agite problema Basarabiei înainte ca frontul occidental să se fi rupt, sau ca România să fi trecut de partea Axei. De altfel, în viziunea lui Molotov, frontiera cu România trebuia să fie pe Prut și la Dunărea de Jos, așa cum o stabilise Congresul de la Berlin³⁹. Declarațiile și acțiunile Uniunii Sovietice și ale Germaniei erau făcute în acord perfect cu pactul din 1939. Chiar Hitler confirma, la 17 iulie 1940: „Nici Germania și nici Rusia n-au făcut până în această zi, nici un pas în afara zonelor lor de influență”⁴⁰.

Din primăvara anului 1939, odată cu schimbarea titularului la Ministerul de Externe sovietic, principiul securității colective a fost înlocuit cu partajul în doi. Revenind la discursul lui Molotov, acesta a marcat o nouă etapă în abordarea relațiilor cu România. Agresivitatea politicii externe sovietice devenea tot mai evidentă și, alături de politica Germaniei, încuraja tendințele centrifuge din interior și pretențiile teritoriale din exterior.

După discursul lui Molotov, s-a observat concentrarea a numeroase trupe sovietice la granița cu România, precum și intensificarea operațiunilor de fortificare și

îmbunătățire a comunicațiilor⁴¹. După invadarea Norvegiei și Danemarcei, Gafencu nu-și mai ascundea îngrijorarea față de situația internațională gravă a României. Fin observator al evoluției relațiilor internaționale și un analist de marcă, el mărturisea convingerea sa după care „conceptul de putere neutră a încetat să mai existe”⁴².

În ziua de 10 aprilie, Molotov reproșa lui Davidescu faptul că România căuta să provoace incidente la frontieră. Agresivitatea sovietică era sesizată și de atașatul militar român la Berlin, care opina că la granița țării se aflau atunci între 35 și 46 divizii sovietice⁴³. Gravitatea situației a determinat Ministerul de Externe să trimită o circulară oficiilor diplomatice din străinătate, la 22 mai 1940. Se menționa că „ținând seama de concentrările de trupe din Ungaria și de unele deplasări spre Sud ale armatelor sovietice, guvernul român a hotărât, drept măsură de pregătire și prevedere, să întărească efectivele unităților ce se află la hotare”⁴⁴.

La 28 mai 1940, primul ministru Gheorghe Tătărescu l-a convocat la Președinția Consiliului de Miniștri pe Fabricius și i-a adus la cunoștință că guvernul român dorea să lămurească „cadrul colaborării prietenești cu guvernul Reichului”⁴⁵. În dreptul internațional nonbeligeranța sau nebeligeranța, este situația unui stat ce nu ia parte directă la ostilități dar care susține, diplomatic, politic și chiar militar, una din părți. Facem precizarea că nu există norme unanim recunoscute ale nonbeligeranței.

Credința că Germania își va menține superioritatea militară și își va păstra dominația asupra țărilor din Centrul și Sud-Estul Europei, precum și pierderea oricărei speranțe într-o victorie rapidă a puterilor occidentale au determinat cercurile politice din capitala României să adopte această decizie. Se poate observa că fiecărei victorii germane i-a urmat o concesiune de ordin economic sau politic din partea României.

Interesele politice ale puterilor occidentale, înțelegerea cu care au tratat revendicările Germaniei, au dus la intrarea statelor din Centrul și Sud-Estul Europei în orbita politică a Germaniei. Abandonate treptat de vechii aliați, aflate între două regimuri dictatoriale extrem de agresive, aceste state au fost nevoite să accepte „protecția” Germaniei și a U.R.S.S. Renunțarea la garanțiile anglo-franceze, din 13 aprilie 1939, precum și căderea Franței au accentuat gravitatea situației în care se găsea țara noastră.

La 22 de ani de la reîntregirea națională teritoriul României a înregistrat o primă pierdere teritorială, prin ocuparea Basarabiei, Bucovinei de Nord și a ținutului Herța, în urma notelor ultimative sovietice din 26 și 28 iunie 1940.

La prima notă ultimativă, ținând cont de contextul internațional și slăbiciunile interne, guvernul român a decis, în urma dezbaterilor din Consiliul de Coroană, să discute „amical și de comun acord toate propunerile guvernului sovietic”. Sovieticii au revenit cu o nouă notă ultimativă, în noaptea de 27 spre 28 iunie, prin care solicitau acceptarea condițiilor până a doua zi la ora 14. Guvernul român a răspuns că „se vede nevoit să primească condițiile de evacuare”. În această situație Basarabia (44.000 kmp cu 3.200.000 locuitori) și Bucovina de Nord (6.000 kmp cu 500.000 locuitori) au fost încorporate prin forță de Uniunea Sovietică. Armata română a fost nevoită să se retragă sub presiunea Armatei Roșii, care a depășit în permanență liniile de demarcație stabilite, și a numeroase grupuri de minoritari, care au atacat trupele române și au aclamat trupele de ocupație.

Într-o corespondență cu Marele Stat Major, din 1 iulie 1940, maiorul Dionisie Bădărău, șeful Centrului A, raporta: „Din cele de mai sus tragem concluzia că autoritățile militare sovietice au procedat intenționat la dezorganizarea unităților noastre într-un scop bine determinat și anume a le face inaptele la rezistență pentru cazul când rușii ar intenționa să treacă peste linia fixată”⁴⁶.

La rândul său, generalul Mihai Racoviță, comandantul Diviziei 2 Cavalerie, într-o dare de seamă asupra evenimentelor dintre 27 iunie și 3 iulie 1940, constata că: „Pretutindeni ofițerii au fost terorizați, batjocoriți, înșelați în mod ordinar. Aceștia încrezători în ordinele primite și călcându-și pe inimi la ordinul de a ceda fără luptă și a se înțelege cu niște samavolnici și sălbatici, au făcut tot posibilul, dar tocmai această corectitudine a lor și înțelegerea superioară pe care au dovedit-o, a necesității de a evita conflictul, a permis umilirea lor”⁴⁷.

Generalul era nevoit să recunoască faptul că soldații basarabeni, marea lor majoritate, au avut un comportament care a decepționat: „Felul cum s-au comportat acești soldați produce o mare decepție comandamentului (...). Aceasta presupune că în anumite situații nu se poate conta pe totalitatea acestei populații, dar ne obișnuisem a socoti ostașii români basarabeni ca pe niște frați integrați cu adevărat intereselor românești și câștigați printr-o activitate de contrapropagandă ca elemente defavorabile comunismului. Realitatea a fost alta. Acești soldați au părăsit imediat rândurile la prima somație sovietică și în strigăte de „Ura” au părăsit totul fugind și lăsând pe ofițeri cu 6 soldați răgăteni”⁴⁸.

Disfuncționalitățile inerente într-o astfel de situație au fost agravate și de comportamentul oscilant al unor ofițeri din armata română. În Ordinul circular nr.11.326⁴⁹ pentru ofițerii din unitățile Armatei a 4-a, generalul de corp de armată Nicolae Ciupercă, identifica următoarele cauze esențiale ale acestei prăbușiri:

- lipsa ofițerilor din mijlocul trupei;
- lipsa de spirit militar a ofițerilor;
- lipsa de inițiativă și energie a ofițerilor;
- lipsa de legătură sufletească între ofițeri și trupă.

Într-un Comunicat remis tuturor comandamentelor de mari unități, generalul Florea Țenescu, șeful Marelui Stat Major, identifica aceleași grave neajunsuri în comportamentul multor ofițeri români⁵⁰. „În acest scop – refacerea moralului armatei – comandamentele vor începe de îndată cercetări și vor propune neîntârziat pentru pedepse exemplare pe toți aceia care s-au dovedit incapabili de a comanda în fața inamicului (...). Pentru a se preveni repetarea unor asemenea fapte, în marile încercări ce sunt de așteptat, comandamentele vor lua măsuri la timp, să fie dați în judecata curților marțiale, toți acei care sub diferite pretexte se sustrag de la îndeplinirea datoriei”⁵¹, conchidea șeful Marelui Stat Major.

În aceeași perioadă curentul antisemit a luat amploare și datorită acțiunii unor grupuri de evrei din Basarabia și Bucovina de Nord împotriva autorităților statului român. Într-un raport din 7 iulie 1940, a Secției a 2-a Informații, se constata că: „Au fost împușcați cu predilecție funcționarii judecătorești, cei polițienești, slujitorii altarului, precum și funcționarii financiari...Nu a fost cruțată nici armata și zilnic sosesc noi informații despre ofițeri, subofițeri și soldați care chiar fără a fi contrazis intențiile comuniștilor evrei de a manifesta au fost împușcați sau schingiuiți”⁵². În același raport, ofițerii de informații afirmă că: „Încercând totuși o ameliorare a situației coreligionarilor lor, fruntașii evrei intenționează să publice o declarație de desolidarizare a evreilor din Vechiul Regat de acțiunea criminală a consângenilor lor din provinciile ocupate”.

În contextul geopolitic din vara anului 1940 România, față de care – până la 26 iunie 1940 – prevederile tratatului de la Versailles erau, **de jure**, în vigoare, a intrat în „tranzacția” dintre cele două regimuri dictatoriale din Europa, nazist și comunist. În urma Consiliilor de Coroană cercurile politice din România au luat decizia – analizând situația internațională și cunoscând situația din interiorul României – de a accepta revendicările

sovietice. Factorii de decizie de la București au fost conștienți că armata română nu poate rezista prea mult în fața Armatei Roșii și au decis să păstreze ideea de stat, chiar și cu gravele amputări teritoriale din vara anului 1940 (a se vedea și reacția identică în fața revendicărilor Ungariei și Bulgariei). Din perspectiva istorică, conferită de cei 64 de ani scurși de la ultimatumurile sovietice, este greu de presupus că România a obținut beneficii politice, pe termen mediu sau lung, prin decizia adoptată. Pe termen scurt, hotărârile adoptate în iunie, ca și cele din august și 7 septembrie, au provocat o stare de nemulțumire în rândul românilor, care în majoritate ar fi preferat să lupte pentru apărarea frontierelor țării. Moralul armatei române, cu toate eforturile Marelui Stat Major, era serios afectat, decizia autorităților de la București fiind privită cu suspiciune.

Indirect, aceste decizii – cu precădere cea din iunie 1940 – au dus la amplificarea curentului antisemit, cu consecințe dintre cele mai grave în activitatea guvernamentală din toamna anului 1940 și iarna anilor 1940-1941, precum și în atitudinea armatei române care a pătruns în Basarabia în iunie 1941. Acțiunea unor grupuri de evrei, condamnată în totalitatea sa, a fost pusă pe seama întregii minorități evreiești din Basarabia, acuzată de trădarea României și pactizare cu comuniștii sovietici.

Decizia guvernului de la București, din iunie 1940, a fost un prim pas pe calea cedărilor repetate din vara și toamna anului 1940. Această atitudine a dus statul român în pragul haosului și disoluției la începutul lunii septembrie 1940. Pericolul dezintegrării statale a fost mai mare decât ne place nouă să credem, interesele Germaniei în România constituind un element extrem de important în menținerea granițelor stabilite după 30 august 1940.

Începând cu 28 iunie 1940, conform tuturor normelor dreptului internațional public, România s-a aflat de **facto** în război cu Uniunea Sovietică, stat care a atacat și a ocupat partea răsăriteană a Moldovei, recunoscută prin tratatele de pace ca aparținând României. Din această perspectivă, ceea ce s-a întâmplat la 22 iunie 1941 nu este o agresiune a statului român ci un război de eliberare. Când istoria și dreptul internațional sunt extrem de explicite și de clare în acest subiect, acțiunea armatei române până la Nistru îndeplinește toate exigențele unui război de eliberare națională. Aceleași norme ale dreptului internațional public acordă statutul de război de eliberare națională nu doar în situația când un stat este ocupat în integralitatea sa ci și în cazul când o parte a sa se află sub ocupație străină.

Ținând cont de aceste argumente, juridice și istorice, România a intrat în al doilea război mondial ca stat agresor, cum a fost considerat prin Tratatul de la Paris, semnat la 10 februarie 1947, în momentul în care primul soldat român a trecut Nistrul, după bătălia celor 33 de zile pentru eliberarea Basarabiei și Nordului Bucovinei (22 iunie-26 iulie 1941).

Jocul politic și interesele marilor puteri au condus la război și la sacrificarea statelor mici din Estul Europei. De la acest scenariu, din nefericire, n-a făcut excepție nici România. Din acest moment ascensiunea la putere a unei persoane fidele Germaniei era o chestiune de timp și nu mai depindea numai de factorii politici din interior. România se afla, ca de atâtea multe ori, în stadiul de obiect al relațiilor internaționale, regulile jocului stabilindu-se în afara granițelor naționale. Nu orientarea spre Reich, ci dorința de a evita subordonarea politică și economică a țării de către Uniunea Sovietică va sta la baza politicii României din toamna anului 1940.

NOTE:

- ¹ Grigore Gafencu, *Preliminaires de la guerre a l'Est*, Fribourg, 1944, p.270
- ² A.J.P. Taylor, *Originile celui de-al doilea război mondial*, Iași, 1999, p.11
- ³ *Ibidem*, p.17
- ⁴ *Ibidem*, p.18
- ⁵ Milan Vanku, *Mica Înțelegere și politica externă a Iugoslaviei 1920-1938*, București, 1979, p.253
- ⁶ A. Scherer, Les „Mains Libres“ a l'Est, in „*Revue d'histoire de la deuxieme guerre mondiale*“, No. 32, octombrie 1958, p.12
- ⁷ Jacques Bainville, *Les consequences politiquess de la paix*, Paris, 1940, p.164
- ⁸ J. B. Duroselle, *La France et l'Europe, du XIX-e et du XX-e siecle*, vol. II, Paris, Dalloz, p.970
- ⁹ H. Beik, L. Lefore, *Modern Europe. A history sience 1500*, New York, Henry Holt and. Comp., 1959, p.858
- ¹⁰ A.J.P. Taylor, *op.cit.*, p.150
- ¹¹ *Ibidem*, p.171
- ¹² Ioan Scurtu, *Viața politică din România 1918-1944*, București, 1982, p.223
- ¹³ Arh. M.A.E., fond 71/U.R.S.S., 1940, dosar 137, f.133
- ¹⁴ Arh. M.A.E., fond 71, U.R.S.S., dosar nr.86, 1939, f.520
- ¹⁵ *Ibidem*
- ¹⁶ J.B. Duroselle, *op.cit.*, p.250
- ¹⁷ A. Rossi, *Le Pacte germano-sovietique. L'Histoire et la Mythe*, Paris, „Preuves“, 1954, p.50
- ¹⁸ Armand Călinescu, *Însemnări politice (1916-1939)*, București, 1990, p.425
- ¹⁹ *Nazi-Soviet Relations, 1939-1941*, M.S. Stari Department, 1948, f.62
- ²⁰ P.R.O., F.O., 371, 23840, f.484-485 (telegramă necodificată nr.820, de la București, 25 august, semnată Thierry)
- ²¹ D.D.F., 2 Serie, t XVIII, p.513
- ²² R.W. Weber, *Die Enstehen geschichte das Hitler-Stalin Paktes 1939*, Frankfurt am Main-Bern-Cirencestr/K, Peter Lang, 1980, p.183
- ²³ D.D.F., 2 Serie, vol. XVII, p.452
- ²⁴ Arh. M. Ap.N., fond 3832, dosar f.n., 1939, Poziția 2548, f.106
- ²⁵ Grigore Gafencu, *Politica externă a României. 1939*, p.44-45
- ²⁶ Arh. M.A.E., fond 71, România, 1939, dosar nr.7, General, f.179
- ²⁷ Great Britain, P.R.O., F.O., 371, 23840, f.173
- ²⁸ I. Ciupercă, *Locarno Oriental. Semnificația unui eșec (1927-1937)*, I, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie“ A.D. Xenopol, Iași, XXIV, II/1987, p.208-209
- ²⁹ Grigore Gafencu, *Preliminaires de la guerre a l'Est*, Paris, L.U.F., Egloff, 1944, p.373
- ³⁰ Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol.88, tel.nr.48660, 2 august 1939, semnată Bossy, f.110 (Legăția din Budapesta către M.A.E.)
- ³¹ Idem, telegrama nr.50432 din 11 august 1939, semnată Gafencu, către Ambasada României din Istanbul
- ³² V.Fl. Dobrinescu, I. Pătroiu, *Ultimile luni de pace (martie-august 1939)*, Iași, 1992, p.15
- ³³ Arh. M.A.E., fond 71/1920-1944, U.R.S.S., vol.87, tel.nr.2039, 24 septembrie 1939, Ankara, semnată Stoica
- ³⁴ Idem, Nota asupra convorbirii avute în ziua de 24 octombrie 1939 de Gafencu cu A. Thierry

³⁵ David B. Funderburk, *Politica Marii Britanii față de România 1939-1940*, București, 1983, p.185

³⁶ Arh. M.A.E., fond 71/Germania, vol.77, tel.nr.60258, 26 septembrie 1939, Legațiunea din Londra, f.287

³⁷ Arh. M.A.E., fond 71/U.R.S.S., vol.89, tel.nr.859, 29 martie 1940, de la Sofia, semnată Filotti, f.388

³⁸ V.Fl. Dobrinescu, *Bătălia pentru Basarabia (1918-1940)*, Iași, 1991, p.141

³⁹ Grigore Gafencu, *Preliminaires...*, p.96

⁴⁰ *Ibidem*, p.74

⁴¹ Arh. M.A.E., fond 71/U.R.S.S., vol.89, tel.nr.433, 4 aprilie 1940

⁴² apud V.Fl. Dobrinescu, *Bătălia pentru...*, p.145

⁴³ Arh. M.Ap.N., fond 5417, Poziția 903, dosar 20, 1940, f.39

⁴⁴ Arh. M.A.E., fond 71/U.R.S.S., vol.90, f.255

⁴⁵ Idem, fond 71/Germania, vol.78, f.453

⁴⁶ Arhivele Militare Române (A.M.R.), fond M.St.M., Secția a 2-a Informații, dosar 941, f.358

⁴⁷ Idem, fond 555 – Divizia 2 Cavalerie, dosar 2, f.232

⁴⁸ *Ibidem*

⁴⁹ A.M.R., fond 4 – Armata a 4-a, dosar 203, f.577

⁵⁰ Idem, fond 4 – Armata a 4-a, dosar 71, f.688-691

⁵¹ *Ibidem*

⁵² A.M.R., fond M.St.M., Secția a 2-a Informații, dosar 941, f.558-566

ÎN TRE OGLINZILE PARALELE ALE ISTORIEI: ELEMENTE DE STRUCTURĂ A EXILULUI LITERAR ROMÂNESC DINTRE ANII 1945 ȘI 1989

Otilia Ignătescu

Résumé: *L'article fait une présentation de l'exile littéraire d'origine roumaine selon les motivations politiques et culturelles qui l'ont déterminé. La présentation de la structure de l'exile littéraire d'origine roumaine est accompagné d'une évaluation de la terminologie qui concerne ce phénomène.*

Exilul a însoțit ființa umană de-a lungul întregii sale existențe. De la Adam și Eva, primii oameni și primii supuși acestei pedepse, prin izgonirea lor din Eden, exilul a cunoscut numeroase avataruri, strâns legate de evoluția societății umane. În esență însă, de la Ovidiu și până în zilele noastre, exilul a rămas același: dezrădăcinare, înstrăinare, instabilitate, (in)toleranță, umilință, discriminare, nostalgie, (re)inițiere, obsesia nostosului. Impus, ca în Antichitate sau Evul Mediu, sau asumat, în majoritatea cazurilor, în urma unei alegeri conștiente, ca în zilele noastre, exilul are același impact destabilizator asupra ființei umane.

Privit în general ca o pedeapsă, exilul poate avea și valoarea unei inițieri. Pentru Mircea Eliade „fiecare exilat e un Ulise în drum spre Itaca. Orice existență reală reproduce Odiseea. Drumul spre Itaca, spre Centru, ...iar exilatul trebuie să fie capabil să pătrundă sensul ascuns al rătăcirilor sale și să le conceapă ca pe o lungă serie de încercări inițiatice (voite de zei) și ca pe tot atâtea obstacole în drumul care-l readuce acasă (spre Centru)”¹. Ioan Petru Culianu, într-o definiție autoportret a exilatului, surprinde dimensiuni esențiale ale exilului: îndrăzneala necesară ruperii legăturilor cu matricea, a evadării într-un alt tărâm, cu alte reguli, necunoscute, învățarea și acceptarea acestor reguli prin suferință. Pentru Culianu exilatul este „un erou de basme, acel orfan care se revelă fragil, dar în același timp infinit de puternic”².

Lunga istorie a exilului se reflectă și în bogata terminologie ce s-a format de-a lungul timpului pentru a desemna această experiență: *migrațiune, emigrație/imigrație, azil politic, refugiu, disidență, exil, diaspora, apartitism*³. Utilizarea acestor temeni este determinată de disciplina din perspectiva căreia se cercetează fenomenul. Astfel, în cercetarea literară întâietate au termenii *exil, disidență, diasporă, emigrație*, în domeniul politic și social e preferat termenul *emigrație*, în timp ce științele sociale folosesc termenii *exil, emigrație*, dar mai ales *refugiat*.

Dintre toate domeniile, cel al literelor pare cel mai interesat, până acum. de recuperarea și integrarea în circuitul național a creațiilor din exil. Acest lucru se întâmplă deoarece mulți dintre cei care au fost nevoiți să aleagă calea exilului fac parte din rândul scriitorilor, creația, în cazul de față cea literară, suportând cel mai greu constrângerile unui sistem totalitar. Efortul recuperator, în primul rând, s-a concretizat, în anii ce au urmat evenimentelor din 1989, atât prin publicarea operelor scrise în exil, cât și prin interviuri, recenzii, articole, studii, enciclopedii, apărute toate în vederea unei cât mai bune cunoașteri a activității scriitorilor din exil. O dată cu apariția lucrărilor de istorie și

critică literară referitoare la exil, s-a manifestat și tendința (re)așezării cadrului conceptual, în vederea unei cercetări sistematice a fenomenului. Delimitările conceptuale au fost, de cele mai multe ori, însoțite de delimitări diacronice a structurii comunității românești din exil.

O astfel de abordare găsim într-un articol al Monicăi Lovinescu, intitulat sugestiv *O paranteză cât o existență*, citată de Gheorghe Glodeanu în lucrarea *Incursiuni în literatura diasporei și a disidenței*. Autoarea propune folosirea conceptului exil la plural, deoarece există atâtea exiluri câte epoci, motivări, persoane. Mai mult decât atât, distinsa autoare a *Dialogurilor pe unde scurte* este de părere că există mai multe categorii de exilați, mai multe etape ale exilului românesc. Prima etapă, cuprinsă între anii 1946 și 1956, are un caracter esențialmente politic și se compune în special din studenți. Asemenea autoarei, ajunsă la Paris în 1947, mulți dintre ei erau convinși că șederea lor departe de țară nu poate fi una de lungă durată, această convingere contribuind la consolidarea unității exilului românesc în plan cultural. Înfrângerea revoluției maghiare din 1956 a fost urmată, după principiul dominoului, de pierderea speranțelor într-o posibilă intervenție a statelor occidentale în evoluția politicii din spațiul sud-est european și de slăbirea unității ce caracterizase prima etapă a exilului românesc.

Exilurile politice au fost urmate de cele de natură economică. În această situație, oamenii părăseau țara în căutarea unor condiții de viață superioare, dar mai ales în speranța unor premise care să le permită dezvoltarea economică.

Cea de-a treia categorie este reprezentată de așa-numita *disidență exilată* și se manifestă începând cu anul 1970, pe fondul intensificării luptei pentru drepturile omului. Anii '70 se caracterizează și prin demarxizarea fulgerătoare a elitelor pariziene, schimbarea de atitudine reflectându-se benefic și asupra românilor stabiliți în Apus.

Referindu-se la perioada de după 1989, Monica Lovinescu se întreabă, pe bună dreptate, dacă mai putem vorbi despre exil, în condițiile în care exilatul este acela care nu se mai poate întoarce în țara de unde a plecat fără a-și pune în pericol libertatea. Cum întoarcerea în țară este posibilă fără riscul pierderii libertății, autoarea propune termenul *diaspora*, considerându-l mai potrivit pentru cei rămași încă, dintr-un motiv sau altul în afara granițelor țării⁴.

În aceeași tendință de definire cât mai clară a conceptelor legate de exil, Sorin Alexandrescu, în studiul *Invizibilitatea emigrației*, evidențiază diferențele specifice acestor concepte: „emigrația era economică, exilul politic, iar diaspora, istorică, existentă deci de mai mult timp în țara respectivă ca minoritate etnică, indiferent dacă motivul originar de a ajunge acolo fusese economic sau politic”. Cât privește perioada de după 1989, autorul este de părere că nu mai putem vorbi despre un exil propriu-zis, conceptul fiind depășit, ci mai degrabă despre *emigrație*, din perspectiva plecării, și *imigrație*, din perspectiva stabilirii în țara de adopție⁵. Tot despre emigrație vorbește și Mihai Pelin în *Opisul emigrației politice românești*, cu referire la întreg exilul românesc anticomunist, în ideea că acest termen „acoperă situația generală și majoritară a cetățenilor născuți în România care au părăsit țara voluntar la maturitate, pentru o lungă perioadă sau definitiv, între 1940 și 1990.”⁶

Într-un interviu publicat în revista *Dorul* din Danemarca un nume sonor al exilului, Paul Goma, este de părere că nu se poate vorbi despre o diaspora românească în aceiași termeni în care vorbim despre diaspora evreiască sau diaspora armenească. Motivul ar fi acela că în timp ce evreii din Palestina au fost dispersați în cvasitotalitate, românii, în majoritatea lor, trăiesc încă în interiorul granițelor țării. Cel mai potrivit termen rămâne cel de exil, fiind „un termen valabil pentru toți cei care nu se mai află în

țara lor, în vatra lor”, indiferent de timpul și/sau circumstanțele plecării: exilați de bunăvoie (nemaiputând suporta condițiile din țară), siliți (expulzați), cei surprinși de evenimente în afara României, „cei care au venit pe jos, trecând frontiera”, „cumpărații prin relații și prin bani.”⁷

După ce remarcă faptul că noțiunile emigrare, exil, diasporă sunt folosite cu același înțeles în estul și sud-estul european, implicit în cercetarea românească, cercetătoarea Eva Behring, în lucrarea *Scriitori români din exil*, optează pentru cea de exil, din considerentul că aceasta nu poate fi definită în afara unor caracteristici precum: asuprire, urmărire politică, discriminare, închisoare, interdicție de publicare, cenzură. Acestea sunt, de altfel, și motivele cultural-politice ce au determinat, între anii 1945-1989, fie expulzarea, fie opțiunea proprie pentru părăsirea țării, motive la care se adaugă sentimentul excluderii, neintegrarea sau integrarea incompletă, dorința revenirii. Ca atare exilul, cu toate aceste valențe, este, în opinia autoarei, termenul necesar, dar și suficient⁸.

O dată cadrul conceptual delimitat, autoarea face o incursiune în istoria exilului românesc de la cronicari până la exilul anticomunist. Nu lipsesc din această prezentare Dimitrie Cantemir, revoluționarii de la 1848, Panait Istrati. Sunt semnalate și situațiile speciale, dificil de încadrat într-o categorie anume: cea a scriitorilor români de origine evreiască, emigrați în Israel, și cea a scriitorilor români din Basarabia și Bucovina de Nord. Ambele situații sunt greu de catalogat după parametri menționați anterior. În primul caz, deși stabilirea în Israel era sinonimă cu o întoarcere în patria originară, pentru cei cu rădăcini adânci în istoria și cultura românească ea avea și valoarea unui exil artistic, deoarece aceștia continuau să scrie în limba română, erau în continuare impregnați de spiritualitatea românească.

În ceea ce-i privește pe scriitorii români din Basarabia și nordul Bucovinei, rezistența lor față de constrângerile social-politice, dar mai ales culturale, îndârjirea cu care au cultivat limba și tradițiile patriei conturează mai degrabă o formă de exil interior, „exil pe loc”⁹ în termenii lui Paul Goma, în condițiile inexistenței unei așa-zise „înstrăinări geografice”. Despre înstrăinare se poate vorbi totuși, mai ales cu referire la perioada (aceeași ca și în cazul exilului propriu-zis, anticomunist) în care acestor scriitori nu li s-a permis accesul neîngrădit în patria limbii lor materne. În fapt, lupta acestor scriitori s-a purtat pe două fronturi: atât cel al antirusificării, cât și cel anticomunist, importanța celui dintâi punându-l oarecum în umbră pe cel de-al doilea.

Utilizând drept criteriu ordonator în stabilirea unei structuri a exilului românesc motivele individuale ale plecării, Eva Behring propune trei serii de emigrare între 1945 și 1989. Motivele plecării sunt doar aparent individuale, deoarece ele sunt puse în mișcare de frământările politice și culturale din țară, de intensitatea cu care se manifestau constrângerile, indiferent de natura lor.

Primul val, cel din anii ’40-’50, este format din scriitori ce au activat în serviciile diplomatice din timpul dictaturilor lui Carol al II-lea și/sau Ion Antonescu, în general simpatizanți ai dreptei. După instaurarea și consolidarea regimului comunist în România, cel puțin pentru o perioadă, nu se mai pune problema întoarcerii. În aceste condiții rămân în afara granițelor țării: Mircea Eliade, Constantin Virgil Gheorghiu, Vintilă Horia, Aron Cotruș, Pamfil Șeicaru, Emil Cioran, Horia Stamatu, George Uscătescu ș.a.

„O cu totul altă grupare a emigrării timpurii”¹⁰ este reprezentată de scriitorii și intelectualii care au sperat, nu neapărat de pe poziții de dreapta, într-o reazăzare a societății românești în spiritul democrației autentice. În cele din urmă, dezamăgiți, au ales exilul ca unică posibilitate de exprimare liberă. Mai mult decât atât, și-au pus întreaga

energie în slujba adevărului care, prin vocile lor, a reușit să străpungă cortina de fier a totalitarismului și să dea un sens, unicul de multe ori, celor rămași în țară. E vorba de Monica Lovinescu, de Virgil Ierunca, dar și de Ștefan Baciuc, Alexandru și George Ciorănescu.

Al doilea val al exilului scriitoricesc, din anii '60-'70, are o structură destul de compozită. După principiul cronologic, primii părăsesc țara unii dintre supraviețuitorii prigoanei politice dintre anii '50-'60, printre ei numărându-se Ion Ioanid și Nicholas Catanoy.

Anii '60-'70 sunt marcați de câteva evenimente - amnistieri ale condamnaților politici, venirea la putere în anul 1965 a lui N. Ceaușescu, refuzul intrării în Praga în 1969, în ciuda apartenenței la Pactul de la Varșovia, o oarecare deschidere în plan cultural – ce reaprend speranțele scriitorilor într-o democratizare de durată a societății. Speranțele se vor năruia din nou când, în 1971, după o călătorie în China și Coreea, Ceaușescu proclamă așa-numita „mică revoluție culturală”, concretizată prin reintensificarea presiunilor și constrângerilor în toate domeniile. Consecința – emigrarea altor valori ale culturii române: Dumitru Țepeneag, Ilie Constantin, Petru Popescu, Paul Goma, Sorin Alexandrescu, Matei Călinescu, Virgil Tănase, Ion Negoitescu, Virgil Nemoianu, Sandală Galopenția, Ioan Petru Culianu, Samy Damian ș.a. Un caz aparte rămâne cel al lui Petru Dumitriu, emigrat și el în anul 1960.

Cel de-al treilea val este cel al anilor '80. Ultimul deceniu de dictatură ceaușistă a fost marcat de un nou „îngheț”: înăsprirea constrângerilor ideologice, a cenzurii, a manipulării, mistificare, promovarea cultului personalității. Societatea românească, din unele puncte de vedere, se aseamăna cu cea descrisă de G. Orwell în celebrul roman *1984*¹¹. În aceste condiții s-a produs plecarea altor intelectuali: Norman Manea, Ion Caraion, Alexandru Papilian, Dorin Tudoran, Matei Vișniec, Bujor Nedelcovici, Virgil Duda, Nicolae Balotă, Mircea Zăciu, Lucian Raicu, Mircea Iorgulescu ș.a.

Dimensiunile exilului dintre 1945 și 1989 sunt impresionante și la nivelul cifrelor. Laurențiu Ulici, într-un articol citat de Eva Behring și intitulat *Avatarii lui Ovidiu. Observații statistice despre exilul literar românesc*, vorbește despre 50 de scriitori care și-au părăsit țara între 1945 și 1949 și de aprox. 200 care au plecat între 1975 și 1989. Acest lucru înseamnă, potrivit aceluiași studiu, că exilul însuma peste 12% din totalul scriitorilor, procent ce face din România țara cu cei mai mulți scriitori exilați între 1945 și 1989¹².

Problematica exilului literar românesc dintre anii 1945 și 1989 este departe de a fi complet „luminată” din toate unghiurile. Rămâne, printre altele, de stabilit în ce măsură ipostaza de exilat a reverberat în opera literară și cum a marcat ea existența întru creație a unor personalități precum Mircea Eliade, Emil Cioran, Eugen Ionescu, Vintilă Horia.

NOTE

¹ Manolescu Florin, *Enciclopedia exilului literar românesc 1945-1989*, București, Editura Compania, 2003, p. 285.

² *Ibidem*, p. 222.

³ Stan Lavinia, *Activitatea literară a exilului românesc la Paris, 1945-1956. Organizații. Publicații, în Politică externă comunistă și exil anticomunist*, Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă, vol. II (2003), București, Editura Polirom, 2004, p. 306.

⁴ Lovinescu Monica, *O paranteză cât o existență*, în *Secolul 20*, 10-11-12/1997, 1-2-3/1998 apud Glodeanu Gheorghe, *Incursiuni în literatura diasporei și a disidenței*, București, Editura Libra, 1999, p. 11-12.

⁵ Alexandrescu Sorin, *Invizibilitatea emigrației*, în *Secolul 20*, 10-11-12/1997, 1-2-3/1998 apud Glodeanu Gheorghe, *Incursiuni în literatura diasporei și a disidenței*, București, Editura Libra, 1999, p. 13-14.

⁶ Pelin Mihai, *Opisul emigrației politice. Destine în 1222 de fișe alcătuite pe baza dosarelor din arhivele Securității*, București, Editura Compania, 2002, p. 5.

⁷ Negrescu-Sutu Radu, *Trădarea exilului?*, în *Dorul*, apud <http://www.ournet.md/~paulgoma/pg-dorul.html>.

⁸ Behring Eva, *Scriitori români din exil 1945-1989. O perspectivă istorico-literară*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001, p. 12-13.

⁹ Negrescu-Sutu Radu, *op. cit.*

¹⁰ Behring Eva, *op. cit.*, p. 30.

¹¹ Orwell George, *O mie nouă sute optzeci și patru*, București, Editura Univers, 1991.

¹² Ulici Laurențiu, *Avatarii lui Ovidiu. Observații statistice despre exilul literar românesc*, în *Luceafărul*, 5, 1994.

MUZEOLOGIE. ARHIVISTICĂ. CARTE VECHĂ

INVESTIGAREA COPERTEI CEASLOVULUI SCRIS DE MONAHUL PALADIE ÎN 1493

Doina Maria Creangă, Melinda Pruneanu

RÉSUMÉ: L'ouvrage présente les principaux aspects de l'investigation de la couverture du Ceaslov écrit par le moine Paladie en 1493, ayant le numéro d'inventaire 53/1893 et qui se trouve dans le dépôt du Musée de la Monastère Putna, département de Suceava.

Les investigations physico-chimiques ont démontré que le cuir utilisé pour la réalisation de la couverture provient d'un boviné, tanné végétalement. Un aspect inédit a été observé par l'investigation stéréomicroscopique, lorsqu'on a découvert des traces de sol qui démontrent le fait que la pièce a été, probablement enfouie; de cette manière, elle a été protégée par les envahisseurs.

Epoca lui Ștefan cel Mare constituie și în planul realizărilor materiale și spirituale un moment de vârf al creației medievale. Valorile artei și civilizației ștefanienne sunt conforme cu posibilitățile tehnico-materiale, precum și cu viziunea despre lume a omului medieval, aspirațiile artistice ale epocii oglindindu-se în diversele genuri ale creației, care au fost influențate și de amenințările externe, mai ales în domeniul arhitecturii¹.

O dată cu întemeierea marelui complex monastic de la Putna, cea mai importantă ctitorie religioasă a marelui voievod, centrul de gravitație al vieții cultural-artistice din Moldova se deplasează către acest așezământ. Putna reprezintă un centru cultural de excepție găzduind însemnate colecții de artă medievală care au fost cercetate și prezentate în numeroase cărți, cataloage și articole fiind interpretate și apreciate mai cu seamă sub raport iconografic și estetic². Celebră rămâne comparația făcută de unii cercetători cu privire la rolul cultural al unor mănăstiri din epoca lui Ștefan cel Mare cu instituțiile moderne din vremea noastră: „Mănăstirii Neamțului i s-ar putea atribui titlul unei facultăți de litere, pe când Mănăstirii Putna i-ar reveni gloria celei mai înfloritoare academii de arte frumoase din trecutul românesc”. Ea își merită pe deplin această glorie nu numai prin operele pe care le-a creat, ci și prin artiștii pe care i-a format în atelierele sale, o veritabilă școală cu un proces de învățământ sistematic organizat³.

Muzeul Mănăstirii Putna deține un valoros fond de carte veche incluzând atât manuscrise cât și tipărituri pe suport de hârtie și pergament, majoritatea cărților având coperta din piele. Valoarea acestora este relevată atât de materialele de bună calitate folosite dar și prin tehnicile artistice de realizare.

Pielea folosită pentru realizarea copertelor este în majoritatea cazurilor, piele de bovină, aspect confirmat de către investigațiile stereomicroscopice efectuate și care evidențiază aspectul caracteristic al grenului de bovine ușor modificat din cauza degradărilor.

Foto 1. Detaliu de gren copertă (x 25)

Un aspect inedit s-a remarcat l-a coperta *Ceaslovului scris de monahul Paladie* în 1493, având numărul de inventar nr.53/1893 care prezenta o stare avansată de degradare ce poate fi pusă pe seama unei uzuri funcționale avansate datorită faptului că pe lângă destinația sa fundamentală de carte rituală, *ceaslovul* a fost utilizat și ca manual didactic în școlile de catiheți de pe lângă mănăstiri. Tipurile de degradări prezente sunt evidențiate și cu ajutorul fotografiilor următoare:

Foto 2. Ansamblu de față copertă (Ceaslov 1493)

Foto 3. Detaliu de degradare colțuri copertă (*Ceaslov 1493*)

Foto 4. Detaliu de degradare cotor (*Ceaslov 1493*)

Se remarcă o stare avansată de degradare constând în numeroase degradări fizico-chimice și biologice. Fața pielii prezintă numeroase rosături, decolorări, pete de ceară și urme de murdărie precum și urme ale unui atac fungic care au afectat grav grenul pielii și ornamentațiile copertei. Starea avansată de deshidratare a dus la o fragilizare a pielii mergând până la cracluri adânci, crăpări ale feții, fisuri etc.

Din investigațiile fizice preliminare macro și microscopice, pielea examinată are caracteristicile unei piei de bovină modificată din cauza numeroaselor degradări, metoda folosită fiind cea a comparației prin imagini stereomicroscopice cu a unei probei martor.

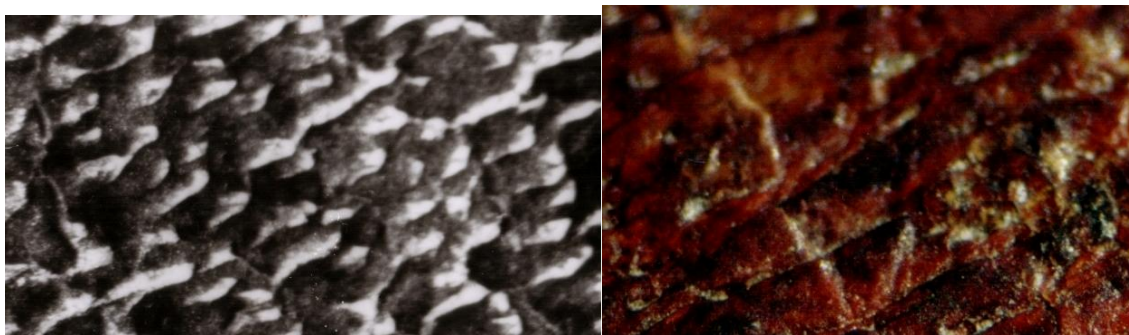
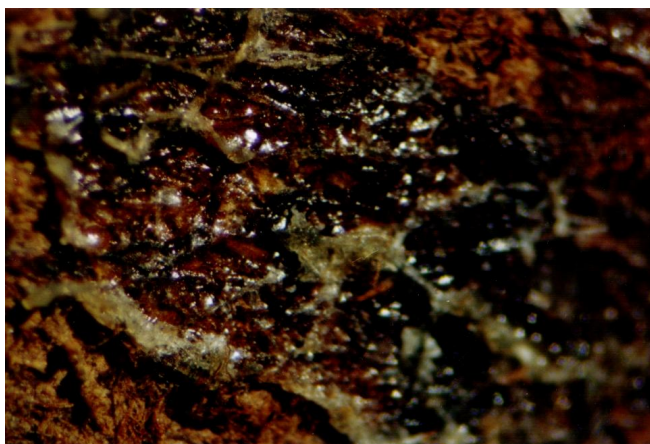

Foto 5. Probă de piele bovină (martor) (x25) și probă de piele *Ceaslov* (x25)

Investigația stereomicroscopică a permis evidențierea și a unor aspecte inedite, care coroborate cu alte investigații și cu observațiile restauratorului carte (care a constatat aceleași urme de sol), ne permit să avansăm ideea că piesa a fost îngropată sau depozitată într-un mediu total inadecvat. Astfel se explică starea avansată de degradare dar și prezența pe suprafața pielii a unor urme de sol, precum și caracteristice ale pielii asemănătoare cu cele ale pieilor arheologice studiate⁴.

**Foto 6. Detaliu de degradare fizică și biologică a grenului, la fața copertei
(*Ceaslov 1493*)**

Se cunoaște că în decursul istorie zbuciumate ale acestui popor de multe ori valorile de artă au fost ascunse din calea cotropitorilor și de foarte multe ori îngropate.

Soarta acestui *ceaslov* se pare că a fost diferită de a celorlalte manuscrise care au o stare relativ mai bună de conservare și nu prezintă urme de sol și modificări specifice pieilor arheologice.

Datorită uzurii avansate și a condițiilor improprie de păstrare, coperta se găsea practic desprinsă de corpul cărții, fiind doar susținută de un fir textil cu care se realizase legătura cărții.

Întreaga suprafață a pielii era dublată cu o pânză din fibră de in prinsă cu un adeziv natural foarte puternic. Coperta din lemn prezenta numeroase găuri de cari, atacul fiind însă inactiv, precum și multe pete și inscripții în limba latină și polonă.

Foto 8. Detaliu de legătură (*Ceaslov 1493*)

Manuscrisele care au avut drept suport de scriere hârtia filigranată, se remarcă printr-o foarte bună calitate și rezistență a acesteia, sortimentul folosit, se pare, că a fost hârtia din cârpe sau mătase, de calitate superioară celei pe suport celulozic și care era adusă din apusul Europei.

Investigațiile chimice s-au efectuat pentru a obține date asupra tipului și calității tăbăcirii precum și asupra stării de conservare a acesteia.

Determinările umidității, substanțelor grase, substanțelor minerale și ale substanțelor dermice s-au făcut prin determinări directe, în condiții standardizate. Rezultatele obținute sunt prezentate în tabelul următor:

Nr.crt.	Componenta pielii	Valoarea determinată %
1	Umiditate	14,67
2	Substanțe grase	29,11
3	Substanțe minerale	2,29
4	Substanțe dermice	53,93

Din evaluarea datelor prezentate se pot face următoarele aprecieri:

- proba de piele are un conținut în substanțe dermice relativ bun ceea ce demonstrează ușoare pierderi de substanță dermică, fibra de collagen având o stare de conservare destul de bună;

- nivelul redus al substanțelor minerale din probă indică cu certitudine că pielea nu a fost tăbăcită mineral, aspect normal pentru perioada la care ne referim, astfel încât am analizat posibilitatea unei tăbăcirii vegetale (caracteristică pentru secolul al XV-lea).

În urma analizei extractului tanant s-au obținut următoarele rezultate:

Nr.crt	Testul	Rezultatul obținut
1	Reacția cu alaun de fier	Precipitat
2	Reacția cu acid acetic și acetat de plumb	Precipitat incolor
3	Reacția cobaltică Schell	Precipitat verzui
	Iradiere UV	Fluorescență

Comparând datele obținute cu cele din literatura de specialitate⁵ rezultă că extractul de piele analizat corespunde unui extract tanant de stejar, fapt menționat și de documentele istorice din acea perioadă, atât după aspectul culoarea și caracteristicile pielii cât și după tradițiile acelei vremi (sec. al XV-lea).

Mărturii de o deosebită valoare artistică ale artei și civilizației medievale, păstrate cu atâta sfințenie timp de cinci secole *tezaurul de la Putna* pentru a putea să bucure mintea și sufletul generațiilor viitoare are nevoie de atenția și grija tuturor celor care îl pot salva de boala necruțătoare a indifferenței cu care este tratat.

NOTE:

¹Academia Română, *Istoria Românilor*, IV, Editura Enciclopedică, București, 2001, p.699.

²Claudiu Paradais, *Comori ale spiritualității românești la Putna*, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1988

³apud Claudiu Paradais, *op.cit.*, p.34-35

⁴Nicolae Badea, Nicoleta Melniciuc Puică, Doina Creangă, *Investigații asupra unui fragment de piele descoperit în săpătura arheologică de la Biserica Mirăuți (Suceava)*, în „Revista Muzeelor”, nr. 3-4, 1999, p.105.

⁵Chiriță A., Drabic I., *Analize de laborator pentru industria de pielărie și blănărie*, Centrul de estetică a produselor industriei ușoare, București, 1976, p. 125-130.

**MANUSCRISE ȘI CĂRȚI VECHI ÎN COLECȚII VRÂNCENE
(SECOLELE XVII-XX)
– prezentare generală –**

Olimpia Mitric

RÉSUMÉ: *L'auteur fait une présentation générale des livres anciens qui se trouvent dans la propriété ou sous la surveillance de certaines institutions spécialisées de la ville Focșani (département de Vrancea): l'Archevêché Focșani I, la Direction Départementale des Archives Nationales – la Filiale Vrancea et la Bibliothèque Départementale „Duiliu Zamfirescu”.*

Le plus important fond de livre ancien, celui qui se trouve auprès de Archevêché Focșani I, detient 1577 unités bibliographiques. Il se compose de livres roumains anciens (imprimés jusqu'à 1830, y compris), livres étrangers anciens, dans les langues slavone et greque (livre set périodiques édités jusque vers la fin du XX-e siècle), ainsi que six manuscrits. Le livre ancien roumain (150 titres en 440 exemplaires) est représenté par les productions de quelques centres importants de Țara Românească, Transilvania et Moldova, ainsi que de l'extérieur: le Monastère Dealu, Snagov, Râmnic, Iași, București, Buzău, Blaj, Chișinău, Viena, Neamț, Sibiu, Buda, Brașov. Pour les chercheurs intéressés par l'activité des centres typographiques, de la présence et de la circulation du livre ancien en Moldova, on indique les titres des livres, sur typographies, avec le nombre d'exemplaires. On trouve, aussi, transcrites quelques notes marginales valeureuses, qui ne figurent pas dans la bibliographie mentionnée.

Les six manuscrits appartenant au Fond de livre ancien représentent des textes de facture religieuse, des XVIII-e–XIX-e siècles, dans les langues roumaine, greque et slavone.

Les manuscrits qui se trouvent dans la propriété de la Direction Départementale des Archives Nationales et de la Bibliothèque Départementale datent de la période d'après 1939. Pourtant, ils ont été mentionnés grâce à leur valeur documentaire, les auteurs étant des personnalités locale set des noms d'importance nationale.

Despre cartea veche din Focșani și împrejurimi, din câte se pare, s-a scris mai mult în trecut decât astăzi, când unele din locașurile de cult de altădată nu mai există, iar vechile descrieri ale obiectelor deținute constituie mărturia de netăgăduit a existenței lor.

Astfel, D.F. Caion, în *Istoricul orașului Focșani* (Focșani, 1906), în capitolul despre bisericile din oraș, se folosește și de informațiile cuprinse în însemnările de pe cărți vechi sau pomelnice: în prezentarea bisericii Jălăboiu întâlnim două însemnări importante (pe o **Cazanie** și pe o **Liturghie**) și ctitorii din pomelnicul bisericii (p. 98, 101), mai aflăm de pomelnicele ctitorilor de la bisericile Sf. Nicolae Vechi (p.88), Ovidenia din Tăbăcari (alături de o **Evangelhie** imprimată la București, în anul 1682) (p. 91), Precista, Sf. Voievozi din Tăbăcari (și o însemnare a ctitorului pe o **Evangelhie** de Râmnic, din anul 1746), Prorocul Samoil (p.103), Done (p.106-107), Sf. Spiridon (p. 112), Sf. Ioan (p.112) și Sf. Nicolae Stroe (p.113).

Revista regională de studii „Milcovia”, chiar din primul număr (anul 1930) a acordat spațiu și articolelor de carte veche (*Condica bisericii din Herăstrău. Însemnări particulare ale preotului Toader Tătaru*, p.101-104). În anii următori, 1931-1933, Virgiliu P. Arbore a fost preocupat tot de importanța însemnărilor marginale de pe filele cărților bisericești din orașul Focșani¹.

N. Iorga², comentând excursiile făcute de Gh. Asachi la diverse monumente istorice ale Moldovei (descrise în jurnalul pe care-l reproduce în mai multe publicații ale vremii) reia o lungă însemnare de pe o **Evangelhie** de la Mănăstirea Mira.

Constantin Solomon într-un studiu dedicat bisericii de la Lărgășeni-Tecuci³, ne prezintă 20 de titluri de cărți, unele (**Cazania lui Varlaam**, Iași 1643, și **Psaltirea** tipărită la Râmnic, în anul 1751) pot fi considerate adevărate cronici locale prin numărul mare de însemnări marginale. Mai sunt descrise două pomelnice și menționate următoarele titluri de cărți: **Apostol**. București, 1743, **Liturghie**. Iași, 1759, **Molitvenic**. Iași, 1764, **Penticostar**. București, 1768, **Evanghelie**. București, 1775, 10 volume din **Mineele** de Râmnic (6 volume aparținând bisericii apropiate, din Rădăcinești), **Bucoavnă**. Brașov, 1845.

Am putut cerceta fondurile și colecțiile aflate în proprietatea sau custodia Protoieriei Focșani I, Direcției Județene a Arhivelor Naționale și Bibliotecii Județene „Duiliu Zamfirescu”, cu prilejul unor deplasări de studiu, în perioada anilor 1987-1988 și 2002, interesată fiind de prezența și circulația în Moldova a cărții românești, tipărită și manuscrisă. În aceste situații, am beneficiat de sprijinul P.S. Episcop Epifanie, al pr. protopop de Focșani, al d-nei custode, care mi-a pus la dispoziție cărțile solicitate din Fondul de carte veche, al directorilor celorlalte instituții specializate menționate, pentru care, și cu acest prilej, le mulțumesc călduros. Astăzi, Fondul de carte veche de pe lângă Protoieria Focșani I, organizat asemenea celorlalte fonduri din țară, în anii 1980-1981, inițial în interiorul monumentului „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul” din centrul orașului, este cel mai important fond din județ, aici păstrându-se, alături de icoane și alte obiecte de cult, 1577 cărți, de la acele parohii, care n-au putut asigura condiții corespunzătoare păstrării acestor bunuri de patrimoniu, în privința microclimatului și a securității⁴. Potrivit registrului inventar, este compus din carte românească veche (tipărită până la anul 1830, inclusiv), carte străină veche în limbile slavonă și greacă (tipărită până la anul 1800, inclusiv), valori bibliofile românești și străine (cărți și periodice tipărite până către sfârșitul secolului al XIX-lea), precum și șase manuscrise.

Cartea românească veche (150 de titluri în 440 de exemplare) reprezintă producțiile unor importante centre tipografice din Țara Românească, Transilvania și Moldova sau din afara granițelor: Mănăstirea Dealu, Snagov, Râmnic, Iași, București, Buzău, Blaj, Chișinău, Viena, Neamț, Sibiu, Buda, Brașov. La fața locului, am putut constata și aproximativ 53 de exemplare neidentificate, păstrate în stare fragmentară, fără dată (sau cu dată greșită) și loc de apariție. O analiză atentă, cu ajutorul binecunoscutelor instrumente de lucru, ar duce la schimbarea acestor date, întrucât, după celelalte particularități, au fost considerate ca făcând parte din această categorie⁵. Pentru cercetătorii interesați de activitatea centrelor tipografice menționate, de prezența și circulația cărții vechi în Moldova, dăm, în continuare, titlurile cărților, pe tipografii, cu menționarea numărului corespunzător de exemplare.

Cele mai vechi tipărituri românești aparțin secolului al XVII-lea: un exemplar din **Evanghelia învățătoare** (Mănăstirea Dealu), 1644, o carte destul de rară, și un exemplar din **Evanghelia** imprimată în anul 1697, la Snagov, în tipografia organizată de Antim Ivireanul.

Din secolul al XVIII-lea se păstrează numărul cel mai mare de tipărituri (238 de exemplare). Tipografia Episcopiei de Râmnic, cu activitatea cea mai îndelungată, întemeiată, în anul 1705, de același cărturar complex, Antim Ivireanu, este prezentă cu 101 de exemplare: **Antologhion**, edițiile din 1717 (1 exemplar), 1752 (1 exemplar), 1776 (1 exemplar), 1786 (4 exemplare); **Apostol**, edițiile 1784 (3 exemplare), 1794 (1 exemplar); **Cazanii**, edițiile 1781 (3 exemplare), 1792 (2 exemplare); **Evanghelia**, edițiile 1746 (2 exemplare), 1794 (7 exemplare); **Liturghii**, 1787 (1 exemplar); primele **Minee** cu textul integral în limba română, traduse și tipărite sub păstoria episcopilor

Chesarie și Filaret, în anii 1766-1780 (51 de exemplare); **Molitvenic**, 1768 (1 exemplar); **Octoih**, edițiile 1742 (1 exemplar), 1750 (3 exemplare), 1763 (1 exemplar), 1776 (1 exemplar); **Penticostar**, edițiile 1743 (3 exemplare), 1767 (1 exemplar), 1785 (4 exemplare); **Psaltire**, 1784 (1 exemplar); **Triod**, edițiile 1731 (3 exemplare), 1761 (1 exemplar), 1777 (1 exemplar), 1782 (3 exemplare). Din producțiile tipografiilor bucureștene (Tipografia Școlii Văcăreștilor, Tipografia domnească de la Mănăstirea Colței, Tipografia mitropoliei), Fondul posedă 92 de cărți: **Antologhion**, edițiile 1777 (6 exemplare), 1786 (3 exemplare); **Apostol**, 1774 (4 exemplare); **Cazanii**, 1768 (2 exemplare); **Evangelhia**, edițiile 1742 (4 exemplare), 1750 (7 exemplare), 1760 (4 exemplare), 1775 (2 exemplare); **Evhologhion**, 1722 (1 exemplar); **Liturghii**, edițiile 1780 (2 exemplare), 1797 (3 exemplare); **Octoih mare**, 1792 (6 exemplare); **Octoih**, edițiile 1774 (2 exemplare), ed. III, 1709 (1 exemplar); **Penticostar**, edițiile 1743 (2 exemplare), 1749 (2 exemplare), 1768 (6 exemplare), 1782 (4 exemplare), 1783 (2 exemplare), 1800 (10 exemplare); **Psaltire**, 1756 (1 exemplar); **Triod**, edițiile 1747 (2 exemplare), 1768 (7 exemplare), 1769 (6 exemplare), 1798 (2 exemplare); Simeon, Arh. Tesalonicului, **Voroavă de întrebări și răspunsuri întru Hristos**, 1765 (1 exemplar). Din tipografia Episcopiei din Buzău, marcată de activitatea lui Mitrofan, alt întemeietor de școală tipografică a fost identificat un singur titlu: **Apostol**, în edițiile din 1704 (1 exemplar) și 1743 (5 exemplare).

Cărțile moldovenești (30 de exemplare) provin din tipografia lui Duca Sotiriovici, prima tipografie particulară, și din tipografia mitropoliei: **Antologhion**, 1755 (2 exemplare); **Apostol**, 1756 (5 exemplare); **Ceaslov**, 1797 (1 exemplar); **Evangelhie**, 1762 (9 exemplare); **Liturghie**, 1794 (4 exemplare); **Octoih**, 1790 (1 exemplar); **Penticostar**, 1753 (5 exemplare); **Psaltire**, 1766 (2 exemplare); **Triod**, 1747 (1 exemplar).

Din Transilvania, Fondul vrâncean păstrează câteva cărți blăjene, centru tipografic unit ce poartă amprenta tipografiilor rămnicieni: **Apostol**, 1776 (1 exemplar); **Evangelhie**, 1765 (1 exemplar); **Liturghie**, 1775 (1 exemplar); **Molitvenic**, 1793 (1 exemplar); **Octoih**, 1783 (1 exemplar); **Strastnic**, edițiile 1773 (1 exemplar), 1800 (3 exemplare).

Din primele trei decenii ale secolului al XIX-lea, Fondul păstrează 200 de cărți. Tipografia bucureșteană „De la cișmeaua lui Mavrogheni”, prima tipografie laică din Țara Românească, este prezentă cu titlurile: **Apostol**, 1820 (3 exemplare); **Cazanii**, 1828 (10 exemplare); **Ceaslov**, 1825 (1 exemplar); **Ceasoslov mare**, 1830 (1 exemplar); **Penticostar**, 1820 (4 exemplare); **Psaltire**, 1827 (1 exemplar). De data aceasta, de sub teascurile tipografiei episcopale de la Râmnic, Fondul deține un singur titlu: **Octoih**, 1811 (10 exemplare).

Din rândul mai vechilor tipografii, precum cea a Mitropoliei din Iași, semnalăm: **Aghiazmatar mic**, 1814 (1 exemplar); **Antologhion**, 1806 (5 exemplare); **Adoleshia filotheos**, 1819 (1 exemplar); **Carte de rugăciuni pentru cerere de biruință**, 1809 (1 exemplar); **Ceasoslov**, 1817 (3 exemplare); E. Sirul, **Cuvinte și învățături**, 1819, t. II (1 exemplar); **Liturghii**, 1818 (1 exemplar); **Pravilioară adecă Molitvenic în scurt**, 1802 (1 exemplar); **Psaltire** în edițiile 1817 (2 exemplare) și 1818 (2 exemplare); **Tipicon**, 1816 (2 exemplare); **Tâlcuire la cele patru Evanghelii**, 1805 (1 exemplar).

Din noua tipografie de la Neamț, Fondul deține titlurile: **Antologhion**, 1825 (7 exemplare); **Apanthisma**, 1827 (2 exemplare); **Irmologhion**, 1827 (2 exemplare); **Minei pe ianuarie**, 1830 (5 exemplare); **Psaltire**, 1824 (2 exemplare); **Viețile Sfinților**, 1807-1815 (8 exemplare).

În Transilvania sunt active tipografiile de la Blaj, Sibiu și Brașov, prezente și în acest Fond. De la Blaj am identificat titlurile: **Apostol**, 1814 (1 exemplar); **Octoih**, 1825 (2 exemplare); **Penticostar**, 1808 (1 exemplar); **Triod**, 1813 (1 exemplar). De la Sibiu, din tipografia lui Ioan Barth, se pot întâlni: **Ceasoslov**, 1805 (1 exemplar); **Evanghelie**, 1806 (6 exemplare); **Liturghii** în edițiile 1809 (3 exemplare), 1814 (1 exemplar), 1827 (3 exemplare); **Octoihul cel mic**, [1830] (2 exemplare); **Psaltire**, 1826 (1 exemplar). Cărțile tipărite la Brașov provin din tipografia fraților Boghici: **Ceaslov**, 1806 (1 exemplar); **Molitvenic**, 1811 (2 exemplare); **Octoih mic**, 1810 (2 exemplare).

În anii ce au urmat anexării Basarabiei de către Rusia, autoritățile au permis înființarea unei tipografii eparhiale, la Chișinău, necesară tipăririi cărților bisericești pentru populația majoritară. Una dintre aceste cărți se păstrează și în acest Fond: **Molitvenic**, 1820 (1 exemplar).

Din tipografiile autorităților habsburgice, de la Viena și Buda, ce-au imprimat în limbile vorbite în întreg imperiul, inclusiv în limba română, am identificat titlurile: Macarie, ieromonahul, **Anastasimatariu**, Viena, 1823 (2 exemplare); **Irmologhion**, Viena, 1823 (2 exemplare); **Evanghelie**, Buda, 1812 (3 exemplare); **Minie**, tipărite după modelul celor de la Râmnic, Buda, 1804-1805 (85 exemplare); **Triod**, Buda, 1816 (3 exemplare).

Putem aprecia, ca o observație generală, că este, probabil, Fondul cu cele mai multe însemnări marginale; practic, nu există exemplar care să nu dețină adnotări, adevărate izvoare pentru cercetarea din varii domenii. De aceea, în partea a doua a prezentării noastre, transcriem câteva din însemnările marginale descifrate de pe cărțile din acest Fond, care nu se regăsesc în bibliografia menționată. Se evocă prilejuri de cumpărare (inclusiv direct de la tipograful Duca Sotiriovici, de la Iași) sau de legare a unor cărți (cum sunt cele câteva exemplare legate pe spesele episcopului Buzăului, Chesarie; toate poartă însemnarea cu prețul legării și pecetea în fum negru a episcopului), combinate cu întâmplări istorice, meteorologice, cataclisme naturale, zugrăviri de icoane, boli molipsitoare, consemnate de preoții sau dascălii locului. Mai mult decât în alte părți, impresionează respectul cuvenit pentru carte și grija de a rămâne statornică locului.

Cele șase manuscrise aflate în custodia Fondului de carte veche reprezintă texte religioase și se găsesc într-o stare de conservare bună. Două manuscrise în limbi străine sunt din secolul al XVIII-lea: un **Minei** (în limba greacă) și **Întrebări și răspunsuri din cartea Sf. Nikon** (în limba slavonă); provin de la parohia Dumitrești, biserica „Sf. Dumitru”. Manuscrisele în limba română sunt datate (secolul al XIX-lea), provin din parohiile de la Vitănești și Suraia și au avut o circulație zonală: **Rânduiala Panahidei** (inv. 1075) este copiată „în sfântul schit Urgueștii Noi de nevrednicul Methodie, monah agăpian”, în anul 1806; două manuscrise muzicale, bilingve, româno-grecești, un **Teoreticon** (inv. 1068) și o **Psaltichie** (inv. 1067), copiate de către monahul Veniamin, în anul 1829; **Prohodul Mântuitorului** (inv. 1466) scris, în anul 1857, de către preotul „Necolai Lazăr dăn Suraia”.

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale și Biblioteca Județeană „Duiliu Zamfirescu” nu dețin manuscrise vechi. Cele șapte unități bibliografice înregistrate la secțiunea manuscrise sunt după anul 1939. Valoarea lor documentară ne determină să le menționăm, autorii fiind nume de importanță locală și națională, iar majoritatea lucrărilor au rămas în manuscris⁶. Arhivele Naționale păstrează patru manuscrise: **Crepusculum**, (1947-1952), versuri de Theodor Gh. Radvan (fost învățător în Focșani, autor de cărți didactice), manuscris autograf, caiet dictando; **Documente privitoare la istoria schitului Brazi și alte două lucrări în loc de introducere** <Mitropolitul

Teodosie al II-lea al Moldovei; Contribuții la istoria schitului Brazi din județul Vrancea, partea I-a, lucrare întocmită de către Grigore T. Popescu și Gion D. Ionescu, manuscris dactilografiat, București, 1985; **Satul Baloteștii Putnei din trecut și până azi – însemnări monografice** de Vasile I. Țiroiu (absolvent al Facultății de drept, fost deputat de Putna, în 1945-1947, președinte al Federației Naționale a Cooperativelor viticole și pomicole din România), București, 1961-1963, 2 volume (dosare cu șină) dactilografiate; de același autor, **Istoricul podgoriei putnene – studiu monografic**, 1961-1963, manuscris dactilografiat.

La Biblioteca Județeană, prin amabilitatea doamnei directoare, Teodora Fântânanu, ni s-au pus la dispoziție: o interesantă copie, de proveniență necunoscută, după un manuscris autograf al lui Mihail Sadoveanu, romanul **Morminte**, 1939, cu dedicație: „Domnului Victor Slăvescu, cu prietenie, în amintirea unor fapte bune, M. Sd.”. Sunt 39 file volante, scrise recto, subțiri, pergaminate, cu scris elegant, caligrafic; la sfârșit, la fila 39: „18 Maiu – 12 Iunie 1939. București, Mihail Sadoveanu (Cf. M. Sadoveanu, *Morminte. Lacrimile ieromonahului Veniamin*, București, <1939>); Valentina Gâdei, **Din însemnările mele**, povestiri, manuscris dactilografiat, legat în carton pânzat; Virgil Huzum, **Mirajul sunetelor**, 1969, versuri, în două exemplare: manuscris autograf, în creion negru, și copie dactilografiată (Cf. Virgil Huzum, *Mirajul sunetelor*, București, 1973).

Și această succintă prezentare a cărții vechi păstrată în fonduri și colecții din orașul Focșani, la care am avut acces, constituie dovada faptului că investigațiile privind acest domeniu continuă, pentru o mai bună cunoaștere și apreciere a patrimoniului bibliofil național.

*

* *

F.1v.-8: „Această sfântă și dumnezeiască carte, ce să numești Triod, am cumpărat-o eu, mult păcătosul robul lui Dumnezeu, Ghiorghii, în zilele mării sali preluminatului domnu Ion Gregorii Ghica voevod și am cumpărat-o, în Eș, de la Duca Sotiriovici, tipograful, să fie la sfânta besărică, ce-am făcut noi, în Plăsești <?>, pentru pomenirea noastră și a părinților noștri și a tot neamu nostru, la anul de la zădiri lumii 7255, iar de la înturnari Domnului 1747” (**Triodion**. Iași, 1747, parohia Tăbăcești I, inv. 1098).

F. 1-22v.: „Această sfântă și dumnezeiască Evanghelie ne-au fost dat-o Preosfinție sa părintile mitropolitul chir Gavriil ot Iași, cu prețul de opt lei, 10 parale, și acești bani i-am fost dat eu, preotul Toader Pară, împreună cu cumătrul, preotul Alisandru sin preotului Ion, tot din Cruce de Sus. Și mai avându preotul Alicsandru o sfântă Evanghelie a sfintii biserici, cumpărată de preotul Ion Tal sfinții sale, au zis preotul Alicsandru să-i întorcu banii, să fie Evanghelie aceasta numai a me; i-am fost dat, adecă făcut bine cu 5 lei și me-u dat doi lei preotul Alicsandru, iar pentru patru lei ne-am învoit amândoi și au rămas sfânta Evanghelie numai singura a me, adică a preotului Toader Pară, ca să fie odor vecinic mie, preotului Toader și preotesei mele Nastasii, copiilor și nepoților, în veci fără de nici o pricină, amin. Iar cine afară din voe me și a preotesei mele sau fără de voe copiilor noștri s-ar ispiti a o fura au a o preface cu alt fel de mijlocire să fia furisit și anathema maranafta și blăstămat de Domnul Dumnezeu și de precurata maică sfinții sale Precista și de 318 părinți din Nichie și de toți sfinții, amin. Popa Toader Pară ot Cruce de Sus, let 7270<= 1762>... *”⁷ (**Evanghelie**. Iași, 1762, Parohia „Sf. Gheorghe” Odobești, inv. 700).

F. 27-45: „Să să știe că această sfântă și dumnezeiască carte, ce să chiamă Tălmăcirea evangheliilor, este al meu și mi l-au dăruit eg<umenul> Ghenadie ot Ciordești <?> și era numai trătăjă și eu l-am legat dând la legător t<a>l<eri> 30 și cine îl va stăpâni în urma să mă pomenească și să zică D-zeu să-i ierte păcatile <s.s. indescifrabilă>, 1779” (**Evangelhie învățătoare**. Mănăstirea Dealu, 1644, parohia Cotești, inv. 662).

F. 287-302: „Această sfântă carte, ci să chiamă Straster, am cumpărat-o noi, colăcanii, di la prioteasa popii lui Vasile ot Ruget, drept trei lei pol, ca să ne fie noă pomană la biserica aceasta ot Colac, ot Vrance. Să să știe cine ce s-au îndurat de au dat, anumi: Toader Anghelița 1 leu, Radul Ioana 10 par<ale>, Criste Alisandra 4, Popa Toader, Marie 10 par<ale>, Ion Ioana 10 par<ale>, Luca Marie 5 par<ale>, Lupul, dascal 5 par<ale> lei” ;

F. 302v.-380: „Să să știi, di cându au ploat multu, în luna lui mai, toată luna, iar la 30 zili a lui mai s-au ivit soare frumosu și s-au bucurat lume ca să ...* toată lume că sa faci vreun potop ca în zilili lui Noe și acești ploi s-au întâmplat, în zilili preînălțatului domn noi Alisandru voevod, la let 1782, mai an; slova va trăi, iar mâna va putrezi. Și după ce s-au sfârșit luna lui mai s-au început iuni și iarăși au început a ploa iarăși” (**Triod** <?>, parohia Colacu, inv. 921).

P. 3-61: „...* ce să chiamă Thesalonic, sat Colac, l-am cumpărat eu, preotul Theodor ot Colac, ot Vrancea, sin preotu Nicolai ot Valea Sării, de la Metodie călugărul, brat popii Șarban din Episcopia Romanului, drept zece lei noi, în zilele preluminatului domn Io<an> Gligorie Alixandru Ghica voevod, fiind episcop Romanului Leon; pentru aceia am scris ca să să știe, iar de să va întâmpla a o înstreina oricine de la sfânta biserica Colacului, hramul preacuvioasii Paraschivei, să fie supt blestemul și afurisanie celor trei sute optsprăzece sfinți părinți...⁸ leat 7284, 1787, și am scris eu, Thoma dascăl, ca să știe că mâna în pământ va putrezi, iar scrisoarea rămâne și să va pomene” (parohia Colacu, inv. 27).

F. gardă posterioară v.: „Să să știe când am văzut noi semnul pe cer, era într-o sâmbătă sara, în luna lui mai 29, 1789” (**Apostol**. București, 1784, parohia „Nașterea Maicii Domnului” din Odobești, inv. 514).

F. gardă anterioară: „Acist Ohtoiu este al meu, cari mai gios mă voi și iscăli și l-am cumpărat din oraș Eșii, ca să fii la sfânta bisărică în Pleșăștii, ci esti hram Sfinții mai mari voivozi și cumpărătoare lui esti 12 ...* și cini s-ar ispiti să-l furi să fii di Dumnezeu blăstămat și di sfânta bisărică neertat în veci, amin, 1807, avg<ust>...*” (**Octoih**. București, 1790, parohia Tăbăcești, biserica Lugani, inv. 1109).

F. 1-35: „Acest Triodu de București, nou, s-au cumpărat de dascălu Vasăle, patruzăci de lei, și mai are împreună cu dânsul doasprezece Minee de lună, un Ohtoih, tot de București, vechi; tij, s-au cumpărat de dascalu Vasăli, treizeci de lei, un Penticostari nou, de București; tij, s-au cumpărat de dascălu Vasăle, douăzeci și șasă de lei, un Apostol nou de Blaj; tij, s-au cumpărat de dascalu Vasăle, doaozăci și cinci de lei, o Evangelhie noao de celi cu rojdenniță cu tipicu mărunț, mai bună decât acea nu este alta; tij, s-au cumpărat de dascălu Vasăle, patruzăci de lei, un Ceaslov legatu al doile, bogat, de celi cu slova mărunță de Râmnicu; tij, s-au cumpărat de dascalu Vasăle, zece lei, o Psaltire bogată de este cu tipic mărunț la toți psalmii; tij, s-au cumpărat de dascalu Vasăle, zece lei, un Zlatoust de Țara Muntenească, bun; tij, s-au cumpărat de dascalu Vasăle, treizăci de lei, un Ilie Mineat bun, tij, s-au cumpărat di dascălu Vasăle, doaozăci de lei. Aceste de sus cărți arătate, de la sămn până la Ilie Meneat c-au hotărât de dascăl ca să nu să vînză, nici să să despartă una de alta, ci să fie întocmai unde or fi toate; copiii lui să nu fie vrednici a le vinde sau a le despartă, nici datornicii, de să va întâmpla a le...* că

eu datoriu nu sânt; fie de cât unde vor fi, adecă unde să vor orându or la ce sfântă besărică toate să fii la un loc și prin cantorii acei bisărici să dea iscălitură în fața soții sale, Marie, a copiilor lui, că nu le-am despărți, nici le va strica cu picături de ceară și cu arsuri de lumânări și cu alte stricări de dezlegare și așa să le păzască întocmai după cum au păzât israiliții tablele legii neapropiindu-să de dânseli, cu ducere pe la casăle lor, nici nedându-să prin mâinile copiilor lor celor fără de rânduială, ca și Ozan acela... * și l-au certat de mânia lui Dumnezeu. Și așa să să urmeză întocma, 1810, avg<ust> 6” (**Triodion**. București, 1769, parohia Ruginești, inv. 1077).

Foaia de titlu, jos: „T<a>le<ri> dooăzeci și trei, preț legat, precum să vede <stampila în fum negru>: Chesar<ie>, ep<iscop> Bu<zăului>”;

F. 1 nenumerotată: „Această dumnezeiască Cazanie s-au dat sfintei biserici a Dragosloveni, cu preț tal<eri> dooăzeci și trei, pe care a o înstreina sau a o însuși pin altă parte, nimene nu are voe, în veci, decât la biserica acesta, hram Adormirii, 1829, sept<emvrie> 14. Nicolae, protopop” (**Cazanii**. București, 1828, parohia Dragosloveni, inv. 512).

F. gardă anterioară v.: „În știință să fie de cându s-au cutremurat pământul, la ghenar 11 zile, într-o marți seara, la trei ceasuri și un sfert din noapte, cutremur mare, care și ziduri s-au sfărmat, în zilele preluminatului nostru domn a toată Țara Românească Alexandru Dimitrie Ghica voievod, let 1838, ghenar 11, și am scris eu, preotu Voinea sin Theodor” (**Octoih**, Buda, 1811, parohia Mihălceni, inv. 342).

F. 1-15: „Această sfântă Evanghelie iaste rămasă la Brazi de la răposatul Sofronie, ieromonah, și s-au dat la paraclis, la schit, la Brazi, la Vovidenie, ca să ste cu nestrămutare, spre pomenirea răposatului Sofronie, ieromonah numit mai sus, iar cine o va fura sau o va înstreina să fie anathima și am scris ca să să știe, când s-au și legat aice, la Brazi, la let 1840, noemv<rie> 14, prin osirdia mea, cel numit, Dimitrie, ieroshimonah, starețu ot Brazi”;

Coperta 3: „Această sfântă Ivanghelie iaste legată de sfinție sa părintele Dimitrii, ieroshimonah ot schitul Brazii, și am însemnat ca să se știe, la anul 1840, apr<il> 23. Isaia, ieromonah, m-am făcut preot plinul, 1846, apr<il> 25” (**Evanghelie**. Râmnic, 1794, parohia Satu Nou, inv. 1130).

F. gardă anterioară: „Să să știi di când s-au zugrăvit icoanili la besărica cu hramu Sfinților apostoli, 1846, mai 5, <s.s. indescifrabil>”; „Cade-să a ști, di când s-au cutremurat pământul, la let 1851, iunii 23, ... *,, ; „Știut să fii de când s-au întâmplat iarăși holeră, la anul 1855, avgust 17, au murit ...* chelar lui jupân Dan Petrov” (**Apostol**. București, 1774, parohia „Nașterea Maicii Domnului” din Odobești, inv. 512).

F. gardă posterioară v.: „Știut să fii, di când au vinit moscalii, în anu 1853, și am însemnat” (**Triodion**. București, 1798, parohia „Sf. Gheorghe” din Unirea, inv. 148).

F. gardă anterioară: „Această sfântă și dumnezeiască Cazanie este legată de un legătoriu de cărți, de unu jidovu botezatu, anul 1861, iunii 13; am însămnat eu, preutul Alexandru Popovici, la biserica cu hram Sfântului Nicolae”;

P. 407: „Să să știi, de când au dat un omăt de trei palme de mare, în noaouă zile a lunii lui aprilie, și am însămnat ca să să înștiințază alte famelii următoare, în anul 1851, luna lui aprilie 10 zile, Gheorghie, fiul lui Toader ...* din sat Prisaca Vrancea” (**Cazanii**. Buzău, 1834, parohia Valea Sării, inv. 790).

NOTE:

¹ *Însemnări culese de pe marginea cărților bisericești din orașul Focșani (veacul al XVIII-lea)*, în Anul II, 1931, vol.II, p. 237-247; *Însemnări culese de pe marginea cărților bisericești din orașul Focșani (veacul al XIX-lea)*, în Anul III, 1932, vol. 1-2, p. 53-66 și Anul IV, 1933, vol. 1-2, p. 54-64.

² *Monumentele istorice în vechea noastră literatură. 1. Gh. Asachi și monumentele istorice ale Moldovei*, în „Buletinul comisiunii monumentelor istorice”, 1933, p. 101-102.

³ *Biserica și moșia Conăcheștilor de la Lărgășeni – Tecuci*, în „Analele Moldovei”, Tecuci, 1942, II, fascicola1-2, p.20-48.

⁴ Vezi Lilișor Ivancia, *Organizarea depozitului central de păstrare a bunurilor culturale deținute de unitățile de cult din județul Vrancea*, în „Vrancea. Studii și Comunicări”, V-VII, Focșani, 1987, p.305-313.

⁵ Ca instrumente de identificare am folosit: Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol.I-IV, București, 1903-1944; Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, 1973; Dan Râpă-Buicliu, *Bibliografia românească veche. Additamenta I (1536-1830)*, Galați, 2000.

⁶ Vezi Florin Muscalu, *Dicționarul scriitorilor și publiciștilor vrânceni*, Editura Revista V, Focșani, 1999; Valeriu Anghel, Alexandru Deșliu, *Vocație și destin. 600 fișe – portret pentru un tablou spiritual – istoric al județului Vrancea*, Editura Terra, Focșani, 2000.

⁷ Marchează, după caz, o lectură imposibilă datorată ștergerii textului, grafiei ilizibile sau deteriorării foilor prin tăierea marginilor la legat.

⁸ Text nesemnificativ, fără valoare documentară.

CLIOHNET – REȚEAUA EUROPEANĂ DE ISTORIE

Ștefan Purici

ABSTRACT: *CLIOHnet is a Socrates-Erasmus Thematic Network formed to address the task of bringing the study of history and a critically founded historical perspective to bear on the challenges facing European society and education today. The Network utilizes the remarkable opportunities created by the swift expansion of contact between diverse European cultural and educational traditions to bring a supranational, diachronic and comparative approach to the study and teaching of history. It will create an association (HEKLA) for enhancing the historical perspective in European culture; it operates a web-site and a mailing list. It is now creating a pan-European directory of historical associations and bodies; it encourages publications relating to its objectives on the specialized press and in the media. It promotes the study on teaching and studying history in Europe today and will publish the results in book form, containing both an overview of the present situation and recommendations for action. CLIOHnet brings together historians, geographers, art historians, linguists, theologians, philologists, sociologists and philosophers in order to explore how differences, connections, conflicts and positive interaction have developed in the past and can develop in the future.*

Una dintre dimensiunile proiectului Europei unite privește integrarea componentelor sale sub aspectul valorizării potențialului științific. În acest sens, printre cele mai vechi proiecte finanțate de Uniunea Europeană se numără programul *CLIOHnet*, din care face parte, din anul 2004, și Facultatea de Istorie și Geografie din Suceava (alături de Facultatea de Istorie și Filosofie de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, membru al proiectului încă din anul 2001).

Conceput în calitate de arie tematică a proiectului-pilot „Sistemul European de Credite Transferabile” (ECTS), el a urmărit să contribuie la crearea unui sistem de recunoaștere a activității academice a studenților istorici desfășurate în statele comunitare. După finalizarea cu succes a programului, sistemul de credite transferabile¹ se aplică în marea majoritate a țărilor europene, devenind indispensabil în cadrul mobilităților studențești finanțate de Uniunea Europeană.

Așa cum am menționat, *Istoria* a fost una dintre cele cinci arii tematice cu care a demarat proiectul ECTS (*European Credit Transfer System*) în anul 1988. Treptat, pe parcursul următorului deceniu, nucleul de istorici și cercetători implicați în programul de colaborare s-a extins la nivelul întregului continent, concentrând echipe de cercetători, cadre didactice universitare și doctoranzi care și-au concentrat demersurile pe diverse paliere tematice și cronologice, toate vizând, însă, dezvoltarea cunoașterii și diseminarea ideilor, metodelor, mijloacelor moderne în mediile universitare și de cercetare în domeniul istoriei. În acest context, sub coordonarea Universității din Groningen, a fost propus și încheiat cu succes Proiectul de dezvoltare a Curriculei Erasmus-Socrates, intitulat *Ideea și Realitatea în istoria Europei*.

Totodată, echipa a ajuns la concluzia că una dintre cele mai bune căi de explorare a uriașului potențial de inovare a predării/învățării istoriei este legată de organizarea unor programe intensive, în cadrul cărora studenții și profesorii de la universitățile participante să poată interacționa într-o situație de predare/învățare modernă. În acest cadru, grupul a inițiat și a derulat cu succes următoarele programe „Codrul Cosminului”, nr. 11, 2005, p. 159-162

intensive: Bologna (mai 1998: *Cultura Europei și mediul*), Pisa (mai 1998: *Imperii, state și regiuni într-o perspectivă europeană*), Pisa (mai 1999: *Prezentul trecutului*), Gent (martie 2000: *Istoria și realitatea Europei*), Reykjavik (mai 2000: *Națiuni și naționalități*), Roskilde (martie 2001: *Statul prosper. Trecut, prezent, viitor*), Pisa (mai 2001: *Sisteme politice și definițiile rolurilor de gen*), Riga (mai 2003: *Religie și schimbare politică în Europa: trecut și prezent*), Madrid (martie 2004: *Cetățenia în istorie. De la Atena la Uniunea Europeană*). Grație programului *Cultura 2000* al Uniunii Europene a devenit posibil editarea unor volume tematice ale cursurilor menționate, care sunt disponibile astăzi atât în forma tipărită (nouă volume), casete video, DVD, precum și în format *pdf, pe internet².

În mai 1999 Rețeaua de Istorie ECTS a organizat Conferința europeană *Prezentul trecutului. Istoria în universitățile europene: comparare, armonizare, inovare*, în cadrul căreia a fost conceput proiectul CLIOH. Acesta a avut ca obiectiv extinderea parteneriatului în noua Europă și atragerea în activitățile de colaborare a statelor din Europa de Est și Centrală. Programul trienal CLIOH, intitulat *Redescoperirea Europei: Crearea legăturilor și viziunii novatoare pentru o nouă agendă a istoriei*, având angajate 38 de instituții participante, a demarat activitățile în anul 2000, propunându-și elaborarea materialelor și propunerilor pentru predarea/învățarea istoriei pe continentul nostru. Rezultatele obținute în cadrul programului au fost diseminate în anul 2003-2004 (*CLIOH-DISS*), fiecare membru (47 de instituții angrenate în această fază) împărțind din experiența acumulată unor parteneri (alte facultăți) din propria țară.

Demararea programului CLIOH a stimulat și înlesnit punerea bazelor pentru dezvoltarea proiectului, din 2001, într-o Rețea Europeană de Istorie, ca parte a Rețelelor Tematice Erasmus. *CLIOHnet* a reprezentat o extindere tematică și geografică a activităților desfășurate până la acel moment. Rețeaua, care a cuprins grupul CLIOH și noii parteneri (în total, 58 de instituții participante), a încercat să valorifice diverse experiențe, cunoștințe, metode spre a le pune la dispoziția celor interesați din alte părți ale lumii (Balcani, Turcia, Rusia, Asia Centrală, Africa). Membrii rețelei s-au angajat într-o varietate de activități, toate având drept scop creșterea prezenței perspectivei istorice comparate și critice asupra culturii Europei, nu numai asupra culturii academice. Astfel, programul s-a întemeiat pe ideea de proiect transnațional, multicultural și paneuropean. *CLIOHnet* a organizat în fiecare an câte două întâlniri plenare și câte 10 întâlniri naționale în 10 state diferite. Au fost realizate conexiuni și colaborări cu alte programe ale Uniunii Europene, precum „*TUNING*” *Educational Structures in Europe*, *TEEP 2002* (Transnational European Evaluation Project 2002) și, recent, *Tuning Latin America* (au fost stabilite relații cu departamentele de istorie din 18 state latino-americane). Ca și în cadrul programului CLIOH, ultimul an (2004-2005) a fost dedicat activităților de diseminare pe calea organizării unor seminare naționale în fiecare țară participantă. Totodată, au fost prezentate și dezbătute propunerile pentru *CLIOHnet 2*, în vederea continuării și extinderii activităților după 2005.

CLIOHnet are drept obiectiv fundamental oferirea unei perspective istorice bazată pe o analiză critică a trecutului pentru a face față provocărilor cu care se confruntă astăzi societatea și educația europeană. Istoria – atât ca domeniu de cercetare cât și ca materie predată și studiată în universități și școli – cunoaște, în ultimele două decenii transformări rapide percepute adesea ca manifestări ale unei crize profunde. Rețeaua a fost concepută drept un răspuns prompt și profesionist provocărilor secolului XXI. Spre deosebire de proiectele naționale, bilaterale sau regionale, *CLIOHnet* oferă și valorifică oportunități remarcabile, create prin extinderea rapidă a contactelor dintre diferitele tradiții

culturale și educaționale europene, încercând să ofere procesului de studiere și predare a istoriei o abordare supranațională, diacronică și comparativă.

CLIOHnet acționează pe paliere diferite. În fiecare țară au fost organizate ateliere de lucru pentru profesori, studenți, cercetători interesați de tematica propusă. Concomitent au fost constituite grupuri naționale *CLIOHnet*. Cinci grupuri de lucru (Task Force), compuse din reprezentanți provenind din câteva țări, au abordat anumite domenii socotite prioritate pentru cunoașterea și didactica istorică: probleme de gen și oportunități egale; rasism și etnicitate; utilizarea învățământului la distanță și a tehnologiilor informatice pentru realizarea unei noi perspective istorice; predarea/învățarea istoriei la nivel liceal; extinderea spațiului istoriografic european prin includerea istoriei și produselor istoriografice din Europa de Est și statele mediteraneene. Există un grup de lucru care se ocupă de istorie și științe umaniste în curricula științifică și tehnologică.

CLIOHnet nu se limitează la acumularea cunoștințelor și căutarea sau elaborarea unor noi metode de investigare a trecutului și de predare/învățare a istoriei. Echipele implicate au obligația de a disemina cunoștințele pe diferite căi. Fiecare grup de lucru (Task Force) este responsabil pentru publicarea rezultatelor muncii sale. În cadrul „ClioH's Workshop I” (2000-2001) au fost redactate trei volume (apărute sub sigla „CLIOH's Notebooks”), destinate utilizării și testării de către instituțiile implicate în proiect (vol. I: *Marea în istoria Europei*, vol. II: *Sisteme politice și definiții ale rolurilor de gen* și vol. III: *Națiunile și naționalitățile în perspectiva istorică*).

Rețeaua a încheiat cu succes și proiectul intitulat „ClioH's Workshop II”, realizat în cadrul programului Cultura 2000 al Directoratului general pentru Educație și Cultură al Comisiei Europene, publicând cărți și video-casete cu specific multinațional și multilingvistic (continuarea seriei „CLIOH's Notebooks”, în cadrul căreia au fost tipărite vol. IV: *State prospere. Trecut, prezent, viitor*, vol. V: *Imagini și istorie*, vol. VI: *Imperii și state în perspectiva europeană*, vol. VII: *Discriminare rasială și etnicitate în istoria europeană*, vol. VIII: *Religia și schimbarea politică în Europa: trecutul și prezentul* și vol. IX: *Toleranța și intoleranța în perspectiva istorică*).

Programul nostru colaborează îndeaproape cu Tuning Educational Structures din Proiectul Europa, pentru a oferi puncte de referință comune, a contura teme specifice, a defini competențe și elemente descriptive pentru curricula de istorie. *CLIOHnet* cooperează, de asemenea, în Tuning II, dezvoltând criterii pentru metodologiile de predare și învățare³.

Coordonatorul central (Universitatea din Pisa, Italia), reprezentat printr-o echipă competentă condusă de prof. univ. dr. Ann Katherine Isaacs, gestionează un web-site⁴ și o listă de corespondență și discuții. Pe lângă alte numeroase succese, trebuie menționată realizarea unui registru paneuropean al istoricilor, asociațiilor și organizațiilor istoricilor, încurajarea publicațiilor cu preocupări apropiate obiectivelor sale în media și presa de specialitate. Ca și pe parcursul ultimului deceniu, echipele implicate în program continuă să examineze statutul istoriei în Europa de astăzi, oferind atât o perspectivă asupra situației prezente, cât și recomandări pentru viitor. A fost propus cu succes proiectul *CLIOHRES.net* (Rețeaua de excelență în domeniul cercetării istorice)⁵, finanțat de Programul Cadru 6 al Uniunii Europene, iar unele nuclee implicate în *CLIOHnet* au generat și alte programe, cum ar fi *eHLEE – eHistory Learning Environment and Evaluation* (pentru învățământul întemeiat pe resursele electronice moderne)⁶ și *EMMHS – Masterat European în Studii Istorice Mediteraneene*⁷.

CLIOHnet își extinde legăturile și spre instituțiile unor țări care încă nu au fost admise în programele Socrates, în special din Europa de Sud-Est, Rusia, zona mediteraneană și Asia Centrală. Mai propune colaborarea în interiorul, dar și dincolo de

domeniul umanist, prin intermediul Arhipelagului european al Rețelelor tematice umaniste⁸. Programul nostru contribuie atât la formarea acestui Arhipelag, cât și la stabilirea unor legături și colaborări cu discipline umaniste distincte. Totodată, se realizează și o dezvoltare a programului pe verticală, anumite componente având drept grupuri-țintă preșcolarii și elevii din școlile primare⁹ (spre exemplu, editarea unei broșuri color menită să contribuie la cunoașterea Europei de către cei mici, prin intermediul călătoriei micului dragon Mu) sau studenții din primul ciclu de studii (urmărindu-se și constituirea unei rețele studențești *CLIOHnet-Youth*)¹⁰.

Continuitatea programului, evaluările transnaționale și indicatorii de calitate testați în cadrul proiectului pilot *TEEP 2002* dovedesc cu prisosință eficacitatea și aplicabilitatea produselor (cunoștințe, metodologii, principii, competențe, tematici, abordări etc.) oferite de *CLIOHnet*. Considerăm că această formă de colaborare între istorici și specialiștii în alte domenii umaniste și nu numai, provenind din practic toate statele bătrânului continent, nu poate decât să contribuie la o mai bună cunoaștere a trecutului fiecărei națiuni în parte, dar și la modernizarea procesului de predare/învățare în instituțiile europene, la însușirea celor mai performante metode și principii de instruire și cercetare. Drept exemple ale subiectelor investigate în cadrul grupului de lucru 5 „Frontiere și identități”, ce își desfășoară activitatea sub egida programului *CLIOHRES.net*, publicăm în continuare două materiale (Position Paper) – în variante de lucru, ce urmează a fi sintetizate și dezvoltate într-un studiu de circa 35-40 de pagini – elaborate de cele două echipe românești, materiale ce au fost prezentate la Praga, în zilele de 26-27 august 2005.

NOTE:

¹ Pentru detalii, vezi: <http://europa.eu.int/comm/education/socrates/ects.html>

² <http://www.stm.unipi.it/Clioh/tabs/core.htm>

³ http://europa.eu.int/comm/education/policies/educ/tuning/tuning_en.html

⁴ www.clioh.net

⁵ <http://www.cliohres.net/>

⁶ <http://www.clioh.net/ehlee.htm>

⁷ <http://www.clioh.net/emhsl.htm>

⁸ <http://www.archhumannets.net/>

⁹ <http://www.clioh.net/kids.htm>

¹⁰ <http://www.stm.unipi.it/programmasocrates/cliohnet/Meetings/students/stud.htm>

FRONTIERE ȘI IDENTITĂȚI ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

Vasile Vese, Crina Capotă

ABSTRACT: *This paper proposes a short overview of the representation and the interpretation of the frontiers and identities issue in Romanian historiography in the last fifteen years. There is an interesting way to study the interdependency between frontier and identities, as well as to explain the concepts frontier, border or boundary. The Romanian historians offered a special priority to the issue of political borders. They emphasized the interwar period, the time of maximum territorial extension from Romanian State. It has been noticed this lack of diversity at methodological level, also. In most cases, the works referring to borders or frontiers do not combine History with other disciplines such as the principles of Public Law, Anthropology or Ethnography. Furthermore, most Romanian historians define nation from an ethnical, linguistic or religious point of view.*

Lucrarea de față își propune o prezentare succintă a reflectării și interpretării fenomenului frontierei și identităților în istoriografia românească din ultimii cincisprezece ani. Clasificările multiple de care sunt susceptibile cele două concepte face ca scopul lucrării să fie unul ambițios încercând explicarea apariției în istoriografia română a unor teme precum frontiere politice, frontiere naționale, confesionale, sau lingvistice, precum și a discuțiilor legate de identitatea națională, etnică, confesională sau socială. Demersul este unul dificil datorită mai multor factori. Un prim factor este legat de „producția istoriografică” din ultimii cincisprezece ani. Un simplu studiu statistic, nerealizat însă, ar arăta faptul că lucrările de istorie ocupă un loc de frunte în politica editorială a principalelor edituri românești¹. Așadar, putem vorbi despre o „inflație” de cărți de istorie în ultimii cincisprezece ani precum și de un interes aparte arătat acestui domeniu de către autoritățile statului² sau principalii formatori de opinie³ din România postcomunistă. Un al doilea factor care îngreunează cercetarea noastră se datorează faptului că fenomenului frontierei, în înțeles politic, național, confesional sau social, nu i-au fost dedicate în mod direct anumite studii, lucrarea bazându-se pe anumite articole care abordează în mod tangențial acest subiect.

Din dorința unei clasificări a istoriografiei dedicate fenomenului frontierei și a sesizării interferențelor dintre frontiere și identități am pornit de la câteva ipoteze de lucru care vor fi confirmate sau infirmate pe parcursul acestei lucrări. O primă ipoteză este aceea că studierea frontierelor de către istoricii români s-a rezumat în mare parte la frontierele politice, accentul căzând pe frontierele României de după 1918. Aceasta se referă la întreaga istoriografie de după Tratatul de la Versailles (interbelică, comunistă sau postcomunistă). Pentru validarea sau infirmarea acestei premise am considerat necesară prezentarea într-un mod succint a istoriografiei anterioare perioadei 1990.

O a doua premisă de la care pornim este aceea că istoriografia românească, cu mici excepții a fost puțin interesată de distincții de natură conceptuală între frontieră, graniță, hotar, în majoritatea cazurilor acești termeni fiind considerați drept sinonimi. Interesant este că încercările de delimitare conceptuală apar mai ales în perioada interbelică și mai puțin în cea postcomunistă. Explicația care se poate da acestui lucru este legată de calitatea cărților de istorie, precum și a istoricilor interbelici comparativ cu istoricii de după 1990. În perioada interbelică, istoriografia română era comparabilă cu cea universală, atât în ceea ce privește tematica abordată, cât și în ceea ce privește „Codrul Cosminului”, nr. 11, 2005, p. 163-170

metodologia utilizată⁴. După 50 de ani în care primordial pentru istorici nu a fost calitatea scrisului istoric, ci necesitatea de a subordona demnitatea profesională ideologiei comuniste, producția istoriografică din România ultimilor ani se aliniază mai anevoios tendințelor istoriografice actuale. În majoritatea cazurilor există același interes pentru o tratare descriptivă, evenimentială, în care documentul este sursa supremă și de necontestat. În pofida celor arătate mai sus, existența în limbile engleză și germană a distincției dintre graniță și frontieră a determinat apariția și în limba română a unor încercări de delimitare a semnificației celor doi termeni. Astfel, într-un studiu dedicat frontierelor aparținând științelor sociale, distincția dintre frontieră și graniță este făcută de caracterul dinamic al celei dintâi. În registrul politico-juridic este folosit termenul de graniță desemnând linia ce desparte două regiuni cu statut bine precizat (stat, canton).⁵ În secolul al XX-lea caracterul dinamic al frontierei face ca acest fenomen⁶ să devină unul mai ales intern. Există o tradiție interbelică în ceea ce privește studiul interdependenței dintre frontiere și identitate, precum și încercarea de explicare a conceptului de frontieră, graniță sau hotar.⁷ Astfel, primele două studii îmbină metodologia specifică dreptului internațional public, dar și istoriei pentru a legitima frontierele României interbelice. Romulus Seișanu face distincția dintre frontieră și limită, limita fiind numai operațiunea tehnică de delimitare a zonei frontierei.⁸

Scrisul istoric din perioada comunistă poate fi clasificat folosind metoda lui Vlad Georgescu. Astfel, Vlad Georgescu identifică patru etape ale istoriografiei comuniste care în mare urmează etapele politice ale comunismului românesc: 1944-1960 ("Frontul istoric, stabilirea Adevărului"), 1960-1965 ("începutul reinterpretării adevărilor istorice abia reinterpretate"), 1965-1971 ("relaxarea ideologică"), 1971-1977, ("culturnicii și noile mituri").⁹ Cercetarea lui Vlad Georgescu s-a oprit la anul 1977, dar putem presupune, cu mici nuanțări, cultura românească din perioada 1971-1989 se caracterizează prin "curentul protocronist". În ceea ce privește problematica frontierelor, istoriografia comunistă urmează în linii mari tradiția interbelică, focalizându-se pe frontierele politice și naționale, însă accentul precum și intensitatea mesajului promovat este subordonat ideologiei marxiste. În prima fază a regimului comunist nici chiar frontierele politice nu constituie un subiect demn de abordat. În celebrul manual de istorie al lui Mihail Roller, de fapt o adevărată sinteză de istorie a României, nu se face nici o referire la frontierele României de după primul război mondial, precum nici la problemele teritoriale dintre România și URSS din vara anului 1940¹⁰. Începând cu 1964 se menționează în scris existența unei „probleme istorice basarabene”, atât într-un tratat de istoria românilor,¹¹ cât și prin publicarea unor documente aparținând lui Karl Marx¹². Perioada regimului comunist-național determină și apariția unui anume interes asupra frontierelor statului român. Se exprimă din ce în ce mai răspicat necesitatea revizuirii frontierei româno-sovietice. În acest context este interesant de observat modalitatea de prezentare și interpretare a raporturilor existente între România și URSS în vara anului 1940¹³.

În istoriografia românească de după 1989 accentul este pus într-un mod aproape exclusiv asupra frontierelor politice și naționale. Relațiile diplomatice, economice, culturale cu statele vecine au fost principalele puncte discutate în ceea ce privește tematica frontierelor. Situațiile conflictuale au fost exploatate la maxim de istorici, momentele 1916-1919, 1940, 1944-1945 devenind subiecte pentru numeroase studii.

Prioritatea istoricilor a fost frontiera de vest. Acest lucru este explicat prin percepția comună unei părți însemnate a opiniei publice din România care considera că prăbușirea sistemului creat după 1945 va duce la revizuirii teritoriale în defavoarea statului român. Orice încercare de a discuta problemele legate de drepturile minorităților

din România, erau privite de către politicienii naționaliști și nu numai, drept încercări de a schimba frontierele statului român. În acest context, istoricii români au încercat să legitimizeze cu ajutorul unor principii ale dreptului internațional public, precum dreptul la autodeterminare, prezența Transilvaniei în cadrul statului român începând cu 1918. Intensitatea apariției studiilor dedicate relațiilor româno-maghiare în diferite momente ale secolului al XX-lea este legată în mod direct de evoluția acestor relații în perioada post 1990. Astfel, perioada imediat următoare evenimentelor din decembrie 1989, este marcată de apariția unor studii de istorie menite să legitimizeze unirea din 1918¹⁴ sau să arate ilegalitatea și inaplicabilitatea arbitrajului de la Viena din august 1940¹⁵. Cele mai multe studii dedicate relațiilor româno-maghiare, deci indirect frontierei de vest a României, s-au scris în perioada 1995-1998, așadar în jurul anului în care s-a semnat tratatul de prietenie și bună vecinătate cu Ungaria¹⁶. Efortul istoricilor români nu semnifică o reacție contestatară cu privire la semnarea acestui tratat, reacții care nu au lipsit din partea unor politicieni naționaliști, ci este o încercare de a legitima din perspectivă istorică frontiera de vest a României.

Subiectul frontierei de vest a României a fost tratat de către istoricii români într-un mod virulent, combativ în primii ani post 1989. Acest lucru s-a schimbat începând cu 1997-1998, când istoricii români și cei maghiari au început să participe la diferite sesiuni științifice¹⁷, sau prin publicarea în volume colective a reacțiilor provocate de „problema transilvană” în lumea culturală românească sau maghiară. În acest context apar volumele lui Gabriel Andreescu¹⁸ sau Alina Mungiu-Pippidi¹⁹. Așadar, nu doar istoricii scriu despre „problema transilvană” și indirect despre frontiera României și Ungariei, ci și oamenii de litere sau sociologii. Demersul lor nu este unul istoric, ci mai degrabă unul dictat de nevoia de „reconciliere cu istoria”, de necesitatea ca frontiera de vest a României să nu devină granița dintre Occidentul democratic și Orientul autoritar, patriarhal. Nefiind istorici, cei doi autori își permit să nu caute “adevărul obiectiv despre Transilvania, ci acea sinteză și interrelație a credințelor, atitudinilor și comportamentelor colective care, deși subiective, se constituie într-o realitate mai puternică și finalmente mai obiectivă decât faptele istorice sau demografice atunci când stau la baza unei coabitări etnice mai mult sau mai puțin armonioase”²⁰.

În ceea ce privește frontiera de est a României trebuie menționat faptul că disoluția URSS și formarea unei Republici Moldovenești a provocat în cercurile intelectuale și politice românești reacții pentru unirea acestui teritoriu cu România²¹. În ceea ce privește diplomația română, odată cu conștientizarea noului sistem al relațiilor internaționale rezultat în urma disoluției URSS-ului, reacțiile pro unire au devenit mai nuanțate și mai ponderate. Istoriografia românească a continuat în ultimii cincisprezece ani să argumenteze din punct de vedere istoric, lingvistic și cultural apartenența teritoriului dintre Prut și Nistru la spațiul românesc²².

Ca o concluzie în ceea ce privește frontierele politice prezentăm punctul de vedere al lui Lucian Boia. El arată că definirea națiunii ca entitate organică determină pe majoritatea istoricilor să considere necesară existența unei predestinări geografice. Astfel, dacă națiunile sunt predestinate, atunci trebuie să existe și o predestinare geografică, un spațiu bine definit, jalonat de frontiere evidente, care le-ar fi dintotdeauna rezervat. Geografia unitară a poporului român se elaborează în secolul al XIX-lea și se prelungește până astăzi prin imaginea unui spațiu perfect, aproape circular, cuprins între trei mari cursuri de apă: Dunărea, Nistru și Tisa, spațiu susținut, încheșat, prin coloana Carpaților²³. Așadar, apelul istoricilor la frontierele României din perioada interbelică este determinat și de faptul că aceste frontiere se suprapun peste frontierele naturale

predestinate poporului român. În varianta românească a frontierelor, munții unesc, iar fluviile despart²⁴. Se poate observa diferența dintre „varianta românească” și cea occidentală, unde munții despart (de exemplu, frontiera francezo-elvețiană, francezo-italiană, sau francezo-spaniolă).

Definirea în mod organic a națiunii, sau predestinarea geografică la care face referire Boia, determină apariția unor probleme precum legătura dintre frontierele politice și cele naționale, cele etnice sau cele lingvistice, legătura dintre identitatea națională și cea confesională. Națiunea română continuă să fie una etno-culturală și nu una politică. Limba²⁵, etnografia, geografia, onomastica și religia furnizează principalele repere în identificarea apartenenței naționale. Valorile etnonaționaliste devenite active o dată cu secolul al XIX-lea, adică o dată cu romantismul, continuă să subziste făcând concurență constituționalismului statal și celui european²⁶. Acest fenomen nu este specific doar României, ci tuturor zonelor din spațiul central-est european. Această modalitate de percepție al identității naționale a dus la marginalizarea grupurilor lingvistice-confesionale diferite de comunitatea majoritară vorbitoare de limba română ori adeptă a cultului majoritar ortodox²⁷.

Raportul dintre identitatea confesională și cea națională a stârnit numeroase polemici pe tot parcursul secolului al XX-lea. Este suficient să amintim pentru perioada interbelică ideile lui Nae Ionescu care identifica calitatea de român cu cea de ortodox. Explicația apariției acestor polemici trebuie pusă în legătură cu situația politică a României după 1918. În opinia liderilor Bisericii Ortodoxe, dar și a unor oameni politici, „unitatea de neam trebuia urmată de unitatea de credință”. Astfel, formarea unui stat național în limitele naturale predestinate trebuia urmată de formarea unei singure Bisericii românești. Dar ambele confesiuni specifice românilor, ortodoxă și greco-catolică, erau legate în mod direct de construirea națiunii române. Datorită împrejurărilor istorice specifice, bisericile românești²⁸ (ortodoxă și greco-catolică) din Transilvania au fost pentru multă vreme singurele instituții naționale. Astfel, nu întâmplător, mișcarea națională s-a afirmat în primă fază, aproape exclusiv în cadrul instituționalizat oferit de cele două biserici, episcopii activând în dublă calitate, de lideri spirituali, dar și politici²⁹. Începând cu secolul al XIX-lea se observă tot mai mult transferul dinspre religios înspre laic, iar elitele culturale (în cazul Transilvaniei), dar și cele politice (în cazul Vechiului Regat) au înlocuit, religia ca principiu ideologic și determinant identitar, cu principiul metafizic al etnicului³⁰. În epoca modernă, valorile statului națiune nu mai erau identice cu cele promovate de Biserică. Totuși acest lucru nu a dus la apariția unui discurs dublu, ci la subordonarea religiei discursului identitar promovat de statul secular.

Desființarea Bisericii Greco-Catolice de către autoritățile comuniste, cu sprijinul Bisericii Ortodoxe Române, precum și reînființarea cultului greco-catolic în primele luni ale anului 1990, au determinat apariția numeroaselor lucrări dedicate anilor de clandestinitate din perioada comunistă. Acest interes aparte acordat Bisericii Greco-Catolice este justificat de nevoia recuperării unui trecut nu foarte îndepărtat, precum și de nevoia creării unor argumente de ordin istoric sau dogmatic care să justifice existența acestui cult. În primii ani de după 1989 analizele și explicațiile nu sunt exhaustive, insistându-se pe metodologia descriptivă de tratare³¹, precum și pe apariția unor lucrări care aparțineau unor autori angajați confesional³² precum Silvestru Augustin Prunduș, Clemente Plaiianu, Anton Moisil sau Alexandru Rațiu. Au urmat apoi unele colecții de documente a căror studiul introductiv, nu foarte amplu, nu poate oferi o analiză interdisciplinară pe care cercetarea unui astfel de domeniu o necesită³³, iar în ultimii ani o serie de lucrări complexe și exhaustive despre această temă³⁴.

În concluzie, putem afirma că istoriografia românească din ultimii cincisprezece ani a tratat în mod prioritar frontierele politice, accentul fiind pus pe perioada interbelică. Istoricii interbelici, cei comuniști și cei din perioada postcomunistă au încercat să justifice și să legitimizeze frontierele României interbelice. Această lipsă de diversitate este observabilă și la nivel metodologic, de cele mai multe ori lucrările referitoare la frontiere nu au o abordare interdisciplinară care să îmbine istoria cu principiile dreptului public, cu antropologia sau etnografia. De asemenea, este observabil faptul că istorici români, în marea lor majoritate, definesc națiunea din punct de vedere etnic, lingvistic sau religios.

NOTE:

¹ Vezi editurile Humanitas, Polirom, Curtea Veche sau Nemira.

² În ceea ce privește politica Ministerului Învățământului se remarcă un interes special acordat istoriei în primii ani după evenimentele din decembrie 1989, culminând cu introducerea la examenul de bacalaureat din 1999 a istoriei românilor ca disciplină obligatorie de examen pentru toți absolvenții de liceu. În ultimii ani este observabil un proces de reducere din programa școlară a orelor de istorie, în special de istoria românilor.

³ Exemplul cel mai elocvent este Marius Tucă, un cunoscut realizator de emisiuni TV și director de ziar, care în fiecare săptămână editează un supliment de istorie a ziarului pe care îl conduce, beneficiind și de aportul unor istorici cunoscuți precum Lavinia Betea. Marius Tucă a fost implicat activ în "scandalul manualelor" din anul 1999, când au fost editate manuale alternative de istorie, decizia alegerii unui manual sau a altuia fiind lăsată la îndemâna profesorilor de istorie. Un alt exemplu îl constituie Ion Cristoiu care edita lunar o revistă de istorie, *Dosarele istoriei*, cu accent special asupra celui de al doilea război mondial și a Marelui Ion Antonescu.

⁴ Ne referim aici la istorici precum Gheorghe Brăteanu, Dimitrie Onciul, P. P. Panaitescu sau Ioan Bogdan.

⁵ Ilie Bădescu, Dan Dungaci, Sandra Cristea, Claudiu Degeratu, *Sociologia și geopolitica frontierei*, vol. I, București: Floarea Albastră, 1995, p. 4-6.

⁶ *Ibidem*, p. 1. Fenomenul frontierei exprimă totalitatea proceselor prin care se manifestă o expansiune istorică, fie a unui popor, fie a unei religii sau ideologii.

⁷ Romulus Seșanu, *Principiul naționalităților. Originile, Evoluția și elementele constitutive ale naționalității. Tratatul de pace de la Versailles, Saint-Germain, Trianon, Neuilly-sur-Seine, Sevres, Lausanne*, București, Tipografia ziarului Universul, 1935, George Sofronie, *Tratatul de pace din 1919-1920*, București, Ed. Ziarului Universul, 1936, Nicolae Iorga arată evoluția semnificației conceptului de hotar din imperiul roman, unde era o regiune întreagă, o regiune producătoare de sinteză, până în perioada modernă când are semnificația unei linii care desparte și nu unește.

⁸ Romulus Seșanu, *op. cit.*, p. 233. Astfel, examinând frontiera româno-maghiară, Seșanu face apel la condițiile etnografice, confesionale și geopolitice ale zonei de frontieră.

⁹ Vlad Georgescu, *Istorie și politică. Cazul comuniștilor români. 1944-1977*, Ed. Humanitas, București, 1991. p. 6, 8, 51, 58, 66.

¹⁰ Mihai Roller este istoricul care timp de aproape zece ani a controlat scrisul istoric din România, fiind șeful secției de istorie a Academiei Române. Pentru mai multe detalii referitoare la biografia lui Mihai Roller vezi Aurel Petrencu, *Mihail Roller și stalinizarea istoriografiei române în anii postbelici*, în *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului. Comunicări prezentate la Simpozionul de la Sighetu Marmației (19-21 iunie 1998)*, Fundația Academia Civică, București, 1998, p. 588-602. Este interesant faptul că nu există nici cel puțin un subcapitol dedicat acestui eveniment, unirea Basarabiei cu România fiind considerată drept o ocupație militară. Nici evenimentele din octombrie-decembrie 1918 din Transilvania nu se bucură de mai multă atenție, fiind tratate la capitolul dedicat „intervenției contra revoluției din

Ungaria”. Vezi Mihail Roller, *Istoria R. P. R. Manual pentru învățământul mediu*, Editura de stat didactică și pedagogică, București, 1952, p. 525-529.

¹¹ *Istoria României. Feudalismul dezvoltat în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea. Destrămarea feudalismului și formarea relațiilor capitaliste*, Editura Academiei Republicii Populare România, București, 1964, p. 611: “Principatele Române, ocupate încă de la începutul ostilităților, au fost evacuate de Rusia, afară de teritoriul dintre Nistru și Prut care a fost încorporat Imperiului Rus”.

¹² Karl Marx, *Însemnări despre români. Manuscrise inedite*. Publicate de acad. Andrei Oțetea și S. Schwann, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1964. Documentele editate de către istoricii români și atribuite lui Marx menționează nedreptatea ocupării Basarabiei în 1812 (“Tratatul din 28 mai 1812. Poarta renunță la Basarabia. Turcia nu putea ceda ceva ce nu-i aparținea, pentru că Poarta otomană n-a fost niciodată suverană asupra țărilor române”, K. Marx, *op. cit.*, p. 106), diferitele planuri de anexare, totală sau parțială, a principatelor de către Rusia și reprimarea revoluției pașoptiste de către ruși.

¹³ Un anumit realism politic determină o anumită rezervă din a cere în mod direct revizuirea frontierei de est, afirmându-se doar că „guvernul sovietic a cerut guvernului român să retrocedeze imediat Basarabia și să cedeze nordul Bucovinei. Guvernul român a răspuns că, pentru a evita un război se vede nevoit să satisfacă aceste cereri” în *Probleme fundamentale ale istoriei României. Manual și crestomație*, Ediția a II-a, Editura didactică și pedagogică, 1987, p. 133, sau cu mici nuanțări *Istoria României. Probleme fundamentale*, Academia Ștefan Gheorghiu, 1986, p. 661-662.

¹⁴ Emil Arbonie, *Unele aspecte privind lucrările de delimitare a frontierei de stat a României în județul Arad, în perioada anilor 1922-1923 în Studia Universitatis “Vasile Goldiș”*, Arad, 1997, 7, p. 167-172; Constantin Botoran, 1919-1920: o mare nedreptate a fost reparată în „Revista de istorie militară”, 1990, nr. 4, p. 4-6; Idem *România și statele succesorale* în „Revista de istorie militară”, 1990, nr. 6, p. 37-40; Dumitru Ion, *Spionajul maghiar în România. 1918-1940*, București, Ed. Concordia, 1990; Duțu, Alexandru, *Prioritate absolută frontierei de vest* în „Revista de istorie militară”, 1990, nr.5, p. 45-46; Alexandru Duțu, Constantin Botoran, Mihai Retegan, *Transilvania în evoluția relațiilor româno-ungare. O abordare mai puțin cunoscută*, Ed. Militară, București, 1993.

¹⁵ Istoriografia română este consecventă în a numi acest eveniment „al doilea dictat de la Viena”.

¹⁶ Alexandru Duțu, *The Invalidation Of the Vienna Diktat-The Romanian Nation Cause în Romania in the summer of 1940 under the impact of Diktat Policy*, București, 1995, p. 90-94; Nicolae Dascălu, *Dictatul de la Viena în viziune americană*, în *Relații româno-americane în timpurile moderne*, Iași, 1993, p. 231-250; C. Gh. Marinescu, *Revizionismul ungar și România în contextul politicii marilor Puteri*, în *Europa XXI*, Centru de istorie și civilizație europeană Iași, 1994-1995, 3-4, p. 250-262.

¹⁶ Dan Berindei, *Roumains et Hongrois: realites historiques et perspectives în Revue de l'Europe Centrale*, Strasbourg, 1995, 3, p. 87-95; Ion Calafeteanu, *Revizionismul ungar și România*, Ed. Enciclopedică, București, 1995; Valeriu Florin Dobrinescu, *Campania Rothermere și relațiile româno-ungare în anii 20*, în *Anuar, Științe socio-umane*, 1996, 6, p. 177-183; Idem, *Frontiera de vest a României în politica Marilor Puteri (12-13 septembrie 1944-10 februarie 1947)*, în *Itinerarii istoriografice*, Iași, 1996, p. 273-305; Idem, *Problema optanților și raporturile româno-ungare din anii 20*, în *Concepte și metodologie în studiul relațiilor internaționale*, Iași, 1997, p. 134-138; Idem, *Relațiile româno-ungare de la notele ultimative sovietice la Dictatul de la Viena*, în *Sargeția*, 1995-1996, 26, nr. 2, p. 507-513; Idem, *România și Ungaria de la Trianon la Paris (1920-1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania*, Ed. Viitorul românesc, București, 1996; Idem, *Transylvania at the Two Peace Conferences in Paris (1919-1920, 1946-1947)*, în *Transylvania Review*, Cluj-Napoca, 1995, 4, nr. 4, p. 9-19; Florin Valeriu Dobrinescu, Vintilă Florescu, *Campania Rothermere pentru revizuirea Tratatului de la*

Trianon, în Vrancea. *Studii și comunicări*, 1997, 11, p. 124-129; Gheorghe Florescu, Donald Bain, *Romanian Political Realities and the Paris Peace Treaties (1919-1920)*, în *Romanian Civilization. Romanian Cultural Foundation*, Iași, 1995, 4, nr. 1, p. 39-58; *Frontiera de Vest în istoria contemporană a României* (ediție îngrijită de Constantin Moșincat), Oradea, Ed. Papyrus, 1998; Aurel Gociman, *România și revizionismul maghiar*, Ed. Clusium, Cluj-Napoca, 1996; Cornel Grad, *Integrarea armatei române în sistemul de apărare, prin mijloace politico-diplomatice și militare a frontierei de vest*, în *Studii și comunicări. Muzeul județean Satu Mare*, 1994-1995, 11-12; Petre Otu, *Gândirea militară românească despre apărarea graniței de vest (1919-1939)*, în *Pietre de Hotar*, Oradea, 1998, p. 133-142.

¹⁷ *La Transylvanie dans la Roumanie post-communiste: actes du Colloque du CRINI, Centre de recherche sur les identités nationales et l'interculturalité*, 27-28 mars 1998, Cluj-Napoca: Echinox, 1999, *Nationalisms, identities, European Enlargement: Case Studies on the 20th and the new century*, Cluj-Napoca: Acceat, 2004; B. Trencsenyi, D. Petrescu, C. Petrescu, C. Iordachi, Z. Kantor, *National Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*, Budapesta-Iași, 2001; Vasile Vese, Csaba Levai, *Tolerance and intolerance in historical perspective*, Pisa, Edizioni Plus, Università di Pisa, 2003.

¹⁸ Gabriel Andreescu, *Naționaliști antinaționaliști. O polemică în publicistica românească*, Iași: Polirom, 1996; Idem, *Ruleta. Români și maghiari, 1990-2000*, Iași: Polirom, 2001; Idem *Problema transilvană*, Iași: Polirom, 1999.

¹⁹ Alina Mungiu-Pippidi, *Transilvania subiectivă*, București: Humanitas, 1999.

²⁰ *Ibidem*, p. 21.

²¹ Vezi articolele semnate de istoricul Alexandru Zub și adunate în volumul *Impasul reîntregirii*, ediția a II-a, Ed. Timpul, Iași, 2004.

²² Badescu, Emanuel, Voicu, Ion, 1924: *la Viena – negocieri româno-sovietice privind Basarabia*, în *Magazin istoric*, 1992, 26, nr. 6, p. 31-32; Constantin Botoran, *Recunoașterea unirii Basarabiei cu România în dezbaterile conferinței de pace (1919-1920)*, în „*Revista de istorie militară*”, 1996, nr. 3-4, p. 16-19; Idem, *Relații româno-sovietice (iunie 1940-iunie 1941)* în „*Revista de istorie militară*”, 1995, nr. 3, p. 17-19; Ion Constantin, *Geopolitică și ideologie. Problema Basarabiei în contextul raporturilor româno-sovietice în epoca postbelică*, în *Hierasus, Muzeul județean Botoșani*, 1994, 9, p. 473-492; Nicolae Dascălu, Patricia Eggleston, *Evaluări SUA din anii celui de-al doilea război mondial privind statutul postbelic al Basarabiei*, în „*Revista română de studii internaționale*”, București, 1992, 26, nr. 2, p. 97-103; Valeriu Florin Dobrinescu, *Problema Basarabiei în contextul raporturilor româno-sovietice (1920-1940)*, în „*Revista de istorie militară*”, 1991, nr. 1, p. 35-37, nr. 2, p. 38-39, nr. 3, p. 7-9, nr. 5, p. 9-10; 1992, nr. 1, p. 8-10, nr. 2, p. 12; Idem, *Problema Basarabiei în contextul raporturilor româno-sovietice*, în *Moldova. Revistă de cultură*, Iași, 1990, 1, nr. 2-3, p. 5-6; nr. 5, p. 10-11; 1991, 2 nr. 1, p. 2-5; nr. 4, p. 19; Idem, *Protocolul de la Paris (28 octombrie 1920)*, în *Moldova. Revistă de cultură*, Iași, 1990, 1, nr. 1, p. 13-15; Tatiana Duțu, *Problema Basarabiei și relațiile româno-ucrainiene (1918-1922)*, în „*Revista istorică*”, 1993, 4, nr. 9-10, p. 859-864; Armand Goșu, *Recunoașterea internațională a unirii Basarabiei cu România. Ioan Pelivan la Conferința de pace de la Paris (1919-1920)*, în „*Revista istorică*”, 1993, 4, nr. 9-10, p. 841-857; Adrian Grecu, *Pace sau război în relațiile româno-sovietice*, în „*Revista istorică*”, 1993, 4, nr. 9-10, p. 933-935; Dumitru Hâncu, *Problema Basarabiei în arhivele diplomatice germane și austriece*, în *Magazin istoric*, 1994, nr. 8, p. 44-47; Constantin Iordan, *La Roumanie, la Russie (L' Union) soviétique et la su-est europeen dans la premiere partie des annees '20*, în *Revue des etudes sud-est europeennes*, 1993, 31, nr. 1-2, p. 75-83; Viorica Moisuc, *Antitezele situației internaționale a României: 1918-1940*, în *Alternative*, București, 1992, 3, nr. 1-2, p. 12-13; Gheorghe Onișoru, *Fratele mai mare. Relații româno-sovietice 1944-1945*, în *Itinerarii istoriografice*, Iași, 1996, p. 259-271; Idem, *Uniunea Sovietică și România: de la 1944 la 1947*, în *Romania and World War II*, Iași, 1996, p. 459-468; I. M. Oprea, *Basarabia la Conferința româno-sovietică de la Viena (1924)*, în „*Revista istorică*”, 1992, 3, nr. 1-2, p. 23-37, nr. 7-8, p. 707-724; Mihai Oprițescu,

Mărturii ale unui participant la Conferința româno-sovietică de la Viena (1924), în „Revista istorică”, 1990, 1, nr. 4, p. 393-401; nr. 5, p. 521-527; Idem, *Problema Bucovinei la întrevederile româno-sovietice din anul 1924*, în „Revista de istorie militară”, 1990, nr. 4, p. 8-9; *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, Chișinău, Ed. Universitas, 1991; Gheorghe Palade, *Relații româno-sovietice și chestiunea refugiaților de la est de Nistru în anii 1918-1924*, în *Concepte și metodologie în studiul relațiilor internaționale*, 1998, p. 91-98; Elisabeta Petreanu, 1921: *Vaticanul recunoaște unirea Basarabiei cu România*, în *Magazin istoric*, 1994, 28, nr. 3, p.12-15; Anatol Petrencu, *Conferința de pace de la Paris și frontiera de răsărit a României*, în *Anuarul institutului de istorie Cluj-Napoca*, 1997, 36, p. 177-183; Adrian Pop, *Controversa sovieto-română și politica de independență a României*, în *Revista română de studii internaționale*, 1992, 26, nr. 2, p. 105-127; Constantin Stan, *Recunoașterea internațională a unirii Basarabiei cu România (1920-1927)*, în *Sargeția*, 1995-1996, 26, nr. 2, p. 411-430.

²³ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, ediția II, București, Humanitas, 2000, p. 199.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Astfel, nu lipsită de importanță poate fi considerată inițiativa autorităților de la Chișinău de creare a unei limbi moldovenești, în fond puțin diferită de limba română.

²⁶ Victor Neumann, *Neam, popor sau națiune?*, Curtea Veche, București, 2003, p. 104-106.

²⁷ *Ibidem*, p 112.

²⁸ Formula apare în constituția din 1923, art. 22.

²⁹ Ioan-Marius Bucur, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918-1953)*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2003, p. 30-31.

³⁰ *Ibidem*, vezi în acest sens Mirela-Luminița Murgescu, *Între bunul creștin și bravul român. Rolul școlii primare în construirea identității naționale românești. 1831-1878*, Editura A' 92, Iași, 1999, p.15-32.

³¹ Ioan Bota, Cicerone Ioanițoiu, *Martiri și mărturisitori ai Bisericii din România, 1948-1989. Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică, Biserica Romano-Catolică*, ed. Patmos, 1998; Liviu Botezan, *Greco-catolicii și raporturile lor cu ortodocșii în cadrul României Mari. 1918-1948*, în „Tribuna”, nr. 50, 13 decembrie 1990; Ioan-Marius Bucur, *Contribuții privind politica religioasă a guvernului Groza, 1945-1947*, în „Analele Sighet”, 1997; Dumitru Șandru, *Biserica din România. 1944-1948*, în *Arhivele totalitarismului*, anul VI, nr. 18, 1/1998; Gheorghe Onișoru, *Atitudinile politice ale clerului din România*, în *Arhivele Totalitarismului*, nr.15-16, 2-3/1997; Marcel Știrban, *Biserica Greco-Catolică și puterea politică. Premisele desființării Bisericii Române Unite*, în *Sovietizarea Nord-Vestului României 1944-1950*, Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1996; Idem, *Șapte decenii de la semnarea Concordatului dintre statul român și Sf. Scaun apostolic al Bisericii Catolice*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Seria Historia*, XLII, nr. 1-2, 1997.

³² Spre exemplu Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediția V, Ed. Sophia, 2000; Prunduș, Silestru Augustin, Plăianu, Clemente, *Cardinalul Iuliu Hossu*, Ed. Unitas, 1995; Idem, *Cei 12 episcopi martiri ai Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolice* Ed. Viața Creștină, Cluj-Napoca, 1998.

³³ Ioan-Marius Bucur, Lavinia Stan, *Persecuția Bisericii Catolice din România*, ed. Napoca Star, Cluj-Napoca, 2001; Vasile Cristian, *Istoria Bisericii Greco-Catolice sub regimul comunist. 1945-1989. Documente și mărturii*, Ed. Polirom, Iași, 2003; Bozgan, Ovidiu, *România versus Vatican. Persecuția Bisericii Catolice din România comunistă în lumina documentelor diplomatice franceze*, Ed. Sylvi, București, 2000.

³⁴ Bucur, Ioan-Marius, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918-1953)*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2003; Codruța Maria Știrban, Marcel Știrban, *Din istoria Bisericii Române Unite. 1945-1989*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2000; Cristian Vasile, *Între Vatican și Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, Ed. Curtea Veche, București, 2003.

„FRONTIERE” ȘI „IDENTITĂȚI” ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ POSTDECEMBRISTĂ

Ștefan Purici, Harieta Mareci, Dumitru Vitcu

ABSTRACT: *The following paper introduces some aspects of two major themes of contemporary discourse, both inside and outside the academic social sciences: these are the themes of borders and identities. For the Romanian historians, approaching the “frontier” element meant the opportunity to verify the national identity’s conservation capacity or the attempt to explain a whole complex of problems, confrontations or cultural interrelations. About the identities, if in a traditionalist analysis, national identity cannot exist without ethnonim, language, united religion, state, historical conscience, in the representatives of the new generation consider that the nation itself and its values only stand for, mainly, ideological constructions. In addition, the concepts of patriotism and nationalism are closely linked to these two themes. Regarding the Romanian people, the specialists are preoccupied with defining their national identity, but also European one, their trying to outline as clear as possible from a historical perspective the local identities, noticing spectacular changes in identifying the Romanian state by its own elites (the subjective identity of Romania) or by the exterior ones (the objective identity).*

Ca și alte domenii (economie, societate, justiție, administrație etc.), istoriografia românească urmează un proces mai lung de integrare în știința istorică europeană, fiind obligată să-și perfecționeze metodologia, să-și diversifice tematica de cercetare, să-și modernizeze discursul și abordările. Dacă în planul analizei factologice istoriografia a înregistrat după 1989 un progres evident prin respingerea miturilor construite în timpul regimului comunist, în sfera teoriei și filosofiei istoriei succesele sunt mai puțin vizibile. Acest lucru este explicabil și prin faptul că perioada postbelică a marcat o discontinuitate în evoluția științei istorice în România, ideologia comunistă impunând renunțarea la modelele oferite de istoricii români „burghezi” și preluarea metodologiei și filosofiei istoriei de tip sovietic.

Deși au trecut mai bine de 15 ani de la revoluția decembristă din România, suntem încă prea apropiați de momentul „noii geneze” pentru a-i putea estima sau dimensiona consecințele (și) în plan istoriografic.

Breasla istoricilor, așa cum se înfățișa aceasta la sfârșitul anului 1989, n-a înregistrat peste noapte acea, poate așteptată de unii, metamorfoză dramatică care să-i purifice rândurile și să-i limpezească preocupările (re)constructive. Dincolo de timide reorganizări organizatorice, motivate până la un punct, istoriografia românească a continuat să „defileze” cu mai vechii combatanți legitimați în fruntea noilor structuri instituționale și să urmeze programe sau direcții „tradiționale”. Se confirmă, așadar, observația judicioasă a unui veritabil reper valoric și moral în domeniu (Al. Zub) privind „intima relație dintre patologia post-revoluționară – identificabilă în mai toate registrele vieții sociale – și evoluția istoriografiei românești din ultimii ani”.

Prelungita tranziție de la comunism spre societatea liberală, democratică, s-a dovedit și pentru studiul sau scrisul istoriei o perioadă plină de căutări și convulsii, pe cât de stimulativă în direcția abordărilor prohibite până la revoluție, pe atât de puțin favorabilă sintezelor. Prima – și singura până acum – mare sinteză consacrată *Istoriei românilor*, din care au apărut opt volume, fiind așteptate ultimele două, este o operă „Codrul Cosminului”, nr. 11, 2005, p. 171-181

colectivă proiectată și realizată – cu mici excepții – tot de „vechea gardă” a comunității istoricilor, care-și probează astfel nu doar vigoarea și experiența superioare acumulate în anii dictaturii, ci și capacitatea de adaptare la noile realități și la noile imperative ale cercetării științifice în domeniu.

În lipsa unei reviste de direcție, deși multe publicații de profil ar putea ori ar vrea să-și revendice acest rol, și a unei analize de fond menită a fixa liniile de dezvoltare a istoriografiei naționale, cercetarea științifică continuă a se desfășura în institutele specializate ale Academiei Române și în facultățile de istorie, pe temeiul unei tematici generale sau speciale, înscrise încă tradițional în planurile acelor unități. Alocațiile bugetare, mereu mai restrânse, sunt suplinite din fericire prin sistemul granturilor, acordate selectiv temelor de interes mai larg, la finalizarea cărora participă cercetători, cadre didactice și doctoranzi aparținând, desigur, unor vârste și experiențe deosebite.

Amploarea cercetărilor, marcată încă de suflul „tradiționalist” și de inflația producțiilor editoriale sustrate (din păcate) rigorii sau *cenzurii științifice*, probează totuși graba și efortul ce se manifestă în acoperirea direcțiilor sau domeniilor deficitare, ca și tendința de aliniere metodologică și tematică la exigențele istoriografiei europene (universale). Desigur, libertatea de expresie, eliminarea vechilor tabuuri ideologice, reluarea și amplificarea contactelor cu specialiștii străini, o evidentă înzestrare logistică, unele specializări în medii universitare sau academice din Apus, noile teme consacrate zonelor „virusate” ideologic sau neglijate până nu demult, constituie, laolaltă, însemnate achiziții, la care se pot adăuga cu folos altele, ținând de predispoziția sau asaltul noii generații de istorici, spre a argumenta renovația produsă în domeniu.

Concret, echipe inițiate în istoria orală se ocupă de studiul totalitarismului, suplinind astfel (metodologic, dar și documentar) informațiile vagi sau denaturate transmise de documentele oficiale ale regimului comunist. Apoi, minoritarii, alteritatea, miturile istorice, elitele, partidele politice, regalitatea etc. se constituie în tot atâtea teme sau direcții predilecte ale noii istoriografii, din care nu lipsesc a se ilustra și în continuare – se înțelege – vechii maeștri ai scrisului istoric. Un bilanț al istoriografiei românești postrevoluționare e încă greu, prematur sau riscant de realizat, dar, cu certitudine, asistăm la o înnoire conceptuală și metodologică inspirată de modelele existente în istoriografia străină și înlesnită de filioanele autohtone redescoperite în ultimii ani.

Nu poate fi trecut cu vederea însă și un alt aspect. S-a observat, de pildă, că intelectualii români, în general, istoricii în speță, n-au ajuns încă la solidarizări semnificative, în măsură să le asigure un impact social corespunzător și să le prezerve mai bine interesele. Dezbateri, întâlniri colocviale, simpozioane și, nu în ultimul rând, polemici aprinse (îndeosebi pe tema manualelor alternative pentru învățământul preuniversitar) au avut loc mereu, nu neapărat în cadru instituționalizat, însă rezultatele n-au fost pe măsura așteptărilor. Or, dintr-o mai largă perspectivă, fără o corectă asimilare a trecutului nu poate fi imaginată nici armonia prezentului și nici soliditatea proiectelor de viitor. Iar istoricul e chemat să ofere corpului social instrumentele acestei asimilări, viziunea capabilă să integreze experiențe dramatice și să asigure unitatea diacroniei sub unghi etnocultural. Pe acest tărâm, noua istoriografie românească pare încă lipsită de resurse, timidă, ezitantă, pe alocuri chiar ineficăce¹.

Remediul constă în părăsirea orizontului secvențial – în care mulți dintre istoricii de marcă se „refugiaseră” tactic în anii dictaturii comuniste, preferând și astăzi abordările fragmentare sau îngust-analitice – și abordarea construcțiilor sintetice, menite a înlesni asimilarea corectă a trecutului, îndeosebi a celui apropiat, care a fost și cel mai expus

schimonosirilor ideologizante până în 1989. Bineînțeles, aceasta nu scutește comunitatea istoricilor de celelalte obligații profesionale, precum grija editării sistematice a izvoarelor, a elaborării studiilor monografice, a abordărilor teoretice sau analitice, a căror desfășurare trebuie să fie mereu sincronă în raport cu efortul consacrat elaborării marilor sinteze, tratate și enciclopedii.

Renunțarea la viziunea național-comunistă asupra trecutului a determinat generația de istorici ce s-a afirmat înainte de 1990 să accepte abordarea pozitivistă a istoriei, fără a fi în stare (cu extrem de mici excepții) să propună noi metode, concepte, principii. Generația de după 1989 (care nu trebuie privită, la fel ca și cea anterioară, ca ceva omogen), ai cărei reprezentanți au obținut diplome de master și doctor în prestigioase școli istoriografice din Europa, dar și mulți alții formați în atmosfera de deschidere și de conectare la circuitul internațional de idei, încearcă să depășească forma strict factologică de prezentare a trecutului, propunând noi modalități de analiză sau adaptând realităților românești principii instituite în istoriografia universală. Schimbările politice survenite pe scena europeană au impus, la rândul lor, reevaluarea, din perspectivă istorică, a unor concepte precum: „naționalism”, „identitate”, „frontieră”, și aceasta cu atât mai mult cu cât, sub aspect etno-politic, se caută încă acel echilibru între crearea instituțiilor supranaționale și conservarea identității etno-culturale.

În înțelesurile „frontierei”, de pildă, se mobilizează strategii, aparate ideologice și simbolice, teorii, forme etc. Din însăși suita terminologică a cuvântului „frontieră” poate fi extras un întreg instrumentar conceptual, frontierele putând fi politice, militare, geografice, lingvistice, sociale, culturale, confesionale. De altfel, despre frontieră s-a spus că nu *se definește* ci că ea *definește*. Ea delimitează teritoriul unui stat de teritoriul altui stat sau cadrul juridic în care statul își exercită suveranitatea deplină și exclusivă, dar poate dobândi și funcții configurative atunci când modelează procese mentale, afective și voliționale. Nu întâmplător se vorbește despre o economie și o sociologie a frontierei, o antropologie și o psihologie a frontierei, de o religie, o filozofie și o morală a frontierei și nu în ultimul rând de o politică a frontierei².

În istoriografia problemei, conceptul de frontieră se configurează în funcție de perspectiva autorului, el fiind reprezentat fie de elementele vizibile, materiale – luând forma unor limite juridice (Victor Aelenei, *Dreptul frontierei de stat*³; Vasile Morar, *Legislație specifică poliției de frontieră*⁴), fie de elemente simbolice (Antim Corneliu, *Pictura fără frontieră*⁵; Adrian Otoiu, *Trafic de frontieră: proza generației '80*⁶). Există, așadar, diverse construcții mentale ale spațiului și, implicit, ale frontierelor care delimitează spațiul, de la barieră (și patrulele poliției de frontieră în zonele cu acces interzis) și până la limita de vârstă, criterii de eligibilitate, apartenența etnică, religioasă, conduita morală, orientarea sexuală. Toate însă au asociate „forme de trecere” care reglementează condițiile și modul de tranzitare a frontierei dintr-o unitate de apartenență în alta (prin controlul de vamă, dialog interetnic sau intercultural, examene, rituri de inițiere).

Pentru istoricii români, abordarea elementului „frontieră” a însemnat fie ocazia de a verifica puterea de conservare a identității naționale (prin translarea granițelor politice ale României de la 1918 în epocile istorice anterioare), fie încercarea de a explica un întreg complex de probleme (care transced schemele tradiționale de sorginte romantică). În istoriografia română, zonele de frontieră sunt considerate, deopotrivă, zone de separare – purtătoare ale unor tensiuni latente sau manifeste, zone ale unor confruntări

trecute sau prezente ori zone de interferență culturală (ca puncte de contact și uneori chiar de convergență a mai multor culturi).

Pentru epoca veche, existența românilor ca popor se leagă de prezența unei frontiere naturale: Dunărea. Potrivit istoricului Alexandru Madgearu⁷, ea reprezintă formula ideală de demarcație între *Oikumene* și *Barbaricum*. Romanii o considerau nu numai o frontieră politică și militară, ci și una mentală între două lumi, o frontieră a civilizației, înțeleasă chiar etimologic (de la *civitas*). Depășirea ei, prin cucerirea Daciei a favorizat instalarea unei alte frontiere – limita romană (*Limes*), variabilă spațial, în funcție de contextul politic al vremii⁸. În viziunea unor autori români, deplasarea frontierei romane și apoi permeabilizarea ei a favorizat apariția unui *compositum* romano-barbar de modele, de moravuri, de credințe.

Mai puțin abordată, a rămas în peisajul bibliografic românesc, problema frontierei pentru perioada medievală timpurie, acest lucru datorându-se, în mare măsură, lipsei de informații documentare privitoare la domeniul în cauză, dar și unei cercetări arheologice deficitare în ceea ce privește domeniul fortificațiilor de graniță. O altă motivație pentru care istoriografia română a ocolit problematica granițelor în evul mediu e legată de circumscrierea într-o temă mult mai vastă (începuturile evului mediu pe teritoriul nord-dunărean) care a reprezentat și încă reprezintă o chestiune fierbinte în ceea ce privește abordarea ei. Pentru istoricul Ioan Marian Țiplic, termenul de frontieră a avut, în evul mediu, o accepție militară, mai ales începând cu secolul al XIV-lea, odată cu dezvoltarea procesului de centralizare administrativă și de construire a unor limite din ce în ce mai fortificate, în timp ce delimitările teritoriilor – granițele – puteau însemna, în același timp, o barieră naturală, o limită politico-militară și una culturală⁹.

În Țările Române, „frontierele” culturale sau etnice și granițele statale nu au coincis întotdeauna, efectul lipsei de suprapunere generând adeseori tensiune și conflict. E drept că în istoria mentalităților își face loc, în ultimul timp, abordarea relațiilor interetnice și interconfesionale într-o manieră mai puțin paroxistică, lipsită de prejudecăți, de clișee etnoculturale ori de stereotipuri rasiale. Din păcate, numărul acestor lucrări e încă redus, predilecte fiind subiecte precum relațiile românilor cu vecinii și valoarea identității etnice ori naționale¹⁰. Evaluarea lor s-a făcut fie din perspectiva reprezentărilor *celuilalt*, fie de pe pozițiile autopercepției. Poate de aici și valoarea simplificatoare și simplistă în abordarea problematici legate de procesul de structurare și afirmare a națiunii. Istoria modernă a Transilvaniei oferă exemplul cel mai elocvent. Dacă pentru români, ea reprezintă inima românismului, spațiu iradiant al etnogenezei și al instituționalității medievale românești, leagănul mișcării naționale românești în secolul al XVIII-lea, pentru maghiari același spațiu se constituie în perioada secolelor XVII-XVIII în cadrul redeșteptării maghiarimii, în spațiu al modernității, iar pentru sași, Transilvania este țara în care s-a structurat poporul sas ca o comunitate istorică, lingvistică, culturală și constituțională¹¹. Dat fiind că provincia a avut prin excelență un caracter mixt din punct de vedere etnic, era previzibil ca aspirațiile pentru construirea statului național ale diverselor comunități etnice să conducă la revendicări rivale, cu atât mai mult cu cât logica gândirii naționaliste îi împinge pe purtătorii ei să militeze pentru stabilirea unor frontiere de stat care să cuprindă în interiorul lor pe cât mai mulți conaționali. Rivalitățile de ordin politic (culminând cu invocarea revizuirii frontierelor) s-au repercutat în scrierile istorice, ridicând noi frontiere psihologice și culturale, relansând animozități și justificând doar solidaritatea de grup. Nu este întâmplătoare, deci, luarea de poziție din partea

cercetătorilor români în ultimul deceniu, în încercarea de a evita reîntoarcerea la șocurile culturale și spaimile etnopolitice specifice unui timp istoric determinat¹².

Trecând din registrul politic la cel privind granițele etnoculturale, o analiză a discursurilor cu referire la relațiile majoritate – minorități practicate în România după 1989 scoate în evidență existența a trei tipuri distincte: un discurs minoritar revendicativ, un discurs minoritar conformist și un discurs majoritar. Esența discursului minoritar revendicativ este: „suntem diferiți, vrem să rămânem diferiți și să fim recunoscuți ca atare”. Un leitmotiv al discursului minoritar îl reprezintă dreptul la o viață internă proprie a comunității respective, recunoscută public. Se folosesc în acest context termeni variați (dar toți implicând semnificația *Frontierei*): separare, autonomie, privatitate comunitară sau, în cazul comunităților etnice se face referire la ideea de protecție, menținere, prezervare a identității culturale/naționale proprii, identitate amenințată cu asimilarea de către societatea majoritară. În cadrul discursului majoritar cu referire la minorități, dominant este leitmotivul dialogului *transfrontalier*, al deschiderii spre relaționarea cu celălalt, al spiritualizării granițelor potrivit principiului: „trăim în aceeași țară, trebuie să comunicăm, căci orice tendință de izolare poate fi un pericol pentru stabilitatea societății”¹³. Din perspectiva sociologică, *spiritualizarea frontierelor* nu înseamnă desființarea lor, ci acțiunea asupra pragului de relevanță a contactelor, tranzacțiilor grupurilor diferite din punct de vedere etnic, religios, social în așa fel încât aria contactelor semnificative și deci importante pentru comunitate, în ansamblul ei, să se lărgască foarte mult¹⁴.

Într-o lume a riscului extensiv, istoricilor români li se cere să recunoască și să se conformeze schimbărilor substanțiale, ținând cont de noul cadru în care se configurează cultura politică (mass-media, puterea juridică, sfera privată, inițiativele cetățenești, noile mișcări sociale) și de cuvântul cheie, unificator: *dialogul*. Primele semnale ale vieții politice și culturale indică faptul că dispariția frontierelor nu este un proces tocmai facil. Potrivit analiștilor români, frontierele își dau rodul lor plinar în toate domeniile abia în epoca multiglobalizărilor, prin interpretarea lor ca *nouă ordine*, *sub-ordine* sau *suburbium*¹⁵. Din această perspectivă, prezența istoricilor români în cadrul Institutelor și Centrelor culturale românești e salutară, rolul lor fiind acela de a păstra, în relațiile cu ceilalți, un climat de egalitate prezumată în care se ignoră frontierele dintre rase și popoare, grupuri etnice, religioase, sociale cu respectul identității fiecăreia.

Termenul de *identitate* este invocat cu asiduitate, în ultimul deceniu, atât în comunitatea științifică din România, cât și în mass-media. Auzim sau citim de „nevoia de identitate”, „problema de identitate”, „pierderea/protejarea identității”, „crearea identității”, „politici de identificare” – expresii utilizate nu numai de către cercetători în domeniul științelor socio-umane, ci și de către oameni politici, jurnaliști, oameni de rând. În România acest apel insistent la necesitatea definirii sau redefinirii identităților se află într-o strânsă legătură cu fenomenul tranziției postcomuniste, caracterizat de recăștigarea libertăților individuale și grupale, a diversificării stilurilor de viață și a posibilităților de a teoretiza și exprima public diferite identități¹⁶. Experiența trecutului a relevat cât de periculos și de grav este să definești incorect un anume subiect (indivd, grup, popor) – și aici ne gândim la destinele evreilor, țiganilor, armenilor, curzilor ș. a. Întemeindu-se și pe evenimentele din propria lui viață, poetul Géza Szöcs sublinia: „dacă în istoria omenirii s-ar fi recurs în mai mică măsură la identificări pripite, nehibzuite, după simple aparențe, poate că pământul ar fi fost udat de mult mai puțin sânge omenesc”¹⁷. Cu atât mai

important este actul identificării astăzi, când lumea se confruntă cu noi amenințări regionale și globale.

Deschiderea înregistrată după 1989 a stimulat puternic cercetarea științifică românească în sfera științelor umaniste și sociale. Ca și în alte țări, problema identității este investigată de specialiști din cele mai diverse domenii: economiști (Dragoș Luchian: *Curtea de Conturi. Elemente de identitate*)¹⁸, filologi (Mircea Tomuș: *Despre identitatea unui gen fără identitate: romanul ca personaj al propriului său roman*; Ofelia Ichim, Florin Teodor Olariu (ed.), *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării*)¹⁹, specialiști în biblioteconomie (Ion Stoica: *Bibliotecile și criza de identitate*)²⁰ sau în design (Adela Pârvu (red.): *Ideal Decor. Identitatea casei tale*)²¹, istorici (Ștefan Ștefănescu, Florin Constantiniu, Dorina N. Rusu (ed.): *Identitate națională și spirit european. Academicianul Dan Berindei la 80 de ani*; Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, Sorin Mitu, Toader Nicoară (coord.): *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*)²², publiciști (Ion Drăgușanul: *Identități deturnate. O istorie anecdotică a Bucovinei*)²³, psihologi (Valerica Mihăilă: *Identitate și adolescență*)²⁴, editori (*Mens.ro – revista on-line de identitate masculină*)²⁵, arhitecți (Adriana Matei: *Identitate culturală locală*; Mircea Lupu: *Identitate – Universalitate. Mișcări, curente, școli*)²⁶, istoriografi (Alexandru Zub: *Cunoaștere de sine și integrare. Identitate, durată, devenire istorică*)²⁷, teologi (Alois Bișoc: *Preotul. Identitate și misiune*)²⁸, antropologi (Grigore Georgiu: *Identitate și integrare. De la disjunție la conjuncție*)²⁹, juriști (Sorin-Mihai Stanciu: *Drept comunitar. Identitate și integrare*)³⁰, sociologi (Gavril Flóra: „What is a Nation?”. *Interpretations of Territorial and Population Related Identity in Transylvanian National Ideologies*)³¹, cercetători în domeniul artelor (Mădălina Diaconu, *Ontologia operei de artă în lumina principiului identității*)³², filosofi (Ion Tudosescu: *Identitatea axiologică a românilor*)³³ și alții. Analizând, însă, multitudinea investigațiilor în domeniul identităților, în special a etnicității, genului, minorităților de orice fel, în urmă cu cinci ani istoricul Alexandru Zub trăgea concluzia că problema identității nu a primit încă „soluții acceptabile”³⁴.

Făcând un tur de orizont al producției tipărite a științelor socio-umane din România în ultimii 15 ani, vom constata că cercetătorii au fost preocupați de investigarea unor identități, precum cele sociale, personale, culturale, profesionale, naționale, spațiale, statale, etnice etc. Spre exemplu, istoricii medievaliști sunt interesați de identitățile sociale, etnice și religioase³⁵, în timp ce specialiștii în domeniul psihologiei sociale analizează, mai degrabă, identitățile colective și cele personale.

Potrivit concepțiilor actuale, analiza identității presupune investigarea aspectelor legate de conținutul, structura și procesele formării acesteia. Acest din urmă aspect se referă la componente involuntare (sexul, vârsta, rasa ș. a.) și voluntare (profesia, grupul politic, grupul religios etc.)³⁶. În același timp, este evidențiată necesitatea realizării „unei mai clare distincții între identitatea socială și cea personală”³⁷ a individului. În acest sens, se încearcă o delimitare mai clară între aspectele subiective și obiective ale identității. Astfel, identitatea subiectivă se referă la experiența subiectivă a unui individ sau grup în legătură cu propria lui identitate, în timp ce identitatea obiectivă este definită ca un ansamblu al caracteristicilor evaluate sau evaluabile de ceilalți³⁸.

Din această perspectivă, identificarea profesională a unor categorii sociale este destul de problematică. Spre exemplu, dacă în cazul magistraturii, medicinei, învățământului identitatea socială este bine conturată, în ceea ce privește jurnalismul se

constată o anume confuzie datorită faptului că el este perceput „atât ca meserie, cât și ca vocație”³⁹.

Același fenomen complex de autodefinire și de raportare la percepțiile, reprezentările și stereotipurile altora asupra subiectului este remarcat și în cazul identităților culturale. Potrivit unei concepții substanțialiste și statice – dominante, de altfel, în știința românească – identitatea culturală se referă la limba și istoria comună, la religia și tradițiile culturale⁴⁰. În acest caz, identitatea este un dat permanent și unic, în cadrul căruia individul trebuie să-și însușească trăsăturile, bine definite, ale culturii în care s-a născut. Într-o altă abordare, dinamică, identitatea culturală se construiește prin interacțiune cu ceilalți. Această dimensiune nouă a identității nu o anihilează pe prima, ci o completează⁴¹.

Cum se construiește, însă, o identitate? Răspunsul specialiștilor este unanim: prin raportare la *celălalt*, la *străin*⁴². Imaginea unui *alter* este adesea oglinda propriei identități, condiție și consecință a acesteia⁴³. Admirat, respins sau detestat, model ideal sau figură a marginalului, imagine a străinului bun sau rău, acest *celălalt* este, într-o mare măsură, o proiecție de sine⁴⁴.

Din perspectiva istoriografiei românești contemporane, un deosebit interes au provocat identitatea națională și identitățile conexe acesteia (etnică, statală, regională). De ce, însă, națiunile resimt nevoia să se autoidentifice? În opinia istoricului Andrei Pippidi, popoarele caută să-și întărească „energiile prin afirmarea mândră a drepturilor lor” pe calea edificării unei identități întemeiate pe „marcarea diferențelor față de vecinii lor, dar chiar printr-o evaluare a trecutului, autentică, și a viitorului, lucidă”⁴⁵. Cercetătorii au constatat că identitatea unei națiuni sau a unui individ este structurată în „patru componente majore”: etnică, religioasă, politică și culturală⁴⁶. Sociologul Dan Dungaci completează această stratificare cu dimensiunile istorică, economică și geografică, definind *națiunea* ca „un grup de persoane ce au în comun un set de elemente culturale distincte, un sentiment de solidaritate izvorât din experiența comună, un sentiment economic relativ unificat, drepturi cetățenești pentru toți membrii acceptați ca atare și care ocupă un teritoriu”⁴⁷. Într-o abordare tradiționalistă⁴⁸, identitatea națională nu poate exista fără etnonim, limbă, religie comună, stat (care poate fi și o piedică în procesul conturării identității), conștiința istorică⁴⁹, adică un element dat care urmează să se manifeste la momentul oportun. Dimpotrivă, consideră reprezentanții generației mai noi, națiunea însăși și valorile asociate ei nu constituie, în primul rând, decât construcții de natură ideologică, „realități” de la nivelul imaginarului social, a căror „existență obiectivă” este instituită de fapt de voința circumstanțializată istoric a unor grupuri de oameni (intelectuali, în primul rând) de a le conferi consistență și sens⁵⁰. În cadrul ambelor abordări, națiunea apare ca nivelul suprem al identității⁵¹.

Pe o treaptă mai jos este plasată *etnia* și *etnicitatea*. Definiția etniei oferită de specialiștii în drept internațional, întemeiată, de altfel, pe ideile formulate de italianul Pasquale Stanislao Mancini⁵² încă la mijlocul secolului al XIX-lea, nu poate satisface pretențiile istoricului: „o populație care se delimitează printr-o origine comună, prin trăsături fizice comune (rasă, limbă, cultură, religie, istorie, economie) în cadrul unor limite geografice”⁵³. Această imagine statică exclude situațiile în care reprezentanții aceeași etnii sunt separați de frontiere politice sau de fâșii de teritoriu locuit de altă etnie (ca și insulele etnice), împărtășesc religii diferite sau au – pentru perioade mai lungi sau mai scurte – un trecut diferit etc. Conceptul de etnie, formulat de istoricul medievist Ioan-Aurel Pop, potrivit căruia etnicul este privit ca o comunitate umană „ai cărei membri au

(sau cred că au) origine comună, au același mijloc de comunicare (limbă comună), locuiesc pe un teritoriu relativ compact, au aceeași tradiție culturală și religioasă (spiritualitate), aceleași interese și idealuri etc. și, la anumite niveluri, au și convingerea că aparțin respectivei comunități”⁵⁴ reușește să se distanțeze într-o anumită măsură de abordarea anterioară. O definiție mai pragmatică, chiar dacă nu surprinde totalitatea semnificațiilor subiectului, este cea potrivit căreia etnia reprezintă „un grup mare de oameni, ai cărui membri sunt legați între ei prin descendența lor comună, prin limba care o vorbesc sau pe care o recunosc drept specifică lor și prin cultura pe care și-o consideră proprie”⁵⁵. Din această perspectivă, etnicitatea „este starea de a aparține unui grup etnic în mod conștient”⁵⁶.

Istoriografia românească studiază identitățile etnice care se manifestă în epoca premergătoare constituirii statului național român sau în situațiile în care acestea devin minorități naționale. Plecând de la principiul ideologiei pe care o cultivă minoritățile, istoricul Camil Mureșanu le-a clasificat în *pluraliste* (acceptă integrarea în grupul politic dominant, în schimbul conservării identității culturale), *asimilaționiste* (doresc să fie asimilate de grupul dominant), *secesioniste* (urmăresc autodeterminarea politică) și *militante* (au drept obiectiv accederea la propria dominație asupra națiunii dominante anterior)⁵⁷.

De identitatea națională sunt strâns legate conceptele de *patriotism* și *naționalism*. Primul este apreciat drept un „atribut funcțional”, o dimensiune menită să contribuie la conservarea identității naționale a cetățeanului, în timp ce naționalismul este calificat drept „atribut disfuncțional”, periclitant pentru sănătatea identității naționale, având tendința alunecării spre eliminarea conținutului rațional al acesteia⁵⁸. În condițiile în care identitatea se manifestă în cazul unei națiuni încadrată parțial sau total între frontierele unui stat străin, aceasta își poate pune în valoare potențialul politic combativ. În asemenea situații apare mișcarea națională, definită drept „mișcare cultural-politică îndreptată spre apărarea, menținerea, construcția și promovarea de instituții care să asigure libertăți și drepturi egale cu ceilalți membri ai societății, să permită eliberarea de energii a indivizilor dintr-o comunitate etnică și, în final, să realizeze unificarea politică a întregii națiuni”⁵⁹.

În ceea ce-i privește pe români, specialiștii sunt preocupați de definirea identităților lor naționale⁶⁰, dar și a celei europene⁶¹, încearcă să contureze cât mai clar din perspectivă istorică, identitățile locale (bucovinean, transilvănean, bănățean, dobrogean, oltean ș. a.), constată schimbări spectaculoase în identificarea statului român de către propriile elite (identitatea subiectivă a României) dar și de cele din exterior (identitatea obiectivă)⁶². Au fost reluate discuțiile privind identitatea unor spații ca Basarabia, Occidentul, Europa de Est, la care se adaugă tentativele de a defini Europa unită⁶³.

În finalul acestei prezentări putem consemna o racordare destul de trainică a cercetării istorice românești la dialogul de idei privind identitatea purtat de istoriografiile străine. Pe lângă introducerea în literatura de specialitate a conceptelor preluate de la influenți autori englezi, francezi, germani, americani ș. a., constatăm și tentative de adaptare a noțiunilor sau chiar propuneri de formulări originale, dar mai mult completări ale definițiilor privind identitățile. Trebuie menționat faptul că în România există un teren vast de verificare a conceptelor vizând frontierele și identitățile, dar și de investigare a conținutului lor.

NOTE:

- ¹ Al. Zub, *Discurs istoric și tranziție*, Iași, 1998, p. 162-164.
- ² I. Bădescu, D. Dungaciu (coord.), *Sociologia și Geopolitica Frontierei*, vol I-II, București, 1995.
- ³ V. Aelenei, *Dreptul frontierei de stat*, București, 1999.
- ⁴ V. Morar, *Legislație specifică poliției de frontieră*, Oradea, 2001.
- ⁵ A. Corneliu, *Pictura fără frontieră*, „Luceafărul”, 25, 8 iulie 1992, p. 9.
- ⁶ A. Otoi, *Trafic de frontieră: proza generației '80*, Pitești, 2000.
- ⁷ Al. Madgearu, *Dunărea în epoca bizantină (secolele X-XII): o frontieră permeabilă*, „Revista istorică”, X, 1-2, 1999, <http://www.geocities.com/amadgearu/dunarea.html>
- ⁸ M. Zahariade, I. I. C. Opreș (ed.), *The Roman Frontier at the Lower Danube 4th-6th centuries*, București, 1998.
- ⁹ I. M. Țiplic, *Hotar, graniță și/sau frontieră în evul mediu timpuriu*, „Acta Terrae Septemcastrensis”, II, Sibiu, 2003, <http://arheologie.ulbsibiu.ro/publicatii/ats/ats2/act2-10.htm>.
- ¹⁰ G. Andreescu, M. Gusztáv (ed.), *Problema transilvană*, Iași 1999; S. Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, 1997.
- ¹¹ P. Teodor, *Transilvania: spre un nou discurs istoriografic*, „Xenopoliana”, I, 1-4, 1993, p. 59.
- ¹² M. Grancea, *Stereotipuri etnoculturale în discursul istoriografic*, „Provincia”, 28. 01. 2001, http://www.provincia.ro/cikk_roman/c000206.html; L. Leuștean, *România și Ungaria în cadrul «Noii Europe» (1920-1923)*, Iași, 2003; L. Nastasă (coord.), *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945-1955)*, Cluj-Napoca 2002; I. Constantin, *România și relațiile internaționale din sud-estul Europei: probleme ale păcii, securității și cooperării (1919-1924)*, București, 1999.
- ¹³ C. Rus, *Relațiile interculturale din România – o perspectiva psihosociologică*, în „Perspective interculturale – IIP”, Timișoara, 2000, http://www.intercultural.ro/carti/persp_intercult_ro.html
- ¹⁴ Ilie Bădescu, Dan Dungaciu (coord.), *op. cit.*, p. 313.
- ¹⁵ *Ibidem*, p. 246.
- ¹⁶ P. Iluț, *Identitatea multiplă și condiția cognitiv-axiologică a studentului*, „Sociologie Românească”, 3, 1999, p. 39-40.
- ¹⁷ G. Szócs, *Comentarii pe marginea conceptului de națiune*, „Provincia”, II, 6-7, 2001, http://www.provincia.ro/cikk_roman/c000255.html.
- ¹⁸ D. Luchian, *Curtea de Conturi. Elemente de identitate*, București, 1996.
- ¹⁹ M. Tomuș, *Romanul romanului românesc. Vol. II. Despre identitatea unui gen fără identitate: romanul ca personaj al propriului său roman*, București, 2000; O. Ichim, Fl. T. Olariu (ed.), *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării*, Iași, 2002.
- ²⁰ I. Stoica, *Bibliotecile și criza de identitate*, „Studii de bibliologie și știința informării”, 3, 1997.
- ²¹ A. Pârvu (red.), *Ideal Decor. Identitatea casei tale*, București, 2003.
- ²² Șt. Ștefănescu, Fl. Constantiniu, Dorina Rusu (ed.), *Identitate națională și spirit european. Academicianul Dan Berindei la 80 de ani*, [București], 2003; N. Bocșan, V. Leu, S. Mitu, T. Nicoară (coord.), *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, Lugoj, 1996.
- ²³ I. Drăgușanul, *Identități deturnate. O istorie anecdotică a Bucovinei*, Suceava [2000].
- ²⁴ V. Mihăilă, *Identitate și adolescență*, Iași, 2002.
- ²⁵ <http://www.mens.ro/>

- ²⁶ A. Matei, *Identitate culturală locală*, Cluj-Napoca, 2004.
<http://www.ziduldacic.go.ro/arhitectura/arhitectura/identitate-universalitate.htm>
- ²⁷ Al. Zub, *Cunoaștere de sine și integrare. Identitate, durată, devenire istorică*, Iași, 2004.
- ²⁸ A. Bișoc, *Preotul. Identitate și misiune*, Iași, 2000.
- ²⁹ Gr. Georgiu, *Identitate și integrare. De la disjunție la conjuncție*, București, 2001.
- ³⁰ S.-M. Stanciu, *Drept comunitar. Identitate și integrare*, Timișoara, 2003.
- ³¹ G. Flóra, „Ce este o națiune?”. *Identitate teritorială și populațională în structura ideatică a ideologiilor naționale din Transilvania*, Cluj-Napoca, 2003.
- ³² M. Diaconu, *Ontologia operei de artă în lumina principiului identității*, București, 1996.
 Teză de doctorat.
- ³³ I. Tudosescu, *Identitatea axiologică a românilor*, București, 1999.
- ³⁴ Al. Zub, *Identitatea între obsesie și demers cognitiv*, în „Xenopoliana”, VIII, 1-4, 2000, p. 1.
- ³⁵ St. Brezeanu, *Identități și solidarități medievale: controverse istorice*, București, 2002; M.-L. Murgescu (coord.), *Identități colective și identitate națională. Percepții asupra identității în lumea medievală și modernă. In memoriam Alexandru Dușu*, București, 2000; I.-A. Pop, *Geneza medievală a națiunilor moderne (secolele XIII-XVI)*, București, 1998; E. Szegedi, *Identități premoderne în Transilvania*, Cluj-Napoca, 2002 etc.
- ³⁶ N. Turliuc, *Conceptul de identitate: conținut și procese*, „Xenopoliana”, VIII, 1-4, 2000, p.8-9.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 6.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 6-7.
- ³⁹ L. Roșca, *Formarea identității profesionale a jurnaliștilor*, Iași, 2000, p. 20.
- ⁴⁰ N. Turliuc, *Conceptul de identitate: conținut și procese*, p. 12.
- ⁴¹ Al. Jivan, C. Rus, Sm. Vultur (coord.), *Minorități: identitate și coexistență*, Timișoara, 2000, http://www.intercultural.ro/carti/minoritati_text_ro.html
- ⁴² Al. Zub (ed.), *Identitate /alteritate în spațiul cultural românesc*, Iași, 1996, p. 162-171; M.-L. Murgescu, *Între „bunul creștin” și „bravul român”: rolul școlii primare în construirea identității naționale românești (1831-1878)*, Iași, 1999; M. Săvulescu-Voudouris, C. Fuchs, *Identitatea iudaică după cel de al doilea război mondial. Un studiu pilot*, București, 1999.
- ⁴³ N. Turliuc, *Conceptul de identitate: conținut și procese*, p. 5.
- ⁴⁴ A. Oișteanu, *Imagina evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central european*, București, 2001.
- ⁴⁵ A. Pippidi, *Identitate etnoculturală în spațiul românesc. Probleme de metodă*, în Al. Zub, *Identitate/alteritate în spațiul cultural românesc*, Iași, 1996, p. 57.
- ⁴⁶ Al. Seres, *Utopia federalizării și crizele identității*, „Provincia”, II, 12(18), 2001, http://www.provincia.ro/cikk_roman/c000362.html
- ⁴⁷ D. Dungaciu, *Națiunea și provocările (post)modernității. Istorie, concepte, perspective*, București, 2004, p. 39.
- ⁴⁸ „Națiunea este o comunitate umană, diferită de familie și de comunitățile de tip tradițional, caracterizată prin unitate etnică, limbă comună, tradiție culturală și istorică, organizată în baza ideii de autodeterminare” (A. Năstase, *Documenta Universales II. Drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale*. Vol. I, *Reglementări în dreptul internațional*, București, 1998, p. 46).
- ⁴⁹ A. Pippidi, *Identitate etnoculturală în spațiul românesc*, p. 60-66.
- ⁵⁰ S. Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, 1997, p. 6, 17-18.
- ⁵¹ Al. Jivan, C. Rus, Sm. Vultur, (coord.), *Minorități: identitate și coexistență*, http://www.intercultural.ro/carti/minoritati_text_ro.html

- ⁵² Cf. Gh. Cliveti, *Problema națiunii: incidențe conceptuale și istorico-analitice*, „Xenopoliana”, V, 1-4, 1997, p. 13.
- ⁵³ A. Năstase, *Documenta Universales II*, vol. I, p. 53.
- ⁵⁴ I.-A. Pop, *Geneza medievală a națiunilor moderne*, p. 16.
- ⁵⁵ Șt. Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775-1861*, Suceava 1998, p. 15.
- ⁵⁶ C. Turliuc, *Etnicitate și naționalitate la 1848*, în D. Vitcu, D. Ivănescu, C. Turliuc, *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen, 1832-1918*, Iași, 2002, p. 50-51.
- ⁵⁷ C. Mureșanu, *Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților*, Cluj-Napoca, 1996, p. 37.
- ⁵⁸ L. Ulici, *Național și european. Addenda la o polemica*, în G. Andreescu, *Naționaliști, antinaționaliști ... O polemică în publicistica românească*, Iași, 1996, p. 76.
- ⁵⁹ Șt. Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina*, p. 15.
- ⁶⁰ C. Turliuc, *Ideea națională și construcția politică modernă*, în D. Vitcu, D. Ivănescu, C. Turliuc, *Modernizare și construcție națională în România*, p. 12-15; Fl. Ioncioaia, *Identitate etno-culturală și europenism în discursul politic românesc de la începutul secolului XX*, în D. Ivănescu, C. Turliuc, Fl. Cântec (ed.), *Vârstele unirii. De la conștiința etnică la unitatea națională*, Iași, 2001, p. 147- 156; A. Mungiu-Pippidi, *De la identitate națională la naționalism. Lungul drum spre identitatea națională*, „Sfera Politicii”, IX, 97-98, 2001, p. 35-36.
- ⁶¹ L. Ulici, *Național și european. Addenda la o polemica*, p. 74-77.
- ⁶² L. Vlad, *Imagini ale identității naționale. România și expozițiile universale de la Paris, 1867-1937*, București, 2001, 127 p.
- ⁶³ F. Solomon, Al. Zub, S. Ivănescu, B. Schipor (ed.), *Basarabia. Dilemele identității*, Iași 2001; G. Andreescu, *Interes național, profil intelectual*, în G. Andreescu, *Naționaliști, antinaționaliști ...* p. 110; A. Severin, *Identitate europeană – identitate național-statală*, în A. Năstase (coord.), *România și viitorul Europei*, București, 2003; *Suveranitate națională și integrare europeană*. Prefață de A. Niculescu, Iași, 2001.

DOCUMENTE

DIN ARHIVA LUI TEODOR BĂLAN (III)

Harieta Mareci

RÉSUMÉ: *L'auteur présente un manuscrit nouveau des Archives Nationales de Bucarest. L'étude Călărașii de Coțmani analyse le problème de la catégorie sociale que le voivode designait pour assurer la sécurité de la frontière Nord de la Moldavie. On présente, aussi, 15 documents originaux du XVIIIe siècle.*

În vasta moștenire istoriografică lăsată de Teodor Bălan, un loc deosebit îl ocupă lucrările needitate, undele de certă valoare, fie sub raportul conținutului, fie sub acela al documentației. Așa cum precizam și în numerele anterioare ale revistei „Codrul Cosminului”, multe din manuscrise și-au găsit odihna în rafturile Arhivelor Naționale Istorice Centrale din București. Unul dintre acestea este *Călărașii de Coțmani*, păstrat la fondul *Teodor Bălan*, în dosarul cu numărul 5. Nici una din însemnările făcute de autorul studiului pe dosar sau pe file nu aduce vreun element care să ajute la precizarea datei când a fost redactat. Prima parte a materialului analizează situația unei categorii speciale de “slujbași ai țării” – călărașii însărcinați cu paza hotarului de nord al Moldovei. Pe lângă scopul creării acestei unități de cavalerie, privilegiilor și obligațiilor stabilite de domn, sunt prezentate și motivele conflictului izbucnit între călărași și stăpânii domeniilor feudale, cei cărora refuzau să le plătească biruri. Cea de-a doua parte cuprinde 15 documente inedite.

CĂLĂRAȘII DE COȚMANI

În documentele moldovenești sunt menționați adesea Călărașii de Coțmani împreună cu căpitani lor. Cum până acum acestor călărași nu li s-a dat din partea istoricilor români atenția cuvenită, se va face încercarea să se trateze în rândurile care urmează această problemă, puțin cunoscută în istoriografia românească.

Cuvântul călăraș derivă de la cel de cal și călărașii vor fi însemnând călăreți. Dacă ne luăm după nume, atunci călărașii vor fi slujbași ai țării care trebuind a se deplasa, făceau serviciul mai mult călare. Cum localitatea Coțmani se afla la marginea de Nord a țării Moldovei, în dreptul sectorului de frontieră dintre Prut și Nistru, este ușor de presupus că avem de a face cu paza hotarului țării, deservită de călăreții militarizați, ziși călărași.

N. Iorga în cartea sa „Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seine Staatsbildungen”¹ credea că roșii din Muntenia și călărașii din Moldova au fost țărani înarmați care grijeau de paza hotarului țării și care în schimbul serviciului ce-l prestau locuiau în sate privilegiate. Vezi bine, că N. Iorga n-a emis decât o părere, fără să fi aprofundat problema călărașilor. Rămâne acum să se stabilească cine au fost de fapt călărașii și ce misiune au îndeplinit.

E îndeobște cunoscut că între Polonia și Moldova au existat relații comerciale din cele mai strânse. Comerțul între ele s-a desfășurat aproape exclusiv de-a lungul sectorului de frontieră începând de la pârâul Colacin care se varsă în Prut și până la

părăul Serafineț care cade în Nistru. Cunoscut este privilegiul lui Alexandru cel Bun din anul 1408 acordat comercianților din Liov. Din lectura atentă a acestui document reiese că pe atunci producătorii polonezi își desfășeau singuri marfa prin târgurile moldovenești, vânzând-o direct consumatorilor moldoveni. Dar acest fel de comerț era foarte anevoios pentru producătorii polonezi care erau nevoiți să facă drumul până la Dunăre și de aici până la malul Mării Negre. Mai lesnicios era pentru ei să vândă marfa unui mijlocitor, care o transporta înspre țările unde era nevoie de ea. Astfel au apărut comercianții care mijloceau plasarea mărfurilor. Pentru a înlesni întâlnirea comercianților de ambele părți, s-au creat otacele, zise mai târziu după un cuvânt german stâlcit iarmaroace, care aveau loc în anumite localități de frontieră, în anumite zile din an.

Dacă e să dăm crezare documentului din 8 ianuarie 1579 eliberat de Voevodul Petru Șchiopul, primele otace la hotarul dintre Polonia și Moldova s-au ținut la Botoșani. Fiind situat la o distanță prea mare de frontieră, acest târg a fost înlocuit cu localitățile Șipeniț și Lențești din țara Sepenicului. Tot atunci, Voevozii Alexandru Lăpușneanul și Ion Vodă cel Cumplit au mutat otacele la Hotin. Dar Hotinul era situat prea departe de drumul mare care lega târgul Sucevii de Sniatin. De aceea s-a revenit asupra acestei măsuri și otacele s-au ținut din nou la Șipeniț².

Otacele de la Șipeniț s-au ținut probabil în tot cursul secolului al XVII-lea. La începutul secolului al XVIII-lea le găsim mutate „Sub Snetin”, adică la Colacin, o localitate astăzi contopită cu târgul Sniatin. În partea moldovenească se găsea satul Orășeni, unde se întâlneau comercianții moldoveni înainte de a trece frontiera înspre Polonia³. Dar conflictele iscate între comercianți și Ion Paladi, stăpânul moșiei Orășeni, l-au îndemnat pe Grigorie Ghica Vodă să mute în ianuarie 1741 otacele „supt Horodinca”, unde susținea domnul era „loc mai cuvios și pentru nigușitori și pentru strângerea nărodului imbe părțile”⁴. Aceste otace urmau să se țină de opt ori pe an. Nici această măsură n-a fost pe placul comercianților, care cu anevoie se deplasau de la șoseaua comodă, ce duce la Sniatin. De aceea în același an 1741, urmașul lui Ghica, anume Constantin Mavrocordat, ascultând doleanțele supușilor săi, a mutat din nou otacele la Colacin ordonând starostelui de Cernăuți să avizeze pe negustori despre această măsură a sa⁵.

Având în vedere marea mișcare dela frontiera Poloniei, păzirea acesteia se impunea. Ea cădea pe seama călărașilor. Într-un document din anul 1739 se vorbește despre călărașii de Coțmani „ce păzescu la trecătoare”⁶. Altă dată, la 1741, marele căpitan de Coțmani primește ordin să grijească ca „marginea acia să fie păzită de către Leși” care trec în mod fraudulos hotarul și fac stricăciuni pe pământul Moldovei⁷.

Călărașii erau comandați de căpitanul lor, cunoscut sub denumirea de căpitanul de Coțmani sau marele căpitan de Coțmani.

Descoperindu-se „rânduirea” lor, îndatoririle călărașilor și cele ale căpitanilor au devenit cunoscute. Călărașii trebuiau să păzească hotarul, ca nimeni să nu-l treacă în clandestin. Cei surprinși erau trimiși la starostele de Cernăuți și apoi la Iași, unde urmau să fie judecați de marele hatman. Călărașii mai trebuiau să împiedice transportul mărfurilor prohibite la import și export. Pe răufăcători ei îi urmăreau și-i predau starostelui de Cernăuți, care dispunea transportarea lor la Iași. Căpitani indolenți sau corupți erau pedepsiți cu lovituri de baston, iar în cazuri grave cu moartea, „tâindu-se capul la locul acela spre pilda și celorlalți căpitani”⁸.

Numele câtorva căpitani de Coțmani sunt cunoscute. Cel dintâi căpitan de Coțmani cunoscut este Crețul din anul 1648⁹, iar al doilea Dumitrașco Calmuțchi care la

1710 este citat ca „fost mare căpitan”¹⁰. Îl întâlnim ca „mare căpitan” și în anii 1711 și 1712¹¹. La 1717 este menționat din nou ca „fost mare căpitan”¹². Urmează o pauză de zece ani, când la 1730 dăm de căpitanul de Coțmani Manoli Zamfir, care mai târziu, în anii 1736-1741, este menționat ca „biv vel căpitan de Coțmani”¹³. La 1736 căpitan de Coțmani este Apostol Mihu sau Mihuleț¹⁴. Gavril Neculce a fost mare căpitan de Coțmani în anii 1741-1742¹⁵. Urmașul său la 1746 a fost Pârvul¹⁶. În anii 1747-1748 și 1756 căpitan de Coțmani a fost din nou Manoli Zamfir, căruia de data aceasta i se spune când mare căpitan, când fost mare căpitan de Coțmani¹⁷.

Pentru munca lor trudnică și de mare răspundere atât călărașii cât și căpitanii lor primeau răsplată cuvenită. După D. Cantemir, călărașii de Țarigrad și cei de Galați, singurii călărași pe care îi cunoaște dânsul, erau scutiți de plata impozitelor și pe deasupra primeau bani, ori de câte ori se deplasau, unii la Țarigrad, alții la Iași¹⁸. Fiind curieri, trebuia să aibă la ei bani de drum. Nu ni se relatează dacă ei primeau soldă. Se pare însă că primeau fiindcă fără venituri stabile n-ar fi fost în stare să-și ducă traiul.

Asupra veniturilor călărașilor de Coțmani suntem destul de bine informați. Ca și colegii lor menționați de D. Cantemir, ei erau scutiți de plata impozitelor. Că domnul țării le mai acord și beneficii, se poate dovedi cu documentul din 15 Februarie 1754, în care se spune că ei, fiind „slujitori domnești” se bucurau de „osăbită milă și căutare dela domnia Mea” (Anexa 9). „Mila” nu se referă decât la scutirea de bir. În documentul din 13 Ianuarie 1754 scrie că acești călăreți de Coțmani „de sintu slujitori, pentru slujba lor au scutială de bir dela Domnie Me și alte mile de apărare lor” (Anexa 8).

Dacă „mila” însemna scutirea de bir, va trebui constatat în ce constau celelalte „multe mile” acordate lor de domnie.

Din documentele anexate reiese că la hotar se percepeau taxe separate în profitul călărașilor dela negustorii străini care exportau în Polonia vite. La 1739 călărașii de Coțmani încasau la export dela negustorii armeni din țara leșască câte doi potronici de fiecare cireadă de vite¹⁹. Nu se știe dacă călărașii percepeau taxe și de pe cai și marfă exportată în Polonia.

Era firesc ca și căpitanii călărașilor de Coțmani să aibă parte lor de câștig depe urma exportului. La 1708 se vorbește despre „veniturile obicinuite ale căpitanilor”²⁰.

Care erau aceste venituri? Nu erau altele decât taxele ce le percepeau în profitul lor de la exportul de vite și de marfă. Astfel încasau „după obicei vechiu” căpitanii de Coțmani câte un leu de cireadă depe urma vitelor exportate în Polonia de negustorii armeni²¹. Ei mai percepeau câte două parale de car cu marfă exportată, câte trei parale de car cu fân, câte două parale de cal sau vită, câte jumătate de para de porc și câte un sfert de para de oaie. În total se cifrau veniturile lor anuale la 800 floreni, o sumă suficientă pentru a asigura un traiu comod²². Dar ei în schimb nu aveau voie să încaseze taxe depe urma cailor aduși din Polonia ai negustorilor armeni. Ei anume se obișnuiseră să încaseze dela aceștia câte trei potronici de cal, dar domnul, auzind de aceasta, a interzis încasarea, dispunând totodată să se încaseze taxe „pe obicisii” numai depe urma cailor moldovenești exportați în Polonia²³. O zi mai târziu, anume la 14 Aprilie 1739, domnul Grigorie Ghica a ordonat ca negustorii armeni din Polonia să nu plătească căpitanilor de Coțmani nici o taxă atunci când se vor întoarce în Polonia cu caii lor. Se zice textual „că le-am făcut Domnia Mea testament ca oricând ar vrea ca să treacă să-i aducă (adică caii) iar în țeara leșască, să aibă pace de vamă de starostii, de căpitanii”. E vorba aici de caii Armenilor din Polonia iernați în Moldova²⁴.

Despre scutirea de bir a căpitanilor de Coțmani nu se vorbește niciodată. Nu-i de mirare, fiindcă dâșii ca boieri erau scutiți de plata birului. Ei nu plăteau impozite nici atunci, când în caz de nevoie se aruncau biruri și asupra boierilor.

Nu se cunoaște numărul precis al călărașilor de Coțmani. Din cele câteva știri pe care le avem nu se pot trage concluzii. Atâta se știe că numărul lor varia după trebuințele momentului. La 1733 se susținea că în satul Malitiniții n-au fost la început doi trei călărași, dar cu timpul „înmulțindu-se călărașii s-au făcut satul tot de călărași și țărani n-au mai rămas nime” (Anexa 1). La 1758 se aflau la Coțmani numai 16 călărași (Anexa 13). Se pare că la Coțmani nu vor fi fost mai mult de 50 călărași.

Călărașii se recrutau din rândurile țăranilor satelor învecinate și se înțelege în primul rând din satul Coțmani. La 1733 țăranii din satul Malitiniții dela frontiera Poloniei, ademeniți de avantajele ce li se ofereau, s-au înscris aproape toți călărași (Anexa 1). Pela 1742 marele căpitan de Coțmani Gavril Neculce a fost autorizat să recruteze călărași noi din satele Chiseleu, Malitiniții și Carapciu, deoarece călărașii de Coțmani și-au pierdut calitatea, odată ce căpitanii lor s-a mutat în alt sat²⁵. La 1756 se vorbește despre eventuala recrutare de călărași „străini” (Anexa 10), adică de țărani moldoveni din alte regiuni ale țării.

Călărașii făceau serviciu cu rândul timp de o săptămână încheiată, stând de veghe pe la vaduri și trecători. Doi călărași stăteau permanent pe lângă căpitan, pentru a-i fi de ajutor la nevoie și pentru a putea inspecta pe colegii lor care erau în serviciu, adică „spre cercetare celorlanți călărași ci stau pe la vaduri, de păzesc cu luare aminte”. Căpitanul inspecta posturile numai odată pe săptămână. Schimbul posturilor se făcea Dumineca, când li se dădea călărașilor intrați în serviciu „povățuire”, adică când li se aduceau aminte ce obligații au și când li se comunica ordinele emise „după care tot călărașul să fii dator a urma păzind vadul la care să va rândui”²⁶.

Căpitanii de călărași se aflau în subordinea hatmanului din Iași. Însuși D. Cantemir ne relatează că hatmanul a fost „mai mare peste toți călărașii”²⁷. Dar și starostele de Cernăuți care răspundea pentru bunul mers al întregului ținut, putea să le dea ordine. Odată la 1741, s-a ivit un conflict de atribuții între staroste și căpitan și atunci domnul țării l-a avertizat pe acesta din urmă să asculte de ordinele starostelui, căci altfel va fi destituit din funcție. În schimb, starostele de Cernăuți a fost autorizat să-l cheme la ordine pe căpitanul de Coțmani, iar dacă acesta va refuza să asculte de el „ca pe un boer bătrân și ca pe un staroste, atunci îl vom rădica de acolo din căpitanie; așși du-ta să-l rădici și să-l trimiți aici”²⁸.

Sediul căpitaniei de călărași n-a fost totdeauna la Coțmani, ci în cursul vremii s-a mutat dintr-un sat în altul. După cât se știe, căpitania fusese instalată la început la Hlivești, un sat care aparținea domeniului Coțmani al episcopiei de Rădăuți. Mai târziu găsim așezată căpitania în satul Malitiniți, deci mi aproape de hotarul țării. Aici se afla ea în anul 1733 (Anexa 1) și a funcționat neîntrerupt în tot cursul domniei lui Constantin Mavrocordat (1733-1735). Pe timpul Voevodului Grigorie Ghica (1735-1741), căpitania s-a mutat – probabil pentru prima dată – la Coțmani, localitatea mai încăpătoare, fiind centrul administrativ al domeniului cu acest nume al episcopiei de Rădăuți. Revenind la domnie la 1741, C. Mavrocordat a mutat căpitania din nou „la margine”, adică la Malitiniții, de unde venise. Dar căpitanul nu s-a mutat, ci a rămas pe loc. Nici călărașii pare să nu se fi mutat, fiindcă doi ani în urmă episcopul de Rădăuți anume Varlaam a cerut domnului Ioan Mavrocordat să dispună îndepărtarea călărașilor din Coțmani. Domnul i-a dat ascultare și a dispus la 3 Decembrie 1743 mutarea căpitaniei la Malitiniții. În document se zise: „Noi după pofta și cerirea sfinții sale am dat poroncă și

au scris căpitanului ce easte acolo să rădice din satul acela, să margă să așezi la margine, acolo la locul acela unde au fostu așezată și la iubit fratele nostru Constandin Vodă” (Anexa 4).

Dar nici de data aceasta căpitănia n-a părăsit Coțmanul. O găsim aici și în anii 1749-1751, ba chiar și în anul 1754. În acest [...] călărașii locueau parte la Coțmani, parte la Hlivești unde se [muta]seră o parte din ei cu învoirea episcopului. Pentru a rezolva o[dat]ă pentru totdeauna problema sediului călărașilor și al [căpi]tăniei lor, noul episcop al Rădăuților Dosoftei Herescul s'a a[dre]sat la 1756 domnului Constantin Racoviță. Acesta i-a ascultat [rugă]mintea și a ordonat ca neîntârziat toți călărașii de Coțmani [să s]e mute la Hlivești, iar căpitănia să se „rădice dela Coțmani” [și p]entru viitor căpitanul să nu se mai cheme de Coțmani, ci „vel [căpi]tan de Cernăuți și într'acest chip să te numești și să te scrii [și tu]”. Dar fiind „cu supărare a să strămuta acum la luna lui [mai]” episcopul Dosoftei s'a lăsat înduplecat să admită că muta[rea] la Hlivești, adică la „locul cel rânduit” să se facă [în l]una lui August, după strângerea recoltei (Anexa 10). De semnalat că Hliveștii nu mai erau luați în vedere ca sediu permanent al [călă]rașilor, fiindcă episcopul de Rădăuți, supărat pe ei din motive [ce] se vor înșira mai târziu, nu dorea să-i aibă în nici unul din [sate]le sale. În Hlivești călărașii urmau numai să-și strângă recol[ta] și pe urmă să se mute „la alte locuri, iarăși pe margine unde [s'o] socoti” (Anexa 11).

Dar nici ordinul lui Constantin Racoviță n'a fost urmat. [Nici] căpitănia, nici călărașii n'au părăsit Coțmanii. Văzând această [îndă]rătnicie, episcopul Dosoftei s'a plâns din nou domnului care s'a [gră]bit să trimită la fața locului doi aprozi „ca numaidecât să-i rădice pe acei care vrea să fiea călărași mutându-să pe altă moșie”. Totodată s-a trimis o „carte legată cu tărie” starostelui de Cernăuți ca să îndrumeze mutarea în alte sate a călărașilor (Anexa 12).

De atunci au trecut alți doi ani fără ca episcopul de Rădăuți să-și vadă împlinită dorința. În durerea lui.....suntem în anul 1758.....episcopul Dosoftei s'a adresat mitropolitului Iacob rugându-l să intervină la locul în drept ca să fie mutați călărașii depe moșiile sale. Chibzuind asupra problemei care se prezenta mai complicată decum pâruse la început și adoptând o atitudine împăciuitoare pentru a satisface interesele amânduror părților, mitropolitul Iacob înaintă domnului Scarlat Ghica o anafora, adică un raport, în care propuse mutarea călărașilor dela Coțmani la alte două sate ale episcopiei de Rădăuți, anume la Hlivești și Havrilești, „moșii bune întregi și mai aproape de margine unde li să cade a fi totdeauna pentru paza marginii”. Domnul însuși propuse mitropolitului și dispuse mutarea călărașilor. În urmă însă episcopul a oferit numai moșia Hlivești. Domnul Ioan Calimah a confirmat la 1760 acest aranjament ordonând mutarea călărașilor dela Coțmani la Hlivești „iar pi alti moșii ali episcopii să nu să afli călărașii trăitori” (Anexa 14).

De data aceasta ordinul domnului a fost urmat. Călărașii s-au mutat la Hlivești, dar căpitănia a rămas totuși la Coțmani. Aici a și fost găsită la 1774 de autoritățile miliare austriace. Un căpitan de Cernăuți cu sediul la Hlivești nu se cunoaște.

O problemă dificilă a fost adăpostirea călărașilor. Erau dânșii încazarmați sau locueau ei răsfițați în casele oamenilor sau în casele proprii? Ca să putem răspunde la această întrebare, va trebui să reținem faptul, că fiecare țăran din satele moldovenești presărate de-a lungul hotarului Poloniei putea să se angajeze la călărășie. Era însă în interesul serviciului ca toți călărașii să fie concentrați într-un singur sat. Dacă deveneau călărași, nu intervenea nici o schimbare în relațiile lor cu stăpânul moșiei. Ei trebuia să-i lucreze cele 12 zile pe an și să-i dea dijma din roade. Ei nu locueau, după cum susține

N. Iorga, în sate privilegiate, ci în schimbul serviciului prestat statului se bucurau de scutirea de bir și încasau anumite taxe separate de pe urma mărfurilor exportate în străinătate.

Situația de călăraș prezenta astfel avantaje. Neplătind bir și încasând axe vamale în profitul lor, erau avantajați față de vecinii satului în care își aveau sediul. Aceștia din urmă erau împovărați cu obligațiile lor față de stăpânul moșiei și mai trebuiau să plătească statului bir.

Dar serviciul prestat statului nu se împăca cu obligațiile față de stăpânul moșiei. El îi silea să fie absenți dela munca câmpului și astfel călărașii aduceau daune stăpânului moșiei. Neplăcerile creșteau atunci când călărașii se mutau dintr'un sat în altul. Într'un asemenea caz era de ales între două alternative: sau călărașii se mutau părăsindu-și casa și pământul din satul lor de origine, sau, ceea ce se întâmpla mai des, ei renunțau la situația de călărași și rămâneau în casele lor. Vezi bine că s'a întâmplat și una și alta. La început călărașii erau ademeniți de avantajele materiale ce le oferea statul. Ba unii, ca să profite de scutirea de bir față de stat, își ziceau călărași fără să fie călărași. Astfel se explică cazul dela 1733 cu satul Malitiniții. La început au fost în sat numai câte unul sau doi călărași, dar cu vremea „s'au făcut satul tot de călărași și țărani n'au rămas nime' ” (Anexa 1).

Întrebarea se pune, cum se comporta statul într'un caz de mutare a călărașilor în alt sat! Statul era foarte conciliant. El permitea țăranilor să aleagă dacă vreau să rămână călărași sau să iasă din călărășie. Acest caz s'a întâmplat în anul 1756. Călărașii de Coțmani urmau să se mute la Hlivești și statul n'a exercitat nici o presiune asupra lor, ci a permis să plece numai aceia „care vor vrea să fiea călărași” (Anexa 10).

Dar situația de slujitori domnești, de oameni ai stăpânirii, i-a făcut pe călărași să se eschiveze dela obligațiile lor față de stăpânul moșiei. Ei își ziceau: Dacă statul ne acordă scutiri, cu atât mai mult ar trebui s'o facă și stăpânul moșiei și să ne scutească de boeresc și de dijmă. Situația de vecini nu cadrează cu situația noastră de slujitori ai stăpânirii. Stăpânul moșiei în schimb știe una: Vecinul rămâne vecin și trebuie să-și îndeplinească obligațiile sale față de el, orice îndatoriri ar avea față de stat. Primit-a doară vecinul dela el atât locul de casă în care locuiește cât și bucata de pământ, din roadele căruia se hrănește.

Astfel s'a iscat conflictul între călărași și diverșii stăpâni ai moșiilor.

Cel dintâiu caz de acest fel cunoscut a avut loc la 1733. atunci călărașii, punând „multe pricini” au refuzat stăpânului moșiei Malatiniții boerescul, iar dijma i-o dădeau numai din pâne. În plus îi pricinueau pagube, deteriorând iazul, demolând moara și vânzând băuturi în profitul lor. Boierul s'a plâns domnului, cerând îndepărtarea călărașilor. Domnul n'a ordonat mutarea călărașilor, ci i'a avertizat să-și îndeplinească întocmai îndatoririle față de stăpânul moșiei, deoarece „macar că ei sint slujitori și sint de paza marginii, dar nice stăpânul moșiei am socotit că nu-i cu cale să fie păgubaș de vinitul moșiei, ce să aibă a-ș lua dijma de pâne pe obicei din pâni, din grădini, din ogoară, din fânață, din stupi și dintr'alte câte s'ar lucra pe acea moșie”. Cât despre boeresc vor face câte trei clăci în cursul verii, una de arat, una de secere și alta de fân. Ei să nu mai aibă dreptul de a vinde băutură pe socoteala lor și să fie ținuti a da mână de ajutor la repararea stricăciunilor pricinuite (Anexa 1).

Dar călărașii nu s'au conformat întocmai ordinului primit. Ei au continuat să refuze dare dijmei din fân. Atunci domnul a trimis la fața locului pe logofătul Nicolae Costin ca să îndeplinească dela ei dijma din toate roadele (Anexa 2).

Cazul de la Malatiniții a dat de gândit Voevodului Constantin Mavrocordat care, pornit să pună ordine în toate treburile statului, a lansat la 12 Ianuarie 1742 o „orânduială” generală cu privire la îndatoririle oamenilor care șed pe moșiile mănăstirești fără a fi vecini. „Nartul” pe care l-a dat, cuprinde următorul pasaj important:

„Tot omul casnic ce va șidea pe moșia mănăstirească, ori om domnescu, ori boearescu, ori slujitoriu, ori de fel de breaslă a fi, să aibă a sluji 12 zile într'un an mănăstirii ori cu clacă ori cu carul cu boii ce va sluji la ceva sau cu sapa sau ori la ce fel de lucru va fi orânduit de egumen, toate aceli 12 zile să-i socotească și dejma locului încă să-ș de tot omul pe obicei” (Anexa 3).

Orânduiala lui Constantin Mavrocordat se cere interpretată. În e nu este vorba de îndatoririle vecinilor cunoscute de altfel, ci de sătenii care nu sunt vecini sau, adăogăm noi, de acei săteni care susțin că nu sunt vecini, fiindcă prestează servicii statului. Domnul stabilește precis ca toți aceia care nu se cred vecini, dar profită de toate beneficiile vecinilor, folosindu-se de pământul dat lor în folosință de stăpânul moșiei, sunt obligați să facă boerescul și să dea dijma din roade. Dacă așadară s'ar întâmpla ca unii călărași să invoce faptul că sunt slujitori domnești și astfel nu se simt vecini, ei totuși sunt ținuti conform „nartului” să-și împlinească îndatoririle față de stăpânul moșiei ca fiecare vecin.

E adevărat că în orânduiala domnească nu se vorbește decât de moșiile mănăstirești, iar nu de cele boerești sau domnești. Dar din textul documentului reiese limpede că orânduiala se referea la orice fel de moșie, deci și la moșiile boerești sau domnești. Vezi bine, că moșiile episcopale erau socotite drept moșii mănăstirești.

Orânduiala lui C. Mavrocordat a fost aplicată cu toată severitatea și față de călărașii de Coțmani. Desconsiderând-o cu intenție, călărașii au refuzat și pe mai departe să-și împlinească îndatoririle față de episcopia de Rădăuți, „pentru căci sântu ei slujitori”. Episcopul Iacob, simțindu-se păgubit, s'a adresat de îndată domnului țării, din întâmplare același C. Mavrocordat care a lansat orânduiala, iar acesta l-a autorizat pe episcop să-i silească pe călărași a-i lucra câte 12 zile pe an și să-i dea dijma cuvenită. Dacă se vor împotrivi, vor avea de a face cu starostele și cu căpitanul lor (Anexa 5).

Dar călărașii nu s'au supus. Episcopul s'a adresat apoi la 1750 domnului C. Racoviță care, supărat din pricina îndărătniciei slujitorilor săi, le-a ordonat să lucreze episcopiei câte 12 zile pe an și să-i dea dijma sau, dacă acceptă, să-i lucreze câte 24 zile pe an fără să dea dijma. Dacă nici de data aceasta nu se vor conforma, vor fi pedepsiți de staroste și de căpitanul lor (Anexa 6).

Nici de data aceasta călărașii n'au dat ascultare poroncii domnești și de aceea domnul le-a trimis la 1751 un aprod care să „ste zapciu”, adică să-i pedepsească. Totodată le-a poruncit ca pe viitor să facă boerescul și să dea dijma sau în locul boerescului să plătească câte doi lei de casă pe an (Anexa 7).

Preschimbarea boerescului în plată cu bani era în avantajul călărașilor, fiindcă din cauza serviciului făcut statului nu erau în stare să muncească la timp pe moșia episcopiei. Dacă așadară li s-a permis să se răscumpere de boeresc, înseamnă că li s'a îndulcit soarta.

Dar călărașii, porniți pe drumul refuzului, n'au vrut să dea plata în bani. Ei intenționau să scape complet de boeresc. Episcopul nu putea să rabde să fie scurtat de veniturile sale și s'a plâns din nou domnului, la 1754. Acesta a găsit plângerea îndreptățită și a lansat o carte domnească, în care a insistat asupra faptului că niciun vecin nu poate fi absolvit de îndatoririle sale față de stăpânul moșiei. „Nici călărașii” se

zice în carte „nu pot să păgubească venitul moșiei din pricina slujitorii”. Ei sunt obligați să dea moșierului dijma cuvenită și să-i lucreze câte 12 zile pe an, sau să-i plătească în locul boerescului câte doi lei de casă. Căpitanul va da călărașilor „a înțalege” că trebuie să se supună, iar dacă totuși vor persista în atitudinea lor îndărătnică, atunci căpitanul „să le vie de hac făcându-le zapciu” adică aplicându-le pedepse corporale (Anexa 8).

O lună mai târziu, la 15 Februarie 1754, Matei Ghica Voevod a lansat un nou ordin, mai drastic decât primul. Se menționează în el că totdeauna călărașii de Coțmani „au fost învățați a fi pricinuitori a nu fi supuși la slujba svintei episcopii după obicei” și de aceea „nesuferindu Domnia Mea a auză de paguba svintei episcopii” se ordonă episcopului Dosoftei să predea starostelui de Cernăuți lista celor care „tot vor înbla pricinuind precum alți dăți”, iar starostele să „le vie de hac” silindu-i cu mijloace coercitive de care putea dispune, a d dijma și a face boerescul sau a plăti în locul boerescului câte doi lei pe an de casă (Anexa 9).

Cu tot ordinul sever lansat de domn, conflictul cu călărașii a continuat și de aceea noul domn C. Racoviță, pierzând răbdarea, s'a hotărât să-i pună capăt. S-a emis la 4 mai 1756 un „testamint”, adică un hrisov, în care a spus următoarele: Căpitănia de Coțmani se va muta la Cernăuți, iar „Călărașii la Hlivești, iar cine din ei va refuza să se mute, va fi șters din lista călărașilor. În locul lor vor fi angajați alți călărași din rândurile țăranilor din Hlivești. Îndatoririle lor față de episcopie rămân neschimbate: Dijma și câte doi lei de casă pe an. Boeresc nu vor face” (Anexa 10).

Dar nici acum nu s'au astâmpărat călărașii. „Nesupuindu-să poroncii” au refuzat în anul 1759 să dea dijmă și să plătească cei doi lei de casă. A fost trimis atunci la fața locului starostele de Cernăuți „să-i apuce” ca să-și îplinească îndatoririle. Dacă se vor împotrivi, se va trimite împotriva lor un [...] domnesc înzestrat cu puteri discreționare. Se pare că starostele a reușit să se impună călărașilor.

Despre vechimea căpităniei de Coțmani nu există date precise. Documentele în care se bazează studiul de față nu sunt mai vechi de secolul al XVIII-lea. Dar aceasta nu înseamnă că instituția călărașiei de Coțmani datează din acest secol. Ea trebuie să fie mai veche, fiindcă frontiera țării nu putea rămâne fără pază. E de presupus, că odată cu fixarea hotarului țării la Colacin s'a instituit și paza hotarului.

Naște întrebarea dacă căpitănia de Coțmani a fost singura căpitănie din Moldova. N'au fost oare postați călărași și pe celelalte porțiuni ale frontierei? Au fost. L. T. Boga în studiul său despre „Paza marginii” a constatat pentru distanța dintre Horodince și Dunăre un număr de 11 căpităanii de margine. Deci căpitănia de Coțmani n'a fost o apariție izolată, ci a făcut parte dintr'un întreg sistem de paza hotarului.

T. Balan

1.

Iași, 1733, Aprilie 5

Nicolae, ginerele Ieremicăi Jora, se plânge împotriva călărașilor de pe moșia sa Malatininții, care nu-și îndeplinesc îndatoririle față de ele.

Noi Grigorie Ghica Voevod БОЖІЮ МИЛОСТІЮ ГОСПОДАРЬ ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОЙ.

Facem știre cu această carte a Domniei Mele tuturor cui se cade a ști că vini înainte Domniei Mele Nicolae, ginerele Ieremicăi Jora, ce au fost căpitan mare, și ni s-au jeluît pentru rândul unui sat ce are dela socru său Ieremică Jora anume

Maliteniții la ținutul Cernăuților zicând că mai înainte vreme au fost trăind acolo doi trei călărași, dară țărani erau mai mulți dela carii mult să agonisiia stăpânul moșiei slujindu-să cu țărani cum easte obiceiul într'acolo la hranițe, iar din zi în zi înmulțindu-să călărașii s'au făcut satul tot de călărași și țărani n'au rămas nime, ce încă și căpitănie s'au așezat acolo în sat, care căpitănie era la Hliviște, acum easte acolo în satul Maliteniții și stăpânul moșiei să pugubește (!) mult din vinitul moșiei că pun multe pricini călărașii și dijma nu vor să dea de plin pe obiceiul ce numai din pâne, iar din fânaț n'or să dea și agiutoriu la nemică nu-i dau, ce încă cunoaște stricăciune dela dâșii că avându el o moară acolo, vitele călărașilor strică iazul și uneori lipsăscu și lemne din păreții casii morii și ține și băuturi, meduri și bere, le vându cu oca de să păgubește și den orându satului, carele rugându-ni-să ca să-i dăm voe să lipsească pe călărași depe moșie lui. Această voe n'am vrut să-i dăm, ce într'acesta chip l-am așezat să-și ea vinitul moșiei dela călărași macar că ei sint slujitori și sint de paza marginii, dar nice stăpânul moșiei am socotit că nu-i cu cale să fie păgubaș de vinitul moșiei, ce să aibă a-ș lua dijma de pâne pe obiceiul, din pâni, din grădini, din ogoară, din fânaț, din stupi și dintr'alte câte s-ar lucra pe acea moșie și n toate veri să-i facă o clacă de arat și o clacă de seacere și o clacă de fân, și cându s'ar strica iazul să-i dea ajutor și la ezit și băutură nici un feliu cu oca să n'aibă voe a vinde fără numai cu polobocul, după cum urmează acest obicei și printr'alte sate la acel ținut de pen stăpânii satelor orândariu și numai orândariul are voe să vânză băutură cu oca și de s'ar pute strânge stăpânul satului nescăi țărani or oameni streini or nescăi vecini din cei ce ar fi fost de loc să fie numai de slujba lui, iar călărașii de muncă cu dâșii să nu-i amestece, nici altă supărare să nu le facă. Deci precum am socotit Domnia Me și am așezat așa să să urmeză a lua vinitul acei moșii, iar mai multă pricină să nu fie între călărași cu stăpânul moșii, c'apoi vor fi de cerbare, aceasta scriem,

II Ias, let 3CMA (7241) April E (5)

Original, pecete roșie mică.

2.

1733, August 5

Constantin Mavrocordat Voevod trimite pe logof. Neculai Costin la satul Malatinii să cerceteze conflictul ivit pentru dijmă cu călărașii din acel sat.

Noi Constantin Nicolae Voevod БОЖІЮ МИЛОСТІЮ ГОСПОДАРЬ ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОЙ.

Scriem Domnia Mea la boeariul nostru dumnealui Neculai Costin biv vtori logofăt, facem știre că la Domnia Mea s'au jăluit Nicolae, ginerele Irimicii biv vel căpitan, pentru călărași de Maliteniți ce șed pe moșia lui zicând cum an terțu au avut ei 80 stoguri de fân pe moșia lui și au 70 stoguri și dijma n'au vrut să-i de, pentru aceea iată că-ți scriem să ei sama și fiind dreaptă moșia lui pe cât fân vor fi vrut călărașii să-i plinești dijma și să așeazi să nu fie păgubaș, să nu mai vie cu jalobă, iar cini va ave a răspunde să vie în față, aceasta scriem.

let 3CMA (7241), av(gust) E (5)

Original, pecete roșie mică

3.

1742, Ianuarie 12

Orânduiala lui Constantin Mavrocordat voevod referitoare la îndatoririle oamenilor care locuiesc pe moșiile mănăstirești fără a fi vecini.

Ioan Costantin Necolai Voevod din mila lui Dumnezeu Domn țării Moldovii.

În știință dăm tuturor cui să cade a ști, de vream ce Domniea Mea îndată ce am vinit la scaun voind a face tuturor de obște așezământu pe lângă altele și această poruncă cu tărie am dat ca tot omul moșan să fie volnic a stăpâni moșia sa și acum dară viind înainte Domnii Meale toți egumenii de pre la toate sfintele mănăstiri din țară, arătat-au mare jalobă zicând ca satele cu oamenii ce au avut mănăstirile, ceale mai multe au fost închinatela pe boeri cu toată slujba lor, de cătră carele mănăstirile nice un folos n'au avut (!) și încă și celi ce nu era închinatela iară și oamenii ce lăcnea pe acele moșii puțin folos făcea mănăstirilor lucrând în voea lor iară nu după dreptate ce s'au căzut, neavând nice un nart nice egumenii voe a le poronci cât să cădea și la aceasta cerând dreptate fiind și sfințiile lor episcopii a țării și dumnealor toți boerii de față aseamene au mărturisit și dumnealor c'au avut mănăstirile această strâmbătă și cu dreptate easte ca să-ș stăpânească moșiile după porunca ce s'au dat și cu toate aceste c'un glas pofti[n]d toți egumenii hotărârea dela Domniea Mea pentru oamenii ce lăcuesc pe moșiile mănăstirești cei ce nu sunt veceni (!) să le de un nart de câte zile vor lucra pe an ca și o[a]menii să știe ce va fi slujba lor pe an și egumenii mai mult să nu-i superea.

Socotit-am Domniea Mea și cu sfat de obște am hotărât:

Tot omul casnic ce va șadea pe moșia mănăstirească, ori om domnescu ori boearesc, ori slujitoriu, ori ce fel de breaslă a fi să aibă a sluji doasprezece zile într-un an mănăstirii ori cu clacă ori cu carul cu boii de va sluji la ceva sau cu sapa sau ori la ce fel de lucru va fi orânduit de egumeni toate aceli 12 zile să-i socotească și dejma locului încă să-ș de tot omul pe obicei și vorniceii prin sate încă și egumenii să-și puea pe care ori socoti, iară oamenii ce s'or arăta cu blăstămății neurmând poruncii ca să lucrează (!) mănăstirilor după hotărâre ce arată mai sus, unora ca acelora să facă zap egumenii și să-i pue la lucru ca să-și plinească slujba lor și tot omul după ce își va isprăvi lucrul să ea răvaș dela mâna vornicelului în carea să arate c'au lucrat de plin și vorniceii să dea samă la egumeni acesta nart îl vor avea mănăstirile dela oamenii ce nu sânt veceni (!) iară pe vecenii (!) lor să-i stăpânească pe obicei. Oamenii de prin satele boierești de s'ar întâmpla a veni la satele mănăstirești nice decum egumenii să nu-i primască, dară și boerii să fie volnici a lua de pin satele mănăstirești și să-i ducă la urma lor, iară o[a]menii streini ori căți de mulți ar veni să să așeze pe moșiile lor, slobozi să fie și acei oameni nice odată să nu să veceniască nice să aibă grijă de vecenie, aceasta facem știre.

Leat 3CH (7250) Ghe. B I (12).

Foaie tipărită.

Traducerea germană la Wiekenhauser: Moldowiza 126-8, nr.181.-

Această orânduială cu data de 15 ianuarie 1744 atribuită lui Ion Mavrocordat Voevod, vezi în "Arhiva Românească", ediția II, Iași 1962, pag. 169-171.

4.

1743 decembrie 3.

La cererea episcopului de Rădăuți Varlaam Ioan Mavrocordat Voevod ordonă mutarea căpităniei de călărași dela Coțmani la marginea țării.

Io Ioan Neculai Voevoda БОЖИЮ МИЛОСТИЮ ГОСПОДАРЬ ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОЙ.

Cinstit și al nostru părinte sufletesc svinții sale Kir Varlam episcopul de Rădăuți sănătate. Carte sfinții tale am luat, cele scrise am înțales pentru acele moșii a episcopii ce să împresoară despre moșiile Domniei Sale Mihai Vodă, să-i arăți pricina aceasta, ce iată îț dăm svinții tale voea să scrii, numai carte ce-i scriea să o trimiți aice la Noi și Noi am trimite carte svinții tale acolo la Mihai Vodă pentru acel sat anume Coțmanii iară a episcopii, la care sat dela o vreme încoace au fostu obicinuit a fi căpitănie, [iar căpitanul] șezător acolo în satul acela, iară Măria Sa Costandin, preiubit fratele nostru, au fostu rădicat căpitănie de acolo și au așezat-o la margini, care iată și Noi după pofta și cerirea svinții tale am dat poroncă și am scris căpitanului ce easte acolo să rădice din satul acela, să margă să să așezi la margine, acolo la locul acela, unde au fostu așezată și la iubit fratele nostru Costandin Vodă și la aceasta nu va fi supărare, aceasta scriem.

Let 3CHB (7252) Dechem [vrie] Γ (3).

Original, pecete roșie mică. Adresa pe verso: Cinstit și rugătorul nostru svinții sale Kir Varlam episcopul Rădăuților cu sănătate să să dea.

5.

1749 iulie 5.

Constantin Mavrocordat Voevod poruncește călărașilor dela Coțmani să-și împlinească îndatoririle față de episcopia de Rădăuți.

+ Noi Costandin Neculai Voevod БОЖИЮ МИЛОСТИЮ ГОСПОДАРЬ ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОЙ.

De vreme ce ne-au spus cinstitu părintele și rugătoriul nostru sfinția sa Kir Iacob episcopul Rădăuților că pă moșie episcopii ce să numește Coțmani la ținutul Cernăuților fiindu așăzarea lui vel căp[itan] și pe locul acela șăzând și călărași și pentru căci sântu ei slujitori nu să supun a facea lucru episcopii pe obicei, pentru carea am dat volnicie sfinții sale să-i pue la lucru să lucreze de om câte 12 zile pe an la trebile episcopii și să-ș ea dela dănșii și dijma locului pe obicei, iară carea nu s'or supune să lucrezea, poruncim du-lui staroste și vel căpitan de Cernăuți să-i supuneț să fac[ă] lucru episcopii pe hotărârea, iar cineva va ave a răspunde să vie faț[ă], într'alt chipu să nu fie.

Iuli E (5), 3CH3 (7257)

Original, pecete roșie mică.

6.

1750 martie 29.

Constantin Racoviță Voevod poruncește călărașilor dela Coțmani să-și împlinească îndatoririle față de episcopia de Rădăuți.

+ Io Costandin Mihail Cehan Răcoviță Voevod БОЖІЮ МИЛОСТІЮ ГОСПОДАРЬ ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОЙ.

De vreme ce ni-au spus cinstit părintile și rugătoriul nostru sfinție sa Kir Iacob episcopul Rădăuților că pe moșie episcopii ce să numești Coțmani la ținutul Cernăuților fiind așăzare lui vel căp[itan] și pe locul acela șăzind și călărași și pentru căci sint ei slujitori nu să supun ei a face lucru episcopii pe obicei, pentru care am dat volnicie sfinții sale să-i supue la lucru să lucreză de om câte 24 zile pe an la toate trebile episcopii, iar de nu li va plăcea această socoteală să lucreză pe obicei după cum au lucrat și în zilele preainălțat părintelui Domniei Mele și să-ș ea dela dănșii și dijma locului pe obicei, iar care s-ar supune să lucreze poroncim dumitale staroste și vel căp[itan] di Cernăuți să-i supuneș să facă lucru episcopii, iar cine va avea a răspunde să vie faț[ă], într'alt chip să nu fie.

Let 3СНІ (7258), mart Kθ (29)

Can[acuzino] vel log[ofăt]

Original, pecete roșie mică.

7.

1751, septemvrie 5.

Constantin Racoviță-Voevod ordonă călărașilor dela Coțmani să lucreze episcopiei de Rădăuți sau să plătească câte doi lei de casă.

Noi Costandin Mihai Racoviță-Voevoda БОЖІЮ МИЛОСТІЮ ГОСПОДАРЬ ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОЙ.

De vreme ce Domnii Mele ni-au dat mare jalubă cinstit părintele și rugătoriul nostru svinția sa Kir Dosoftei episcopul de Rădăuți asupra călărașilor de Coțmani și asupra altor oameni ce șăd pe această moșie a episcopii, că după carte Domnii Mele ce am dat de volnicie ca să fie supuși și să-i lucreză lucrul de boerescu pe obicei, eu nu s'au supus poroncii să lucrează, nici bani să de, să să așeză, iată dar să dă volnicie slugii noastre...[lipsește]... aprod să margă la călărașii de Coțmani și să ste zapciu asupra lor și asupra altor oameni ce șăd pe această moșie Coțmani ori să facă lucrul de boerescu pe obicei ori să pliniască câte 2 lei de casă, într'alt chip să nu fie.

Săpt. E (5), 3C..(7260)

Original, pecete roșie mică.

8.

1754 ianuarie 13.

Matei Ghica Voevod ordonă călărașilor dela Coțmani să lucreze episcopiei de Rădăuți câte 12 zile pe an sau să plătească câte doi lei de casă.

+Noi Matei Ghica Voevod БОЖІЮ МИЛОСТІЮ ГОСПОДАРЬ ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОЙ.

Dat-am carte Domnii Mele cinstitului părintelui și rugătoriului Domnii Mele sfinții sale Kir Dosoftei episcopului de Rădăuți să fie volnic cu carte Domnii Mele a stăpâni moșiea sfintei episcopii ce să chiamă Coțmanii în ținutul Cernăuților cu tot venitul locului și cu toată slujba oamenilor după hotărârea ce s'au făcut de obște pentru toate mănăstirile, ori să slujască 12 zile pre an, 6 zile de vară și 6 zile de iarnă, ori la ce

lucru i-ar pune sfinția sa și să-ș ea răvaș c'au plinit slujba, ori cărora nu le va da mână cu slujba să aibă a da bani pentru lucrul de boerescu câte doi lei de casă și să-ș de și dejma din toate câte ar ave pe moșie episcopii și apărat de slujbă nime să nu fie nici călărașii ce sint acolo nici altă briaslă ce ar fi pentru dănșii, căci cu pricina slujitorii nu pot ei să păgubască venitul moșii, că de sintu slujitori pentru slujba lor au părteală de bir dela Domniia Me și alte multe mile de apărarea lor, care le trag alți lăcuiori, pentru aceea ori să lucreză ori bani pentru lucru, cum s'au scris mai sus, să de și-ț poroncim și ție vel căpitan de Coțmani așa să urmezi a le da a înțalege și cărora s'ar arăta împotriviitori să le vii de hac făcându-le zapciu și împlinind dela dănșii, într'alt chip să nu fie.

3CŸB (7262), Ghen. Г1 (13)

Proci vel logof[ăt].

Original, pecete roșie mică.

9.

1754 februarie 15.

Matei Ghica Voevod ordonă călărașilor dela Coțmani și Hlivești să lucreze pentru episcopia de Rădăuți sau să-i plătească câte doi lei de casă.

+Io Matei Ghica Voevod БОЖИЮ МИЛОСТИЮ ГОСПОДАРЬ ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОЙ.

De vream ce călărașii de Coțman și dela Hlivești carii ședu pe acești moșii a svintii episcopii Radauțului de purure au fostu învățati a fi pricinuitori a nu fi supuși la slujba svintii episcopii după obicei precum și alți lăcuiori, la care cunoscând Domniia Mea că nu iaste cu dreptate a fi episcopie păgubașe de slujba lor aflându-să șezători pe acele mai sus numite moșii Coțmanii și Hliveștii, macar de sintu ei călărași slujitori domnești, pentru aceasta au osăbită milă și căutare dela Domniia Mea și nesuferindu Domniia Mea a auzi de paguba svintii episcopii, iată am dat această carte a Domnii Mele de volniciea svinții sale părintelui și rugătoriului nostru Kir Dosoftei episcop Rădăuțului, ca să le poronciască și la cele ce ar fi obicei să dea ascultare ca să meargă să fac slujbă episcopii precum și alți lăcuiori după obicei, iar di nu s'or supune slujbii și tot vom îmbla pricinuind precum alți dăți, pre unii ca aceae să-i arăti la du-[lui] Enacachi starostele de Cernăuți și la vel căpitan de Coțman, ca după poronca ce au dela Domniia Me să le vie de hac, iar nefindu odihnit svinția sa episcopul de cătră dănșii cu slujba, iată că hotărăm prin această carte a Domnii Mele să dea de tot căsariul câte 2 lei pe anu și cu această așăzare să rămăea odihnit și episcopul de cătră dănșii și ei de cătră episcopul, și așa după cum poroncim Domnii Me să să urmezea, acesta facem știre.

Let 3CŸB (7262) feb[ruarie] EI (15)

Vel vist.... Trecut la condică

Original, pecete roșie mică.

10.

Constantin Racoviță-Voevod ordonă călărașilor dela Coțmani să se mute la Clivești, iar căpitănia la Cernăuți.

+ Noi Costandin Mihai Cehan Răcoviță БОЖІЮ МИЛОСТІЮ ГОСПОДАРЬ ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОЙ.

Scriem Domniea Mea la boeriul nostru...[lipsește]...vel căpitan de Cernăuți.

Îț facem știre iată pentru călărașii ce au șezut până acum pe moșăe sfintii episcopii Rădăuților la Coțmani, dispre care și căpităniea de acolo să numea de Coțmani, s'au făcut cercetare și dreptate sfintii episcopii, cum pre largu este arătat la osăbit hrisovul Domnii Meale atăta pentru vel căpitănie de acum înainte să nu să mai numească de Coțmani, ce vel căpitan de Cernăuți și într'acest chip să le numești și să te scrii și tu, căci și pentru călărașii de acolo iarăș pe largu este arătat la acel testament a Domnii Mele, cum s'au hotărât cu sfat de obște că era acmu să să rădice dela Coțmani, numai socotindu-să a fi cu supărare a să strămuta acmu la luna lui mai, am poftit pe sfinția sa părintele episcopul de Rădăuți Kir Dosoftei de au priimit cu voe sfințai sale să rămăea acolo până la luna lui August să-ș strângă sămănăturile și hrana lor și atunce numai decât să să rădice urmând după toate ponturile ce sânt arătate la testamentul Domnii Mele, însă dipe acum li să dă știre carei or vre să fie tot călărași și să să mute din Coțmani la Cliviște la locul cel rânduit, să margă de vară să-ș facă fânețe acolo pe acel hotar și altă așezare ce le va fi trebuința, iară pre Coțmani sau pre alte hotară ale episcopiei să nu mai cosască și în scurtu la toate ponturile testamintului să urmeze, dipe care vi s-au dat a înțălege la toată dreptate ce s'au făcut sfintei episcopii, iară pentru o samă de oameni ce să numărau călărași atăta la Coțmani cât și la Cliviște carii nu sânt scriși la visterie nici au pecetluituri pe fața, pre aceea pre toți căți or fi să-i tragă satul la birul visterii fiind suptu stăpănire vornicelului, ce va pune numitul episcop, iară călărași să fie numai căți sânt scriși în izvodul ce s'au dat de aice iscălit de dumnealui hat[man] și aceea căți or vrea să să mute, iară căți n'or vre a să muta în locul acelora, vii face alți oameni călărași din oameni streini deplin sama acelor călărași, iară pentru slujba călărașilor ce sânt la Cliviște și călărașii ce s'au numit de Coțmani s'au hotărât să de câte doi lei de gospodar și altele toate după hotărâre testamentului și cum poruncim așe să să urmeze, într'alt chip să nu fie.

ЗС҃҃Д (7264) mai Д (4)

Proci III.logof[ăt]

Original, pecete roșie mică

De domeniul Coțmani s-au ținut moșiile: Gavrilești, Clivești sau Hliviște, Davidăuți, Sadcău (zis astăzi Lastiuca), Clivodin, Bludna, Suhovesha și Cioplinți; au dispărut Bludna și Cioplinți.

11.

1756 mai 5.

Constantin Racoviță Voevod ordonă starostelui de Cernăuți să mute la satul Hliviște pe călărașii dela Coțmani.

Noi Costandin Mihai Cehan Răcoviță Voevod БОЖІЮ МИЛОСТІЮ ГОСПОДАРЬ ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОЙ.

Cinstit și credincios boieriul Domnii Meale Iordachi Cantacuzino biv vel pah[arnic] staroste de Cernăuți sănătati.

Îț facem Domnie Me știre pentru niște moșii ce are sfânta episcopie Rădăuțul[ui] anume Coțmanii și Hliviște la ținutul Cernăuțului, pe care moșii fiind că și de tot călărași nici un folos nu pute să cunoscă sfânta episcopiea despre acele moșii, acumă

dar cunoscând Domnie Me că nu esti cu cali a să păgubi sfânta episcopie de viniturile ce i să cad a lua de aceli moșii, am făcut hotărâre cu tot sfatul de opști du-[lor] velițăi boeri ca de acum înainte să lipsască toți călărașii depe moșie Coțmanii și acum de odată să margă în Hliviște, unde să mai află șazători și alți călărași și vor șide acolo pân la av[gust] să-ș strângă sămănăturile și pe urmă să vor așaza la alti locuri iarăși pe margine unde s'o socoti, care hotărâre s'au întărit și de Domnie Me cu hrisov din care pre largu vi înțalege du-[ta], pentru care iată că-ț scriem să cercetezi du-[ta] că pintre călărașii aceștia ce sânt acolo sânt și alți oameni ce să număscu a fi călărași și nu sânt și cu acestu chip să scutescu de bir pe carii după cercetare ce vii face să-i afli pe toți acie căți vor fi și să-i dai la bir împreună cu alți săteni ca să fie supuși sfintii episcopii după hotărâre hrisovului Domnii Mele și fiind că ne-am înștiințat Domnie Me cumcă oamenii birnicii ce șad pe aceli moșii ar fi însărcinați cu birul piste puțința lor, la aceasta să cercetezi du-[ta] și după cum vii cunoști stare lor să-i așazi după cum vii socoti și călărașilor să le dai poroncă să să ridice depe moșie Coțmanii să să mute la Hliviște, aceasta scriem.

Let 3CŸД (7264) mai E (5)

Original, pecete roșie mică

12.

1756 octomvrie 5.

Logofătul Ștefan scrie episcopului de Rădăuți Dosoftei că s'au trimis doi aprozi să mute pe altă moșie pe călărașii dela Coțmani.

De Dumnăzău iubitoriului sfinții sale preasfințitului episcop de Rădăuți Kir Dosoftei, al meu precinstit părinte sufletesc cu multă fiască plecăciune închinându-mă sărut cinst[ita] și blagoslovitoare driapta sfinții tale.

+Cinstită și dorită carte sfinții tale ce mi-ai scris am luat și de sănătate sfinții tale înțelegând m'am bucurat și cele ce-mi scrii pentru călărașii carii să numiea de Coțmani și pentru conită am văzut, ce vii ști sfinție ta că dintăiu cum am luat carte sfinții tale ce mi-ai scris mai dinainte pe dată am spus Mării Sale lui Vodă și numai decât au poroncit de am făcut carte de volnicie și s'au trimis 2 aprozi scriindu-să într'ace carte de volnicie poroncă după cum poftiea sfinție ta, ca numai decât să-i rădice pe acei care vor vre să fiea călărași mutându-să pe altă moșie și deosăbit s'au scris carte legată și la du-[lui] starostile de Cernăuți cu tărie pentru mutarea călărașilor, cari aprozi de atunce s'au pornit de aice și socotesc că pân acum vor fi vinit pela sfinție ta, iar de atăta zăbavă mi-au fost și mie mirare, dar pentru conită tot atunce s'au făcut pecethuituri gospod pe 55 vite ca să să ție în samă la visterie cum știea și Ilie fratrii sfinții tale, ce căt pentru călărași mergându aprozăi acolo vor urma deplin poronca ce au și rămâne și sfinția ta odihnit despre această supărare a călărașilor și cu aceasta anii sfinții tale dela Dumneazău să fie mulți.

Vlet 3CŸE (7265) Oct. E (5)

Ștefan III. logofăt.

Original.

13.

1758 iunie 5.

Mitropolitul Moldovei Iacob propune Domnului țării să mute la Hliviște și Havrileștii pe călărașii de Coțmani.

Preaînălțate Doamne,

După luminată poronca Mării tale am luat sama pentru pricina Coțmanilor, moșia episcopii Rădăușilor, pentru călărașii ce sântu trăitori acolo și am adevărit că multă pagubă să pricinuieste episcopii despre acești călărași, de vreme ce acea mai de hrană episcopii iaste această moșie, dar ir a nu fi călărași la margine nu iaste cu cale și am socotit acei 16 călărași ce sântu în Coțmani carii or vrea să fie călărși să să mute pe altă doă moșii, iar a episcopii, anume Hliviștea și Havrileștii, moșii bune întregi și mai aproape de margine, unde li să cade a fi totdeauna pentru paza marginii, unde mai sântu și mai denainte numiți 16 călărași fiind poronc Mării Tale ca la o margine în 3 luni să pot face cât de mulți călărași streini, iar acei ce nu vor vrea să să mute să fie călărași să rămăe în Coțmani și să-i pue bir în vistierie după putința lor, că mai multă trebuință în vremile acestea are visteria de birnici decât de slujitori, însă și călărșii carii sântu păn acum și s'or mai face și or fi așăzați pe aceaste 2 sate a episcopii Hliviștea și Havrileștii socotim c'a fi cu dreptate vinitul episcopii să dea de căsar într'un an 2 lei și dejma den țarină și den fân și orănda a episcopii adec[a] băuturi, nime altul să nu vânăză făr numai pi care va pune episcopul orândariu după obicei.

Preaînălțat Doamne,

Noi așa am socotit, iar cea desăvârșită hotărâre rămăne la mila Mării Tale

Let 3CŸ.. (7266) Iuni E (5)

Iacob mitropolit Moldaviei.

Inochentie episcop Huși

....vel log,visternic,vel vornic,

Noi Scarlat Grigorie Ghica Voevod БОЖІЮ МИЛОСТІЮ ГОСПОДАРЬ ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОЙ.

Anaforaoa aceasta cetindu-să și de cătră Domnie Me și aflându-să cu cale cu a noastră pecete am întărit-o.

Let 3CŸ.. (7266) Iuni Θ (9)

Original, pecete roșie mică, semnăturile boierilor indescifrabile.

14.

1760 aprilie.

Ioan Calimach Voevod ordonă starostelui de Cernăuți să silească pe călărașii din Hliviște să-și împlinească îndatoririle față de episcopia de Rădăuși.

Noi Ioan Theodor Voevod БОЖІЮ МИЛОСТІЮ ГОСПОДАРЬ ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОЙ.

Credincios boeriul Domnii Mele du-[lui] Enăcachi biv vel păh[arnic] staroste di Cernăuți, sănătate.

Îți facem știre pentru călărașii ci sânt trăitori pi moșie episcopii Rădăușului ci să n[u]mești Hliviște că după toati pricinile ce au fost mai înainte s'au așăzatu și s'au

hotărât ca numai pi ace moșie Hlivește să trăiască călărașii, iar pi alti moșii ali episcopii să nu să afli călărașii trăitori și acești călărași să nu aibă a da la episcopii adetiul moșii pi an câti doi lei de tot gospodariul și dejma să li să ea din toati și această hotărâre făcându-să prin anaforaoa du-[lor] boerilor celor mari și am hotărât și Domnie Me cu hrisovul Domnii Mele ca să să păzască nestrămutat, după cum vii înțelegi pre largu toati din hrisovul Domnii Mele, acmu ne-am jăluitu cinstit părint[ele] și rugătoriul nostru Kir Dosoftei episcopul de Rădăuți cumcă acei călărași să pun di pricină și n'am datu nimică pe anul trecut nesupuindu-să poroncii și esti episcopie păgubașă, pentru cari iată că-ți scriem du-[tale] să chem[i] faț[ă] pi acii călărași și să cercetezi pricina și de vreme că nu s'au supus poroncii să-ș de adetiul, numai decât să-i apuci să împlinești toți banii după hotărâre hrisovului Domnii Mele, mai mult să [nu]-i îngăduiești și a anului acestu viitor iar să i să de adetul fără di nici o pricină, aceasta scriem.

3CŸII (7268) Ap[rilie].

Că nesupuindu-să să de s'a trimite om gospod de a împlini.

Original, pecete roșie mică.

15.

1761 august 1.

Grigorie Calimach Voevod ordonă starostelui de Cernăuți să interzică călărașilor din Hlivești ca să-i supere pe locuitorii satului vecin Gavrilești.

+ Noi Grigorie Ioan Voevod БОЖІЮ МИЛОСТІЮ ГОСПОДАРЬ ЗЕМЛІИ МОЛДАВСКОЙ.

Scriem Domnie Me la credincios boerul Domnii Mele du-lui Ghiorghi biv vel jic[nicer] staroste de Cernăuți, sănătate.

Îți facem știrea că Domnii Meli au jăluit oamenii birnici din gavrilești depe moșie episcopii de Rădăuț pe călărașii din Hlivești ot Cernăuți zicând că de răul călărașilor nu pot să trăiască pe moșiea episcopii pentru că întărirea lor le apucă locul cel de hrană de luciază ei făcându-le și alti multi supărări și strămbătăți ca să-i izgoniască de acolo să rămăea moșiea numai pentru dănșii, care mai pre largu vii înțelegi din jaloba lor, pentru care cerșindu-și dreptate iată că-ți scriem văzând carte Domnii Mele să cauți să cercetezi și de vremi că jăluitorii sânt birnici și șezători cu casă pe moșiea Gavrileștii, întru nemică să nu îngăduiești pe călărași ca să-i superi sau să le facă vre o strămbătate, ce să-i odihnești cu bună dreptate ca să nu să strămute dela șidere lor, că bine să știi că de or veni să mai jăluiască că nu li-ai căutat de dreptate, vom ave păreri de rău asupra du-[tale], aceasta scriem.

3CŸΘ (7269) Av[gust] A (1)

Proci vel logof[ăt].

Original, pecete roșie mică.

NOTE:

¹ Gotha 1905, Friedrich Andreas Perthes II 5. După un raport din anul 1712 domnii moldoveni întrețineau în satele de-a lungul frontierei țării o cavalerie zisă călărași, care în caz de războiu aveau obligația să netezească drumurile și să pască caii prinși dela dușman (Hurmuzachi: Doc. Suppleme[nt]ul I, vol. I, nr. 621, pag 423)

² Archiva istorică I/1, 172-4, nr. 255.

³ Ale noastre „Documente bucovinene” III 140-1.

⁴ N. Iorga: Studii și doc. VI 239-240, nr. 252.

⁵ Tot aici VI 361, nr. 1109.

⁶ Tot aici VI 438, nr. 1652 și ale noastre: Doc. buc. IV 154, nr. 107.

⁷ N. Iorga: O. c. VI 325, nr. 813.

⁸ L. T. Boga: „Paza marginii”, Chișinău 1932, Tip. eparh. „Cartea românească”, pag. 9-11.

În decretul de numire a căpitanului Toader Sabău de la vadul Vasălcăului din ținutul Sorociei din 25 dec. 1780, decret semnat de hatmanul Scarlatachi Sturza scrie: „Să aibă toată purtare de grijă a marginii, având prevegheri și purtari de grijă pentru oameni streini ce vinu în Moldova, ca să-i cercetezi pre cu amăruntul ce felii de oameni sint și pentru ce vinu și care nu va ave nici o îndreptari la mână să să cunoască de oameni buni, pe unii ca acie îndată să-i trimită aice la hătmănie, cum și pentru oamenii ce mergu de aice din Moldova ca să triacă piste hotar iarăși să-i cercetezi și care nu va ave răvașul nostru sau dela ispravnicul ținutului de unde va fi spre încredințare că ar fi oameni buni și cu chezașii, să nu-i îngăduiască nici decum a treci piste hotar.... Și numitul căpitan de nu să va purta cu rănduiala ce i să cade, să va aduci aice și să va pedepsi după vina sa, de nu va urma în toată poronceli ce i să vor da cu silință și cu drepturi, după cum i să dă învățătura aceasta”. („Arhivele Basarabiei”, anul I, iulie-sept. 1929, nr. 3, pag. 101-104).

⁹ Ale noastre: Doc. bucov. I 250, nr. 146.

¹⁰ Tot aici III, 148, nr. 2; 157, nr. 124.

¹¹ Tot aici III 162, nr. 128; 164, nr. 130.

¹² Tot aici III 187, nr. 151.

¹³ Tot aici IV 93, nr. 66; 193-4, nr. 126; 167, nr. 1.

¹⁴ Tot aici IV 167, nr. 1; V 58, nr. 1.

¹⁵ N. Iorga: Studii și documente VI 343, nr. 965; Anciens documents I 33.

¹⁶ Ale noastre: Doc. bucov. V 15, nr 10; 21, nr. 13.

¹⁷ Tot aici V 47, nr. 26; 53, nr. 30; 138, nr. 73.

¹⁸ Descrierea Moldovei (G. Adamescu) pag. 91.

¹⁹ Doc. buc. IV 154, nr. 107.

²⁰ Tot aici III 141, nr. 113.

²¹ Tot aici IV 154, nr. 107 și N. Iorga: Studii și doc. VI 438, nr. 1652.

²² Kaendl: Geschichte der Bukowina II 53.

²³ N. Iorga: Studii și doc. VI 436, nr. 1641.

²⁴ Doc. buc. IV 130, nr. 96.

²⁵ N. Iorga: Ancient documents I 233.

²⁶ L. T. Boga: O. c. pag. 11-12.

²⁷ Descrierea Moldovei, pag. 79.

²⁸ N. Iorga: O. c. VI 330, nr. 845.

ÎN VREME DE RĂZBOI: REFUGIAȚI POLONEZI ÎN JUDEȚELE RĂDĂUȚI ȘI SUCEAVA (1939-1940). DOCUMENTE

Daniel Hrenciuc

ABSTRACT: *This study covering the period 1939–1940 on the ground of some investigations achieved by an author at the archives from Suceava. During the tragic moments in autumn 1939, the Romanian state extended special support to the Polish refugees a facilitated the transit of the treasury. Under the appearance or the internment regime, Polish, officers and soldiers enjoyed considerable freedom; until June 1940 about 14,000 of them (including Marshal Rydz Śmigły) left the country with the tacit support of the Romanian government and authorities, heading for Britain, France, and Africa of the Near Est. In refugee camps the conditions were decent. The Romanian state spent considerable funds to accommodate the Polish refugees; on the basis the cover provided by the assets handed over or left in Romania by the former Polish Army. This aid may be considered as emblematic or the traditional friendship between the two nations.*

La 1 septembrie 1939 Polonia a fost atacată de către Germania, această agresiune reprezentând cauza declanșării celui de al doilea război mondial. La câteva ore după declanșarea atacului german, Józef Beck informa autoritățile române, solicitându-le adoptarea unei atitudini binevoitoare în spiritul alianței bilaterale. România era legată de Polonia printr-un tratat de garanție încheiat în 1921, reînnoit și completat în anii 1926, 1931 și 1936, fapt care o plasa într-o postură extrem de delicată. Potrivit tratatului de garanție româno-polon, intervenția militară română era posibilă doar în cazul unui atac sovietic „în cazul în care România sau Polonia s-ar vedea atacate fără vreo provocațiune din parte-le, cele două state își iau imediat îndatorirea de a-și da imediat ajutor și sprijin”¹.

Implicarea efectivă a României în cazul unei agresiuni asupra statului polonez funcționa deci numai în cazul unui atac venit din partea Uniunii, Sovietice, întrucât clauza *erga omnes* negociată intens de partea română chiar în cursul anului 1939, avea în realitate, doar o valoare teoretică². Tratatul româno-polon era pus la grea încercare în contextul agresiunii germane asupra statului polonez – cu atât mai mult cu cât el nu prevedea, în nici unul din scenariile elaborate de către Statele Majore Generale român și polonez - cooperarea militară contra unei agresiuni germane³.

În ipoteza în care această cooperare ar fi fost prevăzută în tratatul româno-polonez, ar fi fost extrem de dificil de pus în aplicare în condițiile în care România își dispusese trupele pentru apărarea frontierelor sale cu Bulgaria, Ungaria și Uniunea Sovietică, în timp ce Polonia făcea eforturi disperate pentru a opri pătrunderea germană din vest. Experții Marelui Stat Major Român au analizat împreună cu omologii lor din cadrul Ministrului Afacerilor Străine sfera de aplicabilitate a tratatului româno-polonez inclusiv ansamblul tratatelor și alianțelor încheiate de România în perioada interbelică cu scopul de a identifica pe cine ne puteam baza în eventualitatea implicării noastre în conflict⁴.

În plus, intrarea României în război nu putea decât complica situația prin angajarea unui conflict simultan atât cu Uniunea Sovietică, cât și cu Germania care nu putea duce decât la distrugerea sa ca stat⁵. Acest aspect a fost bine analizat și înțeles de

autoritățile poloneze care, prin intermediul lui Józef Beck, au renunțat la punerea în aplicare a prevederilor din tratatul politic bilateral⁶.

În scopul clarificării poziției diplomatice a României față de situația creată prin atacarea Poloniei de către Germania, la 6 septembrie 1939, a fost convocat de către regele Carol al II-lea, Consiliul de Coroană⁷⁸, reunit la Cotroceni⁹. Aici, personalitățile politice prezente (Armand Călinescu, Grigore Gafencu, Ernest Urdăreanu, Al.Vaida-Voevod, George Mironescu, dr. Constantin Angelescu, Gheorghe Tătărescu, Nicolae Iorga, Constantin Argetoianu și generalul Ernest Baliff)¹⁰, au ascultat după câteva cuvinte introductive a regelui, expunerea lui Grigore Gafencu referitoare la politica externă a guvernului în „lunile din urmă” relativ la atitudinea României „față de conflictul care a izbucnit între Polonia, Germania, Franța și Anglia” și raporturile cu cele patru state beligerante și starea în care se află relațiile noastre cu statele vecine¹¹.

În continuare, demnitarul român a ținut să precizeze „bunele raporturi întărite cu toate puterile nu cuprind angajamente care să ne oblige la participare la conflict și că păstrarea unei atitudini pașnice este pe deplin îndreptățită prin necesitatea de a feri de război bazinul dunărean și balcanic. Politica de până acum ne cere să urmăm, de acum înainte, regulile de *neintervenție* și de *neutralitate* (s.n.), întrucât conflictul nu atinge interesele, independența și integritatea noastră, rămânând, firește, să respectăm, în același fel, angajamentele și legăturile existente”¹².

În cursul discuțiilor, generalul Arthur Văitoianu după ce a urmărit cu multă atenție expunerea lui Grigore Gafencu, s-a pronunțat pentru „neutralitatea absolută”¹³ propunând ca „ultimul ban să fie păstrat pentru oștire”; Al.Vaida-Voevod¹⁴ s-a exprimat favorabil politicii adoptate în mod oficial de către guvern, în timp ce, un polonofil consacrat precum Nicolae Iorga nu a putut decât să recunoască cu multă tristețe: „*facem o altă politică decât aceea pe care o avem în inimă*” (s.n.)¹⁵.

Participanții la Consiliul de Coroană de la Cotroceni, după ce au analizat cu multă atenție și responsabilitate situația creată în urma invadării Poloniei de către Germania, s-au pronunțat în final pentru neutralitate¹⁶: „demnă și onestă” (Iorga), „cu cinste și corectitudine” (Angelescu), „perfectă” (Gh. Tătărescu)¹⁷, Constantin Argetoianu a observat că „între hitlerism și stalinism nu e mare deosebire”¹⁸ recunoscând că se află sub impresia „unui sentiment tragic”¹⁹. În continuarea intervenției sale, Argetoianu a sugerat „o neutralitate cinstită” recomandând „raporturi normale”²⁰ cu Uniunea Sovietică întrucât, constata că „*ea este victorioasă zilei de astăzi*” (s. n.)²¹. Demnitarul român a propus trimiterea în acest scop a lui Nicolae Iorga la Moscova.

În finalul dezbaterilor, Regele Carol al II-lea ia anunțat pe cei prezenți despre conținutul discuțiilor sale purtate cu Ismet Inonu, președintele Turciei și despre faptul că a stabilit cu ministrul turc de externe, Saracioglu, ca acesta să sondeze terenul în cursul vizitei pe care urma să o întreprindă la Moscova²², relativ la poziția sovieticilor față de România. În finalul intervenției sale, monarhul român s-a referit la „neutralitate și raporturi (normale - n.n.) cu Rusia”²³.

Autoritățile române în frunte cu regele Carol al II-lea au decis adoptarea unei neutralități suplă²⁴ (sintagmă definind în percepția românească a neutralității, intervalul 6 septembrie 1939-28 mai 1940 consacrată drept perioada neutralității declarate²⁵), în sensul că au „avantajat Polonia și au cedat formal unor pretenții ale Germaniei, astfel că neutralitatea României a fost antigermană, deci o neutralitate diferențiată²⁶. Gestul românesc era adaptat perfect așteptărilor și împrejurărilor grave ale lui septembrie 1939, în condițiile care, dispărând un aliat prețios în calea garantării frontierei noastre cu Uniunea Sovietică, el a fost apreciat atât de Franța și Anglia cât și de Polonia întrucât

acordând sprijin refugiaților polonezi (demnitari, civili și militari)²⁷ *ne asumam riscurile și sacrificiile în fața unui prieten aflat într-un moment de grea cumpănă* (s.n.)²⁸.

În urma încheierii ședinței Consiliului de Coroană²⁹, Nicolae Iorga apreciind și sprijinul acordat refugiaților polonezi, de către autoritățile statului român sintetiza sensul neutralității: „Atât, noi, cât și guvernul am aprobat în unanimitate dorința M.S. Regelui. Nu am fost siliți de nici o țară să adoptăm această hotărâre și putem, oricând ne vor dicta interesele noastre, să trecem Rubiconul. În fundul sufletului meu, însă, eu rămân alături de Franța, singura țară din lume care exprimă spiritualitatea universală. M-am ridicat și mă voi ridica mereu contre regimurilor totalitare, care distrug libertățile popoarelor și aduc omenirea la masacru”³⁰. Atitudinea statului român adoptată în cazul dramei Poloniei aliate, poate fi analizată sub multiple și variante perspective care pot sugera concluzii variate. Indiferent de unghiul din care este abordată cercetarea – cel al relațiilor româno-polone în cazul nostru – devine absolut clar efectele negative ale Pactului Molotov-Ribbentrop asupra destinului României și Poloniei în special, a celorlalte state din Europa Centrală și Răsăriteană în general. Documentele identificate de noi în cursul cercetărilor efectuate la Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale (DJANS) în fondurile Prefectura Județului Suceava și Prefectura Județului Rădăuți au condus la depistarea unui important număr de documente care aduc lămuriri suplimentare în contextul atitudinii României în septembrie 1939. Teritoriul fostei Bucovine istorice (județele Rădăuți și Suceava, în cazul de față) a constituit singurul drum spre libertate al refugiaților polonezi. Este vorba de diverse tabele și situații statistice, reprezentând sumele pentru întreținerea refugiaților (alocațiile de hrană) înregistrați nominal ș.a. Pentru scurtă vreme, „potopul” refugiaților a determinat adoptarea unui întreg complex de măsuri din partea autorităților române, prinse între Germania și Uniunea Sovietică. Până la evacuarea refugiaților polonezi în lagărele de concentrare din sudul țării, populația Bucovinei s-a remarcat, alături de autorități, prin gesturile de omenie față de drama aliaților noștri.

1.

Prefectura jud. Rădăuți

Situația numerică de refugiați poloni civili aflați pe teritoriul județului Rădăuți la data de 10 octombrie 1939

Localitatea	N-rul refugiaților				Locul unde se adăpostește	Observațiuni
	bărbați	femei	copii	total		
Rădăuți	1	1	-	2	Preotul romano-catolic Schüttler Karl, Rădăuți	Rămași cu aprobarea Excelenței Sale, Dl. Rezident Regal Gh. Flondor
	-	1	1	2	Victor Ripca, funcționar – Administrația Financ. Rădăuți	Rămași cu aprobarea Insp. Regional de Poliție Cernăuți până la aprobarea D-lui Rezident Regal Gh. Flondor, la care a intervenit Consulatul polon din Cernăuți
	1	-	-	1	Spitalul județean Rădăuți	Febră tifoidă. Intrat la spital în 23. XI. 1939 – mai are de stat cca 20 zile

Siret					Gustav Beil, Fabrica de Bere Siret	Rămași cu aprobarea Excelenței Sale Dl. Rezident Regal Gh. Flondor
Putna					Mănăstirea Putna	Idem și cu cea a Mitropoliei Bucovinei de a locui la Mănăstirea Putna
Total				12	-	-

Prefect, Lt. Colonel L. Nicolau Rădăuți, la 10. X. 1939

DJANS fond *Prefectura Județului Rădăuți*, dosar 19/1939, f.52.

2.

Prefectura județului Rădăuți

TABEL NOMINAL
de refugiații poloni civili aflați pe teritoriul județului Rădăuți
la data de 10 octombrie 1939

Numele și prenumele	La cine se adăpostește	Observațiuni
Streng Alfred Streng Helena născută Beil[l] Streng Helena Streng Eva	Gustav Beill, Fabrica de Bere, Siret	Rămași cu aprobarea Excelenței Sale Domnul Rezident Regal Gh. Flondor
Zacher Francisc Zacher Elsa	Preotul romano-catolic Schüttler Karl - Rădăuți	IDEM
Jarra Eugen Jarra Sofia Jarra Georg	Mănăstirea Putna	IDEM și cu aceea a Mitropoliei Bucovinei să stea la Mănăstirea Putna
Biscubschi Eduard Mazur Stanislava	Victor Ripca, funcționar la Administrația financiară Rădăuți	Rămași cu aprobarea Insp. Regional de Poliție Rădăuți până la venirea aprobării D-lui Rezident Regal Gh. Flondor, la care a intervenit Consulatul Polon din Cernăuți
Falcman Rudolf	Spitalul județean Rădăuți	Febră tifoidă. Intrat la spital în 23. IX. 1939. Mai are de stat cca. 20 zile

Prefect, Lt. Colonel L. Nicolau Rădăuți, 10. X. 1939

DJANS fond *Prefectura Județului Rădăuți*, dosar 19/1939, f.50.

3.

TABEL NOMINAL
de refugiații poloni militari aflați pe teritoriul județului Rădăuți
la data de 10 octombrie 1939

Nr. crt.	Numele și prenumele	Gradul	La cine se adăpostește	Observațiuni
1.	Ross Ioan	Maior farmacist	Spitalul județean Rădăuți	Fractura piciorului drept. Intrat la 21. XI. 1939. În 3 zile părăsește spitalul
2.	Romani Anton	Soldat	Idem	Fractura colului femural stâng. Intrat la 2. X. 1939. Nu se știe cât va sta.

Prefect, Lt. Colonel L. Nicolau Rădăuți, la 10. X. 1939

DJANS fond *Prefectura Județului Rădăuți*, dosar 19/1939, f. nenumerotată.

4.

Ministerul de Interne

Cernăuți, 9. XI. 1939

ORDIN CIRCULAR Nr. 1

Hărțile Snyatin**Cernăuți****Gyergyo-Szt. Mikloș scara 1: 200 000****Piatra Neamț**

Având în vedere evenimentele ce se petrec la granița de Nord cu Polonia și pentru a se evita o invazie de populație civilă, militară și trupă armată în mod neregulat, se iau următoarele dispozițiuni:

- se admite intrarea în țară a populației civile cu controlul actelor, iar pentru unitățile militare cu condiția a fi dezarmate la frontieră;
- se vor lua măsuri de control sanitar și eventual de hrănirea și cazarea refugiaților.

În acest scop:

- a) Inspectoratul Regional Sanitar va studia și va propune, până în ziua de 9. XI. 1939, orele 16, modalitatea de primire, din punct de vedere sanitar al refugiaților;
- b) Autoritățile administrative, d-nii prefecți și primari [de] orașe reședință, nereședință și rurale, vor studia măsurile necesare pentru o eventuală hrănire, cazare și transport al refugiaților pe zonele de transport și afluire;
- c) Toate operațiunile vor fi conduse de autoritățile polițienești (jandarmerie și poliția administrativă), iar armata va fi întrebuințată numai la cererile și după ordinele subsemnatului;

d) Dezarmările și inventarierea lor se vor face numai de trupele de jandarmi, urmând ca, ulterior, ele să fie predate cu forme și la ordine speciale unităților armate;

e) Primăria Municipiului Cernăuți și d-nii prefecți de județe, vor studia chestiunea aprovizionării, luând severe măsuri de a nu scumpi alimentele;

f) Zona în care se face primirea, dezarmarea, trierea, deparazitarea și cartiruirea tuturor refugiaților și dezarmaților este cuprinsă între frontiera de Nord a țării, începând de la Valea Vișeului, până la Susuleni (pe Nistru), urmând apoi o linie de fund care trece prin: Susuleni–Orhei–Călărași–Ungheni–Iași–Tg. Frumos–Pașcani–Tg. Neamț–Broșteni–Vatra Dornei–Iacobeni–Cârlibaba–Borșa–Valea Vișău, toate inclusiv;

Această zonă are următoarele servituți:

- Nu se admite o cartiruire de refugiați decât la sudul liniei marcată de

Seletin–Vicovul de Sus și Jos–Rădăuți–Dângenii–Movila Ruptă–[?]ăicani–Rucșin–Poleana–Ocnița–Nistru (toate exclusiv);

- Zona de Nord a acestei linii poate fi străbătută de refugiați în convoiuri, pentru a fi transportați la sudul liniei hotărâte mai sus, în zonele stabilite.

În acest scop, întreaga zonă se împarte în trei sectoare:

Sectorul I.

Limita de S.V. – de la Valea Vișeului–Borșa–Cârlibaba–Valea Dornei–Broșteni;

Limita de S. – Broșteni–Pipirig;

Limita de E. – Pipirig–Gura Humorului–Rădăuți (inclusiv)

Limita de N. – Rădăuți–Horodnicul de Sus și Jos– Vicovul de Sus–Zaharniceni (inclusiv); frontiera Zaharniceni–Valea Vișeului;

Sectorul II.

Limita V. – Pipirig–Gura Humorului–Rădăuți (exclusiv toate)–Horodnicul Sud–Vicovul de Sus–Zaharniceni (exclusiv);

Limita N. – Vijnița (inclusiv)–frontiera–Orășeni (inclusiv);

Limita E. – Orășeni (exclusiv)–Sipeniți (exclusiv)–Storjineț (inclusiv)–Mihaileni (exclusiv)–V. Siretului (până la Dumbrăveni)–Hârlău–Cotnari–Tg. Frumos (toate inclusiv).

Sectorul III

Limita V. – este limita de est din Sectorul II;

Limita N. – Orășeni (exclusiv)–Prihorodoc;

Limita E. – Nistrul–Susuleni;

Limita S. – Susuleni–Orhei–Podul Iloaiei.

Căile de scurgere:

În sectorul I.

Itinerarul I. Poeni de sub munte–Valea Vișeu–Borșa–Cârlibaba–Iacobeni–C.Lung;

Itinerarul II. Ialoviciora de Jos–Seletin–Iablonița–Gura Putilei–Putila–Seletin–Zaharniceni–Răstoace–Măriniceni–Gura Putilei–Putila–Seletin.

Toate aceste căi de comunicație vor urma de la Seletin, pe itinerarul Seletin–Șipotele Sucevei–Moldova–Sulița Breaza–Fundul Moldovei–C. Lung–Vama–Bucșoia–Gura Humorului.

Itinerarul III. Seletin–Brodina–Falcău–Straja–Vicovul de Sus și Jos–Marginea–Solca–Gura Humorului.

În sectorul II

Itinerarul 4. Vijnița–Berhomet p/s–Jadova–Panca–Storjineț–Adâncata–Orpișeni–Siret–Negostina–Șerbăuți–Dărmănești;

Itinerarul 4. Vășcăuți– Hlinița–Storjineț–Adâncata–Orpișeni–Siret–Negostina–Șerbăuți–Dărmănești;

Itinerarul 4. Orășeni–Berhomet p/P – Hlinița–Storjineț–Adâncata–Oprișeni–Siret–Negostina–Șerbăuți–Dărmănești.

În Sectorul III

Itinerarul 5. Orășeni–Borăuți (inclusiv) – prin Ivăncăuți–Stânceni–Cozmeni–Valea–Subraneț–Rohozna–Sadagura–Jucica Nouă–Buda–Boian–Noua Suliță–Molnița–Herța–Dorohoi–Botoșani;

Itinerarul 6. Borăuți–Dorășeuți (inclusiv) – Cadobești–Zastavna–Cuciurul Mic–Rohozna–Sadagura–Buda–Boian–Noua Suliță–Molnița–Herța–Dorohoi–Botoșani;

Itinerarul 7. Dorășeuți–Onut (inclusiv)–Okna–Iurcăuți–Cuciurul Mic–Rohozna–Sadagura–Buda–Boian–Noua Suliță–Molnița–Herța–Dorohoi–Botoșani;

Itinerarul 8. Onut–Ruhotin–Grămești–Colincăuți–Toporăuți–rarancea–Buda–Boian– Noua Suliță–Molnița–Herța–Dorohoi–Botoșani;

Itinerarul 9. Pe porțiunea Ruhotin–Prihorodoc, pe drumul Poleana–Clișcăuți–Prihorodoc–Ruksyn–Dinăuți–Noua Suliță–Molnița –Herța–Dorohoi–Botoșani.

Linia de dezarmare a trupelor ce vor trece frontiera, va fi la punctele de graniță stabilite prin ordinul – [vezi] *Anexa 1*

Deparazitare sanitară se va face în gările:

În sectorul I. Seletin.

În sectorul II. Jadova și Storjineț.

În sectorul III. Vor aflui itinerariile 5, 6, 7 și 8 la gările Cozmeni–Zastavna; itinerarul 9 va aflui la gara Noua Suliță.

Comandament.

Comandant general – General Marinescu Gavril – cu reședința [la] Cernăuți; ajutor – colonel Barozzi.

Comandantul Sectorului I. Lt. Colonel Măneacă, cu reședința la Seletin (compania Gr.), forțe: un Bat. și un Comp. M-tr (vezi schița) și un Comp. C.4 I.

Comandantul Sectorului II. Lt. Colonel Grossu, cu reședința la Jadova; Comp. Jand. 4 C.I. și Gr. M-tr. (vezi schița).

Comandantul Sectorului III. Lt. Colonel Isopescu, cu reședința la Zastavna; forțe: o Comp. Jand. C. 4. I. și două Comp. Jand. Pedestrii (vezi schița).

Forțe suplimentare

Două companii Jand. Pedestrii, repartizați sectorului III la Clișcăuți și Zastavna; două companii Jand. Pedestrii se repartizează sectorului I; două companii Jand. Pedestrii se repartizează sectorului II; două companii Jand. Pedestrii se repartizează sectorului III; trei companii Jand. Pedestrii – la dispoziția comandamentului în Cernăuți; două Bat. Jand. Rurali Iași, care păzesc linia de fund.

DJANS fond *Prefectura Județului Rădăuți* 7/1939, dosar f 6.

5.

Prefectura județului Suceava

La nr. 11. 405 din 30 septembrie 1939

TABLOU
de evidența autorizațiilor de locațiune date persoanelor refugiate polone,
care rămân în țară cu indicațiunea localității

Nr. crt.	Numele și prenumele refugiatului	Nr. autorizației	Data eliberării	Localitatea unde va rămâne în țară	Observ.
1	Iarema Ian	11. 440	26 sept. 1939	Râmnicu-Sărat	-
2.	Zabsewski Ian	11. 440	-	-	-
3.	Krasnoselski Mihail	11. 440	-	-	-
4.	Surowicz Wasile	11. 440	-	-	-
5.	Neyman Waslaw	11. 440	-	-	-
6.	Iasinski Ian	11. 440	-	-	-
7.	Wijinski Iasef	11. 440	-	-	-
8.	Kubatki Francisek	11. 440	-	-	-
9.	Szayner Ian	11. 440	-	-	-
10.	Stoklos Rudolf	11. 440	-	-	-
11.	Klekawska Wladislaw	11. 440	-	-	-
12.	Weindisch Max	11. 440	-	-	-
13.	Detka Francisek	11. 440	-	-	-
14.	Jylkewycz Arcadi	11. 440	28 sept. 1939	-	-
15.	Mazelan Francisek	11. 441	29 sept. 1939	-	-
16.	Raubo Iarjy	11. 441	-	-	-
17.	Osipov Leon	11. 441	-	-	-

Prefectul județului,
 Lt. Col. Tr. Constantinescu

Șeful Serviciului,
 V. Tcaciuc

Reg. 10 Jand. Suceava

Leg. Jand. Suceava

DJANS fond *Prefectura Județului Suceava* , dosar 18/1939, dosar f.50.

6.

TABEL NOMINAL
de bolnavi polonezi ce se găsesc internați în spitalul județean Suceava, la data de
29 septembrie 1939

Nr. crt.	Numele și prenumele bolnavului	Gradul	Starea sănătății; cei cu plus pot ieși din spital, iar cei cu minus trebuie să mai rămână internați	Observațiuni
1.	Kamienski Czeslau	Căpitan	-	-
2.	Ostrowscki Vladislau	Locot.	+	-
3.	Hovalensco Iulian	S. locot.	-	-
4.	Novakowski Georg	Locot.	-	-
5.	Gordan Resignus	Locot.	-	-

6.	Grabovski Ioan Marina	S. locot.	+	-
7.	Kovalski Adam	S. locot.	+	-
8.	Mrojinski Heinrich	S. locot.	-	-
9.	Cupciuk Valerian	Locot.	+	-
10.	Giurcovski Eduard	Pl. major	+	-
11.	Geod Iosef	Pl. major	+	-
12.	Cșcikovska Irina	-	+	Soție de locot.
13.	Stacherak Wladeslau	S. locot.	+	-
14.	Nowelski Sbignier	Căpitan	-	-
15.	Bohenski Sbignier	Sold. T.R.	+	-
16.	Binert Cazimir	Locot.	+	-
17.	Binert Maria	-	+	Soție de locot.
18.	Voitovici Jadviga	-	+	Soție de căpitan
19.	Swierk Stanislav	Caporal	-	-
20.	Alber Wilhelm	Soldat	-	-
21.	Voicic Edmund	Soldat	+	-
22.	Lubertovici Stanislau	Soldat	-	-
23.	Leșnievski Stanislau	Fruntaș	-	-
24.	Woicowski Iosif	Soldat	-	-
25.	Lenciner Francisc	Soldat	-	-
26.	Mazur Ioan	Caporal	-	-
27.	Kurek Ioan	Soldat	-	-
28.	Kutz Schiman	Soldat	-	-
29.	Duncenski Henach	Soldat	-	-
30.	Hacinski Igi	Soldat	-	-
31.	Krukar Oavel	Soldat	-	-

Se certifică de noi prezentul tabel
Comand. de Jand. Suceava,
Maior,
[indescifrabil]

DJANS fond *Prefectura Județului Suceava*, dosar 18/1939, dosar f.23.

7.
Prefectura județului Suceava
La nr. 11. 405 din 30 septembrie 1939

TABLOU
de evidența autorizațiilor de transport pentru automobile ale refugiaților

Nr. crt.	Numărul automobilului	Marca automobilului	Numele și prenumele proprietarului	Observ.
1.	B. 78.005	Chevrolet	Haller Iosef	-
2.	B. 77. 095	D.K.V.	Ianota-Bzowski Ian	-
3.	A. 41. 258	Citroen	Schiffer Maurycy	-

Prefectul județului,
Lt. Col. Tr. Constantinescu

Șeful Serviciului,
V. Tcaciuc

DJANS fond *Prefectura Județului Suceava* , dosar 18/1939, dosar f. 50.

8.

Prefectura județului Suceava
La nr. 11. 405 din 30 septembrie 1939

TABLOU
**cu evidența autorizațiilor eliberate refugiaților poloni în tranzit,
care părăsesc cu automobile țara**

Nr. crt.	Numele și prenumele	Data eliberării autorizației	Nr. autorizației	Nr. automobilului cu care pleacă	Observ.
1.	Haller Iosef	25 septembrie 1939	11 404/A.	52/Suc./B.	-
2.	Haller Alexandra	Idem	11 403/A.	78 005 P.L.	-
3.	Borkowski Stanislav	Idem	11 401/A.	Idem	-
4.	Popiel Karol	Idem	11 402/A.	Idem	-
5.	Sikorski Wladislaw	Idem	11 400/A.	Suc. 84/B. 77 095 P.L.	-
6.	Janota-Bzowski Ian	Idem	11 399/A.	Idem	-
7.	Schiffer Maurycy	28 septembrie 1939	11 511	A. 41 258	-
8.	Dyk Artur	Idem	11 510	Idem	-

Prefectul județului,
Lt. Col. Tr. Constantinescu

Șeful Serviciului,
V. Tcaciuc

DJANS fond *Prefectura Județului Suceava* , dosar 18/939, f. 53.

9.

Prefectura județului Suceava
La nr. 11. 405 din 30 septembrie 1939

TABLOU
**de evidența autorizațiilor de transport ale refugiaților poloni în tranzit, care
părăsesc cu C.F.R. țara**

Nr. crt.	Numele și prenumele	Data eliberării autorizației	Nr. autorizației	Observ.
1.	Sporek Marja	27 septembrie 1939	11 505	-

Prefectul județului,
Lt. Col. Tr. Constantinescu

Șeful Serviciului,
V. Tcaciuc

DJANS fond *Prefectura Județului Suceava* , dosar 18/1939, dosar f. 51.

10.

Prefectura județului Suceava

La nr. 12. 488/A./39

TABEL

nominal de refugiații poloni militari internați în spitalul orașului Suceava

Nr. crt.	Numele și prenumele	Gradul	Locul nașterii	Data nașterii	Observ.
1.	Kaminski Czeslav	Căpitan	Varșovia	5/V 1898	-
2.	Nowakowski Georg	Locot.	Klitenka	1/X 1902	-
3.	Gordon Reneguș	Locot.	Varșovia	1/VIII 1913	-
4.	Swierk Stanislav	Caporal	Kosina Wielka	15/IX 1910	-
5.	Lubertovici Stanislav	Soldat	Podlesani	2/I 1912	-
6.	Kurek Ioan	Soldat	Oituv	20/XII 1903	-
7.	Kutz Simion	Soldat	Korponaț	3/X 1914	-

Suceava, la 27 Octombrie 1939

Prefectul județului,
Lt. Col. Tr. Constantinescu

DJANS fond *Prefectura Județului Suceava* , dosar 18/1939, dosar f. 198.

11.

Prefectura județului Rădăuți

No. 3 117/1940

Borderou

cuprinzând actele justificative pentru întrebuințarea sumelor cheltuite cu întreținerea, transportarea etc. a refugiaților poloni civili și militari în orașul și județul Rădăuți

Numele titularului	Natura cheltuielilor	Suma – lei
Gottlieb Phöbus	450 pâini a lei 3.50 și 600 pâini a lei 4	3 975
Singer Daniel	550 pâini a lei 3.50	1 925
Wozniakowski Otto	360 kg. cârnați a lei 36	12 960
Hübscher Maier	50 kg., caș de oi a lei 36	1 800
Hönig Moses	450 kg. carne a lei 18	8 100
Weber Berl	20 kg. făină de grâu a lei 10	200

R. Abraham et. comp.	Diferite mărfuri coloniale	277
Olier Iosef	100 kg. arpacaș a lei 7.50 și 40 kg. arpacaș a lei 9 + 1sac	1 126
Flaschenberg Moses Iosef	1 440 pâini a lei 4	5 760
Hechtlinger Wolf	953 pâini a lei 4	3 812
Midei Ștefan	Diferite zarzavaturi	503
Haber Hermann	1 309 și ½ litri benzină Osin a lei 10.80	14 142
Katz Pincas	780 litri benzină a lei 11.50; 3 litri ulei Gargoyle a lei 145 etc.	9 415
Hotel Speier	3 camere puse la dispoziție pentru ofițeri de Jand. Pedestrii/10-23. IX. 1939	1 300
Hotel Druckmann	Idem a unei camere	520
Bat. 2 Inf. Ușoară Siret	Hrana pentru 218 soldați polonezi refugiați pentru zilele de 19, 20 și 21 septembrie 1939	6 731
Rypka Victor	Înmormântarea refugiatei polone Sofia Biskupski în 29. IX. 1939	2 000
Hoffman Ferdinand	Consumul luminii electrice la Casa Germană Rădăuți cu ocazia primirii refugiaților	734

Total Lei 75 280

Adică Lei: șaptezeci și cinci de mii două sute optzeci

Rădăuți, la 20 Martie 1940

Prefect,

Lt. Col.

DJANS fond *Prefectura Județului Rădăuți*, dosar 19/40, f.11.

12.

Ministerul de Interne

Direcțiunea Contabilității

Nr. 76 K din 2 Aprilie 1940

Domnule Prefect,

Avem onoarea a vă ruga să binevoiți a lua măsuri să ni se trimită, neapărat, până la 10 Aprilie a. c., prin Comisariatul General pentru evidența și asistența refugiaților poloni, statele nominale de plată, în trei exemplare, pentru justificarea completă a avansurilor primite de la Minister pentru plata alocației de întreținere [a] refugiaților poloni, până la 31 Martie a. c., care ne sunt necesare pentru a fi înaintate Înaltei Curți de Conturi.

Sumele rămase neîntrebuințate ni se vor restitui în numerar.

Ministru,

[indescifrabil]

Director,

[indescifrabil]

Domnului Prefect al Județului

Nr. 430, 1940, luna ianuarie, 19

Către,
Prefectura Județului Rădăuți

La adresa D-v[oa]stră, No. 129, din 4 Ianuarie 1940, avem onoarea a vă raporta că, atât în orașul Rădăuți cât și în orașul Siret, nu avem nici un fel de vehicule cu tracțiune mecanică poloneze, care să nu fi fost cumpărate prin comisiunea de validare și pentru care să nu se fi achitat taxele vamale.

Totodată, vă aducem la cunoștință că în orașul Rădăuți avem vehicule care nu sunt cumpărate prin comisiunea de validare și pentru care nu s-au achitat taxele vamale, și anume, a Legiunii de Jandarmi Rădăuți, a Spitalului Județean Rădăuți și a Pompierilor din orașul Rădăuți, precum și în orașul Siret, la Primăria orașului Siret și la Divizia 34 Inf.

Șeful de Poliție,
V. Hoffmann
[indescifrabil]

Secretar,
D. Cudla
[indescifrabil]

DJANS fond *Prefectura Județului Rădăuți*, dosar 54/1940, f. nenumerotată.

13.

F.R.F.A.

Societatea sportivă și culturală
„HATMANUL LUCA ARBORE”
Rădăuți, Bucovina

Nr. 38/1940

Rădăuți, 7 mai 1940

Domnule prefect,

Prezentându-mă, în ziua de 23 Aprilie a. c. în audiență la dl. subsecretar de stat Gheorghe Gh. Vântu, spre a obține o subvenție pentru terminarea lucrărilor de refacere a stadionului nostru sportiv, domnul ministru m-a invitat să-i înfățișez procesul verbal de evaluare a pagubelor pricinuite de trupele polone găzduite pe terenul nostru.

Având în vedere că, din adresa Dvs., No. 2 501/1940, din 29 Februarie 1940 rezultă că Prefectura Poliției București v-a restitui acest act care, la timpul său, a fost trimis Ministerului Ordinii Publice, cu onoare vă rog să binevoiți a repeta propunerea Dvs. pentru acordarea unei subvențiuni în suma de 35 000 lei către Ministerul de Interne (Subsecretarul însărcinat cu conducerea Poliției și Siguranței Publice).

Sănătate !

Președinte,
Dr. E. F. Patac
[indescifrabil]

D-sale D-lui Prefect al Județului Rădăuți

DJANS fond *Prefectura Județului Rădăuți*, dosar 54/1940, f.11.

14.

Prefectura județului Rădăuți
No. 11/Cab/40 din 8. I. 1940

Secret

Am onoarea a raporta următoarele:

În ziua de 24. XII. 1939, orele 16, au trecut fraudulos din Rusia în România, prin dreptul comunei Iablonița, acest județ, 5 polonezi, și anume:

- Witlisch Broneslav, doctor
- Citrov Sigmund, inginer
- Toni Cuzvramna
- Maria Zvinschi
- Cristofa Clergher, elev

Toți sunt din orașul Varșovia, de origine poloni. La cercetări au declarat că au trecut fraudulos în România pentru faptul că rușii îi persecută și îi trimit pe frontul din Finlanda.

S-au dresat acte, împreună cu care au fost transferați de către grăniceri la parchetul militar Div. 8-a Inf. Cernăuți.

În noaptea de 2/3 ianuarie 1940, a trecut fraudulos frontiera, din Rusia în România, prin dreptul comunei Câmpulung pe Ceremuș, individul Ciureac Andrei, polon din Dohophli-Rusia, ctg. 1939.

La cercetări, a declarat că a trecut frontiera la noi pentru faptul că acum, la 1. I. 1940, urma să fie încorporat și nu vrea să facă armată la ruși.

S-au dresat acte care, împreună cu individul, s-au înaintat parchetului militar Cernăuți.

Prefect,
Lt. Colonel L. Nicolau
[indescifrabil]

DJANS fond *Prefectura Județului Rădăuți*, dosar 100/1940, f.4.

15.

România
Prefectura județului Rădăuți
No. 20/cab. din 12. I. 1940

Excelență,
Corpul 10 Armată
Divizia 34-a

Am onoarea a raporta următoarele:

În ziua de 30. XII. 1939, a trecut fraudulos, din U.R.S.S. în România, prin dreptul comunei Gura Putilei, pe la confluența Ceremușului Alb cu cel Negru, individul Vladanschi Roman, de 20 de ani, polon, de loc natal din Jabie-Kuty.

În ziua de 31. XII. 1939, a trecut frontiera fraudulos, din Rusia în România, prin dreptul cătunului Spetchi-Gura Putilei, acest județ, indivizii: Rzepeschi Iosif, de 21 de ani, polon, de loc din Nowyn-Sacsu-Lwow, student la politehnică și Windik Miroslav, de 21 de ani, student la medicină.

Li s-au dresat acte care, împreună cu indivizii, s-au înaintat Parchetului Tribunalului Militar Div. 8. In[f]. Cernăuți, fiind escortați de către grăniceri.

La cercetări, numiții au declarat că au trecut în România, întrucât urmau să fie încorporați în armata rusă și ei nu vor să facă serviciul militar în cadrele armatei ruse.

De asemenea, au declarat că sunt persecutați de armata roșie și că nimeni nu se îngrijește de soarta lor.

Legiunea Jandarmi Rădăuți a luat măsuri în unire cu organele grănicerești, ca paza frontierei să fie asigurată prin colaborarea de serviciu judicios executată.

Prefect,

Lt. Colonel L. Nicolau

DJANS fond *Prefectura Județului Rădăuți*, dosar 100/1940, f.9.

16.

România

Prefectura județului Rădăuți

No. 179/cab/40 din 9. IV. 1940

Excelență,

Am onoarea a raporta următoarele:

În ziua de 30 Martie 1940 au trecut, din U.R.S.S. în România, prin dreptul cătunului Spetchi, următorii refugiați poloni:

1. Stopira Wladislaw de 30 ani, de profesie funcționar comunal din comuna Premsevsel-Kosov;

2. Moscal Iosif de 25 ani, de profesie student la Politehnica din Lwow.

3. Moscal Francisk de 22 ani, student la Politehnica din Lwow și

4. Racozkoski Czeslav de 23 ani, student la Politehnică, din comuna Malchwey-Kranislaw.

Motivul trecerii este persecuția sovietică .

Aceștia au avut asupra lor o hartă rusească recentă a U.R.S.S., cu teritoriile U.R.S.S-ului și ce-l ocupat din fosta Polonie, în care hartă era înglobată și Basarabia.

Indivizii, cu actele dresate, s-au înaintat Bir. Inf. Div. 8-a Inf. Cernăuți, de către Plot. L. Gr. Pază Gura Putilei, care i-a prins.

Prefect,

Lt. Colonel L. Nicolau

[indescifrabil]

Excelenței Sale, Domnului Rezident Regal al Ținutului Suceava
Cernăuți

17.

România

Prefectura județului Rădăuți

No. 192/cab/40 din 12. IV. 1940

1. Ținutul Suceava
2. Corpul 10 Armată
3. Divizia 34-a

Am onoarea a raporta următoarele:

Astă noapte, 9/10 Aprilie 1940 orele 4, au trecut din U.R.S.S., frontiera fraudulos în România, prin dreptul comunei Câmpulung p/Ceremuș, din raza acestui județ, următorii supuși poloni:

1. Dobroiciuc Neculai, de 52 ani
2. Dobroiciuc Grigore, de 15 ani, fiu
3. Popiuc Vasile, de ani 19
4. Tanasiuc Onofrei, de ani 20
5. Panteliuc Ignat, de 20 ani
6. Cocerhan Alexandru, de 26 ani
7. Panteliuc Fedor, de 27 ani
8. Paucec Anton, de 20 ani.

Toți au fost prinși de patrurile postului jandarmi Câmpulung pe Ceremuș, imediat după ce au trecut.

La interogatoarele luate, au declarat că au trecut frontiera că urmau să fie evacuați din zona de frontieră, operație care, în prezent, se executa de către armata sovietică pe teritoriul fost polon.

Toți indivizii urmează să fie transferați la Div. 8-a Infanterie, Biroul Maior Bădărău.

Având în vedere că, în ultimul timp, s-au înmulțit în mod simțitor trecerile frauduloase din U.R.S.S. în România, cu onoare vă rog să binevoiți a interveni pentru întărirea pazei frontierei în sectorul acestui județ.

Prefect,

Lt. Colonel L. Nicolau

[indescifrabil]

DJANS fond *Prefectura Județului Rădăuți*, dosar 19/1940, f.22.

NOTE:

¹ Marguerite Willaume, *L'activite des polonais en Roumanie pendant la Seconde Guerre Mondiale*, Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „AD.Xenopol”(în continuare se va cita: „AIIA”), Iași, XX, 1983, p.19.

² Daniel Hrenciuc, *Relațiile româno- poloneze în perioada interbelică (1919-1939). Unele considerații*, „Cetatea de Scaun” , Suceava, nr. 1, I, aprilie 2004, p. 93.

³ Constantin Vișoianu, *Relațiile sovieto – române în 1939 și 1940*, „Magazin istoric”, București, Serie Nouă, XXVII, nr. 10 (319), octombrie 1993, p.11.

⁴ Arhivele Ministerului Afacerilor de Externe (în continuare se va cita: A.M.A.E), București, fond 71/România. *General*, vol. 7, f. 136-143.

⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita: A.N.I.C.), București, fond *Președinția Consiliului de Miniștri* (în continuare se va cita: P.C.M.), dosar nr. 269/1939, f.13.

⁶ A.M.A.E. fond 71/*Polonia*, vol 60, f.324.

⁷ A.M.A.E. fond 71/*România. General*, vol. 7, f. 172; Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia (1918– 1940)*, Iași, Editura Junimea, 1991, p. 60-61; Armand Călinescu, *Însemnări politice (1916-1939)*, București, ediție prefăcută și îngrijită de dr. Al. Gh. Savu, Editura Humanitas, 1990, p. 430. Ion I. Nistor, *Istoria Românilor*, vol. II, București, ediție îngrijită de dr. Florin Rotaru, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2003, p.445.

⁸ A.M.A.E., fond 71/*Polonia*, vol. 60, f. 296.

⁹ Nicolae Bocșan Valeriu Leu, coordonatori, *Cronologia Europei Centrale (1848-1989)*, București, Editura Polirom, 2001, p.216.

¹⁰ Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Mușat, 23 august 1944. *Documente (1939-1944)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, doc. nr. 30, p. 36; Rebecca Haynes, *Politica României față de Germania între 1936 și 1940*, București, Editura Polirom, 2003, p.125.

¹¹ Ion Calafeteanu, *Politică și interes național în România interbelică*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 262-263. Mariana Stoian, *Vespasian Pella despre situația juridică a refugiaților politici poloni în România*, în vol. *Polonezi în România..*”, p.46. Karețchi, A. Ieșanu, *Românii și cauza Poloniei în 1939*, în vol. *Românii în istoria universală*, II/1, 1986, p. 490; Ion Constantin, *România, Marile Puteri și problema Basarabiei*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p.45.

¹² Apud Valeriu Florin Dobrinescu, *op.cit.*, p.60.

¹³ A.M.A.E. fond 71/*România. General*, vol. 7, f.173

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, f.172

¹⁶ Ion Calafeteanu, *op.cit.*, p.263 ; Ion Pătroi, *România și Italia în prima fază a celui de-al Doilea Război Mondial (septembrie 1939 - iunie 1941)*, în vol. Omagiu istoricului Gheorghe Buzatu, Focșani, Editura Empo, 1999, p.601- 603.

¹⁷ A.M.A.E. fond 71/*România. General*, vol. 7, f.176; Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 430.

¹⁸ A.M.A.E. fond 71/*România. General*, vol. 7, f.176.

¹⁹ Valeriu Florin Dobrinescu, *op.cit.*, p. 61.

²⁰ A.M.A.E. fond 71/*România. General*, vol. 7, f.176.

²¹ *Ibidem*.

²² A.N.I.C., fond P.C.M. dosar nr. 269/1939, f.1.

²³ A.M.A.E. fond 71/*România. General*, vol. 7, f.176.

²⁴ Alexandru Vianu, Constantin Bușe, Zorin Zamfir, Gheorghe Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente (1939-1945)*, vol. II, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1976, p. 15.

²⁵ *România întregită...*”, p. 542.

²⁶ A. Karețchi, A. Ieșanu, *op.cit.*, p. 490.

²⁷ Carol al II-lea , *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice vol. I (1904 -1939)*, Ediția a II-a revizuită și completată de Marcel –Dumitru Ciucă și Narcis Dorin Ion, București, Editura Curtea Veche, 2003, p. 424: Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice, 1 iulie – 22 noiembrie 1939*, Ediție de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 2003, p.110.

²⁸ Gheorghe Buzatu, *Dosare ale războiului mondial*, Iași, Editura Junimea, 1979, p.44 - 45.

²⁹ Al. Gh.Savu, *Considerații privind neutralitatea României la începutul celui de al doilea război mondial*, în vol. *Probleme de politică externă a României 1919 - 1939*, București, Editura Militară, 1971, p.425.

³⁰ Contantin Argetoianu , *op. cit.*, p.111-112.

PERSONALITĂȚI

O MANIFESTARE ȘTIINȚIFICĂ PRESTIGIOASĂ - ACORDAREA DISTINCȚIEI DE DOCTOR HONORIS CAUSA ACADEMICIANULUI MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA

Mircea Ignat

În 2 iulie 2005, la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, într-o atmosferă de înaltă ținută academică, s-a decernat titlul de DOCTOR HONORIS CAUSA Academicianului Mircea Petrescu-Dîmbovița, personalitate bine cunoscută în lumea științifică, în rândul universitarilor ieșeni ca și în viața civică.

În ședința din 24 mai 2005, la inițiativa Catedrei de Istorie din cadrul Facultății de Istorie și Geografie, Senatul Universității aprobă comisia de evaluare compusă din: prof. univ. dr. ing. Adrian Graur, Rectorul Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava - președinte și din următorii membri: Academician Alexandru Vulpe, directorul Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, prof. univ. dr. Victor Spinei, membru corespondent al Academiei Române, directorul Institutului de Arheologie din Iași, prof. univ. dr. Nicolae Ursulescu, Prodecanul Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, prof. univ. dr. Dan Gh. Teodor, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

Ca urmare a rapoartelor de evaluare semnate de distinșii membri ai comisiei, în ședința din 14 iunie 2005 a Senatului Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, s-a hotărât să se acorde înalta distincție Academicianului Mircea Petrescu-Dîmbovița.

Festivitatea de decernare a avut loc, după cum s-a menționat, pe data de 2 iulie a.c., sub conducerea unui prezidiu format din: Victor Spinei, Nicolae Ursulescu, Mihai Iacobescu - membri ai comisiei de evaluare specificată mai sus - și conf. univ. dr. Vasile

Efros, Secretarul Științific al Universității „Ștefan cel Mare” și conf. univ. dr. Mihai Lazăr, Decanul Facultății de Istorie și Geografie a aceleiași universități. Ședința solemnă a fost prezidată de Adrian Graur, Rectorul Universității, care în deschiderea acesteia a rostit o scurtă alocuțiune privind semnificația evenimentului pentru viața academică suceveană. Apoi, *Laudatio* a fost lecturată de prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, din al cărei text ne permitem să reproducem largi pasaje.

Sinteza Raportului întocmit de comisia de evaluare reliefează faptul că Academicianul Mircea Petrescu-Dîmbovița, de-a lungul unei prodigioase cariere, ne apare ca savant, profesor, organizator de instituții de cercetare, fondator al școlii arheologice moldave, neostenit deschizător de drumuri, în toate domeniile pe care le-a abordat. Magistrul, reputat specialist în cercetarea preistoriei și protoistoriei României, nu reprezintă numai decanul de vârstă al arheologilor români, ci una dintre cele mai apreciate personalități din mediile academice. Depășind nouă decenii de viață, savantul ne impresionează și acum prin vigoarea sa spirituală și ritmul său de muncă.

Născut la 21 mai 1915, la Galați, în sânul unei prestigioase familii de cărturari, viitorul savant s-a format într-un mediu elevat și într-o autentică școală a valorilor. Începând cu anul 1933, a urmat, în paralel, la Univcersitatea din București, cursurile Facultății de Drept, dar și cele ale Facultății de Litere și Filosofie, specialitatea istorie, pasiunea pentru istorie și arheologie născându-se încă din anii adolescenței. A avut profesori iluștri, veritabili corifei ai culturii și istoriografiei românești, cărora le datorează însușirea unei solide formații umaniste. S-a atașat profund de profesorul Ion Andrieșescu, succesorul lui Vasile Pârvan, care i-a încurajat și direcționat pasiunea pentru cercetarea arheologică.

Datorită calităților sale a fost numit asistent onorific la Catedra de preistorie și arheologie și apoi asistent la Muzeul Național de Antichități, funcție pe care o va îndeplini până în anul 1949. În această perioadă participă la cercetări pe mai multe șantiere arheologice, cum ar fi cele de la Sărata Monteoru, Glina, Zimnicea, conduse de ilustrul profesor Ion Nestor, cel care îi va deveni un respectat mentor, și care va fi conducătorul tezei sale de doctorat „Contribuțiuni la ultima epocă a bronzului din Transilvania”, susținută cu succes în anul 1947. Abordând o astfel de tematică, profesorul Mircea Petrescu-Dîmbovița va rămâne pentru totdeauna un asiduu și statornic cercetător al epocii bronzului și, mai cu seamă, a impresiunantelor depozite de bronzuri din spațiul carpato-dunărean, peste ani elaborând trei cărți fundamentale pe această temă, din care două publicate în Germania, în prestigioasa colecție „Prähistorische Bronzefunde”.

În anul 1949, devine conferențiar la Universitatea din Iași, unde într-o atmosferă tulbure creată de reformele nou-instituitului regim comunist, se produsese ruptri evidente în tradiția universității ieșene. Astfel, a trebuit să desfășoare o muncă imensă de reconstituire și de pionerat în domeniul predării și cercetării pre- și protoistoriei. Aici s-a dovedit tenacitatea și capacitatea de organizator a profesorului care, în decurs de două decenii, a reușit să pună bazele unui institut de cercetare arheologică, a unui muzeu și a unei reviste – „Arheologia Moldovei” –, de o largă receptare pe plan internațional. A fost concomitent conducătorul a mai multor instituții academice ieșene și în fiecare a lăsat amprenta înnoirilor ca și cea a muncii exigente.

Un domeniu în care profesorul Mircea Petrescu-Dîmbovița are merite de necontestat este cel legat de pregătirea tinerilor pentru munca de cercetare arheologică.

Și-a format un corp de elită de cercetători la institutul ieșean de profil, dar nu numai aici, la Universitățile din Galați și Suceava, ca și în fiecare muzeu moldav, sunt prezenți elevii săi care au primit cu dărnicie sprijinul moral și științific al Magistrului, sub îndrumarea căruia s-au perfecționat. Dacă cercetările arheologice din Moldova au progresat uimitor acest fapt i se datorește în cea mai mare măsură profesorului Mircea Petrescu-Dîmbovița. În acest sens, este un fondator de școală arheologică, profesorul cerând discipolilor pasiune, de care ei se molipsiseră deja, rigoare în aprecieri și o deschidere spre investigațiile pluridisciplinare. Totodată a facilitat și a impus tuturor elevilor săi, într-o vreme plină de suspiciuni, cunoașterea cercetărilor din străinătate, realizarea de contacte directe ca și a schimburilor cu instituții similare din diverse țări europene.

Savantul Mircea Petrescu-Dîmbovița este o altă împlinire a personalității sale. Impresionanta sa operă științifică, care în ultimii ani s-a rotujit cu magistrale monografii, impresionează prin profunzime și varietate. Substanța operei o constituie materialul inedit provenit din cercetările personale din teren. Săpăturile arheologice de la Cucuteni, Trușești, Perieni, Stoicani și multe altele, ca și ample cercetări perieghetice au adus în fața lumii academice o bază de date cu totul noi. Sesizând o serie de curenți în cunoașterea unor perioade din istoria veche a spațiului de la răsărit de Carpați, profesorul Mircea Petrescu-Dîmbovița nu a ezitat să inițieze investigații chiar în obiective din perioade mai depărtate de preocupările sale, cum ar fi cele de la Hlincea-Iași sau Fundul Herței. Scopul nu era numai cel de a umple anumite goluri, ci cel de a forma cercetători pentru astfel de perioade, la acea dată mai puțin cunoscute.

Autor a peste 250 de lucrări științifice de o mare diversitate, profesorul se remarcă, de asemenea, prin editarea a câtorva monografii fundamentale. Nu au lipsit nici lucrări de sinteză asupra istoriei vechi a României, între ultimele realizări remarcăm că este autor și coordonator al volumului I din tratatul academic de „Istoria românilor”, apărut în 2001. De-a lungul anilor, recunoașterea meritelor sale atât pe plan național, cât și pe cel internațional a fost constantă. A obținut Premiul de Stat și apoi, mai târziu, premiul „Vasile Pârvan” al Academiei Române. Încă din anul 1964 a fost cooptat membru în Consiliul Permanent al Uniunii Internaționale de Științe Pre- și Protoistorice, ca în 1991 să devină membru în Comitetul de onoare al acestui organism. De asemenea, din 1964 este membru al Institutului Italian de Pre- și Protoistorie din Firenze, iar în 1968 devine membru corespondent al Institutului Arheologic German.

Profesorul Mircea Petrescu-Dîmbovița a acordat o atenție deosebită cercetării trecutului străvechi al Bucovinei, fiind unul dintre coordonatorii colectivului șantierului școală de la Suceava, în campania de săpături din anul 1959. În acest context, Suceava a reprezentat un centru în care poposea deseori, cu bucuria de a împărtăși noile rezultate ale investigațiilor arheologice și istorice studenților, profesorilor de istorie sau unui public mai larg, în cadrul a numeroase și diverse manifestări. Între altele, menționăm că Profesorul a fost chiar inițiatorul la Suceava a mai multor manifestări științifice internaționale, găzduite de Universitatea noastră, cum a fost cea organizată în colaborare cu Universitatea din Freiburg sau mai recentul Simpozion Internațional, cu tema Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat. Pe aceeași linie se înscriu și o serie de întâlniri ale Comisiei româno-ucrainene de arheologie, etnologie și istorie, al cărei președinte a fost, întruniri organizate la Suceava sau la Gălănești, în care a impus cu predilecție teme de cercetare a spațiului bucovinean. Profesorul Mircea Petrescu-Dîmbovița a sprijinit și stimulat pe discipolii săi din Suceava în perfecționarea și afirmarea lor în cercetarea

arheologică. De asemenea, a acordat o atenție deosebită înzestrării Bibliotecii Universității „Ștefan cel Mare”, cu numeroase publicații, adunate ca urmare a vizitelor sale la diverse institute de profil din străinătate.

Larga recunoaștere internațională, participarea activă la diverse și nenumărate reuniuni științifice naționale și internaționale și nu în ultimul rând, opera istoriografică a Magistrului a determinat încununarea carierei sale științifice prin alegerea sa, în 1996, ca membru titular al Academiei Române.

Toate cele de mai sus precizate, desigur numai într-o succintă prezentare, ne îndreptățesc acordarea titlului de **Doctor Honoris Causa** al Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, Academicianului Mircea Petrescu-Dîmbovița, ca semn al stimei și prețuirii întregii lumi academice, ca și din partea foștilor săi studenți și discipoli...

După înmânarea solemnă a diplomei, Acad. Mircea Petrescu-Dîmbovița a mulțumit pentru onoarea ce i-a fost acordată și apoi a susținut în fața unui public numeros conferința *Profesorul Ioan Andrieșescu. Omul și opera*. Considerând că aceasta reprezintă o reală contribuție la istoria arheologiei din România, în volumul de față se publică integral textul ei.

Manifestarea a fost de înaltă ținută academică și s-a bucurat de atenție din partea intelectualității sucevene prezentă la solemnitate ca și în mass-media, pentru studenții și discipolii Magistrului fiind o sărbătoare de suflet.

PROFESORUL IOAN ANDRIEȘESCU. OMUL ȘI OPERA

Mircea Petrescu-Dîmbovița

Încep prin a-mi exprima toată gratitudinea față de conducerea Universității “Ștefan cel Mare” din Suceava, care a ținut să-mi acorde înaltul titlu de **Doctor Honoris Causa** al acestei instituții. Această atenție a înaltului for științific și de cultură din Suceava m-a mișcat profund fiindu-vă recunoscător.

În cele ce urmează mi-am propus să vă vorbesc despre *Ioan Andrieșescu. Omul și opera*, ctitorul arheologiei preistorice din România, cel mai apropiat colaborator al lui Vasile Pârvan, pe care l-am avut profesor la Universitatea din București.

*

În anul acesta s-au împlinit 61 de ani de la încetarea din viață a profesorului Ioan Andrieșescu de la Universitatea din București, ale cărui merite au fost scoase în evidență de către unii din colegii și colaboratorii săi, îndeosebi de către prof. D. Berciu, cu prilejul a două articole, respectiv *Contribuția lui Ioan Andrieșescu la preistoria Daciei și a sud-estului european*, din «Buletinul Muzeului Județean Vlaşca „Teohari Antonescu”», din 1945, p.1 și urm. și *Ioan Andrieșescu și concepția tracizantă în istoriografia românească*, cu prilejul împlinirii unui veac de la naștere, în „Symposia thracologica”, 6, Piatra Neamț, 1988, p. 7 și urm. La acestea se adaugă și două articole ale subsemnatului, respectiv *Ioan Andrieșescu, ctitor al arheologiei preistorice românești*, în „Memoriile Secției de științe istorice și arheologie”, Seria V, Tomul XIX, 1994, p. 33 și urm. și *Ioan Andrieșescu, cel mai apropiat colaborator al lui Vasile Pârvan*, în „Carpica”, XXVI, Bacău, 1997, p. 265 și urm. În această privință, unele aprecieri apărute ulterior, umbresc, după părerea noastră, contribuțiile lui I. Andrieșescu în calitate de profesor și om de știință. A se vedea Vl. Dumitrescu, *Oameni și cioburi. Contribuții la istoria contemporană a arheologiei românești*, Călărași, 1993, passim.

Ca fost student, doctorand și asistent onorific al acestui profesor din 1933 și până la încetarea sa din viață în 1944, am avut prilejul să-i apreciez activitatea didactică și științifică la justa ei valoare, încercând, în cele ce urmează, să scot în evidență principalele aspecte de ordin biografic, didactic și științific al acestui profesor, fost cel mai apropiat colaborator al lui Vasile Pârvan.

În ceea ce privește biografia sa, s-a născut la 2 mai 1888 la Iași și a decedat, la numai 56 ani, la 17 decembrie 1944 la București. Studiile universitare le-a făcut la Iași, având ca profesor, printre alții, pe Teohari Antonescu, fost elev al lui Al. Odobescu și apoi pe Gr. Tocilescu la București, pe Adolf Furtwängler la München și M. Collignon la Paris¹. După o perioadă de specializare la Berlin (1910-1912), unde a avut ca profesori pe H. Schmidt, Ed. Meyer și G. Kossinna, și la Viena, precum și unele călătorii de studii în mai multe țări din Europa, și-a trecut doctoratul la Universitatea din Iași cu o teză, pe care a publicat-o, privind Dacia înainte de romani, considerată, în 1945, de prof. D. Berciu, ca fiind „o piatră unghiulară” în dezvoltarea științifică a arheologiei românești² și care a deschis, după C. Mateescu și subsemnatul, noi perspective în preistoria Daciei și a sud-estului Europei³.

După o perioadă de predare în învățământul secundar, fiind apreciat de Vasile „Codrul Cosminului”, nr. 11, 2005, p. 223-233

Pârvan, a fost încadrat în 1915 ca șef al Secției de arheologie preistorică de la Muzeul Național de Antichități din București în locul lui D. M. Teodorescu, devenit profesor de Arheologie la noua Universitate din Cluj⁴. Aproximativ în aceeași vreme, în anul școlar 1918/1919, I. Andrieșescu a avut o scurtă activitate la Universitatea din Iași, prin încadrarea sa la această Universitate la Catedra de Istorie antică, suplinită, după încetarea din viață a profesorului P. Rășcanu, de către A. D. Xenopol (1913/1914), O. Tafrali (1915/1918) și de I. Andrieșescu (1918/1919)⁵. Cu acest prilej, I. Andrieșescu în Lecția de deschidere, pe care a publicat-o, intitulată *Câteva considerațiuni și îndemnuri de început cu privire la Istoria veche și științele ajutătoare* (București, 1920), ținută la Facultatea de Litere din Iași, referindu-se la activitatea predecesorilor săi, P. Rășcanu și T. Antonescu, a încercat să prezinte evoluția cercetărilor și concepțiilor cu privire la Istoria veche generală și a disciplinelor ei ajutătoare. În același timp, activitatea rodnică desfășurată de I. Andrieșescu în domeniul arheologiei preistorice, la Muzeul Național de Antichități, l-a determinat pe Vasile Pârvan să solicite pentru această disciplină un loc legitim la Universitatea din București. În acest fel, s-a reușit să se creeze, cu sprijinul profesorului Nicolae Iorga, o docență de arheologie preistorică pe lângă catedra de Istorie antică și epigrafie de la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din București, care a fost asigurată prin examen de către I. Andrieșescu, președintele Comisiei, profesorul D. Onciul, exprimând cu acest prilej laude candidatului pentru activitatea desfășurată și rezultatele obținute⁷. În 1923 a fost promovat conferențiar suplinitor, în 1926 conferențiar definitiv și în 1927 profesor de preistorie, devenind, totodată și directorul Seminarului de Preistorie până în 1938, când, odată cu denumirea de Arheologie și Preistorie a Catedrei, același nume l-a căpătat și Seminarul respectiv, până la încetarea din viață a prof. I. Andrieșescu.

Paralel cu activitatea de conferențiar și profesor la Universitatea din București, I. Andrieșescu a mai funcționat la Seminarul Pedagogic Universitar București și la încă la două școli secundare din aceeași localitate⁹.

În ceea ce privește activitatea rodnică desfășurată la acest Seminar, în 1937, la împlinirea a 10 ani de la înființarea lui, ea a fost amănunțit consemnată într-un articol elaborat de asistentul C. Mateescu și subsemnatul, pe atunci asistent onorific, apărut în 1940 în *Revista de Preistorie și Antichități Naționale*, sub conducerea prof. I. Andrieșescu¹⁰. Din acest articol a reieșit grija permanentă a prof. I. Andrieșescu pentru pregătirea cadrelor tinere în domeniul preistoriei, dintre care unele au devenit mai târziu cercetători recunoscuți pe plan național și internațional. De ajutor au fost, în această privință, colecțiile Seminarului cu piese originale și mulaje, fotografiile și decalcuri, hărți, diapozitive ș.a., precum și Biblioteca Seminarului, conținând publicațiile principale de Preistorie generală și a sud-estului Europei, precum și periodice din țară și străinătate. Astfel înzestrat, Seminarul, având și laborator de restaurare a ceramicii, era organizat ca un adevărat institut de cercetare științifică, fiind, la vremea respectivă, în domeniul arheologiei preistorice, singurul de acest fel din țara noastră. Din nefericire, în timpul bombardamentelor aeriene din 1944, care au afectat serios clădirea Facultății de Istorie din București, spațiul rezervat acestui Seminar a avut mult de suferit. Biblioteca și colecțiile Seminarului, nefiind evacuate, au fost în mare parte distruse, salvându-se ulterior, prin investigații speciale, unele din piesele colecțiilor, printre care se numără și acelea de argint aurit din mormântul de la Agighiol¹¹.

În cadrul orelor de seminar, în calitate de asistent onorific, încă din anul al treilea de studenție și apoi ca doctorand, am făcut săptămânal, la recomandarea profesorului,

prezentări de materiale originale, mulaje și planșe cu desene, însoțite totdeauna de completările profesorului. Această activitate, cu o tematică însă deosebită, am continuat-o încă patru ani, din 1945 până în 1948 inclusiv, și în prezența succesorului său la catedră, prof. I. Nestor, în calitate atât de asistent onorific al Facultății de Litere și Filozofie a Universității din București, cât și ca asistent, din 1943 până în 1948 inclusiv, al Muzeului Național de Antichități din București, aparținând pe atunci aceleași Universități¹².

Condițiile acestea de formare a asistenților nu au mai existat, cum se știe, mai târziu, după reforma învățământului universitar din 1948, când seminariile au fost lăsate pe seama asistenților, uitându-se, bineînțeles, în mod intenționat, că marii profesori, ca N. Iorga, erau prezenți, cu regularitate, la această formă de învățământ, cum a fost când l-am avut și eu profesor. În această privință, condiția principală o constituie formarea de preferință, dacă nu obligatoriu, pe lângă cadre didactice și cercetători de renume, ceea ce înseamnă asigurarea unui mediu convenabil, cu posibilități de informare și instruire la nivelul maximelor exigențe, în legătură cu această problemă, menționez că într-o discuție avută cândva la București cu regretatul acad. Grigore C. Moisil, a rezultat că pentru un specialist contează *cine* i-a fost profesor, iar acesta, la rândul lui, pe cine a avut profesor. Deducem de aici ideea că un specialist adevărat nu este produsul unei generații spontanee, ci creația unei școli într-un domeniu sau altul, al științelor. Maeștrii pot asigura discipolilor introducerea cea mai adecvată în domeniul creației științifice și, lucru deosebit de important, le pot sugera și mijloacele de cercetare proprii atingerii celor mai bune rezultate, așa cum a procedat și prof. I. Andrieșescu cu discipolii săi sau, mai târziu, succesorul lui la catedră, prof. Ion Nestor. În acest cadru, este de la sine înțeles că realizarea unui „dialog” între generații (respectiv raportul profesor-elev) se dovedește foarte util, dacă nu absolut necesar. Aceasta înseamnă că și discipolii trebuie să fie receptivi la exigențele măștrilor, care însă vor avea și ei totdeauna în vedere „riscul” (fericit) de a fi depășiți de elevii lor, fiindcă numai în acest fel se asigură progresul științific. Relativ la un asemenea „risc”, este revelatoare atitudinea lui V. Pârvan, recunoscut pe plan național și internațional pentru școala de arheologie pe care a creat-o și care, fiind întrebat dacă nu se teme că va fi depășit de tinerii săi discipoli, a răspuns: „nu mă tem de așa ceva și eu lucrez și am un avans de 20 de ani față de ei”¹³.

În afară de acestea, țin să menționez că prof. I. Andrieșescu era preocupat și de întocmirea, în cadrul Seminarului, a unei bibliografii a Daciei preistorice, de către subsemnatul în colaborare cu asistentul Marius Moga de la Universitatea din Cluj, ajuns ulterior director al Muzeului Banatului din Timișoara. Din motive însă independente de voința noastră, la care se adaugă și încetarea din viață a profesorului I. Andrieșescu la sfârșitul anului 1944, această bibliografie nu a mai fost continuată și terminată. În aceeași ordine de idei, menționez grija prof. I. Andrieșescu de a avea la Seminar și o evidență a lucrărilor privitoare la milenii I î.e.n. și I e.n. din biblioteca prof. N. Iorga, din fosta locuință a acestuia din strada Bonaparte 6, în apropierea Pieței Victoria. În acest scop, am lucrat acasă la prof. N. Iorga două luni, întocmind numeroase fișe bibliografice în această bibliotecă, condusă pe atunci de secretara prof. N. Iorga, Valeria Costăchel-Donici, care a fost promovată ulterior bibliotecar-șef și director adjunct la Institutul de istorie universală „N. Iorga” din București și conferențiar la Facultatea de Istorie a Universității din aceeași localitate¹⁴. Lucrul în biblioteca marelui istoric N. Iorga mi-a înlesnit întâlnirea de mai multe ori cu acesta, care mi-a spus odată „vezi că Nicolae Iorga are multe cărți în acest domeniu”¹⁵.

În privința cărților, pot să amintesc că și prof. I. Andrieșescu și-a constituit o bogată bibliotecă și acasă, în str. Doamna Chiajna 14, pe care am avut prilejul s-o cunosc

după încetarea sa din viață, când m-am deplasat acolo în 1945 cu prof. I. Nestor, în vederea întocmirii inventarului pentru achiziționarea ei de către Seminarul de sub conducerea succesorului ei, prof. I. Nestor, întrucât fosta bibliotecă organizată de către I. Andrieșescu, ca și biblioteca Seminarului de istorie antică, fostă V. Pârvan, nefiind evacuate, au suferit mari și iremediabile pierderi în urma bombardamentelor aeriene din 1944. Cu prilejul întocmirii inventarului cărților din biblioteca lui I. Andrieșescu, am putut constata, după sublinierile și însemnările marginale, că multe din acestea au fost consultate cu atenție de către profesor, care, prin formația sa de arheolog și istoric, avea interes pentru multe probleme de arheologie, istorie și din alte domenii.

Datorită străduințelor prof. I. Andrieșescu, Seminarul de arheologie preistorică de la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din București a publicat, în condiții grafice corespunzătoare, și un buletin, intitulat „Revista de Preistorie și Antichități Naturale”, având ca director pe profesor și din care au apărut două numere, primul în 1937, oferit membrilor celui de al XVII-lea Congres internațional de antropologie și arheologie preistorică din 1937 de la București și Cluj și al doilea în 1940, corespunzător anilor II-IV, cu un conținut bogat și variat, în care un loc important, de altfel ca și la primul, îl ocupă contribuțiile profesorului și ale colaboratorilor săi, la care se adaugă și altele din țară și străinătate. „O asemenea publicație – spunea I. Andrieșescu — am socotit-o cea mai potrivită ca în mijlocul celorlalte, chiar dacă de atâtea ori unele din ele tratează și antichități de acest fel, de aici să pornească îndrumările metodice și informațiile trebuitoare orientării și îndrumării, care fie zis în treacăt, cu toată dragostea mea pentru tinerime, cred că nu le poate da cine nu a ajuns încă să se sprijine bine pe știința și experiența sa proprie”¹⁶.

Felul în care organizat de prof. I. Andrieșescu Seminarul respectiv, cu un personal minim, constituit dintr-un docent, VI. Dumitrescu, din 1930, un asistent bugetar, C. Mateescu, din 1937, de abia după zece ani de la prima solicitare, un asistent onorific, M. Petrescu-Dîmbovița, din 1935, un bibliotecar, Iancu Berciu, precum și doi colaboratori externi, respectiv un desenator Dionisie Păcuraru, și un laborant, Simion Barta, ambii de la Muzeul Național de Antichități, la care a fost director prof. I. Andrieșescu în perioada 1927-1935, poate, după părerea noastră, constitui un model și astăzi pentru felul cum trebuie să se prezinte o asemenea instituție, este drept singura la vremea respectivă de acest fel în domeniul pre- și protoistoriei din țara noastră. În această privință, un exemplu, după opinia noastră, demn de imitat oferea și Seminarul de Pre- și Protoistorie al Universității din Viena, condus cu ani în urmă de eminentul profesor R. Pitteoni, conținând, printre altele, pe lângă o bogată bibliotecă, colecții arheologice cu piese din Austria și alte țări, organizate comparativ, pe epoci și civilizații.

O atenție deosebită a acordat-o prof. I. Andrieșescu și cursurilor sale universitare, tratând de obicei Preistoria generală cu specială privire asupra sud-estului Europei și Daciei până la întemeierea Principatelor, Cursurile acestea litografiate, cu o bogată informație și larg orizont istoric, conținând interpretări și reconstituiri interesante privitoare la Preistoria Europei și a Orientului Apropiat, în legătură de preferință cu sud-estul Europei și Dacia, au fost considerate de autorul lor, după ce le-a verificat ideile, cu ajutorul prof. D. Berciu, alături de lucrările publicate. La primul său curs din 1920, ținut în calitate de docent la Seminarul de Istorie antică și epigrafie, la îndemnul lui Vasile Pârvan, cu tema „Răspândirea nord-vestică protoistorică a tracilor”, a asistat oră de oră și Vasile Pârvan, care s-a exprimat odată că acest curs a fost „o adevărată revelație”, depășind începutul unui curs¹⁹.

La cursurile pe care le-a susținut, în continuare, în calitate de conferențiar și

profesor, s-a străduit să scoată în evidență particularitățile Preistoriei sud-estului Europei față de lumile central și vest-europene, egeeană și orientală, precum și ale Daciei în contextul regiunilor vecine, pe baza celor mai noi cercetări din vremea respectivă.

Cu începere din anul universitar 1929/1930, odată cu înființarea anului pregătitor pentru absolvenții a șapte clase de liceu, prof. I. Andrieșescu a ținut două cursuri, unul general, pentru studenții primului an, și altul cu o tematică specială, pentru toți ceilalți din anii următori. În afară de acestea, în anul universitar 1936/1937, al celui de al XVII-lea Congres internațional de antropologie și arheologie preistorică de la București, la care prof. I. Andrieșescu a prezidat Secția a II-a de Preistorie, alături de alți învățați de renume internațională, tema principală a cursului său a constituit-o istoricul acestor Congrese internaționale, subordonate, din 1918, Institutului internațional de antropologie din Paris²³. În această privință, reacția din partea nordicilor și a unor occidentali a dus, cum se știe, mai ales și datorită importanței cercetărilor de pre- și protoistorie la un nou Congres internațional de științe pre- și protoistorice, cu două sesiuni până în 1937, la Londra (1932) și Oslo (1936)²⁴. Relativ la aceste două Congrese, prof. I. Andrieșescu, exprimând punctul de vedere al arheologilor români, participanți la ambele Congrese, considera că între ele nu poate fi decât „o apropiere și nu ceea ce, prin intervenția oamenilor, poate să le separe, vechea instituție reprezentând pentru noi toți, în toate cazurile, tradiția și precursorii pe care nu trebuie să îi uităm”²⁵.

Cursurile respective ale prof. I. Andrieșescu erau precedate în fiecare an de către o prelegere inaugurală, tratând diferite teme generale, ca de ex.: *Definiții, metode și scopul Preistoriei ca știință și ca obiect de învățare; Epoci și perioade în trecutul îndepărtat și mijloacele de a se ajunge la cunoașterea lor istorică, Precursori și arheologi - aiurea și la noi; Al. Odobescu ca arheolog; România preistorică în Lexiconul lui Max Ebert și în realitate; Cele mai de seamă probleme actuale ale Preistoriei la noi; Preistoria în țările de nord ale Europei. Colecții și muzee, Bibliografii: Camille Julian și antichitățile naționale*, ș.a.

Prin cursurile sale docte, susținute cu căldură și avânt, calități moștenite de la profesorul său T. Antonescu și din atmosfera de înaltă elevație spirituală a Iașului, la care s-a format în tinerețe, I. Andrieșescu s-a dovedit a fi fost un excelent profesor și nu mai puțin pedagog, cu o îndelungată activitate la Seminarul pedagogic universitar din București. Pe drept cuvânt poate fi considerat fondatorul învățământului științific al Preistoriei la români.

Din punct de vedere științific, profesorul I. Andrieșescu, colaboratorul cel mai apropiat al lui V. Pârvan, a efectuat cercetări de teren și a scris studii, prin care a adus contribuții, cu precădere din domeniul Preistoriei României.

Astfel, în ceea ce privește cercetările de teren, a efectuat singur sau în colaborare cu I. Nestor, D. Berciu ș.a. săpături arheologice în așezările eneolitice de la Sălcuța, Sultana și Fedeleșeni, din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului la Ostrovu Corbului, din epoca bronzului la Sărata Monteoru și din cea de a doua epocă a fierului la Zimnicea și Piscu Crășani, precum și în necropolele tumulară cu mormânt princiar din sec. IV î.Hr. de la Agighiol și plană din sec. III și IV de la Oinac.

Dintre aceste săpături, acelea din stațiunea eponimă de la Sălcuța, considerate de unii ca primele săpături metodice la sud de Carpați, cu preocupări și de stratigrafie²⁹ nu au fost publicate, întrucât manuscrisul lucrării a fost pierdut, în schimb, acelea de la Sultana, din vremea culturii Gumelnița și de la Piscu Crășani³¹, la îndemnul lui V. Pârvan, au fost publicate, iar relativ la mormântul princiar de la Agighiol s-au publicat de I. Andrieșescu numai planșele și mult mai târziu de către prof. D. Berciu, cu care a

colaborat, toată această importantă descoperire arheologică. De altfel, și în ceea ce privește necropola de la începutul epocii migrațiilor de la Oinac, prof. I. Andrieșescu a publicat tot numai planșele³⁴. Și această săpătură, considerată de el model pentru epoca respectivă, completată cu unele date noi, a fost publicată tot mai târziu, după efectuarea unor noi investigații de către prof. D. Berciu și colaboratori, în perioada 1960-1962, cu care prilej s-au descoperit noi morminte de incinerare și îndeosebi de înhumare din secolul al IV-lea, aparținând culturii Sântana de Mureș-Cerneahov.

Participarea lui I. Andrieșescu și a discipolilor lui V. Pârvan la cercetările de teren, sub formă de săpături și recunoașteri arheologice, în cadrul planului de anvergură al lui V. Pârvan pentru asemenea cercetări, a contribuit în mod substanțial la îmbogățirea hărții arheologice a României cu multe și noi obiective preistorice, cartate pe epoci și perioade. Această hartă, la scara 1/500.000, la care s-a lucrat sub V. Pârvan, în acord cu Uniunea Academiei de la Bruxelles, din care făcea parte învățatul român³⁵, a fost, după încetarea din viață a acestuia, continuată de către I. Andrieșescu și de alți arheologi români, fiind expusă în anul 1929 la Muzeul Național de Antichități³⁶.

Paralel cu activitatea de cercetare în muzee și pe teren, prof. I. Andrieșescu a elaborat și diferite lucrări cu teme din preistorie, istoria religiilor, istoria arheologiei și din alte domenii, dintre care pe primul loc se situează cunoscuta sinteză din 1912 privitoare la Dacia înainte de romani, care a depășit, prin interpretări pentru neolitic, lucrarea din 1880 a lui Gr. Tocilescu, cu același titlu, dar cu conținut mai mult de inventar.

În domeniul preistoriei, prof. I. Andrieșescu, pornind de la vârfurile de sceptor de la Sălcuța și Fedeleşeni, a pus în discuție perpetuarea tradițiilor paleolitice prin supraviețuire, în arta plastică din sud-estul Europei³⁸. În această privință, s-a considerat ulterior, că piesele respective, studiate de prof. I. Andrieșescu, la care s-a adăugat o alta de la Casimcea, cu analogii în Iugoslavia și Bulgaria, se datorează relațiilor triburilor nord-pontice cu populația autohtonă din vremea culturii Cernavoda I³⁹.

În ceea ce privește epoca neolitică, căreia i-a acordat o atenție deosebită atât în lucrarea din 1912, cât și în altele apărute ulterior, cu privire specială asupra culturilor Cucuteni și Gumelnița, prof. I. Andrieșescu a susținut teza originii sud-est europene a ceramicii pictate de la noi, în opoziție cu teza originii orientale a acestei specii ceramice, susținută de adepții școlii vieneze, precum și legăturile neoliticului carpato-dunărean cu lumea egeeană și vest-anatoliană și ale neoliticului sud-est european cu Egeea, Asia Mică, Caucaz și sudul Rusiei, baza tracică a neoliticului din spațiul carpato-dunărean ș.a.⁴⁰. Unele din aceste teze, în stadiul actual al cercetărilor, sunt discutabile sau chiar de neacceptat, cum este coborârea tracilor sau prototracilor până în neo-eneolitic, spre deosebire de V. Pârvan, care, în mod just, a coborât doar până în Bronzul târziu⁴¹.

În continuare, în ceea ce privește epoca bronzului din Dacia, studiile sale relativ la descoperirile de obiecte de bronz de la Sinaia și la Predeal⁴² și îndeosebi la depozitul de bronzuri de la Drajna de Jos și sabia de la Bucium⁴³ au meritul de a fi inițiat cercetarea epocii bronzului în regiunile de la sud de Carpați ale României. De asemenea, în aceste studii s-a scos în evidență unitatea Bronzului carpato-dunărean, opunându-se conceptului de Bronz „ungar” acela de Bronz ungaro-transilvănean și, ulterior, româno-ungar⁴⁴. În afară de aceasta, I. Andrieșescu, studiind în mod amănunțit tezaurul de obiecte de aur de la Vâlci Trân din apropiere de Plevna⁴⁵, l-a considerat în mod just tracic nu traco-cimmerian, ca alți cercetători, datându-l însă în jur de 1600 î.Hr. și nu în sec. XIII-XII î.Hr.⁴⁶, cum se admite în general astăzi.

În legătură cu Bronzul târziu și începutul primei epoci a fierului, pe prof. I.

Andrieșescu l-a preocupat și problema culturii Lausitz, mult discutată din punct de vedere al apartenenței etnice în vremea studiilor sale la Berlin, înclinând nu pentru iliri, ci pentru traci, avându-se în vedere, după opinia sa, marea ei răspândire în Peninsula Balcanică și Dacia. Cercetările viitoare au dovedit însă că nu este vorba în spațiul carpato-dunăreano-pontic, ca și în Balcani, de o prezență masivă a purtătorilor acestei culturi, în primul rând a unor obiecte de bronz de origine central-europeană⁴⁸.

Din punct de vedere etnic, se poate presupune, pentru spațiul carpato-dunăreano-pontic, prezența prototracilor în Bronzul timpuriu și mijlociu și a tracilor în Bronzul târziu și Hallstatt-ul timpuriu. În această privință, dacă problema atribuirii neoliticului de către prof. I. Andrieșescu tracilor nu s-a confirmat, în schimb prezența prototracilor și tracilor în epoca bronzului și Hallstatt-ul timpuriu, susținută de el pentru spațiul carpato-dunăreano-pontic, este admisă astăzi în general. Prin urmare, prof. I. Andrieșescu poate fi considerat, cum s-a arătat de prof. D. Berciu, că pe de o parte a pus bazele studierii tracilor în epoca bronzului din spațiul carpato-dunăreano-pontic și pe de altă că a susținut că la baza etnogenezei românești stă fondul tracic⁵⁰, atribuind însă o vechime mai mare tracilor nord-dunăreni față de cei din sudul fluviului, ceea ce nu se confirmă, de altfel ca și teza contrară. În afară de acestea, tot prof. I. Andrieșescu îi se datorează studierea pentru prima dată la noi, din punct de vedere arheologico-istoric, a problemei răspândirii nord-vestice a tracilor⁵¹.

În același timp, prof. I. Andrieșescu, alături de traci, i-a avut în vedere și pe iliri, susținând, ca și prof. N. Iorga mai târziu, că au avut un rol mai mare decât li s-a acordat în istoria românilor³². În schimb, după opinia sa, sciții au fost trecători, nefiind atestată o epocă scitică în Dacia și sud-estul Europei.

Contribuții importante a adus prof. I. Andrieșescu și în legătură cu problema civilizației geto-dacice, în lucrarea sa relativ la descoperirile arheologice din vara anului 1923 din așezarea de la Piscu-Crășani. De altfel, lucrarea aceasta, prima prezentare metodică a rezultatelor unei săpături arheologice într-o așezare dacică din regiunea sud-carpatică a României, a interesat în mod deosebit pe V. Pârvan, care, datorită poziției ei caracteristice din Câmpia Munteniei, a hotărât cercetarea ei înaintea oricărei alteia, introducând apoi rezultatele, cu unele completări, în capitolul al IV-lea din monumentală sa operă *Getica*⁵⁴. În același timp, prof. I. Andrieșescu, susținând autohtonismul și continuitatea substratului traco-ilir și traco-dacic, nu a subapreciat rolul civilizațiilor superioare, greacă și romană⁵⁵.

Alte contribuții ale prof. I. Andrieșescu privesc începuturile epocii migrațiilor, care l-au preocupat după săpăturile metodice din necropola de la Oinac. În această privință, ocupându-se, în lucrarea sa din 1924, de trecerea de la preistorie la evul mediu, s-a referit în mod amănunțit și la studiile meticuloase ale lui C. Diculescu, pe baza izvoarelor literare, privitoare la unele triburi vechi germane din Dacia⁵⁶.

La aceste contribuții se adaugă și altele din unele lucrări ale sale din domeniul artei preistorice sau de caracter teoretic cu privire la studiile de arheologie în România și alte țări ale Europei, cu care prilej a scos în evidență meritele lui Al. Odobescu⁵⁸, Gr. C. Buțureanu⁵⁹ și Camille Julian.

În ceea ce-l privește pe Al. Odobescu, prof. I. Andrieșescu s-a referit în 1937 la o scrisoare din Secția de manuscrise a Academiei Române, adresată de la Paris, în 1884, în limba română lui Titu Maiorescu, din care rezultă, ca de altfel și din raportul trimis de Al. Odobescu Ministerului Instrucțiunii Publice, însoțit de extrase din principalele scrisori ale învățaților străini, că al X-lea Congres Internațional de Antropologie și arheologie preistorică să aibă loc la București⁶⁰.

În realitate, după prof. I. Andrieșescu, scrisoarea publicată în 1925 în „Convorbiri Literare” nu este decât o formă preliminară a scrisorii complete din corespondența lui T. Maiorescu, publicată în întregime în 1935 în „Studii și documente literare”. Prof. I. Andrieșescu a reprodus în 1937 integral scrisoarea respectivă, considerând-o deosebit de importantă pentru istoria arheologiei din România, mai ales că emana de la o personalitate ca Al. Odobescu și privește, fără îndoială, după părerea sa, cel de al X-lea Congres Internațional de Antropologie și Arheologie Preistorică, proiectat pentru 1885 la București, dar care nu a avut loc decât în 1889 la Paris, la care a participat Al. Odobescu, contribuind din plin la succesul comunicării privitoare la descoperirile eneolitice de la Cucuteni, susținută de Gr. C. Buțureanu. Din această scrisoare rezultă, după prof. I. Andrieșescu, că Al. Odobescu a fost și un bun organizator și sfătuitor pentru progresul științei sale, iar pe de altă importanță pentru arheologia preistorică din țara noastră ca acest Congres să aibă loc la București.

Relativ la Gr. C. Buțureanu, prof. I. Andrieșescu i-a publicat introducerea acestuia la *Preistoria în România. Studiu de arheologie preistorică și etnografie*, lucrare în manuscris din 1898, care s-a pierdut cu prilejul distrugerii bibliotecii Seminarului de arheologie preistorică, în urma bombardamentelor aeriene din 1944. Această lucrare a fost încredințată de prof. I. Andrieșescu, pentru a fi tipărită cu comentarii, asistentului pe atunci Corneliu Mateescu, devenit apoi în cursul celui de al doilea război mondial, pentru actele sale de viteză, cavalier al Ordinului „Mihai Viteazul”.

În nota de „Introducere”, publicată de prof. I. Andrieșescu, sunt unele date utile privitoare la activitatea științifică a lui Gr. C. Buțureanu, fost profesor de istorie la diferite licee din Iași. Din aceste date rezultă că acesta a fost îndemnat și inițiat în preistorie de către poetul și arheologul amator Neculai Beldiceanu. În anul 1915 prof. I. Andrieșescu a achiziționat pentru Muzeul Național de Antichități din București colecțiile lui Gr. C. Buțureanu, unele din cărțile sale și în păstrare, cu titlul de împrumut, spre publicare manuscrisul său din 1898, cu două versiuni, română și franceză. Din nefericire însă planșele la acest manuscris lipseau aproape în întregime.

La Paris Gr. C. Buțureanu a susținut comunicarea despre Cucuteni și mai multe stațiuni din Moldova de nord, la cel de al X-lea Congres Internațional de Antropologie și Arheologie Preistorică, comunicare tipărită în Actele acestui Congres, pe care am avut ocazia să le consult în 1970 la Biblioteca Națională din Paris. În afară de aceasta, în alte studii, menționate de prof. I. Andrieșescu, Gr. C. Buțureanu s-a preocupat de problema arilor și de antropologie din timpurile cele mai vechi și până în vremea sa, fiind ales în 1898 membru al Societății de Antropologie din Paris⁶³.

În fine, în ceea ce-l privește pe Camille Jullian, fost elev al lui Fustel de Coulanges și care a ilustrat cu multă strălucire catedra de istorie și antichități naționale de la College de France, prof. I. Andrieșescu într-o lecție de deschidere a cursului, ținută la începutul anului universitar 1931/1932 și apărută în cursul multiplicat al aceluiași an și apoi publicată în 1940 cu multe completări, l-a considerat pe acest mare istoric al antichității, autor al unei vaste sinteze a istoriei Galiei, în opt volume, ca pe un reprezentant tipic al studiilor de preistorie și antichități naționale⁶⁴. Cu acest prilej a menționat câteva exemple de teme din activitatea acestuia desfășurată 25 de ani la College de France, respectiv la Catedra de istorie și antichitate, pe care a ilustrat-o cu multă strălucire⁶⁵. Dintre acestea, prof. I. Andrieșescu s-a referit la istorie și preistorie, moștenirea timpurilor preistorice, originile istorice ale pământului francez, realizările la care s-a ajuns după înfructiparea familiei și a satului, preludii ale popoarelor și chiar ale

regatelor și imperiilor, apariția și întrebuițarea metalului și trecerea de la preistorie la istorie, redată de C. Jullien într-o imagine, care, după prof. I. Andrieșescu, va rămâne pururea valabilă, ca și natura „însăși”, respectiv după C. Jullian, „vom trece prin această oră nesigură, când nu este încă ziua, dar nu mai este nici noaptea”⁶⁶.

Meritele științifice ale prof. I. Andrieșescu au fost recunoscute, în țară și străinătate, prin alegerea sa ca membru corespondent al Academiei Române (1928), membru al Institutului arheologic german (1929), membru al Societății Anticarilor din Londra (1933) și al altor instituții, precum și prin acordarea ordinului „Steaua României” în grad de ofițer pentru învățământ (1942)⁶⁷.

La împlinirea a 61 de ani de la încetarea din viață a prof. I. Andrieșescu, ca fost, timp de 10 ani, student, doctorand și asistent onorific al primului profesor român de preistorie din țara noastră, am considerat, ca semn de recunoștință pentru îndrumare, încurajare și sprijin binevoitor, să scot în evidență unele aspecte de ordin biografic, didactic și științific ale ctitorului arheologiei preistorice din țara noastră. În acest fel consider că, alături de cele scrise anterior de prof. D. Berciu, fost membru de onoare al Academiei Române, în 1945 și 1988 și de C. Mateescu și subsemnatul în 1940 relativ la activitatea didactică și științifică a prof. I. Andrieșescu, comunicarea de față reprezintă încă un omagiu pios adus memoriei acestui pionier al învățământului și studiilor de preistorie din țara noastră, datorită căruia a fost posibil, prin colaborarea cu V. Pârvan, să se pună bazele unei școli de arheologie preistorică la noi, ale cărei rezultate au fost foarte bine apreciate și peste hotare, după cum rezultă și din cele scrise în 1938 de reputatul arheolog finlandez A. M. Tallgren: „Activitatea arheologică din România, în timpul ultimilor zece ani, este una din cuceririle cele mai mari pe care le are de însemnat știința noastră”⁶⁸. Această apreciere, deosebit de favorabilă, se datorează ctitorilor români de arheologie, V. Pârvan și I. Andrieșescu precum și elevilor lor, Radu și Ec. Vulpe, Vladimir și Hortensia Dumitrescu, Ion Nestor, Gh. Ștefan, Dorin Popescu, D. Berciu ș.a.

*

Închei această expunere, fiind recunoscător conducerii Universității din Suceava, care mi-a dat posibilitatea, prin acordarea titlului de **Doctor Honoris Causa** al acestei Universități, să evidențiez omul și opera lui Ioan Andrieșescu, fostul meu profesor la Universitatea din București.

De asemenea, sunt recunoscător colegilor mei, profesorilor Victor Spinei, Dan Teodor și Nicolae Ursulescu de la Universitatea din Iași pentru referatele întocmite în vederea acordării titlului de Doctor Honoris Causa al Universității din Suceava.

NOTE:

1. J. Benditer, D. Berlescu, C. Cihodaru, M. Petrescu-Dîmbovița, V. Popovici, *Dezvoltarea științelor istorice, în Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860-1960*, vol. II, București, 1960, p. 204.

2. D. Berciu, *Contribuția lui Ioan Andrieșescu la preistoria Daciei și a sud-estului Europei*, în *Buletinul Muzeului județului Vlaşca „Teohari Antonescu”*, III, București, 1945, p. 1-31.

3. C. Mateescu, M. Petrescu-Dîmbovița, *Seminarul de arheologie preistorică. Zece ani de activitate*, în *Revista de Preistorie și antichități naționale*, II-IV, București, 1, 1940, p. 40.

4. Th. Sauciuc-Săveanu, *Le professeur Ioan G. Andrieșescu*, în *Dacia*, 9-10, 1941-1944, p. 7.

5. J. Benditer, D. Berlescu, C. Cihodaru, M. Petrescu-Dîmbovița, V. Popovici, *op. cit.*

1960, p. 209.

6. C. Mateescu, M. Petrescu-Dîmbovița, *op.cit*, p. 40.

7. *Ibidem*.

8. *Ibidem*, p. 40 și urm.

9. VI. Dumitrescu, *Oameni și cioburi. Contribuții la istoria contemporană a arheologiei românești*, Călărași, 1993, *passim*.

10. C. Mateescu, M. Petrescu-Dîmbovița, *op.cit*, 1940, p. 39 și urm.

11. M. Petrescu-Dîmbovița, Ioan Andrieșescu, *ctitor al arheologiei preistorice românești*, în *Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie*, Seria IV, Tomul XIX, 1994, p. 35 și nota 14; idem, *Ioan Andrieșescu, cel mai apropiat colaborator al lui Vasile Pârvan*, în *Carpica*, XXVI, Bacău, 1997, p. 267.

12. *Ibidem*, 1994, p. 35 și nota 15 și 1997, p. 267.

13. *Ibidem*.

14. *Ibidem*, 1994, p. 35.

15. *Ibidem*,

16. I. Andrieșescu, *Cuvânt înainte*, în *Revista de Preistorie și Antichități naționale*, 2-4, 1940, p. 4.

17. M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit*, 1994, p. 36; idem, *op. cit*, 1997, p. 269.

18. D. Berciu, *Contribuția lui I. Andrieșescu la preistoria Daciei și a sud-estului european*, în *Buletinul Muzeului Județean Vâlcea „Teohari Antonescu”*, 1945, p. 13.

19. C. Mateescu, M. Petrescu-Dîmbovița, *op.cit*, 1940, p. 40.

20. *Ibidem*, p. 45.

21. *Ibidem*, p. 44.

22. *Ibidem*, p. 50.

23. M. Petrescu-Dîmbovița, *Al XVII-lea Congres internațional de antropologie preistorică*, în *Revista de Preistorie și Antichități naționale*, 2-4, 1940, p. 119.

24. *Ibidem*.

25. I. Andrieșescu, Al. Odobescu et le Xe Congres d'anthropologie et d'archeologie prehistorique, în *Revista de Preistorie și Antichități naționale*, I, 1937, p. 8.

26. C. Mateescu, M. Petrescu-Dîmbovița, *op.cit*, 1940, *passim*.

27. D. Berciu, *op.cit*, 1945, p. 8.

28. Th. Sauciuc-Săveanu, *op.cit*, 1941-1944, p. 7, 9.

29. D. Berciu, *op.cit.*, p. 9.

30. I. Andrieșescu, *Les fouilles de Sultana*, în *Dacia*, I, 1924, p. 51 și urm.

31. Idem, *Piscul Crăsani. Descoperirile arheologice în vara anului 1923*, în *Analele Academiei Române. Mem. Secț. Ist.*, S. III, T. III, 1924, 111 p.

32. Idem, *Quelques mots d'introduction, de souvenir et d'hommage*, în *Revista de Preistorie și Antichități naționale*, I, 1937, p. XIII-XXVII.

33. D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 33 și urm.; idem, *Das trakogetische Fürstengrab von Agighiol in Rumänien*, în 50. *Bericht der Romisch-Germanischen Kommission*, 1969, 1971, p. 209 și urm.

34. I. Andrieșescu, *op. cit*, 1937, pl. XXVIII-XXXVI.

35. C. Mateescu, M. Petrescu-Dîmbovița, *op.cit.*, 1940, p. 40.

36. D. Berciu, *op.cit*, 1945, p. 12.

37. *Ibidem*, p. 4.

38. I. Andrieșescu, *Des survivances paleolithiques dans le milieu neolithique de la Dacie*, în *Bulletin de la Section Historique. Academie Roumaine*, 1929, 15, p. 1 și urm.; D. Berciu, *op. cit.*, 1945, p. 14 și urm.

39. VI. Dumitrescu, Al. Vulpe, *Dacia înainte de Dromichete*, București, 1988, p. 40.

40. D. Berciu, *op. cit*, 1945, p. 9 și urm.

41. *Ibidem*, p. 17.

42. I. Andrieșescu, *Asupra epocii de bronz în România. I. Un depou de bronz la*

Sinaia. 2. *Obiectul de bronz de la Sinaia*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, București, 1915, p. 154 și urm.

43. Idem, *Nouvelles contributions sur L'Âge du bronze en Roumanie. Le dépôt de Draja de Jos et l'épée de Bucium*, în *Dacia*, 2, 1925, p. 345 și urm.

44. D. Berciu, *op. cit.*, 1945, p. 18.

45. I. Andrieșescu, *Considerațiuni asupra tezaurului de la Vâlci Trân lângă Plevna (Bulgaria). Cu o notă complementară de V. Pârvan*, în *Analele Academiei Române. Mem. Secți. Ist.*, S. III, T. V, mem. II, 1925, p. 1 și urm.

46. Iv. Marazov, *Die Thraker-Kunst Religion und Selbst...*, în *Gold der Thraker. Archäologische Schätze aus Bulgarien*, Hildesheim, 1980, p. 23.

47. D. Berciu, *op. cit.*, 1945, p. 21 și urm.

48. Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Quelques problemes concernant les relations des civilisations de l'Europe orientale, centrale et occidentale au cours de l'âge du bronze et du Hallstatt*, în *Europa indo-europea, Atti del VI Congresso internazionale di Tracologia e del VIe Simposium Internazionale di Studi Traci*, Palma de Mallorca, 24-28 Marzo 1992, p. 52 și urm.

49. Idem, *Contributions des recherches archéologiques à l'étude des commencements de l'ethnogenese des Thraces dans l'espace carpatoponto-danubien*, în *Studii de Paleontologie în onore di Salvatore M. Puglisi*, Roma, 1985, p. 617 și urm.

50. D. Berciu, *Ioan Andrieșescu și concepția tracizantă în istoriografia românească*, în *Symposia Thracologica*, 6, Piatra Neamț, 1988, p. 10 și urm.; idem, în *Thraco-Dacica*, IX, nr. 1-2, 1988, p. 7 și urm.

51. I. Andrieșescu, *Asupra răspândirii nord-vestice a tracilor*, în *Închinarea lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 1 și urm.

52. D. Berciu, *op. cit.*, 1945, p. 23 și urm.

53. *Ibidem*, p. 25 și urm.

54. V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, ediție îngrijită de R. Florescu, București, 1982, p. 106 și urm.

55. D. Berciu, *op. cit.*, 1988, p. 12.

56. I. Andrieșescu, *De la preistorie la evul mediu. Păreri îndrumătoare și fapte arheologice și istorice*, București, 1924, p. 11 și urm.

57. Idem, *Artele și timpurile preistorice de la noi, în Artă și tehnică grafică*, 1939, 4-5, p. 25 și urm.

58. Idem, *Al. Odobescu et le Xe Congrès d'anthropologie et d'archéologie préhistorique*, în *Revista de Preistorie și Antichități naționale*, 1937, 1, p. 11 și urm.

59. *Ibidem*, p. 17 și urm.

60. M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, 1994, p. 41.

61. *Ibidem*, p. 41.

62. *Ibidem*, p. 42.

63. *Ibidem*.

64. *Ibidem*.

65. *Ibidem*.

66. *Ibidem*.

67. *Ibidem*.

68. A. M. Tallgren, *Mouvement scientifique*, în *Europa Septentrionalis Antiqua*, Helsinki, 12, 1938, p. 237.

RECENZII

OLEG LEVIŢKI, *Lumea tracica și masivul cultural nord-pontic în perioada hallstattian timpurie (secolele XII-X î.e.n.)*, Bibliotheca Thracologica, XL, București, 2003, 320 pag. + 94 pl.

Titlul cărți prezentate stârnește de la prima lecturare interesul cercetătorilor care se ocupă cu studierea primei epoci a fierului. Autorul un apreciat cercetător de la Chișinău, semnatar și a altei cărți cu o tematică apropiată, tipărită tot la București, este cel mai potrivit să abordeze o astfel de investigație. Cunoscând direct materialele arheologice din diferite instituții științifice din Moldova, România, Rusia și Ucraina, dar, mai cu seamă, având și o lesnicioasă accesibilitate la literatura de specialitate rusă și ucraineană, colegul de la Chișinău și-a permis un astfel de demers. Țin să adaug că avantajele subliniate mai sus nu ar fi fost suficiente dacă autorul nu ar fi stăpânit și o solidă metodologie în studierea fenomenelor ce caracterizează epoca hallstattian timpurie.

În esență, această amplă lucrare își propune cercetarea dialogului cultural dintre lumea tracică, îndeosebi cea dintre Carpați și Nistru, cu comunitățile sincrone din stepa și silvostepa de la nordul Mării Negre, în epoca hallstattian timpurie. Studii de acest gen nu au lipsit, dar majoritatea lor au fost unilaterale, de multe ori cu rezultate parțiale sau chiar eronate. Noutatea lucrării constă în abordarea sistematică a acestor raporturi culturale dintre cele două spații pe baza investigării unor artefacte majore (ceramică, piese de bronz sau de harnașament) sau a unor elemente de viață spirituală (ritul și ritualurile funerare).

Cartea cuprinde cinci capitole mari, în care fenomenele distincte sunt tratate sistematic, fiecare în parte. Toate capitolele debutează cu o succintă prezentare istoriografică, unde autorul prezintă stadiul actual al cercetărilor în problematica abordată, ca la sfârșitul acestora să se distingă noile puncte de vedere ca și precizările autorului.

Primul capitol se referă la raporturile dintre culturile est-carpătice din Hallstattul timpuriu, când în spațiul carpato-nistrian își fac apariția culturile tracice ca urmare a „contraofensivei blocului carpatic”, cum a numit-o sugestiv eminentul arheolog I. Nestor. După cum se știe, în aria nord-vestică este răspândită cultura Gáva-Holihady (în Podișul Sucevei cunoscută și sub numele de grupul Grănicești), iar în silvostepa dintre Carpați și Nistru, cultura Chișinău-Corlăteni. Cu o arie mai restrânsă, numai în sudul Moldovei, într-o zonă îngustă dintre silvostepă și stepă se află grupul cu ceramică incizată, Tămăoani-Holercani. Toate trei aparțin lumii tracice, primele două fiind strâns înrudite. Autorul face o succintă analiză a raporturilor dintre cele trei culturi pentru a putea cerceta dialogul acestora cu masivul cultural nord-pontic, subiectul de bază a lucrării sale.

Următoarele două capitole privesc influențele hallstattiene de origine carpato-danubiană asupra mediului cultural nord-vest pontic, în primul și vestigiile de origine nord-pontică în aria lumii tracice, în cel de al doilea capitol. Cu atenție, autorul analizează vestigiile ce ilustrează dialogul cultural între stepele de la nordul Mării Negre, în care evoluează cultura Belozerka și lumea tracică, unde îndeosebi cultura Tămăoani-Holercani, aflată în imediata vecinătate, este cea mai activă. Autorul subliniază însă și

prezența elementelor hallstattiene, tracice pe un spațiu mai larg, până la Marea de Azov. Un fapt demn de subliniat este cel al conturării grupului cultural Balta, cu ceramică incizată, legat genetic de cultura Tămăoani-Holercani, ceea ce arată că orizontul cu ceramică incizată a depășit, în zona de silvostepă, spre est, Nistrul.

Alte două capitole se referă la dialogul cultural, în spațiul de silvostepă, dintre culturile hallstattiene tracice (Gáva-Holíhrady și Chișinău-Corlăteni), cu cele de la est de Nistru, Belogradovka-Černyj Les timpurie și Bondariha. Ca și în cazul precedent se studiază impulsul hallstattian asupra acestora, dar și vestigiile din silvostepa ucraineană evidențiate în aria lumii tracice.

Relațiile dintre traci și comunitățile din zonele de stepă și silvostepă plasate în nordul Mării Negre erau reciproce. Nu știm însă pe ce argumente autorul le caracterizează ca fiind pașnice, întrucât documentul arheologic este fragil în astfel de situații. În acest dialog cultural vest-est sau invers, impulsul principal aparține populațiilor masivului tragic, dotate cu tehnologi avansate, în comparație cu cele caracteristice producției ceramice și metalurgice din est. Autorul remarcă, în același timp, pătrunderi sporadice și ale elementelor estice, cum sunt cele reprezentate de grupul cultural Trinca. Evident, cercetările autorului privind acest grup sunt într-un stadiu nefinalizat, astfel că participarea culturii Belogradovka-Černyj Les timpurie la formarea lui, personal nu pot o judeca corect. Nu ar fi exclus să fie vorba de remanente ale culturilor Noua sau chiar Komarov! Am convingerea că autorul va elucida, în viitor, geneza acestui aspect cultural.

De asemenea, personal am o serie de nelămuriri privind sincronizarea culturilor aflate în acest dialog, culturi extinse pe spații vaste și desigur la nivele cronologice diferențiate, fapt care ar fi trebuit nuanțat mai pregnant.

Cartea d-lui Levițki se încheie cu ample anexe: 34 de pagini de bibliografie, 38 de pagini cu un rezumat în limba franceză. În fine, urmează 94 de planșe care ilustrează cele mai tipice vestigii care susțin demersul autorului. Trebuie să menționăm că între aceste 94 de pagini cu planșe se află și 16 hărți lămuritoare, unde cititorul poate urmări extensia fenomenelor arheologice pe spații largi. În încheiere, am sublinia că această carte este de înaltă ținută științifică, așa cum ne-a obișnuit și prin alte numeroase lucrări apărute sub semnătura sa.

Mircea Ignat

***Thracians and circumponic World. Proceedings of Ninth International Congress of Thracology*, vol. I-III, Chișinău, 2004**

Între 6 și 11 septembrie 2004, la Chișinău și îndeosebi la Vadul lui Vodă, s-au derulat lucrările celui de-al IX-lea Congres Internațional de Tracologie, sub egida Universității Libere Internaționale din Moldova, a Universității de Stat din Moldova și a Asociației Syllabus. Comitetul de organizare a fost dirijat de distinse cadre universitare din Chișinău: I. Niculiță, Gh. Postică și T. Arnăut. Cum se obișnuiește, comunicările susținute de numeroși cercetători din Bulgaria, Cehia, Moldova, Polonia, România, Rusia și Ucraina au fost reunite și editate, de data aceasta, cu o proptitudine de toată lauda pentru colegii de la Chișinău.

Actele congresului sunt structurate în trei volume, însumând peste o mie de pagini, care cuprind 67 de comunicări, în mare majoritate, publicate în limbi de circulație

internațională. Cele trei volume respectă structura secțiunilor în care s-au susținut comunicările și anume: I. Indo-europenii și tracii: arheologie, istorie, lingvistică; II. Tracii din regiunile de nord, nord-vest și vest ale Pontului Euxin și relațiile lor cu vecinii; III. Moșteniri etno-culturale tracice sisizabile arheologic, etnografic, folcloric, lingvistic, sau în artă. Mai toate materialele publicate sunt însoțite de hărți, planuri și planșe cu desene sau fotografii, fapt care conferă volumelor o ținută științifică, pe măsura acestei prestigioase manifestări internaționale.

Având în vedere numărul apreciabil de comunicări, ca și varietatea lor tematică, nu este posibilă prezentarea tuturor. Ținem, totuși, să semnalăm aceste volume întrucât ele conțin contribuții științifice de mare valoare și, în acest caz, o stăruim numai asupra subiectelor generale aflate în atenția și dezbateră tracologilor prezenți la congres.

Congresul a avut ca temă generală "Tracii și lumea circumpontică". Sub acest generic s-a dorit discutarea stadiului actual al cercetărilor privind dialogul cultural dintre traci și lumea din spațiile stepei și silvostepii aflate la nordul Mării Negre. În acest sens, am remarca câteva comunicări care au relevat, pe baza unui concludent material arheologic, prezența tracilor în acele zone, între care s-au distins importante descoperiri ce îi atestă pe cursul Niprului Inferior.

Zdrobitoarea majoritate a comunicărilor, cum este și firesc, au avut ca subiecte prezentarea celor mai noi rezultate ale săpăturilor arheologice din Bulgaria, Moldova, România și Ucraina, țări în care au trăit traco-dacii. Diversitatea tematică și evantaiul larg cronologic a intervențiilor au prilejuit participanților abordarea unor prezentări de o mare varietate, fapt sporit și de spațiile atât de diverse, unde au fost atestate vestigii tracice.

Nu pot fi omise multe comunicări care s-au referit la spiritualitatea traco-dacilor și unde s-au adus multe puncte noi de vedere. De asemenea, cercetarea complexelor fortificate a fost masiv ilustrată, îndeosebi de către colegii de la Chișinău care au o preocupare temeinică și plină de roade în investigarea unor astfel de monumente impresionante prin amploarea lor. În aceeași ordine de idei, subliniem că unii dintre colegii amintiți au elaborat comunicările lor într-o manieră modernă, ilustrând o temeinică specializare la școala germană de arheologie.

Nu au lipsit comunicări care să abordeze investigații interdisciplinare, fie de paleogeografie, fie de paleobotanică, dovedind că tracologia se afirmă ca o disciplină deschisă cercetării moderne, interdisciplinare care își propune reconstituirea complexă a trecutului.

Ca și la celelalte congrese de tracologie și de această dată s-au susținut și publicat o serie de comunicări care privesc moștenirea traco-dacică în limba, folclorul și obiceiurile românilor, dar nu numai la ei, ci și la bulgari. Merită a fi subliniate și numeroasele contribuții de paleolingvistică, fapt normal dacă avem în vedere că astfel de întruniri științifice se desfășoară sub patronajul „Comitetului Internațional de Studii Indo-Europene și Tracice”.

Aș menționa, în cele din urmă, faptul că organizatorii au inițiat o benefică excursie documentară, fapt care nu reiese din volumele publicate, dar care s-a dovedit extrem de folositoare participanților la congres, între care s-a numărat și semnatarul acestor rânduri. Vizitarea vestigiilor tracice, dar și din alte epoci, de la Butuceni și Saharna, de o monumentalitate greu de imaginat pentru cei care n-au avut prilejul să le cunoască nemijlocit, a întregit viziunea cercetătorilor asupra măreției civilizației tracogetice de pe malurile Nistrului și Răutului.

Mircea Ignat

Aspects of spiritual life in South East Europe from Prehistory to the Middle Ages Edited by Victor Cojocaru & Victor Spinei, Ed. Trinitas, Iași, 2004, 399 pag.

Volumul cu titlul de mai sus reunește numai o parte dintre comunicările susținute la Simpozionul Internațional organizat la Iași între 17 și 20 octombrie 2004. Această prestigioasă manifestare științifică a fost inițiată de Institutul de Arheologie al Academiei Române din Iași, în colaborare cu Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza”, Mitropolia Moldovei și Bucovinei și Fundația „Astra”, despărțământul „M. Kogălniceanu”. Ca participanți menționăm cercetători binecunoscuți de la Chișinău (R. Moldova), de la Kiev (Ucraina) și din numeroase centre culturale ale României: București, Brăila, Constanța, Cluj-Napoca, Iași, Mangalia, Suceava, Tulcea etc.

Dintre comunicările prezentate la simpozion, volumul de față cuprinde numai 24 dintre ele, cu o tematică variată care se înscrie cronologic între eneolitic (*Cult Complexes of the Cucuteni Culture* - Dan Monah) și debuturile epocii moderne (*Aspects of Spiritual Life in the Brăila Fortress 1538-1828* - Ionel Căndea). Varietatea subiectelor tratate ar da impresia aparentă a unei compoziții eterogene, dar liantul tematic - viața spirituală din spațiul sud-est european în toată complexitatea ei - dă acestui volum unitate și echilibru.

Semnalând iubitorilor de istorie această valoroasă publicație, autorul este conștient de imposibilitatea menționării fiecărei contribuții în parte și cu atât mai puțin de a discuta pe marginea lor, așa cum ar fi fost firesc. Un număr de cinci lucrări se referă la viața spirituală a diferitelor comunități umane din pre- și protoistorie. Altele trei privesc lumea traco-geților. Între cele din urmă aș sublinia studiul colegilor de la Chișinău privitor la construcțiile și amenajărilor de cult tracice (*Cult Constructions in the Balkan-Carpathian-Pontic Space in the First Millennium B.C.* - Ion Niculiță, Tudor Arnăuț), asupra căruia sunt convinși că cei interesați vor stărui în analiza și discutarea lui. Alte șapte lucrări au ca teme cercetarea bogatei vieți spirituale a lumii greco-romane din sud-estul Europei și din spațiul carpato-dunărean, în care nu lipsește aportul populațiilor indigene. În fine, sunt și contribuții privind debutul vieții creștine în Peninsula Balcanică și din spațiul românesc, dintre care menționăm pe cea datorată reputatului specialist Emilin Popoescu (*La mission chrétienne aux premiers siècles dans le sud-est européen - Aperçu historique*). Nu putem omite amplu studiu semnat de Victor Spinei (*Pratiques funéraires dans l'espace carpato-danubien dans la seconde moitié du I-er millénaire ap. J.-C.*), despre care putem remarca că autorul, așa cum ne-a obișnuit, prezentând o documentație vastă, demonstrează că creștinismul în spațiul românesc, din primul mileniu al erei noastre, afirmat de mai toți cercetătorii, nu este în antagonism cu documentația arheologică și anume: prezența necropolelor de incinerare, moștenire a păgânismului.

Volumul semnalat nu reunește numai contribuții științifice notabile, ci se prezintă și într-o ținută deosebită, cu o grafică ireproșabilă, fiind tipărit pe o hârtie de bună calitate. Toate contribuțiile sunt publicate în limbi de circulație internațională (engleză, franceză, germană și numai una în limba rusă). Cele de mai sus sunt suficiente argumente pentru a crede că acest demers științific va avea o largă receptare nu numai în rândul specialiștilor români, ci și în străinătate.

Mircea Ignat

EMIL DRAGNEV, *O capodoperă a miniaturii din Moldova medievală. Tetraevanghelul de la Elizavetgrad și manuscrisele grupului Parisinus graecus 74*, Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova, Catedra UNESCO Studii sud-est europene, Editura Civitas, 2004, 304 p.+ 353 reproduceri color.

Avem de-a face cu o carte voluminoasă (constituită din șapte capitole), apărută sub egida Universității de Stat din Republica Moldova, a Catedrei UNESCO Studii sud-est europene (autorul, conf. univ. Emil Dragnev, fiind șeful acestei catedre) și dedicată manuscriselor ce formează, potrivit specialiștilor, așa numitul grup Parisinus graecus 74.

Considerațiile generale privind semnificația numelor manuscriselor, inclusiv a celor din acest grup, precum și problemele fiecărui capitol, ne sunt prezentate în **Introducere** (p.5-7). Grupul Parisinus graecus 74 cuprinde opt Tetraevanghele, cunoscute până în prezent, ce au în comun miniaturile în ciclu iconografic, însoțitoare a textului, deosebindu-se prin date (secolele XI-XVII) și proveniență (Bizanț, Georgia, Bulgaria, Țara Românească și Moldova). Problematica acestor manuscrise a fost adusă în discuție, mai recent, de către G. Popescu-Vâlcea, cu ocazia editării parțiale a două manuscrise din acest grup: Sucevița 23 (*Un manuscris al voievodului Alexandru al II-lea*, București, 1984) și Sucevița 24 (*Un manuscris al voievodului Ieremia Movilă*, București, 1984). Acum, Emil Dragnev introduce în circuitul științific, prin publicarea și comentarea integrală a miniaturilor, manuscrisul mai puțin cunoscut, cel descoperit în orașul ucrainean Elizavetgrad, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, și păstrat în prezent la Moscova, la Biblioteca de Stat a Rusiei. După cum se poate observa din multele trimiteri bibliografice, preocupările autorului în acest domeniu sunt mai vechi, prezentul volum datorându-se și stagiilor de documentare la mari biblioteci din Paris, München sau Moscova. Numai așa, bibliografia fiecărui manuscris poate fi, credem noi, exhaustivă. Oricum, impresia generală este că nimic din ce s-a scris nu i-a scăpat autorului.

De aproape un secol datează interesul specialiștilor pentru aceste manuscrise. În primul capitol: „**Odiseea**” **manuscriselor grupului Parisinus graecus 74** (p. 9-16), ni se descoperă circulația, uneori deosebit de complicată, a fiecărui manuscris în parte, prilej cu care ni se fac și anumite observații privind filiația lor. Se începe cu cel mai vechi manuscris al grupului – Parisinus graecus 74 (sec. XI) –, ce-și are originea la mănăstirea Studion din Constantinopol; în anul 1599 intră în colecția Bibliotecii Regale din Paris, astăzi Biblioteca Națională, în componența unei importante colecții de manuscrise grecești, după o scurtă escală în Italia, prin biblioteca Medicilor. Urmează trei manuscrise în limba georgiană, provenind din trei mănăstiri georgiene, astăzi păstrându-se în colecția Institutului de Manuscrise din Tbilisi: **Tetraevanghelul de la mănăstirea Ghelati**, caligrafiat și miniat, probabil, în Muntele Athos, în secolul al XII-lea; **Tetraevanghelul de la mănăstirea Djuruci**, realizat în Georgia, în secolul al XII-lea; **Tetraevanghelul de la mănăstirea Mokvi**, scris și miniat în Georgia, în anul 1300. **Tetraevanghelul bulgar**, al țarului Ioan Alexandru, din anul 1356, își are originea în Veliko Târnovo, într-unul din scriptoriile de aici, în prezent, în colecțiile British Museum. Conform unei însemnări marginale, în limba slavonă, a fost răscumpărat, după ultimele cercetări, de Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare. Este semnalat și în Țara Românească, la curtea lui Alexandru al II-lea Mircea, unde, după acest model, s-a realizat Tetraevanghelul Sucevița 23. La o dată necunoscută, ajunge la mănăstirea Sf. Pavel din Muntele Athos, unde a fost descoperit și achiziționat de colecționarul englez R. Curzon, a cărui colecție a intrat în posesia

Muzeului amintit; **Tetraevanghelul lui Alexandru al II-lea Mircea (Sucevița 23)** caligrafiat și miniat la comanda voievodului Țării Românești, Alexandru al II-lea Mircea, (1568-1577), ferecat în Moldova, în anul 1605, de către Ieremia Movilă. Pentru prima oară, Emil Dragnev emite ipoteza realizării acestui manuscris în Moldova „...prin intermediul fratelui voievodului muntean, Petru Șchiopul, dar neajuns la destinatar din cauza decesului său. Aceasta ar putea explica într-o anumită măsură de ce manuscrisul, fiind o ctitorie domnească, a rămas fără ferecătură, lipsă reparată de Ieremia Movilă” (p.15). De altfel, la Sucevița, s-a păstrat fără întrerupere; **Tetraevanghelul lui Ieremia Movilă (Sucevița 24)**, realizat ante 1607, la comanda lui Ieremia Movilă pentru mănăstirea Sucevița, unde s-a și păstrat până în a doua jumătate a secolului trecut, când a trecut în custodia Muzeului de Istorie a României; **Tetraevanghelul de la Lvov**, elaborat în scriptoriul mănăstirii Dragomirna, între anii 1614-1617, la comanda mitropolitului Anastasie Crimca pentru o mănăstire din Galiția. Păstrat o vreme la Biblioteca Universității din Lvov, astăzi a fost regăsit la Biblioteca Națională din Varșovia. Călugărul Teofil de la Voroneț a realizat textul, iar Ștefan, zugravul din Suceava, miniaturile; **Tetraevanghelul de la Elizavetgrad**, datat la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea. Lipsit de însemnări marginale, i s-au putut reconstitui proveniența și circulația în urma unui studiu îndelungat privind raporturile dintre manuscrisele grupului. Se presupune a fi o comandă domnească, posibil a lui Petru Șchiopul. Prezența miniaturii Înălțării Domnului, dintr-un loc anume, pe o pagină întreagă, ar lămurii, potrivit autorului, destinația: mănăstirea Galata, ctitoria lui Petru Șchiopul, cu hramul Înălțării, sau biserica cu același hram, astăzi dispărută, din preajma Mitropoliei din Suceava, unde a slujit Anastasie Crimca.

Capitolul II: **Istoricul cercetării manuscriselor** (p.17-30), este structurat în două subcapitole. 1. **De la origini până la prima conflagrație mondială.** 2. **De la perioada interbelică până în zilele noastre.** Din câte se poate observa, autorul a identificat toate contribuțiile privind manuscrisele evocate anterior. Astfel, aflăm că Tetraevanghelul bulgar, al țarului Ioan Alexandru, a fost cel dintâi introdus în circuitul științific. În ceea ce ne privește, Tetraevanghelele Sucevița 23 și 24 au fost făcute cunoscute, pentru prima oară, de către episcopul cărturar Melchisedec Ștefănescu, în anul 1883. Următoarele descrieri, ample sau mai limitate, aparțin lui E. A. Kozak, N. Iorga și G. Balș, D. Dan. Sucevița 24 devine pentru prima oară expонат, în cadrul unei expoziții organizate, în anul 1886, la Cernăuți. Expoziția de artă veche și modernă românească organizată la Paris, în anul 1925, apoi la Geneva, introduce Tetraevanghelele Sucevița 23 și 24 în circuitul științific internațional. După acest prilej, S. Der Nersessian publică pentru prima oară configurația privind raporturile, filiațiile, între manuscrisele grupului. Un alt moment important din evoluția studiilor privitoare la aceste manuscrise l-a constituit apariția monografiei semnate de M. V. Șcepkina, în anul 1963, unde, între altele, cercetătoarea rusă atribuie manuscrisul de la Elizavetgrad școlii mitropolitului Anastasie Crimca, de la începutul secolului al XVII-lea. Până atunci, se considera că provine din scriptoriul de la Târnovo. După cercetarea detaliată a Tetraevanghelului de la Elizavetgrad și a confruntărilor cu miniaturile celorlalte manuscrise, într-un studiu din anul 1989, Emil Dragnev dovedește că Tetraevanghelul de la Elizavetgrad a constituit prototipul pentru Sucevița 24, după cum a presupus, cu ani în urmă, S. Der Nersessian.

Capitolul III este consacrat **Descrierii manuscriselor**, (p. 31-44), după normele cunoscute specialiștilor, autorul descrie cele opt manuscrise, adoptând următoarea schemă: locul actual de conservare, proveniența, datarea, comanditarii, realizatorii, destinația, conținutul, integritatea, ornamentația, miniaturile, coperta, inscripții, expoziții,

bibliografia. Nu totdeauna se regăsesc toate aceste informații pentru-că unele manuscrise sunt descrise după surse bibliografice.

În capitolul IV: **Frontispiciile codicelor grupului Parisinus graecus 74** (p. 45-56), ni se prezintă detaliat structurile ornamentale ale decorațiilor întâlnite, precum și tematica iconografică a medalioanelor din cadrul frontispiciilor.

Capitolul V: **Studiul iconografic și stilistic al miniaturilor codicelui de la Elizavetgrad** (p. 57-168), constituie de fapt textul propriu-zis al acestui volum prețios. Pe evanghelii, începând cu Evanghelia după Matei, planșă după planșă (în total 72) se succed și cele 353 de reproduceri color, remarcabile, pe foaie velină. Pentru prima oară sunt făcute publice toate miniaturile acestui manuscris. Se analizează, se compară, se scot în evidență trăsăturile originale ale fiecărei scene, ale fiecărui ciclu iconografic. Am remarcat și multe trimiteri bibliografice către alte manuscrise miniaturate, care nu aparțin grupului. Ultimul paragraf al acestui capitol cuprinde observații privind **Poziția stilistică a miniaturilor Tetraevangelului de la Elizavetgrad**.

Capitolul VI este dedicat **Ecourilor miniaturilor manuscriselor grupului Paris. Gr. 74 în arta Moldovei medievale** (p. 169-180). În subcapitolul **Manuscrise din afara grupului** autorul aduce în discuție un Tetraevangel moldovenesc, din ultimii ani de domnie ai lui Ștefan cel Mare (păstrat astăzi la Biblioteca Națională din Varșovia), ale cărui miniaturi au o structură diferită și ar pleda în favoarea prezenței Tetraevangelului bulgar, al țarului Ioan Alexandru, în Moldova, „la răscrucea secolelor XV-XVI”. În cel de-al doilea subcapitol, **Pictura murală din Moldova de la sfârșitul secolului al XV-lea până la începutul secolului al XVII-lea și manuscrisele grupului Paris. Gr. 74** ni se precizează că istoricii de artă disting două perioade în care se înregistrează influența miniaturilor acestui grup de manuscrise asupra picturilor murale din Moldova (1. ultimul deceniu de domnie a lui Ștefan cel Mare și primii ani de domnie ai lui Petru Rareș. 2. Sfârșit de secol XVI și început de secol XVII). De-a lungul timpului, influențe ale miniaturilor manuscriselor acestui grup au fost semnalate în pictura interioară (naos și altar) de la Voroneț, Bălinești și Dobrovăț (prima perioadă), pictura din interiorul mănăstirilor Sucevița și Dragomirna (a doua perioadă).

În ultimul capitol, al VII-lea, **Considerații privind atribuirea Tetraevangelului de la Elizavetgrad și poziția sa în stema manuscriselor grupului Paris. Gr. 74**, (p.181-192), aflăm, pentru început, un util istoric al evoluției studiilor ce privesc „problema raporturilor de filiație dintre manuscrisele grupului Paris. Gr. 74”, ca apoi, autorul să ne propună propria-i schemă de filiație. Ne atrage atenția asupra unor ipoteze mai vechi, pe care le consideră viabile. Nefiind terminat (Tetraevangelul de la Elisavetgrad) până la plecarea lui Petru Șchiopul în exil, manuscrisul rămâne la Dragomirna, de unde, potrivit autorului, cazacii lui Timuș Hmielnițki l-ar fi dus în Ucraina, unde a putut intra în posesia ortodocșilor de rit vechi și, în cele din urmă, să ajungă în mănăstirea lipovenească din Elizavetgrad. Manuscrisul de la Elizavetgrad (sau un alt manuscris descendent din el) a servit ca model pentru Sucevița 24. Asupra calității de caligraf și miniaturist a lui Anastasie Crimca mai stăruie semne de întrebare.

În **Încheiere**, (p.193-194), sunt formulate câteva concluzii privind valoarea manuscrisului de la Elizavetgrad, între care amintim: rolul său important în evoluția artei miniaturii din Moldova, prin valoarea artistică deosebită „...una dintre lucrările de debut ale celor ce vor constitui faima școlii de la Dragomirna...” (p.193); a servit ca model pentru realizarea miniaturilor din alte două importante manuscrise de la începutul secolului al XVII-lea: Sucevița 24 și Tetraevangelul de la Lvov.

Prezentul volum mai cuprinde: **Lista miniaturilor în ilustrații și în descrierea iconografică**, (p.195-208), 353 de miniaturi în ordinea succesiunii lor, cu text explicativ trilingv; **Rezumate** în limbile engleză și rusă (p. 209-218); **Lista abrevierilor** (p. 219), o **Bibliografie** (p.220-226), ce însumează 170 de titluri în mai multe limbi; un **Indice**, (p.227-230), cu manuscrisele, mozaicurile, picturile murale, icoanele, piesele de fildeș, teracotă, orfevrărie și broderie liturgică despre care s-a făcut vorbire în cuprinsul volumului.

Unele mici inadvertențe (de pildă, anii de domnie ai lui Alexandru al II-lea Mircea în Țara Românească: 1568-1577 (p.13) și 1668-1777 (p.38) sau unele afirmații ce se repetă în mai multe capitole sunt aproape inerente unei lucrări de asemenea dimensiuni.

Elaborat după ani de documentare, studiu și reflecții, cu netăgăduită acribie științifică, în condiții grafice demne de laudă, în beneficiul cercetătorilor, volumul prezentat, a cărui editare a fost posibilă cu sprijinul Fundației Soros din Republica Moldova, al Institutului Cultural Român și al Consulatului Onorific al Republicii Elene în Republica Moldova, se impune ca un titlu de referință în domeniu.

Olimpia Mitric

P. P. PANAITESCU, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. II, Ediție îngrijită de Dalila-Lucia Aramă și revizuită de G. Mihăilă. Cu o prefață de Gabriel Ștrempel, București, Editura Academiei Române, 2003, 515 p. + 32 facsimile color

Editarea, sub egida Bibliotecii Academiei Române, celui de-al doilea volum din Catalogul manuscriselor slavone din Biblioteca Academiei Române, alcătuit cu ani în urmă de către istoricul și slavistul P. P. Panaitescu, a constituit un adevărat eveniment pentru cercetătorii interesați de vechiul scris românesc. „Prin manuscrisele prezentate, lucrarea se constituie într-un instrument deosebit de util nu numai pentru slaviștii de pretutindeni, ci și pentru alte categorii de cercetători, întrucât pentru o perioadă de câteva secole (XIV-XIX) se dau date nu numai despre operele copiate sau autorii lor, ci și despre principalele centre de copiere a manuscriselor traduse în a patra limbă sacră – slavona -, ca și informații istorice, sociale, meteorologice etc., furnizate de adnotările copiștilor”, cum ni se precizează într-una din frazele inserate pe coperta posterioară a volumului.

În **Prefață** (p. 5-6), Profesorul Gabriel Ștrempel, membru de onoare al Academiei Române și directorul Bibliotecii Academiei Române, amintește cititorilor despre începuturile elaborării acestui proiect și explică motivele întârzierii apariției prezentului volum.

Nota asupra ediției (p.7-8), este semnată de regretata Dalila Lucia Aramă, îngrijitoarea ediției. Ei i-a revenit sarcina de a face revizuirile și a aduce completările necesare, scoase în evidență și de recenziile la primul volum. Profesorului G. Mihăilă îi aparține revizuirea finală.

Precum se cunoaște, primul volum, apărut în anul 1959, conține o amplă introducere elaborată de P. P. Panaitescu, privitoare la întreg fondul de manuscrise slavone de atunci, ce număra 720 de volume. În acest volum sunt descrise, în continuarea

vol. I, manuscrisele sub cotele 301-600, după același model. Astfel, descrierea fiecărui manuscris conține trei categorii de informații: elementele de identificare (data, paginația, formatul); descrierea conținutului manuscrisului (capitolele textelor, iar în cazul miscelaneelor, și titlul operelor componente în original și în traducere; în situația operelor sau capitolelor acefale și fără sfârșit se dau incipitul și desinitul), precum și însemnările marginale de interes documentar, în original și traducere; urmează o scurtă descriere bibliografică a fiecărui manuscris (observații privind scrisul, cernelurile folosite, prezența elementelor de ornamentică și a miniaturilor, date succinte privind legătura, limba folosită, proveniența). După cum se poate observa, pentru manuscrisele mai vechi, nu sunt indicate întotdeauna filigranele; de asemenea, lipsesc trimiterile la cataloagele de filigrane. Nu sunt descrise (chiar și sumar) elementele de ornamentică și miniaturile, așa cum precizam mai sus, se semnalează doar prezența lor. Este adevărat, aceste neajunsuri, inerente în cazul unei lucrări de asemenea complexitate, sunt, într-o oarecare măsură, suplinite de cele 32 de facsimile color (un facsimil reprezintă însemnarea lui Gavriil Uric pe una din filele manuscrisului autograf 136) și 26 de filigrane reproduse.

În ceea ce privește conținutul acestui volum, cele mai vechi manuscrise datează din secolele al XIII-lea și al XIV-lea (cotele 450, 491). Predomină manuscrisele în limba slavonă de redacție medio-bulgară, ce-și au originea în Moldova. Sub raportul provenienței, indicele indică, pe lângă provinciile românești: Rusia, Ucraina, Muntele Athos, Serbia, Galiția, Bulgaria, Ungaria, Volânia, Macedonia, Epir. La o primă consultare a volumului, am remarcat o Biografie a starețului Paisie Velickovski, de la începutul secolului al XIX-lea (cota 350); Cronica lui Gh. Amartolos, în trei versiuni (cotele 320, 321, 330); Pomelnicul Schitului Mare, din Galiția, cu multe nume de ctitori din rândul domnilor și boierilor din Moldova (cota 500); un interesant Miscelaneu, scris în anul 1794, la mănăstirea Vorona, de Nicanor, un ucenic al părintelui Paisie, între texte, O versiune a relației mitropolitului Gheorghe (cota 577).

Se știe, primul volum a apărut fără indici; conform organizării materialului catalogat de către P. P. Panaitescu, abia ultimul volum trebuia să conțină și indicii generali. În cazul de față, Tabelele și indicii pentru ambele volume, (p. 486-512), permit, într-adevăr, o mai bună utilizare a informațiilor cuprinse în cele două volume. Avem a face cu două Tabele pereche (**A. Tabel de concordanțe între catalogul lui A.I. Iațimirski și cotele Bibliotecii Academiei Române și B. Tabel de concordanțe între cotele Bibliotecii Academiei Române și catalogul lui A. I. Iațimirski**), **Indicele cronologic al manuscriselor, Indicele manuscriselor (în ordinea cotelor)** (ni se indică numai data manuscriselor), **Țările sau regiunile de proveniență a manuscriselor, Redacțiile manuscriselor, Copiștii manuscriselor (în ordine alfabetică și în ordine cronologică)**. Totuși, lipsa unui indice tematic se face simțită, întrucât cercetătorul interesat de un anumit titlu, în special atunci când este pus în situația să identifice texte fragmentare, trebuie să parcurgă tot catalogul. Fără îndoială, ultimul volum, pe care-l dorim editat cât mai repede, va cuprinde Indicele general pentru toate cele trei volume, cum a fost preconizat de la bun început, deoarece numai în acest mod, informațiile multe și variate vor ajunge mai rapid la îndemâna celor interesați.

Olimpia Mitric

**ION I. SOLCANU, *Artă și societate românească secolul XIV-XVIII*,
București, Editura Enciclopedică, 2002**

Cine a urmărit mai de aproape activitatea științifică a profesorului Ion I. Solcanu, nu poate fi surprins de apariția acestui elegant volum, pe care prestigioasa Editură Enciclopedică l-a editat, volum consacrat artei și societății românești în decursul a patru secole din Evul Mediu. Și aceasta pentru alte studii, mai restrânse sau mai întinse, dar la fel de erudite și la fel de generoase ca perspectivă, o anunțau cu ani în urmă, când același neobosit autor poposea, deseori, în fața monumentelor istorice voievodale din Nordul Moldovei.

Mergând pe urmele marilor istorici Nicolae Iorga, Vasile Grecu, Oreste Luția, I.D. Ștefănescu, Virgil Vătășianu, Ch. Diehl, Henry Focillon, Andre Grabar, L. Brehier, istoricul Ion I. Solcanu a căutat să descifreze realități artistice de neuitat în *acele împărățești mantii colorate care în secolul al XVI-lea au fost așezate pe umerii de piatră ai ctitoriilor domnești*, consacându-le studii deosebite, înțelegând că aceste capodopere universale exprimă direct sau indirect o atitudine în fața istoriei, atitudine exprimată unic în lume prin aceste fresce, înregistrând multiform ethosul și aspirațiile estetice ale poporului român, uneori și dimensiunea socială.

Prin modul e a pune problemele, de a le aborda și a le căuta soluționări la interferența unor domenii diferite – politic, religios și artistic – și sub aspecte diverse – ideologic, tradițional, instituțional, cartea lui Ion I. Solcanu este cu adevărat incitantă.

Maniera de abordare a temei are scopul vădit nu numai de a lămuri unele probleme legate de Evul Mediu românesc în contextul Evului Mediu european, dar și a aduce importante contribuții de ordin imperativ în direcția înfățișării vieții sociale, politice și culturale din secolele al XIV-XVIII.

Citind cu atenție această carte, înțelegem că pictura murală din Nordul Moldovei este reflexul unei vieți, este modul nostru specific de a dialoga cu istoria într-o complexitate și originalitate aparte. Complexitate – pentru că la începuturile artei aulice est carpatice s-au întâlnit aici influențele marilor stiluri ale vremii – bizantin, gotic și, mai târziu renescentist – grefate pe o tradiție autohtonă, dar deopotrivă, trebuie avute în vedere durata și amploarea fenomenului în discuție, întins de-a lungul a aproape patru veacuri și cuprinzând arhitectura, sculptura și pictura.

Cuprinsul cărții este distribuit în patru mari capitole, autorul procedând la o cercetare și o expunere metodică și documentară, punându-și întrebări și dând răspunsuri, neocolind problemele delicate, ori mai puțin clare, cântărind argumentele și explicând opțiunea finală.

Fie că se oprește asupra vieții economice, a vieții militare sau asupra realităților etnografice și folclorice, aprecierile se impun, atât datorită faptului că lucrarea se prezintă sub forma unei densități considerabile de informații și interpretări, cât și faptului că se prezintă sub forma unui produs al deplinei maturități și experienței în câmpul științei patronate de Muza Clio.

Cu un profesionalism desăvârșit, istoricul ieșean Ion I. Solcanu și-a dezvoltat expunerea așternând observațiile și aprecierile cu cumpănire, legitimându-se cu autoritatea competenței. Prin finețea și subtilitatea care îi caracterizează întotdeauna observațiile și cu eleganța antrenantă a expunerii, autorul încheie volumul cu o temă cu totul și cu totul aparte: *Motivații etico religioase și ideologice ale actului de ctitorie*.

Din acest capitol înțelegem că nu spre laudă deșartă Ștefan cel Mare a ridicat atâtea lăcașuri de închinare, înzestrându-le cu moșii și oameni, cu obiecte și cărți de cult, acordând numeroase privilegii, ci spre mulțumirea sufletului său, spre slava lui Dumnezeu, spre Care își ridică gândurile și nădejdea ori de câte ori se găsea în vreo strâmtorare ori necaz. Toate fiind cuprinse, așadar în *Motivații atico religioase* ori *Motivații ideologice*.

Însoțită de o bibliografie bogată, peste 170 de titluri – și de o ilustrație excelentă, lucrarea constituie o realizare științifică de prestigiu, menită să evidențieze aspectele importante, definitorii ale evoluției societății românești la est de Carpați.

Este cert că lucrarea va constitui un moment de referință indispensabil investigațiilor viitoare, ca una din cele mai reprezentative lucrări dedicate civilizației medievale românești.

Rândurile de față sunt doar un semnal despre o lucrare cu totul remarcabilă, bogată în informații, care se citește cu mult interes, dar mai ales cu mult folos. Este o bucurie de a putea semnala o carte ca aceasta și de a putea discuta pe marginea unora dintre problemele pe care le readuce în atenția specialiștilor.

Vasile M. Demciuc

RĂZVAN THEODORESCU, ION SOLCANU, TEREZA SINIGALIA,
Artă și civilizație în timpul lui Ștefan cel Mare, București, Ministerul Culturii și
Cultelor, 2004

Făuritor al celei mai glorioase pagini din istoria Moldovei, Binecredinciosul voievod Ștefan cel Mare și Sfânt a inspirat pana oamenilor de cultură în cercetarea și studierea documentelor vremii, arătând dragostea oamenilor consacrați în domeniu față de personalitatea complexă a Marelui Voievod.

În anul în care s-au împlinit cinci veacuri de la momentul strămutării sale la locașul de veci, printre lucrările editate cu acest prilej un loc aparte îl ocupă acest volum, editat în condiții grafice de o eleganță deosebită, așa cum se cuvenea pentru cinstirea celui care a lăsat ca pe un testament sfânt, atât iubirea și jertfelnicia pentru apărarea hotarelor Moldovei, pentru apărarea credinței strămoșești cât și pentru promovarea și susținerea actului de cultură.

Capitolul prim al acestui somptuos volum intitulat sugestiv *Această poartă a creștinătății* este datorat cunoscutului academician Răzvan Theodorescu. Alegerea acestui titlu de capitol, *tălmăcind un faimos pasaj dintr-o versiune italienească a scrisorii... trimise de Ștefan cel Mare puterilor creștine* (p.1) nu este întâmplătoare. Moldova era o țară așezată la confluența ariilor de civilizație majoră ale continentului, era o țară care își afirmase apartenența la spiritualitatea Răsăritului ortodox, în vremea căderii vechii capitale imperiale creștine și a prăbușirii unui model de civilizație. În fața unora mânați de poftă prădalnice și de mirajul stăpânirii lumii, Ștefan cel Mare s-a dovedit a fi un luptător hotărât, apărând cu dârzenie Țara Moldovei și Apusul întreg, creștinătatea amenințată de robie și de trecere la islamism cu forța, mai ales după ce în 1453 **Roma ce nouă, Cetatea ortodoxiei, Mama Lumii (Ume Dumia)** cum îi spuneau turcii, se prăbușise sub asaltul ienicerilor lui Mehmed al II-lea, pe care beția cuceririi și

stăpânirii îl împingeau către Europa toată, care încremenise la gândul subjugării și al transformării bisericilor în moschei, după exemplul nefericit al **Sf. Sofia**.

În stilul caracteristic cu care deja suntem obișnuiți, academicianul Răzvan Theodorescu urmărește să susțină în acest capitol ideea că spada lui Ștefan cel Mare a fost totodată și crucea, apărându-se împotriva semilunii cotropitoare, așa cum îl sfătuia conștiința sa de om, de ostaș, și desigur nu în ultimul rând, conștiința de creștin, el apăra toată creștinătatea acelei vremi.

Capitolul al doilea intitulat *Arhitectura: tradiție și inovație* este datorat istoricului ieșean Ion Solcanu, care de câteva decenii bune a dat istoriografiei românești studii de certă valoare în acest domeniu. Fie că se referă la construcțiile laice fie că se referă la construcțiile religioase, autorul acestui capitol prezintă cu deosebită acuratețe spiritul novator al celui ce comanda zidirea acestor edificii.

Arta pictorilor – între unitate și diversitate este titlul celui de al treilea capitol al acestui volum, capitol semnat de Tereza Sinigalia. Ceea ce atrage atenția de la începutul acestui capitol este faptul că în paginile acestui capitol vom găsi o analiză *domenială a creațiilor artistice din vremea marelui voievod, o abordare globală* (p. 47).

Din sinteza marilor stiluri europene cu tradiția autohtonă a apărut o artă de mare originalitate, marcată profund de acele particularități zonale, în care unii specialiști întrevăd un specific național. Fie că se referă la miniatură, ori la broderiile religioase din epoca lui Ștefan cel Mare, la pictura murală, la pietrele de mormânt sau la piesele de argintărie concluzia pe care ne-o trasează autoarea este aceea că în epoca lui Ștefan cel Mare în domeniul artei putem vorbi de o unitate în diversitate.

Cum este și firesc fiecare capitol este urmat de un aparat critic, menit să-l ajute pe cel ce parcurge aceste pagini să înțeleagă mai bine subiectele tratate, mai mult chiar pentru ca aceste studii de o inestimabilă valoare științifică să aibă un circuit internațional, în acest volum avem și versiunile în limba franceză și limba engleză.

Partea a doua a acestui volum omagial este un adevărat album cu imagini color de o calitate superioară, ce prezintă materialul vizual al textului.

După lectura acestui volum înțelegem și mai bine de ce Ștefan cel Mare a fost *iubit de supușii săi...un om politic eminent... înțelept, modest și profund religios* (Radu Rosetti).

Vasile M. Demciuc

Bibliografia românească veche – îmbogățită și actualizată – Vol. I (A-C),
elaborată de colectivul bibliologic al Institutului de Memorie Culturală (CIMEC) cu
contribuția specialiștilor în carte veche din România, Complexul Național Muzeal
„Curtea Domnească” Târgoviște, CIMEC – Institutul de Memorie Culturală,
2004, 263 p. + ilustrații.

Anul trecut, la Târgoviște, cu ocazia Sesiunii „Valori bibliofile din Patrimoniul Cultural Național”, organizată în perioada 4-6 noiembrie, a fost lansat primul volum din *Bibliografia românească veche – îmbogățită și actualizată* –, coordonat de Mariana Iova și Dan Matei, cu finanțarea asigurată de Complexul Național Muzeal „Curtea Domnească” din Târgoviște și Consiliul Județean Dâmbovița.

După primul volum al *Bibliografiei de referință a cărții vechi* (București, CIMEC, 1999), am fost plăcut surprinși de această nouă apariție editorială, mult așteptată, de fapt și o altă modalitate de valorificare a miilor de fișe de carte veche trimise, de-a lungul a mai bine de zece ani, de bibliotecarii marilor biblioteci din țară și muzeografii din Oficiile Județene pentru Patrimoniul Cultural Național. Întrucât prezentul volum, ca și cele următoare, nu ar fi fost posibil fără eforturile conjugate și ale celor 34 de bibliotecari și muzeografi din aproape toate județele țării, specializați în carte veche, le preluăm și noi numele, indicate la p. 4: Grațiana Alicu, Maria Ambruș Hedvig, Ana Andreescu, Maria Basarab, Gabriela Braun, Rodica Colta, Doina Dreghiciu, Maria Dulgheru, Violeta A. Ghelmez, Mariana Jaklovsky, Eva Isac, Constantin Mălinaș, Eva Mârza, Iacob Mârza, Elena Mihu, Olimpia Mitric, Eva Molnar, Doina Naegler, Mariana A. Olteanu, Cornel Oneț, Ioana-Maria Oros, Rodica Popescu, Nicoleta Răileanu, Dan Râpă-Buicliu, Stelian Sasu, Anna Selejan, Marianne Siegmund, Dumitra Simion-Bulei, Olga Șerbănescu, Monica Tatușescu, Dorin Teodorescu, Luana Troia, Maria Toader, Lazăr Ureche.

În **Notă asupra ediției** (și în variantă engleză) (p. 5-8), neobosita Mariana Iova ne prezintă, pentru început, un scurt istoric al preocupărilor de valorificare a valorilor bibliofile din țara noastră, de la prima folosire a termenului de bibliografie până la cataloagele publicate în zilele noastre. Ni se enumeră numai câteva cataloage apărute în diferite centre din țară. Credem că ar fi fost chiar o ocazie de a fi trecute în revistă toate cataloagele de carte veche, mai vechi sau mai noi, întrucât toate sunt la fel de importante și toate vor fi folosite, la un moment dat, în redactarea următoarelor volume, de către colectivul de bibliologi de la CIMEC. Enumerându-se doar câteva titluri, s-a creat impresia că numai acelea sunt agreate, ca fiind cele mai demne de a fi băgate în seamă. Dacă este așa, să se indice care au fost criteriile ce au stat la baza unei eventuale departajări. Se înțelege, ne referim numai la cataloage, nu și la contribuțiile la *Bibliografia românească veche*. În continuare, ni se aduce la cunoștință că, în curând va fi publicat, pe Internet, **Catalogul colectiv al cărții vechi românești**, altă realizare importantă a CIMEC-ului, „care cuprinde atât descrierea de ediție, cât și descrierea exemplarelor și consemnarea deținătorilor istorici și actuali” (p. 6), posibilă tot cu ajutorul bibliotecarilor și muzeografilor specializați în carte veche și rară din țară.

În ceea ce privește tehnica de redactare a volumului de față, pornind de la titlurile din monumentală *Bibliografie românească veche* (elaborată de Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, în patru volume, și publicată în perioada 1903-1944) și completările ulterioare în volume (Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, Muzeul Județean Dâmbovița, 1973, și Dan Râpă-Buicliu, *Bibliografia românească veche Additamenta I (1536-1830)*, Galați, Editura Alma, 2000), s-au efectuat cercetări pe exemplarele complete puse la dispoziție de marile biblioteci bucureștene (Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Centrală Universitară, Biblioteca Națională, Biblioteca Patriarhiei) sau pe fișele cu descrierea bibliografică, de asemenea, a exemplarelor complete, efectuate de-a lungul anilor, de specialiștii din țară. În felul acesta, s-au putut face noi identificări de cărți, s-au putut aduce completări la titlurile și edițiile tipărite în perioada 1508-1830.

O atenție sporită se acordă lucrărilor în alte limbi (latină, germană, maghiară), tipărite în Transilvania. Spre deosebire de *Bibliografia românească veche*, unde criteriul folosit în descrierea cărților a fost cel cronologic, prezentul volum adoptă criteriul alfabetic, cuprinzând literele A, B și C. Timpul scurt avut la dispoziție a făcut ca din acest prim volum să rămână nefinalizate ~ 150 de titluri din *Bibliografia românească veche*, 40

de titluri noi, contribuții, păstrate în colecțiile Academiei Române și ~ 30 de titluri noi, contribuții, din rândul transilvanicelor.

Toate acestea se vor regăsi într-un supliment la volumul I. Ni se mai specifică că: „Descrierile catalografice <323 la număr – n. n.> respectă normele Standardului internațional de descriere Bibliografică ISBD (A), adoptat în România și adaptat specificului cărții românești. Acest fapt înlesnește și transmiterea la nivel internațional a informațiilor bibliografice legate de cartea veche românească” (p. 7). Este, într-adevăr, o realizare impresionantă, deoarece mai toți autorii cataloagelor alcătuite în țară, descriind multe exemplare, chiar mii, nu și-au putut permite să respecte normele ISBD (A), din cauza lipsei spațiului, obligați fiind să-și cuprindă materialul într-un singur volum.

Volumul de față mai beneficiază de un număr apreciabil de facsimile color, (p. 221-244), ce reprezintă foi de titlu, xilografuri, steme, vignete, aflate pe exemplare mai rare. Recomandăm colectivului de redacție, ca pe viitor să folosească și reproducerile din cataloagele apărute în diferite centre din țară, întrucât și autorii lor s-au străduit să evidențieze prezența exemplarelor reprezentative.

De asemenea, foarte utili în astfel de lucrări, **Indexul cronologic**, (p. 245-247), și **Indexul de responsabilități**, (p. 248-262), permit o mai bună și rapidă utilizare a informațiilor ce însoțesc fiecare titlu de carte.

Dorim colectivului de redacție, coordonatorilor, putere și condiții optime de a putea duce mai departe și, mai ales, de a desăvârși un proiect deosebit de ambițios, care, probabil, se va concretiza în vreo zece volume, discutat, de multă vreme, sub raportul necesității, la toate perfecționările sau sesiunile de profil, în condițiile în care clasică Bibliografie românească veche lipsește din multe județe ale țării.

Olimpia Mitric

ALEXANDRINA IONIȚĂ, *Studii de bibliologie*,

Iași, Casa Editorială Demiurg, 2003, 173 p.

Cum ne și precizează în **Argument** (p. 9-11), în acest volum, Alexandrina Ioniță adună la un loc o parte dintre comunicările prezentate la simpozioane de specialitate, studiile și articolele publicate în volume cu circulație restrânsă, pe parcursul a două decenii de activitate în Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași. Fondurile și colecțiile acestei instituții prestigioase constituie și sursa subiectelor abordate de autoare (specializată în cartea veche franceză, tema tezei de doctorat fiind **Carte franceză în Moldova până la 1859**), care (alături de alte nume, precum: Liviu Papuc, Luana Troia sau Elena Chiaburu) se numără între bibliotecarii cercetători ieșeni, ce nutresc pasiune sinceră pentru profesia lor, continuând astfel tradiția reprezentată de M. Bordeianu, M. Bodinger, N. Gaidagis, E. F. Paraschiv și mulți alții, evocați și de autoare în cuprinsul acestei cărți.

Volumul de față debutează cu studiul: **Activitatea biblioteconomică a prof. Petre Andrei în perioada directoratului său la Biblioteca Universității din Iași (1922-1927)** (p. 13-50). Autoarea cercetează arhiva Bibliotecii Centrale Universitare, fonduri de la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale – Filiala Iași, și scoate la lumină aspecte necunoscute din activitatea Profesorului „un intelectual de excepție printre contemporanii săi” (p.13), aflat temporar la cârma Bibliotecii, „... pentru a oferi o

imagine de ansamblu asupra concepției, proiectelor și realizărilor profesorului Petre Andrei în domeniul biblioteconomic”(p.17). Posibilitățile de recuperare a împrumuturilor restante, de conservare a fondurilor și reorganizare fundamentală a Bibliotecii au constituit preocupările majore ale directorului. Pe atunci, Biblioteca funcționa în actuala sală de lectură a Bibliotecii Tehnice „Gh. Asachi”, corpul A. Este lesne de înțeles de ce lipsa de spațiu a fost invocată din ce în ce mai des, iar solicitarea unui local propriu pentru Bibliotecă se impunea de la sine.

În **Addenda la reconstituirea unei biblioteci teologice moldovene: Biblioteca Seminarului „Veniamin Costache”** (p. 51-68), Alexandrina Ioniță exprimă necesitatea continuării cercetărilor privind reconstituirea vechilor biblioteci din Moldova, particulare și instituționalizate. Îi susținem ideea, adăugând că, acest lucru va fi posibil, atunci când fondurile și colecțiile de carte veche vor fi cunoscute, adică vor fi catalogate. Cunoscătorii știu că este o activitate deosebit de migăloasă, care ridică multe probleme, de la identificarea exemplarelor incomplete și descifrarea însemnărilor marginale până la găsirea soluțiilor optime de redactare, dar e deosebit de necesară, întrucât, constituie, în timp, o dovadă a existenței cărților și a informațiilor cuprinse în ele. Apoi, trebuie să se aibă în vedere starea de conservare precară a multor colecții de carte veche și rară, inclusiv a celor din bibliotecile diverselor Facultăți din Iași. De altfel, autoarea însăși, în demersurile reconstituirii Bibliotecii Seminarului „Veniamin Costache” s-a folosit în primul rând de cele două valoroase cataloage întocmite de Martin Bodinger (*Catalogul cărților rare și prețioase*, vol. I-IV, Iași, 1981) și Ilie Popa (*Catalogul Bibliotecii Seminarului Matematic al Universității din Iași, întocmit la 1 iulie 1943*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”). Desigur, și în alte biblioteci pot fi întâlnite cărți ce-au aparținut fie lui V. Costache, fie Seminarului, căci, se știe, ele sunt „călătoare”. De pildă, în volumul nostru, *Cartea românească manuscrisă din nordul Moldovei* (București, 1998, p. 125-127), este descris manuscrisul autograf al traducerii lui V. Costache, **Funie întreită**, cu însemnări marginale autografe, manuscris tradus în Basarabia, în localitatea Colincăuți; provine de la parohia „Adormirea Maicii Domnului” din Comănești (jud. Suceava) și i-a fost dăruit arhimandritului Filaret Bendevschii de către însuși V. Costache.

În studiul **Impresii de călătorie despre români într-o carte rară străină din colecțiile Bibliotecii de Istorie: Adam Neale** (p. 69-81), autoarea face cunoscute valorile bibliofile din filialele Bibliotecii Centrale Universitare, în cazul de față cea mai veche carte străină din Biblioteca Facultății de Istorie, *Voyage en Allemagne, en Pologne, en Moldavie et en Turquie*, Paris, 1818, într-o foarte bună traducere după ediția princeps, *Travels through some parts of Germany, Poland, Moldavia and Turkey*, tipărită la Londra, în anul 1818. Autorul, Adam Neale, medic de profesie, în călătoria dus-întors pe care o face spre Constantinopol, în anul 1805, are posibilitatea să traverseze Moldova. Localitățile vizitate sunt: Cernăuți, Dorohoi, Botoșani, Iași (unde este primit la palatul prințului Al. Moruzi), Vaslui, Bârlad, Focșani și Galați. Impresionează considerațiile istorice, economice, politice, demografice, etnografice, unele potrivitându-se chiar și astăzi. De asemenea, informațiile (unele preluate de la prof. univ. dr. V. Cristian) privind constituirea Bibliotecii Facultății de Istorie sunt mai mult decât binevenite.

În articolul **Carte românească publicată în limbi străine existentă în fondul Bibliotecii de Istorie (1846-1943)** (p. 83-88), ni se prezintă profilul tematic al cărții românești publicată, între anii enunțați, în limbile engleză, germană, italiană, dar mai ales franceză, păstrată în fondul Bibliotecii de Istorie. Comentariile în legătură cu conținutul

operelor, momentul aparițiilor editoriale, pe provincii istorice, scopul urmărit de editori, sunt deosebit de interesante.

Studiul **Cartea veche și rară din colecția Bibliotecii de Istorie (Contribuții la Catalogul cărților vechi și rare publicate până la 1859, existente în colecțiile filialelor Bibliotecii Centrale Universitare „M. Eminescu”)** (p. 89-113), ne face cunoscut, în Anexă, Catalogul cărților vechi și rare publicate până la 1859, existente în colecția Bibliotecii Facultății de Istorie, alcătuit cu participarea regretatei Elena Zmeu-Coșofreț. Bănuim că numai din cauza spațiului limitat nu ni s-au redat însemnările marginale și (cel puțin pentru cartea românească) nu s-au făcut trimiteri la *Bibliografia românească modernă* (vol. I-IV, sub coordonarea generală a lui Gabriel Ștrempel), înțelegând că cea mai veche carte românească este de după anul 1830: un exemplar din *Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor...Iași*, 1835. În curs de finalizare sunt cataloagele Bibliotecilor de la Facultățile de Chimie, Fizică, Biologie, Științe Economice, precum și de la Biblioteca Universității Tehnice. Le așteptăm finalizate și publicate.

În articolul următor, **Cercetarea bibliologică în Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”: sinteza rezultatelor, stadiu și perspective** (p. 114-120), aflăm realizările științifice importante ale bibliotecarilor de ieri și de astăzi, din această ilustră instituție, concretizate în volume ce cuprind lucrările unor simpozioane de specialitate, Monografia Bibliotecii, Buletine informative, bibliografice, bibliografii sau biobibliografii. Concluzia cu iz pesimist a autoarei, cum că cercetarea bibliologică, la modul general, nu progresează într-un mod foarte energic și eficient, din păcate, este îndreptățită și ea privește cercetarea din multe alte domenii ale culturii.

Studiul **Cartea franceză din biblioteca lui Teodor Stamati** (p.121-142), ne prezintă o analiză structurală a secțiunii franceze a Catalogului bibliotecii lui Teodor Stamati (1812-1852) („primul profesor de fizică, chimie și științe naturale de la Academia Mihăileană”, p.122), catalog publicat chiar de către A. Ioniță (împreună cu Constantin Belțic). În Anexă, ne sunt redate toate titlurile de carte franceză (83 de titluri, în 122 de exemplare), reprezentând traduceri, dicționare (am remarcat că Teodor Stamati a alcătuit primul dicționar de cuvinte tehnice în limba română), gramatici, opere complete ale unor scriitori importanți.

În ultimul studiu, **Depozitul legal în biblioteconomia românească între ideal și realitate** (p. 143-171), este foarte util scurtul istoric al depozitului legal (important mod de completare a colecțiilor) în Europa și la noi. Ni se aduce la cunoștință că Biblioteca Centrală Universitară din Iași, continuatoarea vechilor Biblioteci a Academiei Vasiliene (înființată de Vasile Lupu, în anul 1642), apoi a Academiei Mihăilene (înființată de Mihail Sturdza, în anul 1835), este prima bibliotecă românească care a beneficiat de prevederile legii depozitului legal, înscrise în Regulamentul Bibliotecii Academiei Mihăilene din anul 1840. La fel de importante sunt datele cu privire la tipurile de cenzuri întâlnite în lume și la noi, începând cu mijlocul sec. al XVI-lea și până la cataloagele sau indexurile de autori și cărți interzise din secolul trecut.

Exprimându-ne, din nou, opinia asupra necesității cercetării tuturor fondurilor și colecțiilor de carte veche, în vederea elaborării cataloagelor atât de necesare, rămânem în așteptarea materializării editoriale și a celorlalte proiecte dezvăluite de autoare, pe parcursul acestui volum.

Olimpia Mitric

SORIN RADU, *Electoratul din România în anii democrației parlamentare (1919-1937)*, Institutul European, Iași, 2004, 352p.

Apărută într-un an al alegerilor parlamentare și prezidențiale, lucrarea de față face un recurs al trecutului procesului electoral românesc în perioada dintre cele două războaie mondiale. „Cine vrea să fie observatorul epocii sale, să scruteze orizontul și să reflecteze pentru a acționa, trebuie să se întoarcă în timp. Trebuie să abordeze istoria în perspectivă, ca artist care schițează un peisaj” spunea Thierry du Montbrial. De la o astfel de premiză a plecat universitarul Sorin Radu, lector dr. la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu cu preocupări legate de istoria contemporană a României, mai cu seamă în perioada interbelică.

Lucrarea analizată în paginile următoare conține o listă a *Abrevierilor* (p.5-6), o *Introducere* (p.7-14), trei mari capitole tematice intitulate *Evoluția legislației electorale din România în perioada 1917-1937* (p.15-51), cu următoarele subcapitole 1.1. *Revizuirea Constituției din iulie 1917. Introducerea votului universal* (p.15-19); 1.2. *Decretul-lege din noiembrie 1918 pentru Vechiul Regat și Basarabia. Decretul-lege electoral din august 1919 pentru Bucovina* (p.19-26); 1.3. *Legea electorală pentru Transilvania, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș din august 1919* (p.26-34); 1.4. *Unificarea legislației electorale din România după 1918. Legea electorală din martie 1926* (p.35-52). Capitolul al doilea intitulat *Electoratul din România în perioada regimului parlamentar (1919-1937)* (p.52-146) este împărțit în subcapitolele 2.1. *Impactul războiului asupra corpului electoral* (p.52-74); 2.2. *Structura socială a electoratului* (p.74-91); 2.3. *Cultură politică și comportament electoral în România interbelică* (p.92-125) și 2.4. *Instabilitatea politică a electoratului. „Zestrea guvernamentală”* (p.125-146) iar ultimul capitol *Influențarea politică a electoratului* (p.146-317) este divizat în subcapitolele *Partidele politice și propaganda electorală* (p.146-214) și *Presiunea guvernamentală* (p.214-317), fiecare cu mai multe subtitluri. Lucrarea se încheie cu *Concluzii finale* (p.319-327), o amplă deși selectivă *Bibliografie* (p.329-341), și un *Indice de nume* (p.343-349), toate oferind cititorului un instrumentar științific model.

Lucrarea debutează cu *Introducerea* în care sunt inserate un scurt istoric al cercetărilor asupra vieții electorale interbelice și bogatul material arhivistic folosit, de la arhivele centrale și locale la fondurile personale, și până la presa epocii sau izvoarele memorialistice.

Primul capitol, *Evoluția legislației electorale din România în perioada 1917-1937*, demarează cu condițiile în care regele Ferdinand a promis soldaților români, în majoritate țărani, aflați pe frontul din Moldova anului 1917 „și o largă participare la treburile statului” (p.17). Subcapitolul 1.2. *Decretul-lege din noiembrie 1918 pentru Vechiul Regat și Basarabia* aduce o serie de lămuriri asupra unor confuzii ce au existat în istoriografia românească. Între acestea, autorul descifrează faptul că până în 1926, când asistăm la unificarea sistemului electoral din România, au existat diferențe între decretele electorale din Vechiul Regat, Transilvania și Bucovina datorate condițiilor deosebite în care au evoluat acestea. De asemenea, se aduc lămuriri privind situația militarilor activi care nu erau împiedicați să participe la procesul electoral conform decretului-lege 3.402/1918, dar și asupra procedurii de votare. În subcapitolul dedicat legii electorale din Transilvania este explicată rațiunea pentru care femeile nu au primit drept de vot. „Abandonarea momentană a dreptului de vot pentru femei a fost dictată, se pare, și de

unele greutăți <tehnice>, anume analfabetismul existent în rândul femeilor de naționalitate română” (p.33). În subcapitolul 1.4. *Unificarea legislației electorale din România după 1918* sunt surprinse momentele unificării legislației electorale, legea electorală din martie 1926 dar și câteva judecăți de valoare privind eșecul de principiu și cel politic al reformei legislației în discuție.

Capitolul al doilea debutează cu 2.1. *Impactul războiului și al reformelor asupra corpului electoral* care prezintă conjunctura politică de după război și contextul în care au fost inițiate reformele corpului electoral. Autorul detaliază poziția minorităților înglobate în statul român după 1918, dar și modalitățile de adaptare a partidelor politice vechi, precum și cele acum apărute, la noile realități. O concluzie interesantă trasă aici o reprezintă noile „arme” ale luptei electorale, cum ar fi demagogia și denigrarea adversarilor politici (p.73). În subcapitolul 2.2. *Structura socială a electoratului* este reliefată baza socială a alegătorilor și acțiunile partidelor politice de la conservatori și liberali până la legionari și comuniști pentru a-și câștiga simpatizanții. Totodată, autorul atrage atenția asupra decalajului social generat de „marea majoritate a populației care locuia în mediul rural și se ocupa cu agricultura, fiind (...) lipsită de o cultură civică, și (...) o clasa conducătoare occidentalizată într-un asemenea grad, încât țările apusene dezvoltate îi servesc drept modele pe plan politic și cultural” (p.91). O impresionantă investigație este făcută în subcapitolul 2.3. *Cultură politică și comportament electoral în România interbelică*. Însoțit de o serie de tabele și grafice, textul face o comparație, pe de o parte, între corpul electoral european și cel românesc, arătând carențele celui din urmă, pe de altă parte fiind aduse în discuție antiteza dintre conștiința politică a diverselor minorități naționale participante la actul electoral: de la cosmopolitii evrei până la țiganii analfabeți. În 2.4. *Instabilitatea politică a electoratului* este evidențiată importanța așa-numitei „zestre guvernamentale” datorată lipsei culturii politice a alegătorilor. Deoarece prezența la urne era obligatorie, mulți cetățeni puneau ștampila pe lista numărul 1, care era de regulă aceea a partidului aflat la putere „socotind că, dacă așa au hotărât <cei de la București>, și mai ales regele, să aducă acel partid la guvern, înseamnă că < așa e bine>” (p.125-126). De asemenea, este analizată „zestrea electorală” pe provincii, arătându-se just că „zestrea” de voturi „pe care o dă o provincie guvernului este cu atât mai mică cu cât standardul de viață al maselor populare este mai ridicat” (p.130). Capitolul se încheie cu o analiză a „Pactului de la Ciucea” din 1923 și înțelegerea electorală dintre minoritatea maghiară și cu Partidul Poporului din 1926, înlăturându-se confuzia persistentă până acum în istoriografia românească.

Ultimul capitol *Influențarea electoratului* aduce în discuție, în prima sa parte rolul presei în luarea deciziei corpului electoral (fiind prezentate în câteva pagini cele mai importante ziare ce au aparținut formațiunilor politice din epocă), întrunirile, adunările și turneele electorale, dar și modul cum erau organizate acestea. Un rol important autorul îl atribuie agenților și propagandiștilor electorali, ca și finanțării campaniilor dinaintea alegerilor, toate creionând o imagine de ansamblu asupra alegerilor din perioada interbelică. Urmează câteva pagini extrem de inspirat alese privind promovarea imaginii liderilor politici, cele două exemple – Alexandru Averescu pentru anii 20 și Corneliu Zelea Codreanu pentru anii 30 fiind edificatoare. Din subcapitolul 3.1. *Partidele politice și propaganda electorală* nu lipsește și o listă a semnelor electorale (p.193-194) ca și rolul pe care l-au avut acestea în influențarea alegătorilor. Nu în ultimul rând este analizat discursul electoral, începând cu campania din 1919 și terminând cu cea din 1937, concluzia autorului fiind că din analiza discursului electoral reies unele trăsături ca „demagogia, inexistența unei polemici serioase, dispute și certuri personale, exagerarea

meritelor unor candidați, denigrarea adversarilor politici, violența limbajului, contestarea legitimității adversarului politic, imaginea opoziției întotdeauna democrate și a puterii autoritare și lipsa unor programe electorale concrete” (p.212).

Subcapitolul 3.2. *Presiunea guvernamentală* analizează mijloacele de presiune prin care guvernul a încercat să influențeze votul electoratului, fapt ce a dăunat imaginii de democrație autentică pe care România a avut-o în epocă. Autorul prezintă în pagini ample metodele de cenzurare a presei și ziarele diverselor partide care au avut de suferit de pe urma acestei practici. O altă formă de agresiune politică a fost reprezentată prin starea de asediu impusă prin decrete-lege în anii 1919, 1920, 1921, 1924, 1925, 1927, 1928, 1929, 1930, 1933, 1934, 1935, 1936, 1938 cu atât mai agresivă cu cât era aplicată și în timpul campaniilor electorale. Alături de proclamarea carantinei în fiefurile electorale ale opoziției, starea de asediu a reflectat – sublinia Dimitrie Gusti – „disprețul față de cea mai elementară condiție a statului de drept constituțional” (p.231). O metodă diferită de influențare a corpului electoral exercitată de guvern a fost presiunea administrativă. Câteva exemple identificate de autor ni se par edificatoare: „în plasa Muntelui administratorul de plasă Popeanu merge din casă în casă în comunele distruse în urma războiului și spune la toți că dacă nu vor vota pe candidații liberali, nu vor primii despăgubiri” (p.234). Un alt caz, în județul Buzău, „prefectul cutreieră satele și amenință funcționarii, spunând că dacă nu reușește lista guvernamentală, vor fi dați afară din slujbă” (p.237). În altă parte administrația și magistrații „îi omiseseră de pe liste pe alegătorii bănuți că nu simpatizează cu liberalii” (p.241). La acestea se adaugă și sumele de bani cheltuite de autorități pentru transportul candidaților și al agenților electorali, rapoartele privind activitatea opoziției și disfuncționalitățile privind distribuirea cărților de alegător. Un rol important în organizarea și desfășurarea alegerilor autorul îl atribuie magistraților. Prin atribuțiile lor aceștia reușeau să influențeze rezultatul scrutinului. Astfel, în unele cazuri nu au fost trecuți în liste toți alegătorii, cărțile de alegător erau înmânate agenților electorali, uneori apăreau alegători decedați în timp ce din liste lipseau cei care împliniseră vârsta legală pentru a putea vota sau listele electorale erau afișate cu întârziere. O practică frecventă, identificată în lucrare, o reprezenta așa-numita „suveică” care „consta în sustragerea, uneori chiar din tipografie, a unui buletin de vot, pe care se punea, prin fraudă sigiliul președintelui; după ce se aplica pe o anumită listă de candidați ștampila cu cuvântul <votat>, buletinul era înmănat alegătorului dubios spre a-l preda președintelui în sala de vot; buletinul primit de la președinte era adus afară intact” (p.278). Autorul reliefează și rolul organelor Ministerului de Interne și al armatei în procesul electoral prin „arestări ale candidaților sau propagandiștilor electorali, dispersarea adunărilor electorale ale opoziției, confiscarea manifestelor electorale, interzicerea propagandei electorale a opoziției, mai ales în zonele rurale, confiscarea cărților de alegător și exercitarea votului de către jandarmi, polițiști sau agenți electorali ai guvernului, concentrarea unor alegători bănuți că ar avea simpatii politice opuse celor guvernamentale” (p.287).

Ultimele pagini ale capitolului sunt dedicate problemei obligativității exercitării dreptului de vot. Sunt prezentate articolele din diferitele decrete-lege privind alegerile în care este amintită obligativitatea exercitării dreptului de vot între anii 1919-1936 dar și cauzele absenteismului de la urne. În opinia autorului acestea se datorau unor cetățeni care nu luau în serios obligativitatea votului, slabei pregătiri politice și civice a majorității alegătorilor și dezamăgirii produsă electoratului de politicile de guvernare ale partidelor.

Concluziile rezumă lapidar întreaga viață electorală a României interbelice, odată cu introducerea votului universal (înțelegându-se prin „universal” absența femeilor de la

urne). Lucrarea se încheie cu o judecată de valoare sumativă privind situația României în anii dintre cele două războaie mondiale, așezată între regimurile autoritare din Europa centrală și de sud-est și regimurile democratice. Cu toate excesele, actele de violență, nerealizările și demagogia, România se încadra în grupul statelor democratice fiind mai apropiate acestora și datorită procesului electoral. Singura lipsă în lucrarea de față poate fi aceea că nereușitele sistemului electoral și a programelor de guvernare a avut un efect de bumerang pentru partidele politice. Ele s-au compromis în ochii electoratului, care a început să se îndoiască de eficiența regimului democratic și să privească ca salvatoare soluția regelui din 10/11 februarie 1938.

Problemele pe care le tratează Sorin Radu nu sunt noi. Dar în contextul de după 1989, când scrierea istorică a scăpat de constrângerile ideologice, el este primul care le analizează în profunzime. Privită în ansamblu, lucrarea de față, reprezintă un studiu științific bine documentat și argumentat, echilibrat, armonios, punând în circa 350 de pagini toate problemele cu care electoratul din România în anii democrației parlamentare s-a confruntat.

Radu Florian Bruja

**MIHAI-AURELIAN CĂRUNTU, *Bucovina în al doilea război mondial*,
Iași, Editura Junimea, 2004**

Nordul moldav, devenit sub habsburgi Bucovina între 1774-1918, a trecut în ultimele două secole și jumătate prin cel puțin șapte modificări dramatice, în privința apartenenței statale: spațiu integrat arealului în care s-a format poporul și limba română, parte componentă a statului românesc de la răsărit de Carpați, Moldova, între anii 1353-1774, ocupat (1774) și anexat (1775) de austrieci, revenit la statul român între 1918-1940, evacuat de statul român, sub amenințarea colosului sovietic și anexat la URSS între 1940-1941, recucerit prin jertfe și legitim eroism de români, în colaborare cu nemții între 1941-1944, reluat de statul sovietic, integrat și deznaționalizat într-o manieră cinică și extremistă până în 1991, păstrat fără temei și încorporat Ucrainei actuale după 1991, abandonat printr-o simplă și necugetată semnătură de niște politicieni pripiti și ademeniți de Fata Morgana a intrării în NATO și Uniunea Europeană, acest teritoriu își are soarta sa mioritică, mai dramatică decât a oricărui colț de țară românească.

Dacă despre Bucovina sub habsburgi s-a scris mult și se scrie încă, iată că, de a această dată, un vrednic fiu al Sucevei, profesorul Mihai-Aurelian Căruntu, absolvent al Facultății de Istorie și Geografie, doctor în istorie, muzeograf la Complexul Muzeal Bucovina s-a încumetat în numeroase arhive din țară, centrale și locale, a utilizat o bogată literatură istorică pe această temă, realizând cea dintâi sinteză științifică, veridică, complexă, cvasicompletă, nuanțată, detaliată despre soarta acestui teritoriu în anii celei de-a doua conflagrații mondiale.

Rod al unei cercetări atente și competente, ampla sa sinteză, de nu mai puțin de 486 de pagini, are o structură judicioasă, compartimentată în șase capitole, concluzii, izvoare și bibliografie, anexe, indice de persoane, reprezentând, așa cum scrie în prefață istoricul Gheorghe Buzatu, “un veritabil eveniment istoriografic”, “o contribuție decisivă la abordarea și rezolvarea unei probleme de istorie națională”, iar după opinia istoricului

Ion Scurtu, “o adevărată monografie asupra istoriei Bucovinei din perioada cercetată”, “o carte de istorie” și “o carte de învățătură”.

În primul capitol, “Bucovina la începutul celui de-al doilea război mondial”, autorul abordează și elucidează unele fapte și concluzii, dintre cele mai recente, care pun în lumină situația geopolitică și strategică a României în ajunul conflagrației mondiale, locul și rolul Bucovinei în ansamblul țării, transformarea ei în puntea de salvare a refugiaților polonezi veniți în România, dramatica existență, râvnită deopotrivă de Germania, ca moștenitoare a Imperiului Habsburgic și de URSS, care își avea propriile sale planuri de-a înainta și ocupa întinse teritorii din zona fostului imperiu austriac defunct. Astfel, dorind să dezmembreze URSS, Alfred Rosenberg, faimosul ideolog nazist, înființase un fel de Minister Ucrainean sub conducerea lui Pavel Petrovici Skoropadski (hatman temporar în vremea ocupației germane din anii 1917-1918), plănuiind reconstituirea unei Ucraine Mari, care să includă Ucraina sovietică, Galiția, estul Poloniei, Bucovina, Basarabia, Ucraina Carpată, nordul Transilvaniei, nordul Caucazului și părți ale Rusiei. Pactul Ribbentrop-Molotov, care prevedea doar anexarea Basarabiei, plasa însă și extremitatea nordică a Moldovei, ceea ce însemna jumătatea de nord a fostei Bucovine, pe aceeași linie de factură geopolitică, ce împărțea Europa, de la Baltica la Marea Neagră, între Hitler și Stalin.

În capitolul al II-lea al lucrării, “Anexarea nordului Bucovinei în urma ultimatumului sovietic din iunie 1940”, Mihai-Aurelian Căruntu analizează în detaliu notele ultimative din 26-27 iunie 1940, ca exemple tipice de “politică de forță și dictat”; notele sovietice s-au trimis tocmai după “prăbușirea principalului pilon al ordinii europene stabilite după 1918 și imobilizarea temporară a forțelor germane în Apus”, moment care “au produs un dezechilibru geopolitic major în sud-estul Europei”, găsind România mai izolată ca oricând. Aflând însă și despre pretențiile lui Stalin asupra nordului Bucovinei, Hitler s-a înfuriat, considerând noua pretenție sovietică “o noutate”, fiindcă “Bucovina a fost în trecut o provincie a Coroanei austriece și este dens populată cu germani”; Stalin a persistat însă în noile sale pretenții asupra nordului Bucovinei, fiindcă avea nevoie “de o legătură feroviară directă prin Cernăuți, până la Lvov” și “pentru a stabili trecerea către Rutenia carpată pe care Rusia a smuls-o Cehoslovaciei abia la 29 iunie 1945” (p. 89). Germania, în împrejurările date nu putea decât “să sfătuiască guvernul de la București să dea curs pretențiilor sovietice “iar Italia a făcut la fel” (p.93). Italia ne sfătuiă și ea să cedăm fără luptă acest teritoriu, fiindcă, așa cum repeta ginerele ducelui, “un popor de 20 de milioane nu poate lupta singur contra unuia de 170 de milioane și nimeni nu vă va putea vreodată învinovăți că nu v-ați măsurat cu un uriaș” (p. 93). Totuși, personalități politice, între care C. I. C. Brătianu îi scria lui Carol: dacă ne luptăm “ca exploatarea noastră petrolifere să nu cadă în mâinile vrăjmașului, mai putea rămâne Germania impasibilă la un război?” Și Mihail Sturdza era pentru o rezistență armată, convins că “armatele germane, care nu puteau permite Moscovei să înstăpânească pe Gurile Dunării și să-și întindă brațul până la exploatarea noastră petrolifere, ar fi fost silite să-și trimită diviziile în ajutorul nostru!” (p. 99). De-a dreptul emoționante, prin detaliile lor, sunt subcapitolele despre modul cum s-a efectuat evacuarea trupelor, administrației și a unei părți a populației românești din nordul Moldovei, despre comportarea evreilor – ca cei mai înverșunați dușmani ai românilor – despre disprețul afișat de autoritățile și militarii sovietici față de românii civili și mai ales față de militari.

Un capitol foarte veridic se referă la “Drama refugiaților” – măsura în care problema acestora a devenit o chestiune națională, atitudinea populației, a guvernului, a

oamenilor politici. Însă, fapt mai puțin știut este acela că în perioada iulie-octombrie 1940 au trecut în Basarabia și nordul Bucovinei, preferând stăpânirea sovietică celei române, un număr de 165.089 persoane, adică “de 10 ori mai mult decât numărul românilor care au revenit în țară”, majoritatea acestora fiind “evrei săraci” (p. 201).

În capitolul al IV-lea, “Nordul Bucovinei sub ocupația bolșevică (28 iunie 1940 – 9 iulie 1941)”, autorul relevă instaurarea structurilor de ocupație, sovietizarea părții nordice a Bucovinei, rolul unor trădători români sub ocupații sovietici, între care faimosul Lázlo Luca, alias Vasile Luca, sau Alexandru Bârlădeanu, care în 1940 era asistent la Universitatea din Iași și a abandonat cariera didactică “pentru a ajunge specialist în economie socialistă și lector al Comitetului de oblaste al P.C. (b.) al Ucrainei, la Cernăuți” (p. 235). Noul aparat sovietic instaurat în nordul Bucovinei cuprindea “1.167 ucraineni, 218 ruși, 214 români, 199 moldoveni, 88 evrei și 14 polonezi” (p. 236). Dincolo de aspectele fals democratice afișate de noii stăpâni, represiunea a fost una din formele politice principale de impunere a puterii sovietice; între alte dovezi elocvente, autorul citează cifrele oficiale lăsate de noua administrație: peste 18.000 de români în închisorile din Bucovina și 36.129 de persoane deportate în timpul ocupației sovietice dintre 28 iunie 1940 și 9 iulie 1941 (p. 261 și 270).

Interesant prin detaliile sale inedite, foarte numeroase este și capitolul V al lucrării, “Bucovina de la ultimatumul sovietic la reîntregire (3 iulie 1940 – 22 iunie 1941), în care Mihai-Aurelian Căruntu aduce numeroase dovezi ale încercărilor repetate ale guvernului sovietic de a ocupa și sudul Bucovinei; în acest interval, “aproape zilnic militarii sovietici deschid focul asupra grănicerilor români, fără somație”, masează noi trupe de-a lungul frontierei, emit pretenții asupra “reîntregirii Moldovei” cu Basarabia ocupată deja, diplomații sovietici discută cu cei germani intenția URSS de-a anexa întreaga Bucovină sau chiar de-a obține ca graniță “linia naturală a Carpaților Orientali” (p. 286-309).

Eliberarea nordului Bucovinei s-a făcut relativ repede, între 22 iunie 1941- 9 iulie 1941, când “românii ajung să dețină controlul asupra întregului teritoriu al nordului Bucovinei”. S-au împotrivit nu atât trupele sovietice, cât “batalioanele de extremiști, armate voluntare” și, mai ales, “atentatorii evrei, care continuau să săvârșească acte de teroare și crime, ascunși prin case, iar când li se ivea ocazia, trăgeau cu arma asupra ostașilor noștri, asupra copiilor și femeilor” (p. 326-327).

În cel de-a VI-lea capitol, “Considerații asupra situației Bucovinei în perioada iulie 1941-martie 1944”, autorul reconstituie momentul reinstaurării administrației române în nordul Bucovinei, organismele create – Guvernatorul, Directoratele, Consiliul Provincial, Corpul de Comisari Generali, județe, plăși, comune etc. – diversele memorii ale naționaliștilor ucraineni adresate comandamentului german, prin care prezentau Bucovina “ca o prelungire naturală a teritoriului ucrainean și că ucrainenii formează marea majoritate a populației (90%) din această provincie, răspunsurile specialiștilor români, între care cele ale istoricului Ion Nistor, apoi aspectele social-economice, situația lăsată de ocupații sovietici, măsurile adoptate de noua administrație românească, investițiile acordate pe domenii de activitate materială și spirituală, renașterea învățământului și culturii românești în intervalul iulie 1941-martie 1944, munca de gospodărisor iscusit și priceput al mareșalului Ion Antonescu și colaboratorilor săi.

Concluzia autorului este aceea firească și anume: “consecințele dezmembrării nord-estului României ocupat de Stalin în 1940 se vor resimți în anul 1991, când aceste teritorii au revenit la două state independente, Moldova și Ucraina. Suprafața acestora din urmă a sporit între 1939-1945 de la 445.300 kmp la 603.000 kmp, prin înglobarea unor

părți din Polonia în 1939, a Basarabiei meridionale și nordului Bucovinei în 1940, a sudului Cehoslovaciei în iulie 1945, a Crimeei în 1954, oferită cadou de Nikita Hrușciov cu ocazia împlinirii a 300 de ani de “uniune frățească ruso-ucraineană” (p. 394). România de după 1989 n-a avut o atitudine fermă, consecventă, conformă cu interesele poporului român, ale românilor din teritoriile ocupate prin înțelegerea Hitler-Stalin. Dacă la 28 noiembrie 1991, *Declarația Parlamentului României privind referendumul din Ucraina din 1 decembrie 1991*, adoptată cu unanimitate de voturi, glăsuia limpede că “nu poate avea validitate în privința teritoriilor românești, anexate abuziv de fosta URSS, teritorii care nu au aparținut niciodată Ucrainei și sunt de drept ale României”, solicitând un dialog cu Kievul în acest scop, dacă la 10 martie 1997 în același scop se pronunțau și Oamenii de Știință și Cultură din Suceava, într-o *Declarație* cu conținut similar, Emil Constantinescu a semnat la 2 iunie 1997 Tratatul cu Ucraina, “fără o condamnare expresă a Pactului Ribbentrop-Molotov, în speranța unei îmbunătățiri substanțiale a situației românilor din nordul Bucovinei, Ținutul Herța și sudul Basarabiei” (p. 395). Mai mult încă, la 17 iunie 2003, noul președinte al României, Ion Iliescu, ignorând total textul declarației parlamentare tocmai de când era el primul președinte, semna Tratatul cu Ucraina în chiar clădirea fostei Reședințe Mitropolitane, ridicate din fondurile averilor mănăstirești secularizate de austrieci și în lăcașul “unde, în anul 1918 a fost votată hotărârea istorică privind revenirea Bucovinei la Patria-mamă” (p. 395). Acaparând și Insula Șerpilor, moștenitoarea imperiului sovietic, arată autorul, a înscris în noul tratat, fără nici o amenințare, ca în iunie 1940, că “linia frontierei de stat dintre ambele țări” nu poate fi supusă “denunțării” (p. 395). Deși România s-a văzut în NATO, acest fapt “nu l-a împiedicat pe vecinul de la răsărit să acționeze într-o manieră acre amintește de defunctul imperiu sovietic, prin inaugurarea în toamna anului 2004 a controversatului canal Bâstroe și amplasarea de balize în malul românesc al Dunării”. Cum prin intrarea României în Uniunea Europeană, în 2007, linia de demarcație între ea și fostul imperiu sovietic va rămâne cea trasată de Hitler și Stalin, autorul se simte dator să concluzioneze: “pentru Bucovina, Basarabia și Ținutul Herței, cel de-al doilea război mondial nu a luat încă sfârșit” (p. 396).

Cartea lui Mihai-Aurelian Căruntu este scrisă cu înaltă responsabilitate umană și profesională pentru respectarea Adevărului istoric și apărarea lui de pe poziții profund științifice, sine ira et studio, autorul făcând dovada că vremea în care istoria asupra trecutului trebuia să fie o sclavă a politicii prezentului a trecut, lucrurile trebuiesc scrise așa cum au fost.

Mihai Iacobescu

**MIRCEA GRIGOROVÎȚA, Victor Morariu (1881-1946),
 Ediție îngrijită și Cuvânt înainte de Nicolae Cârlan,
 Suceava, Fundația Culturală “Leca Morariu”, 2005, 170 p.**

Noi personalități ale vieții spirituale din Bucovina de altădată sunt cercetate, reconsiderate, evaluate. După **celebra familie a Hurmuzăcheștilor** – care a dominat viața politică, științifică și culturală din ajunul revoluției de la 1821 și până la războiul de independență, de la 1877-1878, implicându-se și afirmându-se în închegarea și dezvoltarea legăturilor cu moldovenii și transilvănenii, în formularea și apărarea

revendicărilor de la 1848-1849, la înființarea și finanțarea celei dintâi catedre de limba și literatura română la Cernăuți și a primei gazete româno-germane „pentru politică, religie și literatură”, „Bucovina” (1848-1850), în fundamentarea și realizarea statutului politic de ducat autonom, cu Dietă, însemn heraldic și reprezentanți în organismele legislative central-imperiale, dar, prin Eudoxiu, și în alcătuirea și oferirea către tânărul stat român modern a acelei vitale, monumentale, celebre colecții de documente privitoare la istoria românilor etc. – preocupările și cercetările din ultimii ani s-au cantonat și concentrat și spre **Familia Morărenilor**, a doua ca însemnatate istorică, prin numărul mare de cărțurari pe care i-a dat și care s-au remarcat în viața culturală din a doua jumătate a veacului al XIX-lea și în deceniile integrării și consolidării Bucovinei la statul român, până la drama detrunchierii provinciei, în iunie 1940.

Despre pleiada Morărenilor – fie că e vorba de omonimii familiei, dr. Silvestru Andreievici-Morariu (1818-1895), profesorul Constantin Morariu (1835-1875), preotul Constantin Morariu (1854-1927), secretarul Societății Academice Arboroasa și de triada odraslelor sale, Victor Morariu (1881-1946), Leca Morariu (1883-1963) și dr. Aurel Morariu (1887-1945), fie de intimii și apropiații cumnați ai celor trei frați, formați în același climat familial, Vasile Grecu (1885-1972) și Ilie E. Torouțiu (1888-1953) – primele reconsiderări și evaluări abia au debutat și s-au derulat prin publicarea memoriilor lui Constantin Morariu, prin noi și consistente studii închinat celui mai popular ierarh al Bucovinei, dr. Silvestru Morariu, căruia i s-a retipărit și una dintre pledoariile sale întru salvarea și apărarea Fondului religios greco-ortodox; dar, în ultimii ani, de o atenție specială, cvasitotală s-au bucurat viața și opera lui Leca Morariu, prin competente cercetări și lucrări elaborate atât la Suceava cât și la Iași.

Noua monografie despre viața și personalitate lui Victor Morariu este datorată publicistului, cercetătorului și germanistului bucureștean Mircea Grigorovița, originar din Rădăuți. Cunoscut cititorilor de rând și specialiștilor printr-o salbă de lucrări despre trecutul acestei provincii – *Învățămintul în Bucovina 1775-1944* (1993), *Din istoria culturii în Bucovina, 1775-1944* (1994), *Din istoria colonizărilor Bucovinei* (1996) și *Universitatea din Cernăuți în perioada interbelică* (2001) – Mircea Grigorovița își publică lucrarea în ajunul împlinirii – la 1 iulie 2006 – a 60 de la trecerea în eternitate a lui Victor Morariu.

Salutăm călduros, dintru început, și faptul că Mircea Grigorovița își publică lucrarea recentă cu sprijinul și sub egida Fundației Culturale „Leca Morariu”, înființată și coordonată de farmacistă Maria Olar, moștenitoarea și păstrătoarea ultimei locuințe din Suceava și a unei părți din patrimoniul cultural al familiei Leca și Octavia Morariu – fundație care, în pofida crizei financiare actuale și a unei anume indifferențe față de actul cultural, își propune „să valorifice moștenire culturală a Morărenilor”.

Îmbrățișând și susținând cu râvnă, talentul și prestigiul său, ideea tipăririi monografiei dedicate lui Victor Morariu, istoricul și criticul literar Nicolae Cârlan relevă, în al său rezumativ și sugestiv *Cuvânt înainte*, că „Morărenii reprezintă, după **clanul** Hurmuzăcheștilor, a doua familie cu ample, variate și semnificative merite în istoria politică și (mai ales) spirituală a Bucovinei”, iar în cazul de față, „scrierile, în special de germanistică și literatură comparată, ale lui Victor Morariu n-au fost reeditate, dar nici personalitatea sa n-a făcut până acum obiectul unei investigații sistematice și cuprinzătoare”, ca lucrarea recentă, datorată lui Mircea Grigoroviță. Îngrijitorul și prefațatorul cărții își exprimă speranța și, totodată, îndemnul „ca și ceilalți Morăreni, care se trag direct din (sau au fost altoiți) trunchiul viguros al familiei să-și găsească exegeții

și susținătorii așteptați, fără ale căror generozitate și sacrificii orice ideal de natură editorială rămâne o sublimă zădărnici, spre paguba patrimoniului spiritual românesc”.

În demersul științific, Mircea Grigorovița își propune să contureze „nu o monografie atotcuprinzătoare, ci (...) numai o microsinteză, cuprinzând două părți: 1) viața și activitatea și 2) opera” (p. 9). Dar pentru elucidarea subiectului de față, el scrie nu mai puțin de ... 170 de pagini. Cercetând aparatul critic al lucrării, constatăm că autorul utilizează atât unele materiale de arhivă, inedite, e drept, foarte puține – între care un manuscris al fratelui, Leca Morariu, *Victor Morariu, biografie* (de la Fondul Documentar-Memorial „Simeon Florea Marian” Suceava), nu însă și *Jurnalul lui Victor Morariu* (un amplu manuscris, cuprinzând peste 10 volume și câteva mii de pagini, aflat în cadrul Fundației Culturale „Leca Morariu”, la doamna Maria Olar, la Suceava) – cât mai ales referirile bibliografice ale lui Erich Beck, Emil Satco, Ion Pânzar, Petru Froicu, Eugen Dimitriu, anuarele Liceului „Ștefan cel Mare” din Suceava, rapoartele Societății Academice Junimea din Cernăuți, diverse dicționare apărute de-a lungul vremii, presa românească și austriacă, opera fostului său profesor, tipărită parțial, în lucrări distincte, dar răzlețită în publicații de epocă, atâtea câte au mai putut fi găsite la Biblioteca Academiei după numeroase și înverșunate epurări ordonate și operate sub vechiul regim.

Pentru a informa și argumenta cine a fost Victor Morariu, Mircea Grigorovița își organizează „arhitectura” cărții sale astfel: I. „Viața; II. „Opera” – aceasta fiind urmărită și analizată succint în următoarele direcții: 1) Germanistică pură; 2) Interferențe româno-germane; 3) Literatură română și istoria românilor; 4) Bucovinensis; 5) Necrologuri, comemorări, amintiri; 6) Cronicarul cultural al Sucevei; 7) Conferențiarul; 8) Teorie literară; 9) Muzică și arte plastice; 10) Traduceri; 11) Varia; 12) Prefețe, folclor, editor, scriori publicate, colaborări; 13) Concluzii. Aceste direcții – discutabile, mai ales prin unele alăturări, precum cele de la punctul 12 – sunt întregite în final și de 7 pagini de ilustrații, cuprinzând fotografii ale părinților, ale familiei întregi, ale lui Victor din anii studenției ori ai profesoratului la Suceava și la Universitatea din Cernăuți, diverse alte imagini.

Ca și în lucrările sale anterioare, în cartea sa recentă, Mircea Grigorovița își dezvăluie, deopotrivă, atât numeroasele sale calități de cercetător și slujitor al trecutului Bucovinei, de publicist și germanist, cât și unele limite care țin de experiența scrisului, de selectarea și evaluarea faptelor istorice, de unghiul de vedere al abordării și evaluării aspectelor de istorie locală în ierarhia lor de valori în context național.

Victor Morariu – relevă autorul – s-a născut la Toporăuți, în județul Cernăuți, în casa preotului Constantin Morariu, secretarul Arboaroasei și inițiatorul și susținătorul gazetei populare „Deșteptarea”. Viața și activitatea neostoită și cinstită a părintelui său i-au fost pildă și îndemn în tot ce a gândi și trudit de-a lungul existenței sale. După ce și-a făcut studiile primare, gimnaziale și liceale la Cernăuți și Suceava, Victor Morariu s-a înscris și a urmat cursurile Facultății de Filologie clasică, specializarea română-germană, de la Universitatea din capitala Bucovinei. Cariera didactică și-a început-o și desfășurat-o ca profesor de limba și literatura germană de la Liceul din Suceava (1905-1930), apoi la Universitatea din Cernăuți (1931-1940), după ce, în 1928, și-a susținut doctoratul cu o lucrare despre *Începuturile nuvelei germane*. A locuit la Suceava, făcând naveta în capitala Bucovinei, iar când, în iunie 1940, trupele sovietice au invadat și detrunchiat nordul Bucovinei, a fost transferat la Universitatea din București (1940) și în anul următor, 1941, s-a pensionat și refugiat la Caransebeș, unde s-a săvârșit la 1 iulie 1946, apoi rămășițele i-au fost transferate și așezate la Sibiu, în cripta altui refugiat, prof. univ. Alexandru Ieșean.

Activitatea sa începe foarte de timpuriu, când se lansează și dispersează în domenii extrem de diferite: profesor, un fervent și permanent animator pe tărâm cultural, muzician, violonist, pianist, ziarist, germanist, critic și istoric literar, traducător, editor, conferențiar, folclorist, cronicar al vieții culturale etc. Este co-fondator și colaborator, din 1904, al revistei „Junimea literară”, alături de Ion Nistor, George Tofan, Sextil Pușcariu. Se afirmă ca secretar al Institutului Biblic Român din Suceava și al Reuniunii Muzicale „Ciprian Porumbescu” vreme de peste două decenii. Activează în Societățile „Armonia” și „Școala Română”. Contribuie la ridicarea statuiilor lui Simeon Florea Marian și Ciprian Porumbescu la Suceava. Este ales vicepreședinte al Societății Germaniștilor Români. La Suceava primește în anul școlar 1926/1927 medalia „Răsplata Muncii”, clasa I, iar la Cernăuți, în 1937/1938 e decorat cu „Coroana României” în grad de cavaler și ofițer. Colaborează la peste 40 de publicații. Dintre scrierile sale mai importante, menționăm, în ordine cronologică: *Călăuza istorică a orașului Suceava* (1921), *Novalis, teoretician al romantismului* (1924), *Amintiri despre Ion Grămadă* (1926), *Începuturile nuvelei germane* (1928), *Pedagogul Jean Paul* (1933), *Pedagogia lui Herder* (1936), *Teoria nuvelei germane* (1938), *Vasile Bumbac* (1940) etc. Despre aceste scrieri – ca și despre multe altele, cum sunt, de pildă, *Maiorescene* (1940), *Traduceri germane din Eminescu* (1928), *Alecsandri și Eminescu* (1929), dar mai ales despre acele lucrări germane care reflectă imaginea românilor etc. – autorul monografiei nu ne explică valoarea lor actuală, ce au adus ele nou la vremea respectivă și ce a mai rămas valabil astăzi, în ce măsură scrierile lui Victor Morariu au fost receptate și utilizate în arsenalul culturii naționale. Apărute de cele mai multe ori pe plan local, aceste scrieri au rămas în cea mai mare parte necunoscute până astăzi.

Mircea Grigorovița a fost preocupat să înscrie în monografia sa tot ce s-a zis și s-a scris despre profesorul său și de către dânsul; uneori aflăm înșiruiiri lungi și plictisitoare despre comisiile în care a fost numit sau clasele la care a predat la liceu Victor Morariu; este foarte mult balast în lucrare; era nevoie de o selecție și de o evaluare critică, spre a se înțelege ce a adus nou la vremea sa germanistul, omul de știință Victor Morariu și ce mai este valabil astăzi. Autorul, germanist el însuși și cu o îndelungată activitate publicistică, nu ar trebui să lase lucrurile la jumătate, ci să întocmească o ediție critică a scrierilor lui Victor Morariu spre a ne ajuta să înțelegem limpede ce a însemnat opera lui Victor Morariu atunci, la sfârșitul epocii interbelice, și ce valoare mai are astăzi. Așa cum se prezintă acum, monografia presupune și o a doua etapă: de prelucrare, analiză critică, evaluare și ierarhizare.

Mai este încă o problemă: apariția lucrării pe plan local, circulația restrânsă a acesteia într-o zonă limitată, lipsa ei din marile biblioteci ale țării nu-i pot aduce lui Victor Morariu serviciul binemeritat, acela de-a fi analizat și receptat în valorile perene ale culturii noastre. Dar, toate aceste observații nu umbresc truda autorului, efortul său lăudabil, fie și acela de-a sesiza și lansa, indirect, îndemnul revederii și evaluării personalităților din trecutul Bucovinei.

Mihai Iacobescu